

psychped.naiu.kiev.ua

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Науковий журнал

2(33)'2023

**Журнал індексується в таких базах даних
і пошукових системах:**

- CrossRef (DOI: 10.33270);
- ISSN International Centre;
- ORCID;
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine);
- Index Copernicus International;
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar;
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Електронний репозитарій НАВС

Київ
2023

Юридична психологія

2
(33)
2023

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2007 року • Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію серії КВ № 21321-11121 ПР від 26 березня 2015 року • Включений до переліку наукових фахових видань України за категорією «Б» (наказ МОН України від 17 березня 2020 року № 409) • Рекомендовано вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 29 грудня 2023 року (протокол № 26)

Ūridična psihologiã

Редакційна колегія:

Чорноус Ю. (головний редактор) Бараш Є.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Костицький М.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Кошинець В.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Кришевич О.	кандидат юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Кудерміна О.	доктор психологічних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Максименко К.	доктор психологічних наук, доцент, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Медведєв В.	доктор психологічних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Охріменко І.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Савченко А.	доктор юридичних наук, професор, Державне бюро розслідувань, Україна
Цільмак О.	доктор юридичних наук, кандидат психологічних наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія», Україна
Паства-Войцеховська Б.	доктор філософії, доцент, Гданський університет, Республіка Польща
Хомчинські П.	доктор філософії, доцент, Лодзинський університет, Республіка Польща

Матеріали подано в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю, службову інформацію, та дотримання принципів академічної доброчесності несуть особисто автори

Юридична психологія : наук. журн. / [редкол.: Ю. Чорноус (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. – № 2 (33). – 166 с.

Адреса редакції:

пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (044) 520-08-47
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

psychped.naiou.kiev.ua

**Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs**

LEGAL PSYCHOLOGY

Scientific magazine

2(33)'2023

**Journal is indexed in such databases
and search engines:**

- CrossRef (DOI: 10.33270);
- ISSN International Centre;
- ORCID;
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine);
- Index Copernicus International;
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar;
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- Electronic Repository NAIA

**Kyiv
2023**

ISSN 2519-4682
E-ISSN 2519-4690
doi: 10.33270/03233302

Legal Psychology

2
(33)
2023

Ўридична психологія

Scientific magazine • Published semiannually • Established in 2007 • Founder – National Academy of Internal Affairs • State registration certificate series KB No. 21321-11121 ПП dated March 26th, 2015 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list by category «B» (order No. 409, dated March 17th, 2020) • Recommended by National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record No. 26, dated December 29th, 2023)

Editorial board:

Chornous Yu. (Editor in Chief)	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Barash Ye.	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Kostytskyi M.	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Kryshchynets V.	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Kryshchynets V.	PhD in Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Kudermyna O.	Doctor of Psychology, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Kudermyna O.	Doctor of Psychology, Associate Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Maksymenko K.	Doctor of Psychology, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Medvediev V.	Doctor of Psychology, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Okhrimenko I.	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Savchenko A.	Doctor of Law, Professor, State Bureau of Investigation, Ukraine
Tsilmak O.	Doctor of Law, PhD in Psychology, Professor, National University "Odesa Law Academy", Ukraine
Pastva-Voitsekhovska B.	Doctor of Philosophy, Associate Professor, University of Gdańsk, Republic of Poland
Khomchynski P.	Doctor of Philosophy, Associate Professor, University of Lodz, Republic of Poland

The materials are presented in author's edition. The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Legal Psychology : scientific magazine / [editorial board: Yu. Chornous (chief editor) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2023. – No. 2 (33). – 166 p.

Editors office address:

Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
Phone: (044) 520-08-47
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

ЗМІСТ

БАРКО В., АНДРОСЮК В., БАРКО В. Психологічні принципи й можливості підвищення ефективності психодіагностичного вивчення персоналу Національної поліції України	7
РОМАНЕНКО О. Актуальні напрями психологічного супроводження професійної діяльності правоохоронців	18
ЛЕЛЮК Т. Планування розслідування кримінальних правопорушень у системі організації розслідування: тактико-психологічний аспект	26
ЮРЧЕНКО-ШЕХОВЦОВА Т., ХЛУД Д. Психодіагностичне вивчення особистісних якостей курсантів – майбутніх поліцейських.....	38
БОНДАРЕНКО-БЕРЕГОВИЧ В. Аналіз психологічних аспектів конструктивної діяльності працівників експертної служби	46
БУДАНОВА М. Особистісні трансформації в психології: диференціація понятійного апарату дослідження	54
ГАЛИЧ Я. Когнітивно-поведінкова психотерапія як напрям у корекції поведінкових девіацій	62
ГРЕЧАНА С. Тактичні прийоми допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею: криміналістична та психологічна характеристики	71
ДІДЕНКО Г. Особливості впливу психоемоційних станів на формування девіантної поведінки підлітків і вчинення дрібного хуліганства.....	79
КОМІРЧА Я. Особливості ґендерно обумовленої взаємодії поліцейських у професійному середовищі	87
МАКСИМІВ І. Психологічні засади профілактичних заходів протидії дитячому жебрацтву	96
МИХАЙЛЮК І., ЗАХАРЕНКО Л. Розпізнавання та розуміння базових емоцій як складові емоційної обізнаності курсантів	103
ПІДЛІСНИЙ Ю. Психологічні особливості переживання бойової психотравми комбатантами	113
ПІСНИЙ В. Психологічні аспекти застосування тактичних прийомів допиту під час розслідування технології злочинного збагачення	120
СИНОВЕРСЬКИЙ А. Організаційно-тактичні та психологічні основи використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану.....	129
СУВОРОВА А. Психологічна та криміналістична характеристика неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого наслідками війни	141
ШМІТЬКО В. Винуватість обвинуваченого у вчиненні корупційного кримінального правопорушення, пов'язаного з одержанням неправомірної вигоди, форма вини, мотив і мета як визначальні обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні	151
ДО УВАГИ АВТОРІВ!	163

CONTENT

BARKO V., ANDROSIUK V., BARKO V. Psychological Principles and Possibilities Increasing the Efficiency of the Psychodiagnostic Study of the Staff of the National Police of Ukraine	7
ROMANENKO O. Actual Directions of Psychological Accompaniment of Professional Activity of Policemen	18
LELIUK T. Planning of the Investigation of Criminal Offenses in the Investigation Organization System: Tactical and Psychological Aspect	26
YURCHENKO-SHEKHOVTSOVA T., KHLUD D. Psychodiagnostic Study of Personal Qualities of Courses – Future Police	38
BONDARENKO-BEREHOVYCH V. Analysis of the Psychological Aspects of the Constructive Activities of Forensic Service Employees	46
BUDANOVA M. Personal Transformations in Psychology: Differentiation of the Conceptual Apparatus of Research	54
HALYCH Ya. Cognitive-Behavioral Psychotherapy as a Direction in the Correction of Behavioral Deviations	62
HRECHANA S. Tactical Interrogation Techniques during the Pre-Trial Investigation in the Court Session by the Investigating Judge: Forensic and Psychological Characteristics	71
DIDENKO H. Peculiarities of the Influence of Psycho-Emotional States on the Formation of Deviant Behavior and Committing Petty Hooliganism	79
KOMIRCHA YA. Features of Gender-Based Interaction of Police Officers in the Professional Environment	87
MAKSYMIV I. Psychological Principles of Preventive Measures Against Child Begging	96
MYKHAILIUK I., ZAKHARENKO L. Recognition and Understanding of Basic Emotions as Components of Emotional Awareness of Cadets	103
PIDLISNYI Yu. Psychological Features of Combat Psychotrauma Experienced by Combatants	113
PISNYI V. Psychological Aspects of the Use of Tactical Interrogation Techniques during the Investigation of the Technology of Criminal Enrichment	120
SYNOVERSKYI A. Organizational-Tactical and Psychological Basis of the Use of Special Knowledge during the Investigation of Criminal Offenses Committed by Organized Criminal Groups under the Conditions of the State of Martial	129
SUVOROVA A. Psychological and Forensic Characteristics of a Minor Victim with Disabilities of Psychophysical Development, Traumatized by the Consequences of War	141
SHMITKO V. The Guilt of the Accused in the Commission of a Corruption Criminal Offense Related to the Receipt of an illegal Benefit, the form of Guilt, Motive and Purpose as Determining Circumstances that Must Be Proven in Criminal Proceedings	151
ATTENTION AUTHORS!	163

DOI: 10.33270/03233302.7
УДК 159.9.361.74(477)

Психологічні принципи й можливості підвищення ефективності психодіагностичного вивчення персоналу Національної поліції України

БАРКО Вадим*

доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4962-0975>;

АНДРОСЮК Вячеслав

кандидат психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9106-2586>;

БАРКО Вадим

кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3836-2627>

Анотація. У статті розглянуто проблематику пошуку психологічних принципів і можливостей, що від них походять, шляхи вдосконалення психодіагностичних досліджень і психологічного інструментарію психологів Національної поліції України. Метою статті є теоретичне обґрунтування та практичне підтвердження оптимального психодіагностичного комплексу методик для дослідження індивідуально-особистісних характеристик персоналу поліції. Методологію дослідження становлять концепції багаторівневої інтегральної індивідуальності й ортогональних моделей особистості. Підтверджено взаємодоповнюваність запропонованого комплексу методик, відповідність вимогам оптимальності й комплексності підходу, спрямованого на виявлення протилежних провідних тенденцій. Підтверджено, що комплекс методик уможливіє швидке визначення типологічних особливостей особи (екстраверсія, нейротизм, ригідність, лабільність; провідні тенденції); характерологічних властивостей (сумлінність, поступливість, відкритість досвіду); можливих варіантів дезадаптації (депресивної, демонстративної, психопатичної, психастенічної, паранояльної тощо). Застосований набір методик близький до оптимального, відповідає ортогональній моделі індивідуальності, передбачає діагностику основних складових багаторівневої моделі, не потребує значних часових витрат з боку психологів і респондентів. Доцільним є включення до комплексу деяких інших методик, що ґрунтуються на ортогональних моделях. Посилення прогностичної точності діагнозу можливе за рахунок ширшого використання методів ідеографічного дослідження особистості. Комплексне використання низки адаптованих українською мовою зарубіжних суб'єктивних психодіагностичних опитувальників надає можливість визначити особистісну типологію працівників, інші індивідуально-особистісні характеристики, що сприятиме ефективному використанню методик для психологічного забезпечення діяльності поліцейських, зокрема під час професійного добору персоналу та призначення на посади.

Ключові слова: психологічна діагностика; психологічні принципи; психодіагностичні методики; системність; оптимізація; холізм; елементаризм.

Історія статті:

Отримано: 05.09.2023

Переглянуто: 09.10.2023

Прийнято: 31.10.2023

Рекомендоване посилання:

Барко В., Андросюк В., Барко В. Психологічні принципи й можливості підвищення ефективності психодіагностичного вивчення персоналу Національної поліції України. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 7–17. doi: 10.33270/03233302.7.

*Відповідальний автор

© Барко В., Андросюк В., Барко В., 2023

Вступ

Чинна нормативна база діяльності Національної поліції України передбачає проведення комплексної процедури вивчення особистості працівника. Психологічне тестування є важливою складовою професійного добору до лав поліції¹. З метою діагностування особистісних характеристик використовують суб'єктивні опитувальники (тести). Тестування проводять з метою виявлення рис, типів темпераменту й характеру, стилю поведінки кандидата та придатності до служби в умовах підвищеного психологічного навантаження (Kryvolapchuk et al., 2020). Проте наразі недостатнім є наукове обґрунтування принципів і процедури пошуку психодіагностичних методик для проведення професійного добору поліцейських, не визначено їх оптимальний перелік, не розроблено науково обґрунтовані показники професійно-психологічної придатності особистості до поліцейської діяльності тощо.

Матеріали та методи

Дослідженню психологічно-правових засад вивчення поліцейських у нашій країні та за кордоном присвятили свої праці науковці – юристи, психологи, соціологи, серед яких: В. І. Барко (2020), Дж. Барретт (2003), І. О. Дубова (2018), О. О. Євдокімова (2020), І. В. Клименко (2010), Р. Кохрейн (2003), В. О. Криволапчук (2020), В. П. Остапович (2020), І. М. Охріменко (2020), Р. Тетт (2003) та ін.

У публікаціях висвітлено інформацію про індивідуально-психологічні, соціальні та психофізіологічні властивості та риси особистості, необхідні для опанування професійної правоохоронної діяльності. Іноземні дослідники також зосереджують увагу на психологічному вивченні поліцейських, розробляють численні методики психологічної діагностики профпридатності кандидатів, критерії її оцінювання. Однак наукових досліджень, присвячених пошуку шляхів підвищення ефективності вивчення працівників поліції та якості психодіагностичного інструментарію з метою комплексного вивчення індивідуально-особистісних характеристик поліцейських, досі обмаль. Тож важливим завданням науковців є з'ясування принципів і можливих напрямів удосконалення психодіагностичного вивчення поліцейських Національної поліції України, зокрема розроблення оптимального психодіагностичного інструментарію для здійснення добору осіб на посади поліцейських, конкурсного їх призначення.

Аналіз зарубіжних наукових джерел засвідчив, що в демократичних країнах особистість поліцейського активно досліджують. Проводять

кількаденні процедури, під час яких кандидатів перевіряють на рівень сформованості загальних здібностей, мотивацію професійного вибору та характерологічні особливості, стресостійкість і готовність до дій у складних умовах. Серед психодіагностичних методів психологи найчастіше використовують опитувальники NEOPI (Опитувальник «Великої п'ятірки») і NEOPI-R (Модифікований опитувальник «Великої п'ятірки») (Costa, & McCrae, 1985; Hofer, & Eber, 2002); IPI (Особистісний опитувальник Інвальд); EPQ (Особистісний опитувальник Айзенка) (Boyle, 1989); MMPI (Міннесотський багатофакторний особистісний опитувальник) (Barrett et al., 2003); CPI (Каліфорнійський особистісний опитувальник); PCI (Особистісний характерологічний опитувальник); 16-PF (16-факторний опитувальник Р. Кеттелла) (Cattell, & Krug, 1986); з проєктивних методів діагностики здебільшого використовують тест Г. Роршаха. Численні дослідження засвідчують позитивний кореляційний зв'язок між успішністю професійної діяльності поліцейських і рівнем інтелекту, а також особистісними рисами, такими як сумлінність, екстравертованість, емоційна стабільність, спонтанність, комунікабельність, відкритість досвіду тощо ($r=0,20-0,65$), а також негативний зв'язок між успішністю діяльності й такими рисами, як тривожність, інтровертованість, сензитивність, ригідність, депресивність, демонстративність (Boyle, 1989).

Метою статті є встановлення психологічних принципів і підвищення ефективності психодіагностичних досліджень персоналу поліції.

Завдання статті:

а) визначити принципи (теоретичні засади) процесу вдосконалення психодіагностичного вивчення персоналу поліції;

б) теоретично обґрунтувати оптимальний комплекс психодіагностичних методик для дослідження індивідуально-особистісних характеристик;

в) практично підтвердити ефективність пропонованого психодіагностичного комплексу для використання психологами підрозділів психологічного забезпечення.

З метою реалізації поставлених завдань протягом 2021–2023 років проведено тестування працівників Національної поліції України. Для цього було відібрано працівників, яких експерти характеризують як успішних. Загалом обстежено 188 респондентів (120 чоловіків і 68 жінок віком від 18-ти до 30 років). Така вибірка є репрезентативною і дає змогу формувати статистично значущі висновки на довірчому рівні ймовірності 0,95 із теоретичною статистичною похибкою 0,01.

Перед початком тестування проведено підготовчу роботу: респондентам повідомляли призначення і мету тестування, роз'яснювали інструкцію, пропонували стимульний матеріал опитувальників. Під час тестування дотримано загальноприйнятих стандартних умов щодо

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

приміщення, його освітленості, часу обстеження тощо.

Об'єктом дослідження є психологічна діагностика індивідуально-особистісних особливостей поліцейських, предметом – принципи й можливості підвищення ефективності методів психодіагностичного дослідження особистості поліцейських.

У роботі використано загальнонаукові методи дослідження: теоретичні (вивчення та аналіз літературних джерел, присвячених теоретичним і прикладним аспектам проведення психологічного вивчення поліцейських), емпіричні (психологічна діагностика, опитування та інтерв'ювання, експертне оцінювання), спеціальні методи дослідження.

Для обробки результатів дослідження використано описову статистику, кореляційний аналіз. Статистичний аналіз даних проводили з використанням програм Microsoft Excel та SPSS Statistics.

Результати й обговорення

Теоретичною основою сучасних психодіагностичних досліджень у поліції є теорія рис, згідно з якою поведінка людини є функцією рис і ситуацій, знання рис поліцейського дає змогу прогнозувати його поведінку в широкому класі ситуацій. Такий підхід вирізняється переважанням ідей елементаризму над холізмом, номотетичного підходу над ідеографічним.

За основу пошуку та реалізації науково обґрунтованої системи психодіагностичного вивчення особистості доцільно, на наш погляд, обрати принципи *системності, раціонального поєднання елементаристського та холістичного, номотетичного й ідеографічного підходів, а також оптимізації і комплексності*.

Властивість системності в літературі прийнято протиставляти протилежній властивості сумативності, на якій ґрунтуються філософські концепції елементаризму (атомізму). Водночас структури функціонування та розвитку системних об'єктів також не тотожні моделям цілісності, запропонованим прихильниками холізму. Системність знаходиться між двома полюсами, з'ясування її онтологічних підстав потребує чіткої фіксації відношення системності, з одного боку, до полюса елементаризму, а з другого боку – до полюса холізму, де поряд із властивостями цілісності акцентовано на окремому функціонуванні відповідних об'єктів.

На нашу думку, сутність принципу системності в аспекті психодіагностики можна звести до таких положень:

1. Цілісний характер об'єктів зовнішнього світу та предметів пізнання (рис, властивостей).

2. Взаємозв'язок елементів будь-якого об'єкта (предмета) й об'єкта з іншими об'єктами (конституціональних, індивідуальних й особистісних рис;

властивостей темпераменту, характеру, здібностей, мотивів).

3. Динамічна природа будь-якого об'єкта психодіагностичного обстеження.

4. Функціонування та розвиток будь-якого об'єкта внаслідок взаємодії з навколишнім середовищем за домінування внутрішніх закономірностей об'єкта (його саморуху) над зовнішніми (взаємодія реактивності й активності, свідомості й самосвідомості, інтернальності й екстернальності).

Також ми керувалися тим, що елементаристський принцип (підхід) визнає первинність елементів (частин) над цілим, джерелом розвитку об'єктів (систем) убачає дії окремих частин, зовнішніх відносно цілісного об'єкта, а способом пізнання світу розглядає тільки методи аналізу. Історично елементаризм мав різні форми. У межах атомістичного підходу основну увагу зосереджують на виокремленні об'єктивно неподільних атомів (цеглинок) світобудови, у механіцизмі панує ідея редуccionізму – зведення будь-яких рівнів реальності до дії законів механіки тощо. Елементаризм – це водночас принцип, що передбачає поєднання в одне ціле окремих елементів, сутність яких не замінюється цілим. Він означає відокремлений, поелементний розгляд психічних явищ і процесів, ґрунтується на визнанні первинності частин та їхньої переваги над цілим; головним чинником розвитку об'єктів елементаризму вбачає вплив на ціле окремих частин, зовнішніх відносно цілісного об'єкта, а основним методом пізнання визнає метод аналізу окремих складових (частин). Слід зауважити, що радянська психологічна школа керувалася саме елементаристськими концепціями розмежованого вивчення психологічних властивостей людини (особливостей нервових і когнітивних процесів, темпераменту, характеру, емоційно-вольової сфери тощо), що подеколи призводило до гіпертрофованої уваги до ізольованого вивчення окремих компонентів організму (нервової системи, пізнавальних процесів, компонентів і властивостей здібностей тощо), недооцінки узагальненого й генералізованого розуміння психіки людини.

Другий фундаментальний принцип – *холістичний* – ґрунтується на визнанні первинності цілого над частинами; джерело розвитку вбачає в деяких цілісних, ідеальних факторах і визнає примат синтетичних методів розуміння об'єктів над методами аналізу. Принципова складність будь-яких варіантів холізму полягає у відсутності наукового вирішення питання про джерело розвитку систем. Цю проблему долають лише у філософському принципі системності. Саме в системності затверджено примат цілого над частинами, однак акцентовано на взаємозв'язку цілого й частин, що полягає, зокрема, в ієрархічній будові світу. Джерелом розвитку є саморух – результат єдності та боротьби протилежних аспектів будь-якого об'єкта світу.

Умовою адекватного пізнання є єдність методів аналізу й синтезу; певною стороною філософського принципу системності є діалектична структура.

Холістичний підхід у психології стверджує ідею необхідності цілісного вивчення особистості як системи, де кожен елемент знаходиться у взаємозв'язку та взаємозалежності з іншими. Тому виокремлення і вивчення будь-яких елементів окремо стає можливим лише абстрактно. Холістичний підхід урахує обидва аспекти життєдіяльності людини – фізіологічний та психологічний, розглядає проблеми у сфері психіки нерозривно від соматичного статусу. Тож холізм як учення ґрунтується на безпосередньому цілісному взаємозв'язку матеріального й духовного. Це теорія про нероздільний взаємозв'язок усього, що нас оточує, про постійне оновлення та перетворення всіх видів живої матерії в їхній нерозривній єдності. З погляду холізму людина і Всесвіт є єдиним цілим. Як мікрокосм, Всесвіт у мініатюрі, людина втілює у своєму існуванні елементи макрокосмічного масштабу. Концепція цілісності всього суцього – ключова концепція холізму. На думку представників холістичної ідеї, уся еволюція живої природи має за основу нероздільність різноманітності наявних видів та форм. Усередині людини також постійно відбувається боротьба обов'язку та бажання «хочу» і «треба», ця проблема часто веде до виявів неврозів.

Теоретично Олпорта можна назвати автором поєднання положень холізму й елементаризму, хоча холізм виражений відчутніше. Одиницею аналізу, за Олпортом, є характеристики особистості, людей можна вивчати за допомогою дослідження рис, що слід розглядати як очевидний елементаристський підхід у персонології. Водночас Олпорт стверджував, що індивіда неможливо зрозуміти цілком, якщо обмежитися лише дослідженням кожної риси окремо. Олпорт обстоював думку, що риса має бути співвіднесена із загальною структурою особистості, частиною якої вона є. Визнаючи емпіричну необхідність вивчення «елементів» у персонології, Олпорт вважав, що їх неможливо зрозуміти у відриві від цілісного каркасу відповідного особистого прагнення. Елементи, риси мають уніфіковану, цілісну сутність – пропріум, що охоплює всі аспекти особистості, які становлять внутрішню єдність (Allport, 1981).

Номотетичний напрям у психології вирізняється спрямованістю на вивчення загальних закономірностей психічної діяльності людини. З позицій цього напрямку формується уявлення щодо узагальненої вершини особистості, яка має культурно-історичну основу й не охоплює глибинні поведінкові й емоційно-динамічні характеристики. Номотетичний підхід полягає в порівнянні індивідів з певної позиції. За цим підходом особистісні риси релевантні для всіх і необхідно

з'ясувати, яку ділянку кривої розподілу посідає показник певної людини. Недолік полягає в тому, що, формуючи концептуальне й емпіричне розуміння певного виміру особистості, він не створює цілісне уявлення про окрему людину. Основні переваги номотетичного підходу – це широта, точність, відтворюваність, можливість прогнозування; основні недоліки: брак яскравості, життєвості.

Ідеографічний підхід полягає у вивченні кожного індивіда без зіставлення його з іншими. Під час аналізу окремої особистості слід використовувати терміни й поняття, що підходять саме для неї. Цей опис особистості можна отримати за допомогою різних джерел: самоопису, описів інших осіб, а також певних об'єктивних вимірів особистості. Ідеографічний підхід передбачає інтенсивне вивчення окремого випадку, він спрямований на всебічне розуміння унікального складу особистості окремої людини. Проблема застосування цього підходу полягає в тому, що дослідження окремої особистості можуть привести до відкриття певного психологічного механізму, однак для встановлення закономірності їх недостатньо. Основні його недоліки: недостатня точність, несистематичність даних, суб'єктивізм інтерпретації; основні переваги: глибина, яскравість, життєвість, унікальність, усебічний підхід до особистості, глибина вивчення й аналізу.

У психології особистості номотетичний підхід домінував протягом останніх тридцяти років. Його прихильники не заперечують унікальності кожної особистості. Вони лише вважають, що вона є наслідком унікального поєднання різних рівнів особистісних рис, однак ці риси однакові в усіх. Найлаконічніше сформулював цю позицію Айзенк, який зауважив, що для вченого унікальний індивідуум – це просто точка перетину низки кількісних змінних (Eysenck, 1982). Прихильниками номотетичного підходу переважно стають учені, схильні до строгого логічного наукового мислення (*tough-minded*). Вони вважають, що справжні ідеографічні методи не є науковими, це лише номотетичні оцінки окремого випадку. Ідеографічність, на їхню думку, означає лише те, що дослідник фіксує увагу на окремому випадку. Якби не було схожості між індивідуумами, то ідеографічне дослідження було б позбавлене сенсу. Також прихильники номотетичного підходу наполягають на тому, що всі аспекти особистості та її поведінки, цінності, настрої можна оцінити цілком точно й надійно. Вони вважають, що емпіричні методи є найкращими для дослідження складних структур.

Прибічники ідеографічного підходу – дослідники з правопівкульним, художнім складом розуму (*tender-minded*), які переконані, що особистість неможливо охопити якоюсь теоретичною схемою. Вони заперечують методи номотетичної школи, які, на їхнє переконання, механістично та

спрощено відображають цілісну особистість. Вони вважають, що якісні характеристики не підлягають визначенню, а головною рисою особистості є унікальне поєднання або унікальна структура особистісних рис, здібностей і потреб.

Не випадково прихильник *ідеографічного* підходу в психології Олпорт розмежував загальні риси й індивідуальні. Перші (їх також називав вимірюваними) охоплюють будь-які характеристики, властиві якійсь кількості людей у межах певної культури. Індивідуальні риси позначають такі характеристики індивідуума, які не допускають порівнянь з іншими людьми. Це справжні нейропсихічні елементи, що управляють, спрямовують і мотивують певні види пристосувальної поведінки. Це категорія рис, що виявляються унікально в кожній конкретній людині, вони найточніше відображають її особистісну структуру. На думку Олпорта, особистість адекватно можна описати лише шляхом вимірювання її індивідуальних рис (Allport, 1981).

Вважаємо, що з метою підвищення ефективності психодіагностичних досліджень доцільно поєднувати позитивні аспекти елементаристського та холістичного, а також ідеографічного й номотетичного підходів, розглядаючи всі вияви індивідуально-психологічних особливостей людини системно, цілісно, комплексно та у взаємозв'язку.

Можливості вдосконалення методів психодіагностичного дослідження також розглядаємо в аспекті *оптимізації*, що означає вибір оптимального для конкретних умов методу. Принцип оптимізації передбачає психологічно обґрунтоване прийняття та здійснення найбільш раціонального для певних умов рішення. Від початку й до його прийняття реалізуються основні етапи цього процесу: продумування варіантів; ознайомлення з результатами порівняння способів виконання схожого завдання; скорочення кількості варіантів до двох; порівняння очікуваних витрат; вибір одного варіанта, який відповідає критеріям оптимізації. Також оптимізація означає визначення раціональної, незначної кількості психодіагностичних методик, які дають змогу за мінімальних витрат часу й ресурсів діагностувати основні складові психологічного профілю особи та прогнозувати успішність професійної діяльності.

З оптимізацією тісно пов'язаний *принцип комплексності* психологічної діагностики, який означає необхідність охоплення діагностичною процедурою найважливіших індивідуальних особливостей працівників поліції. Комплексність передбачає взаємне доповнення результатів, отриманих від використання різних методик. Таке взаємодоповнення підвищить точність прогнозу й дасть змогу знизити ймовірність помилок під час постановки психологічного діагнозу. Наприклад, американські дослідники (Дж. Барретт та інші) стверджують, що не завжди назви опитувальників і назви шкал вимірюють один і той самий

психологічний конструкт, тому для уникнення помилки важливо використовувати взаємодоповнюваний комплекс діагностичних методик (Barrett et al., 2003).

Психодіагностика індивідуальних особливостей персоналу поліції традиційно ґрунтується на уявленні про властивості (риса) як порівняно стійкі характеристики людини, що майже не змінюються в часі й надають можливість прогнозувати її поведінку (Р. Кеттелл). Математично це можна відобразити за допомогою формули:

$$R=f(p, s),$$

де R – реакція людини, p – риса, s – ситуація.

Особистісною рисою (*personal trait*) вважаємо стійку описову перемінну, яка зумовлює поведінку людини й формується під впливом організмичного, індивідуального й особистісного рівнів. Форми поведінки, які відповідають рисам, доволі стійкі та виявляються в різноманітних ситуаціях, що визначає їх транситуативну стабільність. Підсистема конституціональних рис не є культурно й популяційно специфічною, психодіагностика цих рис дає змогу прогнозувати поведінку людини в широкому класі ситуацій.

Прихильники теорії рис розробили декілька моделей особистості, серед яких найвідомішими є моделі Г. Ю. Айзенка, Р. Кеттелла, Л. М. Собчик, а також «Великої п'ятірки».

Теорія Г. Ю. Айзенка побудована за ієрархічним принципом, охоплює опис трифакторної моделі психодинамічних властивостей (екстраверсія–інтроверсія, нейротизм–стабільність і психотизм); перші два фактори є вихідними, модель Айзенка є ортогональною, фактори є незалежними один від одного (Eysenck, 1982).

Модель особистості Л. М. Собчик має відмінності, базовими ортогональними рисами є екстраверсія–інтроверсія, нейротизм–агресивність; їх доповнюють ортогональні фактори: ригідність–емотивність і сенситивність–спонтанність.

Теорія Р. Кеттелла ґрунтується на рисах особистісного профілю, який дає змогу прогнозувати поведінку людини. У структурі особистості учений виокремлював вихідні й поверхневі риси, за функціональною ознакою – темпераментні, характерологічні й динамічні (Cattell, 1995; Cattell, 1978). Також Кеттелл на основі досліджень виокремив фактори другого порядку, які можна розглядати як генералізовані риси, а також низку глобальних факторів. Більшість психологів використовують п'ять глобальних кеттеллівських факторів другого порядку: екстраверсію–інтроверсію, тривожність–приспособленість; сенситивність–жорсткість; конформізм–незалежність; нестриманість–самоконтроль (Cattell, 1945).

Зазначені глобальні фактори Кеттелла за психологічним змістом надзвичайно близькі

(з частково іншою термінологією) до полярних провідних тенденцій ортогональної моделі (екстраверсія–інтроверсія, тривожність–агресивність, спонтанність–сензитивність, ригідність–емотивність). Дослідження індивідуальних відмінностей у поведінці, класифікація їх за категоріями особистісних рис із використанням факторного аналізу надало можливість дослідникам виокремити п'ять факторів, які виявили стійкість у різних вибірках і соціокультурних умовах (Conn, & Rieke, 1994; Müller-Roger, & Capitão, 2009; Schuerger, 1995). Отриману структуру особистості називають «Великою п'ятіркою», вона передбачає такі виміри: 1) екстраверсія; 2) нейротизм; 3) сумлінність або добросовісність; 4) поступливість; 5) відкритість досвіду (інтелект, фантазія, незалежність мислення, нестандартність). Фактори є також біполярними.

На основі п'ятифакторної моделі особистості розроблено особистісні опитувальники NEO PI і NEOPI-R (П. Коста і Дж. Мак-Кра). Невдовзі О. Джон, Л. Науман і С. Сото розробили ще один варіант опитувальника – BFI («Big Five Inventory» – Опитувальник «Великої п'ятірки» – ОВП) (John, Naumann, & Soto, 2008).

Глобальні фактори Кеттелла також близькі до дихотомічних факторів «Великої п'ятірки» (екстраверсія–інтроверсія, нейротизм–приспосованість, недобросовісність–сумлінність, упертість–поступливість, закритість–відкритість). Очевидно, що два фактори ОВП (екстраверсія й нейротизм) тотожні структурам особистості за Айзенком і Кеттеллом, а два інші – поступливість і сумлінність – психологічно близькі до таких провідних тенденцій, як сензитивність і ригідність (за Собчик), і до таких глобальних факторів, як жорсткість і незалежність (за Кеттеллом). Це важливі факти, які засвідчують, що створені на різних теоретичних концепціях опитувальники закономірно виводять дослідника на конституціонально обумовлену, а отже, об'єктивну типологію індивідуальних властивостей, яка дає змогу описувати особистість у параметрах сценічності–гіпостенічності, сили–слабкості, реактивності–активності, лівопівкульності–правопівкульності.

У процесі дослідження висунуто гіпотезу стосовно того, що всі зазначені теорії можуть об'єднуватися в межах загального методологічного підходу на основі ідей Г. Айзенка, Р. Кеттелла і Л. Собчик. Цей підхід ґрунтується на багаторівневій ортогональній моделі особистості й концепції провідних тенденцій. Вважаємо

правильною позицію, згідно з якою визначальною типологічною ознакою є наявність на всіх рівнях особистості емоційно-динамічного патерну, що виявляється в одній або декількох визначальних тенденціях. Провідна тенденція становить стійку властивість особистості, яка корінням сягає типу вищої нервової діяльності, конституціонально заданих властивостей; з розвитком особистості – визначає індивідуальні властивості адаптаційних механізмів, стиль мислення, міжособистісної поведінки, силу потреб і мотивації, тип реакції на стрес.

З метою перевірки означеної гіпотези було проведено експериментальне дослідження, спрямоване на визначення зв'язку між базовими шкалами деяких особистісних опитувальників у межах ортогональних моделей.

Для дослідження обрано надійні й валідні психодіагностичні методики, які уможливають діагностику цієї кількості рис, а саме:

1) «Індивідуально-типологічний опитувальник», ІТО (Собчик) – містить вісім шкал (1 – екстраверсія; 2 – спонтанність; 3 – агресивність; 4 – ригідність; 5 – інтроверсія; 6 – сензитивність; 7 – тривожність; 8 – лабільність);

2) «Міні-Мульт», (Кінканнон), який є скороченим варіантом опитувальника MMPI, має дев'ять основних шкал (1 – надконтроль; 2 – депресивність; 3 – демонстративність; 4 – імпульсивність; 6 – ригідність; 7 – тривожність; 8 – індивідуалістичність; 9 – оптимізм);

3) *проективний тест «Метод портретних виборів»* (Сонді) – містить вісім шкал (1 – сексуальна недиференційованість; 2 – садизм; 3 – епілептоїдність; 4 – демонстративність; 5 – кататонічні вияви; 6 – паранояльні тенденції; 7 – депресивність; 8 – манаіакальність);

4) *Опитувальник «Великої п'ятірки»*, ОВП (Джон, Науман і Сото) передбачає п'ять шкал (1 – екстраверсія; 2 – поступливість; 3 – сумлінність; 4 – нейротизм; 5 – відкритість досвіду);

5) *опитувальник «Діагностика між особистісних відносин»*, ДМВ (Лірі) диференціює вісім типів міжособистісних відносин (1 – владно-лідерський; 2 – незалежно-домінуючий; 3 – прямо-лінійно-агресивний; 4 – недовірливо-скептичний; 5 – покійно-скромний; 6 – залежно-слухняний; 7 – конвенціональний; 8 – відповідально-великодушний).

Вибірка складалася з поліцейських патрульної поліції. Було обстежено 188 осіб (120 чоловіків і 68 жінок, середній вік – 27,2 років). Результати представлено в таблиці.

Таблиця

**Кореляції шкал опитувальника ІТО
зі шкалами деяких психодіагностичних методик***

Шкали ІТО	Шкали Міні-Мульт	Шкали МПВ	Шкали ОВП	Шкали ДМВ
1 – екстраверсія	0,59 (9)	0,61 (8)	0,49 (1)	0,48 (8) 0,44 (1)
2 – спонтанність	0,65 (4)	0,55 (3)	-0,52 (2)	0,45 (2)
3 – агресивність	0,60 (3)	0,64 (3)	-0,48 (2)	0,56 (3)
4 – ригідність	0,58 (6) 0,55 (8)	0,80 (6) 0,48 (2)	0,57 (3)	0,51 (4)
5 – інтроверсія	0,65 (9)	0,57 (1) 0,59 (5)	-0,54 (1)	0,47 (6)
6 – сенситивність	0,55 (1) 0,58 (2)	0,68 (7) -0,60 (8)	0,56 (2)	0,55 (5)
7 – тривожність	0,60 (7)	0,48 (7) -0,52 (2)	0,60 (4)	0,60 (6)
8 – лабільність	0,65 (3)	-0,47 (6) 0,49 (8)	-0,50 (3)	0,51 (7)

*Примітка: представлено статистично значущі коефіцієнти рангової кореляції Спірмена, $r = 0,01$; цифри в дужках означають номери шкал відповідних методик.

Виявлені зв'язки підтвердили розглянуті вище теоретичні уявлення та висунуту гіпотезу.

Базові шкали стеничного й гіпостеничного типу реагування ортогональної моделі особистості за ІТО корелюють із відповідними шкалами використаних у дослідженні методик ($r=0,39-0,65$; $p=0,01$):

– стеничні шкали: екстраверсія позитивно корелює зі шкалою 9 (оптимізм) опитувальника Міні-Мульт, шкалою 8 (маніакальність) тесту Сонді, шкалою 1 (екстраверсія) ОВП, октантами 1 (владно-лідерський) і 8 (відповідально-великодушний) тесту ДМВ;

– гіпостеничні шкали: тривожність пов'язана з позитивними коефіцієнтами кореляції зі шкалою 7 (тривожність) опитувальника Міні-Мульт, шкалою 7 (депресія) методу портретних виборів Сонді, шкалою 4 (нейротизм) ОВП й октантом 6 (залежно-слухняний) тесту ДМВ, негативно корелює зі шкалою 2 (садизм) тесту Сонді;

– шкали змішаного типу: ригідність позитивно корелює зі шкалами 6 (ригідність) і 8 (індивідуалістичність) за методом Міні-Мульт, шкалою 6 (паранояльність) тесту Сонді, шкалою 3 (добросовісність) ОВП й октантом 4 (недовірливо-скептичний) опитувальника ДМВ.

Отримані значущі коефіцієнти кореляції, з одного боку, підтверджують конструктну валідність використаних у дослідженні опитувальників, з другого – правильність підходу щодо реалізації теорій ортогональних моделей та провідних тенденцій з метою психологічної діагностики особистісних рис. Простежується взаємодоповнюваність комплексу методик, а також те, що ортогональна модель відповідає вимогам оптимальності.

Значущі кореляційні зв'язки між шкалами опитувальників ІТО, Міні-Мульт і ДМВ були

очікуваними (дослідження підтвердило результати, раніше отримані іншими науковцями). Виявлення статистично значущих кореляцій між шкалами ІТО і ОВП (зокрема шкалою сенситивності та поступливості (0,56), а також шкалою ригідності й сумлінності (0,57) дає підстави для висновку, що використання зазначених діагностичних методик засвідчило доцільність застосування обраних теорій і правильність концепції пошуку оптимального комплексу методик психодіагностики індивідуальних особливостей поліцейських. Те саме стосується і виявлених зв'язків шкал ІТО зі шкалами методу портретних виборів Л. Сонді, який ґрунтується на психодинамічній моделі особистості. Значущі кореляції ІТО з вісьмома вабленнями МПВ підтверджують універсальність ортогональної моделі особистості для цілей психодіагностики й той факт, що цей теоретичний підхід здатний об'єднувати навіть різні за призначенням і походженням методи.

Дослідження засвідчило взаємодоповнюваність запропонованого комплексу методик, а також той факт, що підхід, спрямований на виявлення протилежних полярних провідних тенденцій (екстра-інтроверсія, тривожність-агресивність, ригідність-лабільність, сенситивність-спонтанність) відповідає вимогам оптимальності й комплексності. Справді, застосований набір методик близький до оптимального, він чітко та зручно вписується в ортогональну модель індивідуальності, передбачає діагностику трьох основних складових багаторівневої моделі: 1) підсистеми конституціональних властивостей (типу вищої нервової діяльності й темпераменту); 2) індивідуальних (характерологічних рис); 3) деяких вищих соціально-психологічних виявів

(особливостей інтерперсональної взаємодії); також не потребує значних часових витрат психологів і респондентів.

Дослідження також доводить, що зазначений комплекс методик уможлиблює досить швидке визначення:

– типологічних особливостей особи: екстраверсії, нейротизму, ригідності, лабільності; провідних тенденцій (на основі ІТО);

– характерологічних властивостей: сумлінності, поступливості, відкритості досвіду (на основі ОВП);

– можливих варіантів дезадаптації: депресивної, демонстративної, психопатичної, психастенічної, паранояльної тощо) (на основі Міні-Мульт).

Можливим і доцільним є використання в зазначеному комплексі також іншої методики, що ґрунтується на ортогональній моделі, адаптованої українською мовою, – Каліфорнійського психологічного опитувальника (СРІ), який дає змогу встановити тип особистості: альфа, бета, гамма, дельта, його узгодженість із типом інтерперсональної взаємодії та домінуючим способом реагування.

Зазначений вище методичний комплекс (ІТО, ОВП, Міні-Мульт, ДМВ, МПВ) реалізує переважно *номотетичний* психодіагностичний підхід, дає змогу розподіляти респондентів на групи за рівнем сформованості певної психологічної властивості, тим самим визначати більш або менш придатних до діяльності осіб тощо.

Посилити прогностичну точність діагнозу можливо за рахунок ширшого використання методів *ідеографічного* дослідження особистості, які нададуть можливість визначити деякі унікальні індивідуально-особистісні особливості людини та професійно важливі риси, наприклад, проєктивний тест Г. Роршаха тощо.

Висновки

Отже, підвищення ефективності психологічного дослідження індивідуально-особистісних особливостей працівників поліції має ґрунтуватися на останніх досягненнях психологічної науки, а також визначених у статті принципах системності, раціонального поєднання елементаристського та холистичного, номотетичного й ідеографічного підходів, оптимізації та комплексності; багаторівневих ортогональних моделях особистості, концепції провідних тенденцій. У процесі психологічної діагностики з метою підвищення її ефективності необхідно враховувати важливість оцінки та вимірювання фундаментальних типологічних особливостей працівників поліції (рівня агресивності–тривожності, екстра- та інтроверсії), типу реагування, характерологічних особливостей, а також компонентів інтерперсональної взаємодії та ваблень.

Для проведення прикладних досліджень і встановлення індивідуально-особистісних характеристик запропоновано оптимальний психодіагностичний комплекс, який охоплює методики ІТО, ОВП, Міні-Мульт, ДМВ, МПВ. Повний психодіагностичний комплекс має бути ширшим і передбачати як суб'єктивні опитувальники спрямованості й рис характеру, комунікативної та емоційно-вольової сфер, так і об'єктивні методики дослідження компонентів загальних здібностей (вербального й невербального інтелекту, креативності). Психологічні методи діагностики мають методологічно взаємодоповнюватися в руслі розглядуваних концепцій особистості. Дослідження щодо пошуку й розроблення нових діагностичних методик тривають, очевидно, що невдовзі ми отримаємо додаткові дані щодо можливостей удосконалення запропонованого психодіагностичного комплексу для ефективнішого прогнозування психологічної придатності персоналу поліції до професійної діяльності.

References

- [1] Allport, G.W. (1981). *Personality and Social Encounter: Selected Essays*. L.: Univ. of Chic. Press.
- [2] Barko, V., Okhrimenko, I., Ostapovich, V., Medvediev, V., & Sprynchuk, S. (2020). Professional psychological potential of a modern police manager as the basis for the formation of an effective managerial system. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9(11), 203-214. Retrieved from <https://www.proquest.com/openview/46eb8a42a7707cbee466cfd9a83707b/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2045597>.
- [3] Barrett, G.V., Miguel, R.F., Hurd, J.M., Lueke, S.B., & Tan, J.A. (2003). Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection. *Public Personnel Management*, 32(4), 497-517. doi: 10.1177/009102600303200403.
- [4] Bondarenko, V., Okhrimenko, I., Yevdokimova, O., Sydorchuk, N., Dzhezhyk, O., Boichuk, I., Kalashnik, N., Kozlovets, M., Slyusar, V., Pavlenko, V., Biruk, N., Verbovskiy, I., & Bloshchynskiy, I. (2020). Professional Skills and Competencies of the Future Police Officers. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9(5), 35-43. Retrieved from <https://eprints.pharm.zt.ua/id/eprint/17/1/A6BCBFDFB5F07699.pdf>.

- [5] Boyle, G.J. (1989). Re-examination of the major personality-type factors in the Cattell, Comrey and Eysenck scales: Were the factor solutions by Noller et al. optimal? *Personality and Individual Differences*, 10(12), 1289-1299. doi: 10.1016/0191-8869(89)90241-9.
- [6] Cattell, R.B. (1945). The Description of Personality: Principles and Findings in a Factor Analysis. *The American Journal of Psychology*, 58(1), 69-90. doi: 10.2307/1417576.
- [7] Cattell, R.B. (1995). The fallacy of five factors in the personality sphere. *The Psychologist*, 8(5), 207-208.
- [8] Cattell, R.B. (1978). *Use of Factor Analysis in Behavioral and Life Sciences*. New York: Plenum. doi: 10.1007/978-1-4684-2262-7.
- [9] Cattell, R.B., & Krug, S.E. (1986). The Number of Factors in the 16PF: A Review of the Evidence with Special Emphasis on Methodological Problems. *Educational and Psychological Measurement*, 46(3), 509-522. doi: 10.1177/0013164486463002.
- [10] Cochraine, R.E., Tett, R., & Vandecreek, L. (2003). Psychological Testing and the Selection of Police Officers: A National Survey. *Criminal Justice and Behavior*, 30(5), 511-537. doi: 10.1177/0093854803257241.
- [11] Conn, S.R., & Rieke, M.L. (1994). *The 16PF Fifth Edition Technical Manual*. Institute for Personality and Ability Testing. Retrieved from <https://www.worldcat.org/title/16pf-fifth-edition-technical-manual/oclc/988741891>.
- [12] Costa, P.X., & McCrae, R.R. (1985). *NEO Personality Inventory (NEO-PI)* [Database record]. APA PsycTests. doi: 10.1037/t07564-000.
- [13] Eysenck, H.J. (1982). *Personality, genetics, and behavior: selected papers*. New York: Praeger. Retrieved from <http://hdl.handle.net/10822/548759>.
- [14] Hofer, S.M., & Eber, H.W. (2002). Second-order factor structure of the Cattell sixteen personality factor questionnaire. In *Big five assessment*. B. de Raad, M. Perugini (Eds.). (pp. 397-404). Hogrefe & Huber Publishers. Retrieved from: <https://psycnet.apa.org/record/2002-17260-017>.
- [15] John, O.P., Naumann, L.P., & Soto, C.J. (2008). Paradigm shift to the integrative Big Five trait taxonomy: History, measurement, and conceptual issues. In *Handbook of personality: Theory and research*. O.P. John, R.W. Robins, L.A. Pervin (Eds.). (pp. 114-158). The Guilford Press. Retrieved from <https://psycnet.apa.org/record/2008-11667-004>.
- [16] Kryvolapchuk, V.O., Barko, V.I., & Klymenko, I.V. (2010). Diagnostics of professionally important qualities of heads of internal affairs bodies of Ukraine. Kyiv: Akad. upr. MVS.
- [17] Kryvolapchuk, V.O., Syzonenko, A.S., Ostapovych, V.P., & Barko, V.I. (2020). Methods of psychological diagnosis of individual and psychological characteristics of employees of the National Police of Ukraine. Kyiv: DNDI MVS Ukrainy.
- [18] Müller-Roger, W.G., & Capitão, C.G. (2009). Professional tendency and personality: research on the correlation among measures of these constructs. *Psicologia: Ciência e Profissão*, 29(3), 588-601. doi: 10.1590/S1414-98932009000300012.
- [19] Ostapovych, V.P., Dubova, I.O., & Barko, V.I. (et al.). (2018). *Professional profiles for the main types of police activity*. V.O. Kryvolapchuk (Eds.). Kyiv: DNDI MVS Ukrainy; Kandyba T.P.
- [20] Schuerger, J.M. (1995). Career Assessment and The Sixteen Personality Factor Questionnaire. *Journal of Career Assessment*, 3(2), 157-175. doi: 10.1177/106907279500300204.

Список використаних джерел

- [1] Allport G. W. Personality and Social Encounter: Selected Essays. L. : Univ. of Chic. Press, 1981. 388 p.
- [2] Barko V., Okhrimenko I., Ostapovich V., Medvediev V., Sprynchuk S. Professional psychological potential of a modern police manager as the basis for the formation of an effective managerial system. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. No. 9 (11). P. 203–214. URL: <https://www.proquest.com/openview/46eb8a42a7707cbee466cffd9a83707b/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2045597>.
- [3] Barrett G. V., Miguel R. F., Hurd J. M., Lueke S. B., Tan J. A. Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection. *Public Personnel Management*. 2003. Vol. 32. Issue 4. P. 497–517. doi: 10.1177/009102600303200403.
- [4] Bondarenko V., Okhrimenko I., Yevdokimova O., Sydorhuk N., Dzhezhyk O., Boichuk I., Kalashnik N., Kozlovets M., Slyusar V., Pavlenko V., Biruk N., Verbovskiy I., Bloshchynskiy I. Professional Skills and Competencies of the Future Police Officers. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. Vol. 9 (5). P. 35–43. URL: <https://eprints.pharm.zt.ua/id/eprint/17/1/A6BCBFD5F07699.pdf>.
- [5] Boyle G. J. Re-examination of the major personality-type factors in the Cattell, Comrey and Eysenck scales: Were the factor solutions by Noller et al. optimal? *Personality and Individual Differences*. 1989. Vol. 10. Issue 12. P. 1289–1299. doi: 10.1016/0191-8869(89)90241-9.

- [6] Cattell R. B. The Description of Personality: Principles and Findings in a Factor Analysis. *The American Journal of Psychology*. 1945. Vol. 58 (1). P. 69–90. doi: 10.2307/1417576.
- [7] Cattell R. B. The fallacy of five factors in the personality sphere. *The Psychologist*. 1995. Vol. 8 (5). P. 207–208.
- [8] Cattell R. B. Use of Factor Analysis in Behavioral and Life Sciences. New York : Plenum, 1978. doi: 10.1007/978-1-4684-2262-7.
- [9] Cattell R. B., Krug S. E. The Number of Factors in the 16PF: A Review of the Evidence with Special Emphasis on Methodological Problems. *Educational and Psychological Measurement*. 1986. Vol. 46 (3). P. 509–522. doi: 10.1177/0013164486463002.
- [10] Cochraine R. E., Tett R., Vandecreek L. Psychological Testing and the Selection of Police Officers: A National Survey. *Criminal Justice and Behavior*. 2003. Vol. 30. Issue 5. P. 511–537. doi: 10.1177/0093854803257241.
- [11] Conn S. R., Rieke M. L. The 16PF Fifth Edition Technical Manual. Institute for Personality and Ability Testing, 1994. URL: <https://www.worldcat.org/title/16pf-fifth-edition-technical-manual/oclc/988741891>.
- [12] Costa P. X., McCrae R. R. NEO Personality Inventory (NEO-PI) [Database record]. APA PsycTests, 1985. doi: 10.1037/t07564-000.
- [13] Eysenck H. J. Personality, genetics, and behavior: selected papers. New York : Praeger, 1982. 340 p. URL: <http://hdl.handle.net/10822/548759>.
- [14] Hofer S. M., Eber H. W. Second-order factor structure of the Cattell sixteen personality factor questionnaire. In *Big five assessment / B. de Raad, M. Perugini (Eds.)*. Hogrefe & Huber Publishers, 2002. P. 397–404. URL: <https://psycnet.apa.org/record/2002-17260-017>.
- [15] John O. P., Naumann L. P., Soto C. J. Paradigm shift to the integrative Big Five trait taxonomy: History, measurement, and conceptual issues. In *Handbook of personality: Theory and research / O. P. John, R. W. Robins, L. A. Pervin (Eds.)*. The Guilford Press, 2008. P. 114–158. URL: <https://psycnet.apa.org/record/2008-11667-004>.
- [16] Криволапчук В. О., Барко В. І., Клименко І. В. Діагностика професійно важливих якостей керівників органів внутрішніх справ України : навч.-метод. посіб. Київ : Акад. упр. МВС, 2010.
- [17] Криволапчук В. О., Сизоненко А. С., Остапович В. П., Барко В. І. Методики психологічної діагностики індивідуально-психологічних особливостей працівників Національної поліції України : метод. рек. Київ : ДНДІ МВС України, 2020. 78 с.
- [18] Müller-Roger W. G., Capitão C. G. Professional tendency and personality: research on the correlation among measures of these constructs. *Psicologia: Ciência e Profissão*. 2009. No. 29 (3). P. 588–601. doi: 10.1590/S1414-98932009000300012.
- [19] Професіограми за основними видами поліцейської діяльності : наук.-практ. посіб. / [В. П. Остапович, І. О. Дубова, В. І. Барко та ін.]; за заг. ред. В. О. Криволапчука. Київ : ДНДІ МВС України ; Кандиба Т. П., 2018. 244 с.
- [20] Schuerger J. M. Career Assessment and The Sixteen Personality Factor Questionnaire. *Journal of Career Assessment*. 1995. Vol. 3. Issue 2. P. 157–175. doi: 10.1177/106907279500300204.
-

Psychological Principles and Possibilities Increasing the Efficiency of the Psychodiagnostic Study of the Staff of the National Police of Ukraine

BARCO Vadym

Doctor of Psychology, Professor, Chief Research Fellow of the State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine
Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4962-0975>;

ANDROSIUK Viacheslav

PhD in Psychology, Professor, Leading Research Fellow of the Scientific Laboratory on Problems of Psychological Support and Psychophysiological Research of Educational and Scientific Institute of Correspondence and Distance Learning of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9106-2586>;

BARCO Vadym

PhD in Pedagogy, Leading Research Fellow of the State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3836-2627>

Abstract. The article examines the problem of searching for psychological principles and the opportunities arising from them to improve psychodiagnostic research and the psychological toolkit of psychologists of the National Police of Ukraine. The purpose of the article is theoretical substantiation and practical confirmation of the optimal psychodiagnostic set of methods for researching the individual and personal characteristics of police personnel. The research methodology was made up of the concepts of multi-level integral individuality and orthogonal personality models. Research results. The complementarity of the proposed complex of methods, the compliance with the requirements of optimality and complexity of the approach aimed at identifying opposite polar leading trends was confirmed. It has been confirmed that the complex of methods enables quick determination of typological characteristics of a person (extraversion, neuroticism, rigidity, lability; leading trends); characterological properties (conscientiousness, compliance, openness to experience); possible variants of maladaptation (depressive, demonstrative, psychopathic, psychasthenic, paranoid, etc.). Scientific novelty. The applied set of methods is close to the optimal one, clearly fits into the orthogonal model of individuality, involves the diagnosis of the main components of the multi-level model, does not require significant time expenditure on the part of psychologists and respondents. It is appropriate to include some other techniques based on orthogonal models in the complex. Increasing the prognostic accuracy of the diagnosis is possible due to the wider use of methods of ideographic research of the personality. Practical significance. The comprehensive use of a number of foreign subjective psychodiagnostic questionnaires adapted to the Ukrainian language makes it possible to determine the personal typology of employees, other individual and personal characteristics, which will make it possible to effectively use these methods for the purpose of psychological support of police officers, in particular, during the professional selection of personnel and the appointment of persons to positions.

Keywords: psychological diagnosis; psychological principles; psychodiagnostic methods; systematicity; optimization; holism; elementalism.

DOI: 10.33270/03233302.18
УДК 159.922

Актуальні напрями психологічного супроводження професійної діяльності правоохоронців

РОМАНЕНКО Оксана*

доктор психологічних наук, професор, професор кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0104-0093>

Анотація. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю вдосконалення психологічного супроводження професійної діяльності правоохоронців в умовах воєнного стану в Україні. Мета дослідження полягає у визначенні актуальних напрямів психологічного супроводження професійної діяльності правоохоронців на сучасному етапі. Методологію аналізу проблеми становить загальна теорія професійної діяльності, що ґрунтується як на диференціації, так й інтеграції наявних знань у різних галузях. За результатами дослідження обґрунтовано необхідність посилення уваги до таких напрямів роботи, як психологічне супроводження екстремальних службових ситуацій та надання невідкладної психологічної допомоги. Проаналізовано зарубіжний та вітчизняний досвід здійснення психологічного супроводження певних аспектів діяльності поліцейських. Визначено, що екстремальні службові ситуації стосуються насамперед психологічних аспектів організації професійної кооперації з іншими службами; підвищення комунікативної компетентності поліцейського в процесі професійної взаємодії з громадянами в ситуаціях гострого конфлікту; визначення ступеня застосування легітимізованої агресії під час виконання службових завдань; навчання алгоритмів і сценаріїв прийняття рішень в умовах невизначеності. Розроблено рекомендації з удосконалення змісту та методів психологічного супроводження правоохоронців у практичних підрозділах. Обґрунтовано зміст підготовки поліцейських-консультантів у межах реалізації програми «Рівний – Рівному». Наукова новизна статті полягає в систематизації знань про психологічне супроводження професійної діяльності правоохоронців, висвітлення специфіки його основних напрямів в умовах воєнного стану. Практична значущість представлена визначенням змісту й методів удосконалення психологічного супроводження професійної діяльності правоохоронців.

Ключові слова: правоохоронна діяльність; психологічне супроводження; екстремальна службова ситуація; прийняття рішень; невідкладна психологічна допомога.

Історія статті:

Отримано: 29.08.2023

Переглянуто: 19.09.2023

Прийнято: 04.10.2023

Рекомендоване посилання:

Романенко О. Актуальні напрями психологічного супроводження професійної діяльності правоохоронців. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 18–25. doi: 10.33270/03233302.18.

*Відповідальний автор

Вступ

В умовах воєнного стану в Україні посилюються вимоги до професійної діяльності поліцейських, що водночас потребує вдосконалення системи її психологічного супроводження. Цю діяльність здійснюють в особливих умовах, в екстремальних, стресових ситуаціях, їй притаманні жорстка правова регламентація, ієрархічна структура підпорядкування, необхідність прийняття рішень із використанням владних повноважень з високим ступенем відповідальності та процесуальної самостійності.

Згідно з Порядком організації системи психологічного забезпечення поліцейських, затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ України від 6 лютого 2019 року № 88, психологічне супроводження правоохоронної діяльності є невід'ємною складовою психологічного забезпечення професійної діяльності, комплексом організаційних, просвітницьких, психологічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності діяльності працівників поліції із забезпечення публічної безпеки та порядку, протидії злочинності. Психологічне супроводження правоохоронної діяльності передбачає такі напрями: консультування працівників поліції із психологічних аспектів ефективного виконання професійної діяльності відповідно до особливостей їх службової діяльності; надання консультативної та практичної допомоги працівникам поліції з питань використання прийомів ефективної комунікації під час реалізації ними завдань професійної (зокрема переговорної) діяльності; психологічне супроводження екстремальних службових ситуацій, надання невідкладної психологічної допомоги; складання психологічних портретів підозрюваних, обвинувачених осіб під час проведення оперативних заходів і слідчих дій; надання необхідної психологічної допомоги в процесі проведення допитів осіб, зокрема неповнолітніх.

Воєнний стан в Україні зумовлює необхідність посилення уваги до таких напрямів, як психологічне супроводження екстремальних службових ситуацій та надання невідкладної психологічної допомоги. Психологічне супроводження екстремальних службових ситуацій потребує формування навичок стресостійкості й ефективного прийняття рішень. Надання невідкладної психологічної допомоги передбачає не лише безпосереднє надання психологічної допомоги правоохоронцям, а й навчання їх надавати таку допомогу різним верствам населення з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій.

Різні аспекти опрацювання цих питань обговорюють у дослідженнях сучасних учених. Зокрема, у військовій психіатрії представлено дослідження першої хвилі стресу, тривоги та депресії в Україні (Kurapov et al., 2023). Здійснено спробу виявлення та лікування нейропсихологічних наслідків збройних конфліктів (Jain et al.,

2022). Досліджено специфіку стресу і травми втрати під час переселення цивільних біженців унаслідок російської агресії в Україні (Konstantinov, Reznik, & Isralowitz, 2022). Окреслено особливості впливу російсько-української війни на молодь (Pavlenko et al., 2022). Визначено специфіку стресових станів і психічного здоров'я українських цивільних і комбатантів під час російського вторгнення (Pavlova et al., 2022; Pinchuk et al., 2022). Проаналізовано можливі трансформації особистості поліцейського в період воєнного стану (Budanova, 2023).

Матеріали та методи

Мета статті полягає у визначенні актуальних напрямів психологічного супроводження професійної діяльності правоохоронців в умовах воєнного стану в Україні. Відповідно до мети окреслено завдання дослідження: 1) з'ясувати сутність поняття психологічного супроводження професійної діяльності; 2) висвітлити зміст психологічного супроводження екстремальних службових ситуацій; 3) окреслити шляхи вдосконалення надання невідкладної психологічної допомоги особі.

Методологічну основу дослідження становить загальна теорія професійної діяльності, що ґрунтується на диференціації та інтеграції наявних знань у різних галузях. Методи дослідження: аналіз та узагальнення результатів прикладних досліджень у галузі психологічного супроводження професійної діяльності поліцейських.

Результати й обговорення

Результати досліджень науковців засвідчують, що під час війни стрес людина переживає по-різному. За цих умов діяльність правоохоронців супроводжується підвищеним напруженням у процесі виконання службових обов'язків. Окрім традиційних стресових чинників професійної діяльності, виникають і специфічні, додаткові: усвідомлення загрози життю (біологічний страх смерті, поранення, болю, інвалідизації); перманентна готовність до бойових дій; переживання психоемоційного стресу внаслідок загибелі товаришів; стан невизначеності й необхідність миттєво реагувати на раптові події в умовах дефіциту часу; блокування базових потреб організму в повноцінному сні та відпочинку; складнощі пристосування до ускладнених умов середовища.

У зв'язку з цим поліцейські мають підвищений ризик розвитку симптомів посттравматичного стресового розладу та професійного вигорання. Попри уніфікований склад працівників різних підрозділів, ретельний професійний відбір на посади, недостатньо дослідженим залишається питання чинників ризику розвитку цих розладів, що потребує вдосконалення психодіагностичних

методів у системі психологічного супроводу правоохоронної діяльності та здійснення постійного моніторингу психоемоційних станів працівників в умовах воєнного стану. Передусім це стосується типологічних властивостей нервової системи, індивідуальних механізмів психологічного захисту, що мають як несвідомий, так і свідомий характер копінг-стратегій, а також індивідуальних рис особистості, які зумовлюють її стресостійкість і реалізацію певних стресових сценаріїв. Потребують розроблення технології створення психологічних профілів поліцейських, залежно від міри вразливості до стресорів і вчасного застосування відповідних психопрофілактичних заходів. Проблемним видається той факт, що поліцейські зрідка звертаються за психологічною допомогою, вбачаючи в цьому загрозу їхній професійній придатності.

У цьому контексті цікавим є досвід онлайн опитування 1073 франкомовних поліцейських у Швейцарії, які повідомили про свої симптоми посттравматичного стресового розладу та професійного вигорання, тривогу, депресію, думки про самогубство, стратегії подолання, професійний стрес й особистісні фактори. Кластерний аналіз результатів цього дослідження дав змогу визначити основні профілі поліцейських: тих, хто не схильний до ризику розвитку цих розладів, оскільки вони не піддаються або нечутливі до цих стресорів, а також тих, чиї індивідуально-особистісні риси та стратегії стресоподолання спричиняють ризик розвитку посттравматичного стресового розладу та професійного вигорання. Результати дослідження зумовлюють необхідність поглибленого скринінгу правоохоронців на етапі входження в професію та розроблення спеціальних психопрофілактичних програм адаптації для зміцнення функціональних стратегій подолання стресу (Soltes, Kubas, Velas, & Michalk, 2021).

Оскільки воєнний стан потребує об'єднання зусиль поліції та військових, актуальним є питання специфіки їхньої взаємодії. У зв'язку з цим корисним може бути вивчення іноземного досвіду. Зокрема, дослідження норвезьких вчених було присвячено прийняттю рішень командирами в контексті гібридної війни та зміни загроз. Експеримент мав модельований характер, із використанням сценарію, який трансформувалася мирний час у війну та повернення до мирного життя. Результати продемонстрували суттєві відмінності в перевагах командування щодо односторонніх чи міжвідомчих сил залежно від того, чи ухвалювали рішення в мирний час, на війні чи на постконфліктній фазі. З'ясовано, як рівень оперативного досвіду командирів підрозділів був пов'язаний зі перевагами міжвідомчих сил (Mattingsdal, Espevik, Johnsen, & Hystad, 2023). Дослідження такого типу має бути враховано з метою оптимізації поліцейсько-військової взаємодії під час великих криз безпеки. У процесі психологічного супроводу поліцейських в умовах

воєнного періоду це питання має бути включено до відповідних заходів інформативного, просвітницького характеру, розроблення тематичних ділових ігор і тренінгів.

В умовах воєнного стану, крім взаємодії з військовими, важливе значення має також професійна кооперація поліції зі службами надзвичайних ситуацій, швидкою допомогою та пожежною службою. Військове реагування та реагування на надзвичайні ситуації залишаються небезпечними професіями, які ставлять вимогу щодо здатності точно оцінювати загрози та приймати важливі рішення в умовах обмеження часу. Когнітивні процеси, пов'язані з цими здібностями, є складними, неодноразово були предметом специфічних досліджень. Учені виокремлюють спільні риси в оцінці загроз, розумінні та прийнятті важливих рішень для реагування на надзвичайні ситуації в поліції, військових, швидкої допомоги та пожежних службах. Аналіз чисельних досліджень дав змогу дійти висновку, що вони зосереджені здебільшого на шести параметрах: бібліометрія, мова, усвідомлення ситуації, прийняття критичних рішень, дії та оцінка. Результати засвідчують, що весь персонал військових й екстрених служб застосовує як інтуїтивні, так і формальні процеси прийняття рішень, залежно від багатьох ситуаційних та індивідуальних чинників. Недосконалість міжвідомчої кооперації може збільшити потенціал несприятливих результатів. Застосування результатів дослідження поширюється не тільки на сприяння вдосконаленню практики в кожній із зазначених служб, а й забезпечує основу прийняття рішень у динамічних контекстах професійної взаємодії (Penney, Launder, Cuthbertson, & Thompson, 2022). Встановлено також, що поліцейські з військовим досвідом потребували довшого проміжку часу, щоб оцінити ситуацію, але швидше обирали курс дій та дотримувалися його (Shortland, Thompson, & Alison, 2020).

Іншою проблемою, що постає в професійній діяльності поліції в умовах воєнного часу, є проблеми спілкування з громадянами, які під впливом обставин мають різноманітні травми психіки, можуть перебувати в несприятливих психоемоційних станах: стресу, тривожності, депресії, відчаю, фрустрації, афекту. Це потребує високого рівня комунікативної компетентності, застосування толерантних засобів ведення діалогу між працівниками правоохоронних органів і населенням, обґрунтованого вибору силових або ненасильницьких методів професійної взаємодії, прийняття рішення щодо застосування зброї.

У зв'язку із цим актуалізується проблема легітимізованої агресії поліцейського, яка може відігравати роль ефективного інструменту в професійній діяльності. Згідно з результатами спеціально проведеного дослідження, переважна більшість поліцейських вважають вияв агресії

виправданим у ситуаціях очевидної загрози життю та здоров'ю особи. Водночас правоохоронці зазначають, що агресія може виявлятися через провокації громадян, демонстративне приниження поліцейського. Опитані правоохоронці схиляються до думки, що надмірний вияв агресії може бути спричинений складнощами в самоконтролі та подоланні таких емоцій, як гнів, роздратування та обурення (Kovach, 2023).

Емоційну реактивність поліцейських досліджували в прийнятті рішень із застосуванням силових методів. Виявлено, що здатність спокійно реагувати й адекватно оцінювати ситуації пов'язана з формуванням точної та результативної поведінки, яка є ознакою досвіду в правоохоронній діяльності (Ta, Lande, & Suss, 2021). Поміж найвпливовіших чинників визначають професійний досвід поліцейських, закони та нормативні акти, особистість поліцейського, характер взаємодії з колегами та керівниками, рівень агресивності цивільної особи та її попереднє знайомство з поліцією (Feys et al., 2022).

Виникнення гостроконфліктних, нестандартних ситуацій, які супроводжують професійну взаємодію, потребує висвітлення цих питань під час здійснення психологічного супроводження професійної діяльності поліцейських. Психологічні аспекти цієї проблеми безпосередньо пов'язані із суто правовим питанням презумпції правоти поліцейського, яка представлена в законодавчих системах різних країн світу.

У дослідженні американських учених здійснено аналіз реакцій офіцера поліції на смертельні випадки зіткнення з громадськістю з метою розуміння ситуаційних характеристик, які впливають на прийняття рішень. У США комунікація між поліцейськими та громадянами є звичною справою, тому резонансні конфлікти виявляють гостре напруження, наявне між поліцією та громадянами, коли силу застосовують неналежно. Дослідження було спрямоване на визначення ситуаційних контекстів, які впливають на прийняття рішень офіцером у зіткненнях із небезпекою. Було проаналізовано відповіді 39 офіцерів на 233 симуляції зіткнень із громадськістю з використанням системи навчання володіння вогнепальною зброєю, згідно з кодуванням продуктивності учасників за одним із п'яти можливих результатів (пас; промах у ціль; здійснення пострілу першим за підозрілих сигналів; прицільний постріл і передчасний постріл). Найпоширенішим результатом був пас (44,6%), за ним слідували здійснення пострілу першим за підозрілих сигналів (29,6%) і промахи в ціль (12,9%). Контент-аналіз ситуаційних факторів засвідчив, що в усіх сценаріях рішення поліцейських найчастіше ґрунтувалося на підозрілих сигналах, факторах навколишнього середовища та наявності вогнепальної зброї (Cook, Summers, Paulk, & Kirsch, 2022).

Психологічні аспекти застосування зброї мають поєднуватися зі спеціальними тактичними тренінгами. Зокрема, у процесі професійної підготовки американських поліцейських було проведено порівняльне дослідження ефективності традиційного 90-хвилинного тренінгу з вогнепальної зброї та спеціально розробленого тренінгу із втручання. Навчання із втручання охоплювало теоретичні та практичні тренування з тактичного контролю погляду, усвідомлення ситуації та зорової уваги, натомість контрольне навчання було зосереджено на точності та швидкості. Під час попереднього та підсумкового тестів вимірювали рівень тактичної підготовки й ефективність виконання завдання. Якщо цей тренінг було визначено як когнітивний, кількість правильних рішень збільшувалася. Результати засвідчили, що тренування цілеспрямованого контролю погляду та зорової уваги покращує ефективність прийняття рішень, час реакції і тактичне керування положенням дула під час стрільби. Дослідники стверджують, що теоретичні тренування з тактичного контролю погляду та зорової уваги мають більший вплив на ефективність прийняття рішень поліцейськими, ніж традиційні тренування з вогнепальної зброї, і рекомендують правоохоронним органам включити в тренування вправи «стріляти/не стріляти» на основі сприйняття та проводити регулярні тести для щорічної перекваліфікації офіцерів із вогнепальної зброї (Heusler, & Sutter, 2022).

Цей досвід є корисним для вдосконалення тренінгів із застосування зброї в системі психологічного супроводження правоохоронної діяльності. Поліцейські часто опиняються в потенційно небезпечних ситуаціях, у яких вони покладаються на свою здатність швидко ідентифікувати загрози й відповідно реагувати. Водночас аналіз спеціальних досліджень засвідчує, що цілеспрямована підготовка значно скорочує час виявлення загроз і підвищує ефективність прийняття рішень в екстремальних ситуаціях.

В умовах стресу посилюються ризики помилкового прийняття рішення. Це привертає увагу до психологічних аспектів прийняття рішень в діяльності правоохоронців. Теорія прийняття рішень дає змогу з більшою вірогідністю передбачати структуру й спрямованість професійної діяльності. При визначенні ступеня ризику в певній ситуації найбільш значущими є дві змінні: суб'єктивна вірогідність програшу та величина втрат. У процесі порівняльного дослідження встановлено, що група респондентів із відсутністю практичного досвіду професійної діяльності має більше взаємозв'язків з ризиком, ніж із раціональністю, а група поліцейських із професійним практичним досвідом більше раціоналізують свої рішення (Masian, 2023).

Для вітчизняної практики корисним може бути аналіз використання спеціальних стратегій

стресоподолання з метою мінімізації невизначеності на різних етапах прийняття рішень у критичних інцидентах із високим ризиком, зокрема, алгоритмів зі спеціальним переліком тактик (Heuvel, Alison, & Power, 2014). Результати досліджень засвідчують, що успішне застосування алгоритмів у професійній діяльності поліцейського підвищує загальну прийнятність цієї технології (Hobson, Yesberg, Bradford, & Jackson, 2023).

Іншим напрямом психологічного супроводу професійної діяльності правоохоронців в умовах воєнного стану є надання невідкладної психологічної допомоги. Ця допомога стосується поліцейських і членів їхніх сімей. У межах програми «Рівний – Рівному» формується новий напрям надання психологічної допомоги як сфери первинної взаємодії працівників поліції, які опинилися в складних професійних чи життєвих ситуаціях. Це дасть змогу здійснювати первинне втручання в різноманітні проблеми колег на ранніх етапах їх виникнення. Поліцейські-консультанти, які пройшли спеціальне навчання, мають стати першими помічниками представників психологічної служби, керівників підрозділів, працівників кадрового забезпечення. Вбачається доцільним уведення в програму підготовки поліцейських-консультантів базових знань з кризової психологічної допомоги: 1) ознайомлення із загальними факторами психотерапевтичної дії (універсальність проблем, прийняття, спонукання до альтруїзму, саморозкриття, катарсис, зворотний зв'язок, надання інформації); 2) навчання основ психоедукації, що полягає в наданні інформації стосовно якісних змін свідомості людини в умовах стресу, різних типів реагування: від помірного й тимчасового стресу до складних психічних травм, які мають негативні наслідки для здоров'я, зокрема посттравматичний стресовий розлад; 3) розгляд основних ознак кризової інтервенції: сприяння вираженню сильних емоцій; зменшення негативних почуттів завдяки процесу повторення; відкриття доступу до дослідження гострих проблем; формування розуміння актуальних проблем для підтримки клієнта; створення фундаменту для прийняття людиною пережитого досвіду; визначення ресурсів для опрацювання проблеми; 4) відпрацювання практичних технік стабілізації психоемоційного стану: заземлення, антистресового дихання, медитативних вправ; 5) висвітлення специфіки різних психічних станів особистості (стресу, тривожності, депресії, агресії, афекту, фрустрації, апатії, емоційного вигорання тощо), їх зовнішніх виявів і надання першої психологічної допомоги.

Висновки

Ускладнення професійної діяльності правоохоронців в умовах воєнного стану зумовлює посилення уваги до таких напрямів роботи, як психологічне супроводження екстремальних службових ситуацій та надання невідкладної психологічної допомоги. Екстремальні службові ситуації стосуються насамперед психологічних аспектів організації професійної кооперації з іншими службами; підвищення рівня комунікативної компетентності поліцейського в процесі професійної взаємодії з громадянами в ситуаціях гострого конфлікту; визначення міри застосування легітимізованої агресії під час виконання службових завдань; навчання алгоритмів і сценаріїв прийняття рішень в умовах невизначеності. Надання невідкладної психологічної допомоги має реалізуватися шляхом підготовки поліцейських-консультантів за такими напрямами: ознайомлення із загальними факторами психотерапевтичної дії; навчання основ психоедукації; опанування основних технік кризової інтервенції; відпрацювання практичних технік стабілізації психоемоційного стану; висвітлення специфіки різних психічних станів особистості, їх зовнішніх виявів і правил надання першої психологічної допомоги.

Удосконалення психологічного супроводження професійної діяльності слід здійснювати як на рівні окремого працівника, шляхом нейтралізації стресу на основі спеціальних програм, так і на рівні підрозділу, що ґрунтується на діагностиці групових процесів у стресових ситуаціях, а також проведенні заходів для профілактики їх виникнення. У процесі психологічного супроводження пріоритетними вбачаються такі методи: психодіагностичні технології визначення психологічних профілів правоохоронців залежно від ступеня вразливості до стресорів; скринінг у процесі здійснення моніторингу психоемоційних станів працівників в умовах воєнного стану; методи діагностики стресових ситуацій з визначенням індивідуальних стресових сценаріїв; спеціалізовані тренінги, спрямовані на формування психологічних навичок прийняття рішень, оптимізації рівня легітимізованої агресії поліцейських, організації міжособистісної та мужвідомчої взаємодії; методи навчання працівників навичок надання невідкладної психологічної допомоги та самопомоги в процесі подальшої реалізації програми «Рівний – Рівному» в практичних підрозділах Національної поліції України.

References

- [1] Budanova, M. (2023). Martial law and Possible Transformation of the Policeman's Personality. *Legal psychology*, 1(32), 79-85. doi: 10.33270/03233201.79.
- [2] Cook, R., Summers, D., Paulk, R., & Kirsch, E. (2022). Police officer responses to deadly encounters with the public: Understanding situational characteristics that impact decision-making. *Policing (Oxford)*, 16(3), 355-369. doi: 10.1093/police/paac026.
- [3] Feys, Y., Van Thienen, B., Van den Bulck, S., Van Poucke, K., Torreele, R., Van Damme, A., & Verhage, A. (2022). The complexity of police decisions: A collaborative study on police decision-making in Belgium. *Policing (Oxford)*, 16(3), 405-426. doi: 10.1093/police/paac030.
- [4] Heusler, B., & Sutter, C. (2022). Shoot or Don't shoot? Tactical gaze control and visual attention training improves police cadets' decision-making performance in live-fire scenarios. *Frontiers in Psychology*, 1. doi: 10.3389/fpsyg.2022.798766.
- [5] Heuvel, C., Alison, L., & Power, N. (2014). Coping with uncertainty: Police strategies for resilient decision-making and action implementation. *Cognition Technology and Work*, 16, 25-45. doi: 10.1007/s10111-012-0241-8.
- [6] Hobson, Z., Yesberg, J.A., Bradford, B., & Jackson, J. (2023). Artificial fairness? Trust in algorithmic police decision-making. *Journal of Experimental Criminology*, 19(1), 165-189. doi: 10.1007/s11292-021-09484-9.
- [7] Jain, N., Prasad, S., Czerth, Z., Chodnekar, S.Y., Mohan, S., & Savchenko, E., (et al.). (2022). War psychiatry: identifying and managing the neuropsychiatric consequences of armed conflicts. *Journal of Primary Care & Community Health*, 13. doi: 10.1177/21501319221106625.
- [8] Konstantinov, V., Reznik, A., & Isralowitz, R. (2022). The impact of the Russian-Ukrainian war and relocation on civilian refugees. *J Loss Trauma*, 28, 267-269. doi: 10.1080/15325024.2022.2093472.
- [9] Konstantinov, V., Reznik, A., & Isralowitz, R. (2022). Update: civilian refugees of the Russian-Ukrainian war. *J Loss Trauma*, 28(6), 568-570. doi: 10.1080/15325024.2022.2135288.
- [10] Kovach, O. (2023). Pre-conditions of legitimate display of aggression are in professional activity of policemen. *Legal psychology*, 1(32), 101-111. doi: 10.33270/03233201.101.
- [11] Kurapov, A., Danyliuk, I., Loboda, A., Kalaitzaki, A., Kowatsch, T., Klimash, T., & Predko, V. (2023). Six months into the war: a first-wave study of stress, anxiety, and depression among in Ukraine. *Frontiers Psychiatry*, 14. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1190465.
- [12] Masian, A.V. (2023). Formation of adaptive stress damper mechanisms at different stages of decision-making in the professional activities of police officers. *Scientific Perspectives*, 7(37), 636-649. doi: 10.52058/2708-7530-2023-7(37)-636-649.
- [13] Mattingdal, J., Espevik, R., Johnsen, B.H., & Hystad, S. (2023). Exploring why police and military commanders do what they do: An empirical analysis of decision-making in hybrid warfare. *Armed Forces and Society*. doi: 10.1177/0095327X231160711.
- [14] Pavlenko, V., Kurapov, A., Drozdov, A., Korchakova, N., Reznik, A., & Isralowitz, R. (2022). Ukrainian "help" profession women: war and location status impact on well-being. *J Loss Trauma*, 28, 92-955. doi: 10.1080/15325024.2022.2105482.
- [15] Pavlova, I., Graf-Vlachy, L., Petrytsa, P., Wang, S., & Zhang, S. (2022). Early evidence on the mental health of Ukrainian civilian and professional combatants during the Russian invasion. *Eur Psychiatry*, 65(1). doi: 10.1192/j.eurpsy.2022.2335.
- [16] Penney, G., Launder, D., Cuthbertson, J., & Thompson, M.B. (2022). Threat assessment, sense making, and critical decision-making in police, military, ambulance, and fire services. *Cognition, Technology and Work*, 24(3), 423-439. doi: 10.1007/s10111-022-00694-3.
- [17] Pinchuk, I., Goto, R., Pimenova, N., Kolodezhny, O., Guerrero, A., & Skokauskas, N. (2022). Mental health of helpline staff in Ukraine during the 2022 Russian invasion. *Eur Psychiatry*, 65(1). doi: 10.1192/j.eurpsy.2022.2306.
- [18] Shortland, N., Thompson, L., & Alison, L. (2020). Police perfection: Examining the effect of trait maximization on police decision-making. *Frontiers in Psychology*, 11. doi: 10.3389/fpsyg.2020.01817.
- [19] Soltes, V., Kubas, J., Velas, A., & Michalk, D. (2021). Occupational safety of municipal police officers: Assessing the vulnerability and riskiness of police officers' work. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(11). doi: 10.3390/ijerph18115605.
- [20] Ta, V.P., Lande, B., & Suss, J. (2021). Emotional reactivity and police expertise in use-of-force decision-making. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 36(3), 513-522. doi: 10.1007/s11896-020-09428-5.

Список використаних джерел

- [1] Буданова М. Воєнний стан і можливі трансформації особистості поліцейського. *Юридична психологія*. 2023. № 1 (32). С. 79–85. doi: 10.33270/03233201.79.
- [2] Cook R., Summers D., Paulk R., Kirsch E. Police officer responses to deadly encounters with the public: Understanding situational characteristics that impact decision-making. *Policing (Oxford)*. 2022. No. 16 (3). P. 355–369. doi: 10.1093/policing/paac026.
- [3] Feys Y., Van Thienen B., Van den Bulck S., Van Poucke K., Torreele R., Van Damme A., Verhage, A. The complexity of police decisions: A collaborative study on police decision-making in Belgium. *Policing (Oxford)*. 2022. Vol. 16 (3). P. 405–426. doi: 10.1093/policing/paac030.
- [4] Heusler B., Sutter C. Shoot or Don't shoot? Tactical gaze control and visual attention training improves police cadets' decision-making performance in live-fire scenarios. *Frontiers in Psychology*. 2022. No. 1. doi: 10.3389/fpsyg.2022.798766.
- [5] Heuvel C. Coping with uncertainty: Police strategies for resilient decision-making and action implementation. *Cognition Technology and Work*. 2014. Vol. 16. P. 25–45. doi: 10.1007/s10111-012-0241-8.
- [6] Hobson Z., Yesberg J. A., Bradford B., Jackson J. Artificial fairness? Trust in algorithmic police decision-making. *Journal of Experimental Criminology*. 2023. Vol. 19 (1). P. 165–189. doi: 10.1007/s11292-021-09484-9.
- [7] Jain N., Prasad S., Czerth Z., Chodnekar S. Y., Mohan S., Savchenko E. et al. War psychiatry: identifying and managing the neuropsychiatric consequences of armed conflicts. *Journal of Primary Care & Community Health*. 2022. No. 13. doi: 10.1177/21501319221106625.
- [8] Konstantinov V., Reznik A., Isralowitz R. The impact of the Russian–Ukrainian war and relocation on civilian refugees. *J Loss Trauma*. 2022. No. 28. P. 267–269. doi: 10.1080/15325024.2022.2093472.
- [9] Konstantinov V., Reznik A., Isralowitz R. Update: civilian refugees of the Russian-Ukrainian war. *J Loss Trauma*. 2022. Vol. 28. Issue 6. P. 568–570. doi: 10.1080/15325024.2022.2135288.
- [10] Ковач О. Передумови легітимного вияву агресії в професійній діяльності поліцейських. *Юридична психологія*. 2023. № 1 (32). С. 101–111. doi: 10.33270/03233201.101.
- [11] Kurapov A., Danyliuk I., Loboda A., Kalaitzaki A., Kowatsch T., Klimash T., Predko V. Six months into the war: a first-wave study of stress, anxiety, and depression among in Ukraine. *Frontiers Psychiatry*. 2023. No. 14. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1190465.
- [12] Масян А. В. Формування механізмів стресоподолання на різних етапах прийняття рішень у професійній діяльності поліцейських. *Наукові перспективи*. 2023. № 7 (37). С. 636–649. doi: 10.52058/2708-7530-2023-7(37)-636-649.
- [13] Mattingsdal J., Espevik R., Johnsen B. H., Hystad S. Exploring why police and military commanders do what they do: An empirical analysis of decision-making in hybrid warfare. *Armed Forces and Society*. 2023. doi: 10.1177/0095327X231160711.
- [14] Pavlenko V., Kurapov A., Drozdov A., Korchakova N., Reznik A., Isralowitz R. Ukrainian «help» profession women: war and location status impact on well-being. *J Loss Trauma*. 2022. No. 28. P. 92–95. doi: 10.1080/15325024.2022.2105482.
- [15] Pavlova I., Graf-Vlachy L., Petrytsa P., Wang S., Zhang S. Early evidence on the mental health of Ukrainian civilian and professional combatants during the Russian invasion. *Eur Psychiatry*. 2022. No. 65 (1). doi: 10.1192/j.eurpsy.2022.2335.
- [16] Penney G., Launder D., Cuthbertson J., Thompson M. B. Threat assessment, sense making, and critical decision-making in police, military, ambulance, and fire services. *Cognition, Technology and Work*. 2022. No. 24 (3). P. 423–439. doi: 10.1007/s10111-022-00694-3.
- [17] Pinchuk I., Goto R., Pimenova N., Kolodezhny O., Guerrero A., Skokauskas N. Mental health of helpline staff in Ukraine during the 2022 Russian invasion. *Eur Psychiatry*. 2022. No. 65(1). doi: 10.1192/j.eurpsy.2022.2306.
- [18] Shortland N., Thompson L., Alison L. Police perfection: Examining the effect of trait maximization on police decision-making. *Frontiers in Psychology*. 2020. Vol. 11. doi: 10.3389/fpsyg.2020.01817.
- [19] Soltes V., Kubas J., Velas A., Michalk D. Occupational safety of municipal police officers: Assessing the vulnerability and riskiness of police officers' work. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2021. No. 18 (11). doi: 10.3390/ijerph18115605.
- [20] Та В. П., Lande B., Suss J. Emotional reactivity and police expertise in use-of-force decision-making. *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2021. No. 36 (3). P. 513–522. doi: 10.1007/s11896-020-09428-5.

Actual Directions of Psychological Accompaniment of Professional Activity of Policemen

ROMANENKO Oksana

Doctor of Psychology, Professor, Professor of the Department of Legal Psychology
of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0104-0093>

Abstract. The relevance of the study is due to the need to improve the psychological support of the professional activity of law enforcement officers in the conditions of martial law in Ukraine. The purpose of the study is to determine the current directions of psychological support of the professional activity of law enforcement officers at the current stage. The methodology of problem analysis was formed by the general theory of professional activity, which is based on both differentiation and integration of existing knowledge in various fields. According to the results of the study, the need to increase attention to such areas as psychological support in extreme service situations and providing emergency psychological assistance is substantiated. The foreign and domestic experience of providing psychological support for certain aspects of police officers' activities was analyzed. It was determined that extreme service situations concern primarily the psychological aspects of organizing professional cooperation with other services; increasing the communicative competence of the police officer in the process of professional interaction with citizens in situations of acute conflict; determination of the degree of use of legitimized aggression in the performance of official tasks; learning algorithms and decision-making scenarios under conditions of uncertainty. Recommendations for improving the content and methods of psychological support of law enforcement officers in practical units have been developed. The content of the training of police consultants as part of the implementation of the "Rivny – Rivnomy" program is substantiated. The scientific novelty of the article consists in the systematization of knowledge about the psychological support of the professional activity of law enforcement officers, highlighting the specifics of its main directions in the conditions of martial law. The practical significance is represented by the definition of the content and methods of improving the psychological support of the professional activity of law enforcement officers.

Keywords: law enforcement activity; psychological support; extreme service situations; decision-making; emergency psychological help.

Планування розслідування кримінальних правопорушень у системі організації розслідування: тактико-психологічний аспект

ЛЕЛЮК Тетяна*

доктор філософії в галузі права, докторант кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2780-1099>

Анотація. Розслідуванню кримінальних правопорушень, як і кримінальному судочинству загалом, властивий організаційний, плановий принцип. Метою статті є висвітлення тактико-психологічних аспектів планування розслідування кримінальних правопорушень у системі організації розслідування. Основу методологічного інструментарію становлять загальнонаукові та спеціальні методи, які є засобами наукового дослідження, а також наукові праці іноземних й українських авторів, які прямо чи опосередковано здійснювали дослідження питань, що стосуються визначення поняття та змісту планування розслідування в системі організації розслідування кримінальних правопорушень, його тактико-психологічних засад. Систематизовано наукові погляди щодо поняття «планування» та його основних ознак. Виокремлено основні принципи планування розслідування кримінальних правопорушень. Акцентовано на невід'ємності використання принципу взаємодії під час складання плану розслідування. Класифіковано рівні планування розслідування за територіальним принципом. Обґрунтовано важливість використання слідчим (детективом, дізнавачем) у процесі планування розслідування навичок і знань психології, оскільки на його ефективність впливатимуть професійні й творчі вміння, які становитимуть сукупність тактико-психологічних засад. Наукова новизна публікації полягає в характеристиці й виокремленні тактико-психологічних засад планування розслідування, що становлять ґрунтовані на знаннях криміналістичної тактики і психології слідчої діяльності сукупність прийомів, використовуваних у процесі планування розслідування кримінальних правопорушень.

Ключові слова: організація розслідування; планування; план розслідування; криміналістична тактика; психологія; тактико-психологічні засади; слідчий; дізнавач; детектив.

Історія статті:

Отримано: 31.08.2023

Переглянуто: 26.09.2023

Прийнято: 30.10.2023

Рекомендоване посилання:

Лелюк Т. Планування розслідування кримінальних правопорушень у системі організації розслідування: тактико-психологічний аспект. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 26–37. doi: 10.33270/03233302.26.

*Відповідальний автор

Вступ

Планування розслідування не полягає тільки в складанні плану, який є лише зовнішнім вираженням цього процесу. Зміст планування значно ширший і є організаційно-творчою стороною діяльності слідчого, яка потребує використання організаційних, тактичних і психологічних прийомів з початку розслідування і до моменту передання обвинувального акта до суду.

Зазначена діяльність характеризується складним розумовим процесом і потребує наявності професійного досвіду, широких знань та навичок, зокрема організаторських, тактичних, психологічних тощо. Необхідність оперативного виконання завдань організаційних, тактичних й інших порушень потребує складання чіткого плану, який допоможе зберегти послідовність дій слідчого в процесі проведення розслідування, уникнути упущення важливих елементів фактичних обставин справи, скоординувати діяльність із розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Водночас слід зазначити, що з початком широкомасштабного російського вторгнення на територію нашої держави слідчі органів досудового розслідування постали перед новими проблемами в процесі організації та планування розслідування кримінальних правопорушень. Злочинність постійно вдосконалює способи підготовки, вчинення та приховування кримінальних правопорушень, пристосовуючись до нових умов життя в державі, використовуючи негативні фактори, пов'язані з воєнною агресією проти нашої держави, окупацією територій. Отже, діяльність з організації розслідування кримінальних правопорушень, зокрема планування розслідування потребує вдосконалення організаційних, тактичних і психологічних аспектів його здійснення, які повинні відповідати сучасним потребам практики.

Досліджуючи наукові праці вітчизняних учених-криміналістів, які аналізували питання планування розслідування, слід виокремити роботи В. А. Журавля, А. С. Колодіної, В. О. Коновалової, О. В. Олішевського, Ю. М. Черноус та ін. Зазначені роботи містять концептуальні засади організації планування розслідування кримінальних правопорушень і, безумовно, є підґрунтям для подальших наукових розвідок із вказаної проблематики. Зокрема, у сучасних умовах потребують перегляду окремі аспекти діяльності слідчого з планування розслідування кримінальних правопорушень, що зумовлено необхідністю оновлення теоретичних основ зазначеної діяльності відповідно до потреб практики.

Мета і завдання дослідження

З погляду етимології термін «планування» слід тлумачити як визначення за планом строку

виконання, здійснення чого-небудь (Busel, 2005). Розслідування виражається через об'єктивний пошук істини, який здійснюють шляхом виявлення та пред'явлення доказів вичерпним, комплексним й організованим способом.

Крім того, поняття «планування» активно застосовують у таких науках, як: теорія управління, менеджмент, кримінологія, кримінальний процес, криміналістика тощо. З метою проведення ґрунтовного аналізу змісту та сутності цього поняття в криміналістичній науці слід розглянути його в комплексі з іншими пов'язаними науками, зокрема управлінськими та правовими.

У теорії управління планування – це процес вибору завдань і рішень, необхідних для їх досягнення; це заздалегідь прийняте рішення про те, що робити, коли робити, хто буде робити; це процес підготовки на перспективу рішення про те, що, ким, як, коли мусить бути зроблено (Plishkin, 1999).

У системі державного управління змістом планування є безперервний процес встановлення та конкретизації завдань розвитку всієї організації та її структурних підрозділів, визначення засобів їх досягнення, строків і послідовності реалізації, розподілу ресурсів (Shcherbak, 2020).

У юридичній науці поняття «планування» знайшло своє широке застосування в кримінально-правовій і кримінологічній науці. На думку Ю. В. Орлова (2016), планування кримінологічне – це цілеспрямований процес розроблення плану, у якому на підставі завдань протидії злочинності визначено шляхи та засоби їх вирішення, нормативне, інформаційне, організаційне, методичне й ресурсне його забезпечення на визначений період часу (Spilnyk, 2020).

Дослідженню основ планування розслідування кримінальних правопорушень у межах науки криміналістики також була присвячена низка праць іноземних та українських учених. Загалом значна частина науковців розглядала планування в контексті певної мисленнєвої діяльності слідчого.

М. А. Погорецький окреслює планування розслідування як діяльність слідчого, яка полягає у визначенні оптимального переліку слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, строків і послідовності їх проведення з метою швидкого й ефективного розслідування конкретного злочину.

Водночас, на нашу думку, зазначене поняття охоплює значно ширший обсяг діяльності слідчого, де планування проведення слідчих (розшукових) дій є одним із рівнів усього процесу планування розслідування.

Проте В. А. Журавель вважає, що цю категорію слід розглядати як сукупність складних розумових операцій, що спрямовані на формулювання завдань розслідування та визначення найбільш раціональних й ефективних шляхів їх розв'язання, котрі забезпечують усебічне та повне доказування з кримінальної справи.

Схожу думку висловлюють А. В. Іщенко, Ю. М. Черноус та інші дослідники, які визначають планування як складний розумовий процес, сутність якого полягає у визначенні напрямів і завдань розслідування, способів і засобів їх досягнення за раціональних витрат часу, сил і засобів для виконання завдань за його допомогою.

Вважаємо слушною таку позицію, оскільки процес планування розслідування нерозривно пов'язаний із формулюванням ключових його завдань, які впливають з аналізу слідчої ситуації, висунення версій та, відповідно, пошуку раціональних й ефективних способів виконання поставлених завдань у найкоротші часові проміжки, вибору методів і побудови алгоритмів досудового розслідування.

Іноземні науковці Е. Штельцер і А. Чопрагу з цього приводу зазначають, що планування – це зв'язок між метою та завданнями кримінального розслідування з одного боку та їх реалізацією конкретними діями – з іншого. Це матеріалізовані в слідстві цілі, варіанти та проблеми, що розв'язуються, наявні методи та засоби. Щоб установити винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, повинні бути встановлені цілі розслідування.

Варта уваги й позиція українських дослідників щодо того, що план розслідування становить систему організаційних, процесуальних і тактичних рішень, які передбачають порядок, терміни, способи, засоби конкретних виконавців процесуальних і не процесуальних дій (Moiseiev, 2009).

Крім того, слід додати до цієї системи використання психологічних основ як сукупності пізнавальних, конструктивних, комунікативних, нормативних і профілактичних різновидів діяльності, що загалом становлять психологію слідчої діяльності, зокрема в контексті планування розслідування.

Отже, у контексті аналізу основних визначень поняття «планування» деякі автори виокремлюють такі основні його ознаки:

- 1) є елементом (засобом, методом) організації роботи особи, уповноваженої на проведення досудового розслідування;
- 2) становить складну мислену діяльність;
- 3) сприяє проведенню досудового розслідування;
- 4) спрямоване на оптимальне досягнення мети досудового розслідування;
- 5) його метою є забезпечення ефективності досудового розслідування;
- 6) є різновидом програмування;
- 7) має власну структуру;
- 8) знаходить зовнішній вираз у письмовій чи графічній формах (плані) (Yurkiv, 2021).

Аналіз окремих наукових поглядів, що стосуються етимології поняття «планування», свідчить про наявність низки поглядів щодо його визначення, проте спільним у всіх випадках є те, що воно полягає в безперервній діяльності; є

цілеспрямованим процесом розумової активності уповноважених суб'єктів; спрямоване на визначення цілей і завдань розслідування; полягає у використанні організаційних, процесуальних, тактичних заходів; здійснюється в межах визначеного строку та передбачає досягнення певного позитивного результату шляхом виконання послідовних дій.

Матеріали та методи

Під час підготовки наукової статті було проведено комплексний аналіз наукових праць іноземних і українських авторів, які прямо чи опосередковано здійснювали дослідження питань, що стосуються визначення поняття і змісту планування в його загальному розумінні та планування розслідування з огляду гуманітарних наук, зокрема таких, як: кримінальний процес, кримінологія, криміналістика, а також його принципів, форм та елементів.

У процесі проведення дослідження використувалися як загальнонаукові, так і спеціальні методи, які є засобами наукового дослідження. За допомогою *діалектичного методу* було досліджено місце планування в системі організації розслідування кримінальних правопорушень. Задля формулювання висновків наукової статті було використано *методи синтезу й аналізу*. *Методи порівняння, опису та класифікації* посприяли здійсненню систематизації наявних у науці поглядів, що стосуються виокремлення принципів і рівнів планування розслідування, та формулювання власних поглядів стосовно вказаних питань. Зокрема, *порівняльно-правовий метод* використано для аналізу норм матеріального та процесуального права, наукових категорій, визначень і підходів. *Історико-правовий метод* дав можливість розкрити зміст понять «планування», «планування розслідування», висвітлити розвиток наукових поглядів на окремі проблеми розглядуваного питання. *Метод системного аналізу, а також системно-структурний* дали можливість виокремити ознаки планування розслідування, його рівні й основні елементи. Для формування наукових понять і категорій, зокрема уточнення понятійно-категоріального апарату криміналістичної науки стосовно визначення дефініції поняття «планування розслідування кримінальних правопорушень» було використано *догматичний метод* наукового дослідження. *Аксіоматичний метод* сприяв побудові типових елементів плану розслідування кримінальних правопорушень відповідно до загальних правил логіки.

Результати й обговорення

Діяльність із розслідування кримінальних правопорушень різної складності має бути організована навколо плану розслідування, який має на меті досягнення оптимального результату,

і зрештою надає всій діяльності узгодженої та єдиної мети й напрямку. Планування розслідування перш за все важливе для визначення його завдань, які повинні бути обґрунтовані та послідовні. Також воно забезпечує основу для підтримання підзвітності шляхом перевірки ефективності слідчої діяльності та прийняття слідчих рішень.

Згідно з позицією М. В. Савчука, процес планування розслідування охоплює: визначення основних напрямів збирання доказів із метою швидкого та повного розкриття злочину; вибір відповідних засобів і джерел збирання доказів; визначення кола слідчих дій; визначення змісту й тактики проведення кожної з запланованих слідчих дій; вибір організаційних і технічних заходів; визначення строків і послідовності дій.

Важливість такої складової, як планування в системі організації розслідування кримінальних правопорушень, обґрунтовується нормативним закріпленням зазначеної діяльності в Інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 року № 570 (далі – Інструкція). Зокрема, відповідно до п. 1 розділу 2 Інструкції діяльність слідчих підрозділів здійснюється на підставі планування, поєднання єдиначальності у вирішенні питань службової діяльності та колегіальності під час їх обговорення, персональної відповідальності кожного працівника за стан справ на дорученій ділянці роботи¹.

Крім того, відомчим нормативно-правовим актом визначено, що слідчий планує свою роботу так, щоб забезпечити своєчасність виконання необхідних слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій у всіх кримінальних провадженнях, у яких він проводить досудове розслідування. З цією метою він складає загальний календарний план-графік роботи в усіх кримінальних провадженнях, а також плани розслідування в кожному кримінальному провадженні².

Водночас, на нашу думку, планування розслідування кримінальних правопорушень залежить від чотирьох основних факторів:

1) ризик – кожне розслідування передбачає різні загрози, можливості, наслідки та рівні ризику;

2) складність – ступінь складності розслідування залежить від виду та тяжкості кримінального правопорушення, характеру залучених осіб, груп або мереж, кількості слідчих органів і юрисдикцій, які необхідно залучити, тощо;

3) масштаб – визначається ризиками та складністю. Де є складний предмет, значні

наслідки та широкий спектр ризиків, може знадобитися залучення значної кількості ресурсів (криміналістичного забезпечення, залучення інших суб'єктів для отримання допомоги, звернення до відповідних міжнародних органів);

4) час, який необхідний для проведення розслідування, тобто чим більше складність розслідування, тим довшим буде ймовірний часовий проміжок, необхідний для його завершення. Причому наявність підвищеного ризику розслідування не завжди впливатиме на збільшення часу для його проведення, оскільки розслідування кримінальних правопорушень з високим ризиком в одних випадках потребуватиме негайних дій до його завершення, в інших – необхідності приділення більшої кількості уваги та часу.

Розуміння цих аспектів має вирішальне значення для організації та планування розслідування, причому воно повинно відповідати основним принципам розслідування. Їх розкриття потребує аналізу нормативно-правових актів і основних поглядів науковців з цього приводу.

Законодавство не містить конкретизованої норми, яка б визначала основні принципи планування розслідування кримінальних правопорушень. Проте, відповідно до п. 2 розділу 2 Інструкції плани роботи слідчого повинні відповідати оперативній обстановці, що складається, прогнозу її розвитку, вимогам законодавства стосовно завдань і функцій слідчих підрозділів, чітко сформульованими, максимально конкретизованими та реальними для виконання, а також забезпеченими фінансовими, матеріально-технічними та кадровими ресурсами³.

Зважаючи на той факт, що планування є однією зі складових частин організації розслідування кримінальних правопорушень, вказана діяльність повинна відповідати основним її принципам. На підставі аналізу досліджень попередніх років О. В. Олішевський здійснив власну класифікацію принципів організації досудового розслідування та виокремив:

1) загальні принципи: законність, індивідуальність, конкретність, ритмічність розслідування;

2) спеціальні принципи: суворе прив'язування організаційних дій одного рівня до дій інших рівнів системи розслідування; відповідності організаційної системи об'єкту організації розслідування; централізації розслідування та керівної ролі слідчого в його організації; поінформованості; поєднання слідчих та інших дій у розслідуванні; синергетичний.

Ширшою, на нашу думку, є така класифікація, що передбачає систематизацію принципів організації розслідування в чотири групи:

1) правові принципи (презумпція невинуватості, повнота, об'єктивність і всебічність

¹ Інструкція з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : наказ МВС України від 6 лип. 2017 р. № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-17#Text>.

² Там само.

³ Там само.

розслідування), зафіксовані в нормах міжнародного, конституційного, кримінально-процесуального права;

2) криміналістичні принципи, до кола яких входять положення про цілеспрямованість, інформаційну й техніко-криміналістичну забезпеченість, планомірність, ситуаційну обумовленість розслідування;

3) організаційно-управлінські принципи (забезпечення безпеки слідчого та інших учасників кримінального судочинства; взаємодія слідчого з органами дізнання; кооперування праці; залучення в разі потреби до участі в розслідуванні консультантів, фахівців, судових експертів та ін.; використання допомоги громадськості; максимально повне використання досягнень науково-технічного прогресу в різних галузях знань, а також науково обґрунтованих рекомендацій і положень, досвіду оперативно-розшукової та слідчої практики;

4) методологічні та методичні принципи (кадрове забезпечення досудового розслідування, принцип обумовленості засобів пізнання особливостями об'єктів, які розшукують і досліджують, принцип цілеспрямованого збирання та комплексного використання доказової інформації вербально й невербально характеру, положення про вивчення й використання слідчим у своїй роботі нормативного матеріалу, який регулює боротьбу зі злочинністю кримінально-правовими засобами, що створюють правові механізми досягнення цілей досудового розслідування, а також регламентують види діяльності, поведінку й відносини.

Що стосується виокремлення принципів планування розслідування, то колектив авторів підручника «Криміналістика» за загальною редакцією В. В. Пясковського (2020) виокремлюють такі основні з них: законність, індивідуальність, динамічність, реальність і конкретність. Причому законність пов'язана з вимогою неухильного дотримання вимог кримінального процесуального законодавства України під час складання плану розслідування та його практичної реалізації. Динамічність передбачає підхід до розслідування та його планування як до процесу, що розвивається. Реальність плану передбачає його збалансованість за ресурсами та лімітом часу.

Крім того, планування розслідування в усіх випадках здійснюється з дотриманням вимог принципу індивідуальності. Цей принцип полягає в розробці добре продуманого плану розслідування, що відображає процесуальні та спеціальні методи розслідування (Ostapchuk, & Rusnak, 2021).

Досліджуючи сутність планування розслідування, слід також зауважити, що ефективність його здійснення значною мірою залежить від спільної узгодженої діяльності слідчого (детектива, дізнавача) з іншими суб'єктами, які беруть участь у розслідуванні, чи залучаються

для надання відповідної допомоги. Водночас вважаємо, що чітка взаємодія між усіма учасниками розслідування повинна бути налагоджена на етапі його планування, що забезпечить ефективність розроблення плану розслідування, а також дозволить усунути розбіжності та непорозуміння між слідчим та іншими суб'єктами, які беруть участь у розслідуванні кримінальних правопорушень.

На підтвердження такого підходу І. І. Кравчук і М. В. Андрушко (2021) зазначають, що у взаємодії сторони збирають, накопичують, зберігають, аналізують, отримують інформацію, яка згодом реалізується через прийняття важливих управлінських рішень у межах конкретних кримінальних проваджень. Слідчий та оперативні підрозділи постійно відстежують обстановку, намагаються передбачити її зміни, визначають та прогнозують динаміку зростання та спаду злочинних виявів. Деякі науковці також констатують, що додаткові форми взаємодії передбачають організаційні заходи й засоби їх реалізації, і спрямовані на забезпечення узгодженої та цілеспрямованої діяльності слідчого з іншими суб'єктами (Balap, 2020).

Таку позицію обстоює і колектив авторів, зазначаючи, що організація планування злочинів передбачає оптимізацію праці слідчого, організацію взаємодії групи слідчих з оперативними підрозділами та іншими службами правоохоронних органів, а також деякі інші питання діяльності органів розслідування (Piaskovskiy, 2020).

Крім того, слід зауважити, що в процесі планування розслідування кримінальних правопорушень слідчий (детектив, дізнавач) керується даними, які він отримує із зовнішніх джерел (відомості про подію кримінального правопорушення, обставини вчинення тощо), внутрішнім досвідом, якого в силу певних обставин (складності кримінального провадження, багатоепізодності, необхідності звернення до спеціальних знань) може бути недостатньо. У такому випадку третьою складовою планування є взаємодія з іншими суб'єктами. Причому використання їхньої допомоги під час планування розслідування кримінальних правопорушень повинно бути цілеспрямованим і різноманітним.

Тож вважаємо, що процес планування розслідування кримінальних правопорушень нерозривно пов'язаний із принципом взаємодії, який полягає в спільній діяльності слідчого (детектива, дізнавача) з іншими суб'єктами, зокрема працівниками оперативних підрозділів, іншими органами та підрозділами Національної поліції України, спеціалістами, експертами.

Отже, планування розслідування повинно відповідати принципам дотримання прав і свобод людини; здійснюватися в межах чинного законодавства та судової практики; ґрунтуватися на застосуванні слідчого мислення, яке є

фундаментальним для успішного проведення розслідування; його метою є отримання оптимального результату, який збалансовує час і ресурси, що використовуються пропорційно до впливу результату (вплив, вартість і баланс часу); повинно відбуватися в процесі спільної взаємоузгодженої діяльності уповноважених органів, передбачати реальну та збалансовану послідовність дій, бути гнучким і динамічним.

Особливе значення для планування має визначення чіткої послідовності слідчих (розшукових) дій, які слідчий вважає за потрібне застосувати, та їх виконавців, але цей елемент має переважно організаційний характер (Vynohradov, 2019).

Наприклад, у Фінляндії поліцейські в процесі проведення розслідування використовують такі інструменти, як планування проекту. План проекту містить інформацію про загальний стан справи, цілі, графіки, методи, розподіл праці, ресурси й аналіз ризиків. Він містить кілька обов'язкових умов: обмін інформацією між суб'єктами, які здійснюють розслідування кримінальних правопорушень чи залучаються до нього, та налагодження якісного зворотного зв'язку, мета якого полягає у своєрідному колективному навчанні, шляхом спільного обдумування досвіду організації та планування розслідування кожної конкретної справи. Цей документ діє як електронний контрольний список, оскільки це електронний шаблон, який можна редагувати, оновлювати та переглядати за потреби. Тут створення інструменту планування проекту відбувається як частина звичайного робочого процесу. Розробниками його є тактико-розшуковий та кримінально-розвідувальний відділи Національного бюро розслідувань (Puonti, 2004). Електронна форма документа та його розсилка всім слідчим сприяє його подальшій модифікації, та прийнятий як єдиний стандарт для конкретного підрозділу.

Зазначена модель планування розслідування є доволі ефективною, оскільки містить стандартизовану для всіх конструкцію плану, до якої належать обсяг розслідування; суб'єкти розслідування; перераховує заходи, які повинні бути проведені, та терміни їх реалізації; містить чіткий розподіл завдань для всіх суб'єктів, які здійснюють розслідування чи залучені до нього; окреслює ризики для розслідування; забезпечує слідчому відправну точку для початку розслідування. Крім того, утвердження єдиного локального стандарту сприятиме уникненню суперечностей і непорозумінь у процесі виконання плану розслідування, зокрема в процесі взаємодії між слідчим та оперативними підрозділами (виконання доручень), а також іншими уповноваженими суб'єктами. Можливість відкритої модифікації плану забезпечить його динамічність і гнучкість відповідно до виникнення нових обставин й умов.

На цій підставі виокремимо такі елементи плану розслідування: аналіз вихідної інформації; побудова версій; визначення версій обставин, які впливають із розгляду всіх наявних, і питань, що підлягають з'ясуванню; визначення слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та інших процесуальних дій і профілактичних заходів, необхідних для вивчення висунутих версій, з'ясування питань, що з них впливають, встановлення предмета доказування у справі та інші завдання розслідування; визначення конкретних виконавців запланованих заходів, термінів і послідовності їх виконання. Причому всім елементам плану надається конкретне вираження в плані розслідування.

Зазначена сукупність елементів відповідає визначеній у криміналістичній науці структурі плану: вивчення початкової інформації; висунення версій; визначення обставин, які необхідно довести, та виконання інших завдань розслідування; визначення шляхів, засобів і методів розслідування; визначення послідовності та строків виконання окремих і окремих дій; визначення виконавців; визначення організаційних заходів щодо залучення виконавців, забезпечення використання окремих засобів і проведення відповідних дій; складання письмового плану; корекція плану (Rohtsiv, 2019).

Також слід зазначити, що в криміналістиці розрізняють рівні планування розслідування, серед яких виокремлюють: планування роботи слідчого (календарний план); планування розслідування кримінального правопорушення; планування початкового, наступного, заключного етапів розслідування; планування проведення слідчої (розшукової), іншої процесуальної дії; планування застосування тактичних прийомів і їх комплексів (Piaskovskiy, 2020). Вважаємо, що всі означені рівні є взаємопов'язаними та взаємозалежними, оскільки від якості кожного з них загалом залежить організація розслідування кримінальних правопорушень.

Крім того, сучасні події, пов'язані із широкомасштабним вторгненням РФ в Україну, а також вчиненням її громадянами воєнних злочинів на території нашої держави, зумовлюють необхідність створення міжнаціональних планів розслідування кримінальних правопорушень. Зокрема, у процесі розслідування воєнних злочинів, які вчиняє держава-агресор, національні правоохоронні органи заручилися підтримкою таких міжнародних організацій, як: Європол, Євроюст, Міжнародний кримінальний суд; Консультативна група щодо злочинів, пов'язаних зі звірствами, яка була створена спільно Європейським Союзом, Сполученими Штатами та Великою Британією; міжнародні правозахисні організації, які проводять консультативну роботу правоохоронців з питань міжнародного гуманітарного права.

Вважаємо за доцільне також виокремити рівні планування розслідування кримінальних правопорушень за територіальним принципом:

1) міжнаціональний – стосується планування розслідування кримінальних правопорушень у межах здійснення міжнародного співробітництва;

2) загальнодержавний, регіональний – планування здійснюється всередині конкретного регіону (наприклад, спільне планування розслідування кримінальних правопорушень, які є найпоширенішими в межах конкретного регіону),

3) локальний (стосується планування розслідування в межах одного органу чи підрозділу);

4) індивідуальний (здійснюється в межах розслідування кожного конкретного кримінального правопорушення).

Планування розслідування кримінальних правопорушень на міжнаціональному рівні передбачає координацію роботи міжнародних органів та організацій, зокрема й правоохоронних органів іноземних держав, спрямовану на спільне розслідування кримінальних правопорушень, шляхом створення спільних слідчих груп, проведення судових експертиз, взаємодопомогу на всіх етапах розслідування, обмін досвідом тощо. Водночас міжнаціональний рівень планування може втілюватися в міжнародних стратегічних планах. Наприклад, Стратегічний план Міжнародного кримінального суду на 2023–2025 роки (International Criminal Court Strategic Plan 2023–2025) (далі — Стратегічний план МКС) визначає стратегічні цілі МКС на цей період, які сприятимуть виконанню місії Суду. Остання полягає в тому, щоб розслідувати та розглядати найсерйозніші злочини, що викликають стурбованість міжнародної спільноти, як суд останньої інстанції, що доповнює національні юрисдикції, з метою припинення безкарності та запобігання таким злочинам. Стратегічний план МКС містить низку цілей і ключових показників (KPI), спрямованих на їх досягнення.

Крім того, на загальнодержавному рівні також було затверджено Стратегічний план Офісу прокурора на 2023–2025 роки (Office of the Prosecutor Strategic Plan 2023–2025)¹. Реалізація Стратегічного плану сприятиме ефективному, справедливому та швидкому розслідуванню міжнародних злочинів і притягненню до відповідальності винних, а також застосуванню міжнародних і національних засобів правового захисту, включаючи постановлення судових рішень відповідно до принципу верховенства

¹ Стратегічний план щодо реалізації повноважень органів прокуратури у сфері кримінального переслідування за вчинення міжнародних злочинів на 2023–2025 роки. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/strategicnii-plan-shhodo-realizaciyi-povnovazhen-organiv-prokuraturi-u-sferi-kriminalnogo-peresliduvannya-za-vcinennya-miznarodnix-zlociniv-na-2023-2025-roki>.

права, відшкодування збитків та інших компенсацій постраждалим особам.

Планування розслідування на локальному рівні передбачає спільну роботу в межах територіального підрозділу поліції. Водночас, відповідно до п. 3 розділу 2 Інструкції до плану роботи територіального підрозділу поліції, у частині, що стосується діяльності слідчого підрозділу, обов'язково містяться:

1) комплексні заходи, спрямовані на своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні правопорушення; забезпечення негайного виїзду на місце подій слідчо-оперативних груп у повному складі; покращення взаємодії слідчого підрозділу з іншими органами та підрозділами поліції в разі попередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень; створення необхідних умов для успішного виконання слідчими покладених на них завдань;

2) конкретні заходи, спрямовані на покращення організації роботи слідчих; розповсюдження та впровадження передового досвіду; підвищення рівня процесуального контролю за діяльністю слідчих; розроблення та вдосконалення тактики й методики досудового розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; застосування в діяльності слідчих сучасних наукових методів, криміналістичної й організаційної техніки; підвищення кваліфікації слідчих;

3) заходи, визначені в межах компетенції слідчого підрозділу рішенням міжвідомчої наради².

Індивідуальний рівень планування розслідування передбачає формування плану роботи слідчого (детектива, дізнавача) під час розслідування кожного окремого кримінального правопорушення. Крім того, зміст індивідуального плану розслідування залежить від виду кримінального правопорушення та може стосуватися конкретного завдання, яке поставлене під час проведення досудового розслідування.

У контексті нашого дослідження варті уваги питання, пов'язані з використанням слідчим (детективом, дізнавачем) тактико-психологічних основ в процесі планування розслідування кримінальних правопорушень, оскільки найчастішими помилками, які допускають уповноважені особи під час діяльності з планування розслідування є: надмірна навантаженість плану інформацією, яка не впливає на процес розслідування; відсутність чіткої послідовності дій слідчого (детектива, дізнавача), хаотичність прийняття рішень у кожній конкретній ситуації; невміння слідчого (детектива, дізнавача) налагодити контакт з іншими суб'єктами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що спричиняє неправильний

² Інструкція з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України: наказ МВС України від 6 лип. 2017 р. № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-17#Text>.

розподіл ролей і завдань кожного; відсутність алгоритму проведення кожної окремої процесуальної дії тощо.

Слушною є позиція М. О. Соколенка, який зазначає, що основною проблемою під час розслідування злочинів є недостатність тактико-криміналістичної підготовки слідчих, зокрема невміння планувати свою діяльність, визначати оптимальну черговість слідчих дій, обирати необхідні тактичні прийоми, працювати з людьми.

На етапі складання плану розслідування основним є ухвалення процесуальних і організаційних рішень, створення сприятливих умов для початкового та подальшого етапу розслідування вказаної категорії кримінальних правопорушень. Крім того, на етапі планування досудового розслідування важливим є підбір слідчим тактичних заходів, прийомів, вирішення питання про доцільність і терміновість проведення тих чи інших слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій (Synoverskyi, 2023).

У процесі організації розслідування важливою умовою ефективного планування розслідування кримінальних правопорушень є вміння використовувати слідчим (детективом, дізнавачем) навички та знання психології. Оскільки цей процес, як ми вже зазначали, становить собою складну, розумову діяльність слідчого (детектива, дізнавача), а отже, на його ефективність впливатимуть професійні й творчі навички, які складатимуть сукупність тактико-психологічних засад.

До таких тактико-психологічних засад, які використовують у процесі планування розслідування кримінальних правопорушень, можна віднести:

1) навички обробки значної кількості інформації про подію кримінального правопорушення, яка надходить з різних джерел;

2) аналіз таких відомостей; виокремлення основної інформації, що має першочергове значення для розслідування; відхилення даних, що є несуттєвими в кримінальному провадженні, шляхом відокремлення частини від цілого (окремих відомостей про обставини й обстановку вчинення кримінального правопорушення від загальної його картини);

3) уміння відтворювати подію кримінального правопорушення за наявними в матеріалах провадження відомостями, слідчій картині;

4) розвиток швидкої реакції на несприятливі події, що дає змогу змінити окремі елементи чи весь план розслідування;

5) використання творчого мислення, заснованого на практичному досвіді, слідчій уяві, інтуїції.

Крім того, нині в криміналістиці успішно застосовують усі види моделей, а в розкритті злочинів, плануванні розслідування та оперативно-розшуковій діяльності найважливішу роль відіграє абстрактне (логічне) моделювання (гіпотетичне пізнання) (Orzhynska, 2021).

Абстрактне моделювання слідчим (детективом, дізнавачем) події кримінального правопорушення здійснюється за допомогою логічних операцій, здогадок, уяви, практичного досвіду в аналогічних чи подібних кримінальних провадженнях, і втілюється у формі висунення слідчих версій. Причому процес моделювання має декілька етапів:

1) формування у свідомості слідчого (детектива, дізнавача) уявної моделі – здійснюється на підставі відтворення слідчої ситуації на початковому етапі розслідування, аналіз зібраних під час проведення процесуальних дій відомостей, їх попереднє дослідження й оцінка;

2) формалізування уявної моделі шляхом розробки графіків, схем, планів розслідування, у яких відобразатимуться окремі елементи кримінального правопорушення та їх зв'язки;

3) доповнення моделі новими елементами, які містять достовірні факти, встановлення зв'язків між цими елементами;

4) трансформація моделі на підставі накопичення інформації про подію кримінального правопорушення, скорочення кількості версій до єдиної істинної.

Отже, моделюючи подію кримінального правопорушення, слідчий (детектив, дізнавач) уявляє собі численні варіанти обстановки й обставин вчинення кримінального правопорушення, поведінки осіб, образи, ситуації, які могли мати місце та які можуть бути виявлені в подальшому на наступному етапі розслідування. Вказане сприяє оперативному висуненню різних припущень, усуненню негативних факторів для проведення розслідувань, пов'язаних із протидією розслідуванню з боку винних осіб, визначенню джерел отримання додаткової інформації про подію кримінального правопорушення та пошуку злочинців, плануванню подальших слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій.

Розумова діяльність слідчого (детектива, дізнавача) знаходить своє відображення в плані розслідування, зміст якого полягає в безперервній скоординованій роботі, спрямованій на визначення цілей і завдань розслідування, пошуку оптимальних напрямів їх розв'язання шляхом використання організаційних, процесуальних, тактико-психологічних заходів.

Висновки

Аналіз наукових поглядів щодо сутності поняття «планування» свідчить про наявність низки поглядів, які можна об'єднати такими спільними рисами: цілеспрямований процес розумової активності слідчого (детектива, дізнавача); характеризується безперервністю; спрямоване на визначення цілей і завдань розслідування; передбачає індивідуальний підхід; полягає у використанні організаційних,

процесуальних, тактико-психологічних заходів; здійснюється з метою визначення напрямів розслідування.

Крім того, процес планування розслідування повинен відповідати принципам дотримання прав і свобод людини; здійснюватися в межах чинного законодавства та судової практики; ґрунтуватися на застосуванні слідчого мислення, яке є фундаментальним для успішного проведення розслідування; збалансування часу та ресурсів, що використовуються пропорційно до впливу результату (вплив, вартість і баланс часу); повинно відбуватися в процесі спільної взаємоузгодженої діяльності уповноважених органів, передбачати реальну послідовність дій, бути гнучким і динамічним.

Аналіз нормативно-правових актів і наукової літератури дає змогу виокремити такі рівні планування розслідування кримінальних правопорушень за територіальним принципом: міжнаціональний – стосується планування розслідування кримінальних правопорушень у межах здійснення міжнародного співробітництва; загальнодержавний, регіональний – планування здійснюється всередині конкретного регіону (наприклад, спільне планування розслідування кримінальних правопорушень, які є найпоширенішими в межах конкретного регіону), локальний (стосується планування розслідування в межах одного органу чи підрозділу); індивідуальне (здійснюється в межах розслідування кожного конкретного кримінального правопорушення).

Основою планування розслідування кримінальних правопорушень є використання слідчим (детективом, дізнавачем) організаційних, процесуальних, тактико-психологічних засад. Організаційні засади втілюються в управлінській діяльності слідчого (детектива, дізнавача) в кожному конкретному кримінальному прова-

дженні, організації процесу підготовки до складання плану, вибору осіб, які братимуть участь у вказаному процесі. Процесуальні засади засновані на чіткому дотриманні кримінально-процесуального законодавства під час розробки та виконання плану розслідування. Тактико-психологічні засади – це заснована на знаннях криміналістичної тактики та психології слідчої діяльності сукупність прийомів, які використовують у процесі планування розслідування кримінальних правопорушень. До них можна віднести:

1) навички обробки значної кількості інформації про подію кримінального правопорушення, яка надходить з різних джерел;

2) аналіз таких відомостей; виокремлення основної інформації, що має першочергове значення для розслідування; відхилення даних, що є несуттєвими в кримінальному провадженні, шляхом відокремлення частини від цілого (окремих відомостей про обставини й обстановку вчинення кримінального правопорушення від загальної його картини);

3) уміння відтворювати подію кримінального правопорушення по наявних у матеріалах провадження відомостях, слідчій картині;

4) розвиток швидкої реакції на несприятливі події, що сприяє зміні окремих елементів чи усього плану розслідування;

5) використання творчого мислення, заснованого на практичному досвіді, слідчій уяві, інтуїції.

Планування слід вважати складовою організуючої частини розслідування кримінальних правопорушень, підґрунтям організації діяльності слідчого (детектива, дізнавача), яке охоплює використання фахових, організаційних, професійно-пізнавальних, творчих, психологічних та інших навичок у процесі його здійснення.

References

- [1] Balan, M. (2020). Interaction of the investigator and other subjects of criminal proceedings during the investigation of violations of the state border of Ukraine. *Entrepreneurship, economy and law*, 3. doi: 10.32849/2663-5313/2020.3.48.
- [2] Busel, V.T. (Eds.). (2005). *A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language*. 250,000. Kyiv; Irpin: Perun.
- [3] Chornous, Yu.M., & Lisitska, A.V. (2022). Peculiarities of the organization of the investigation of criminal offenses committed by arson. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 59, 74-79. doi: 10.32841/2307-1745.2022.59.14.
- [4] Khan, H.A. (2003). Principles of organization of crime investigation. *Bulletin of the Luhansk Academy of Internal Affairs*, 1, 153-160.
- [5] Khan, O.O. (2021). *Theoretical basis of planning and programming of investigative (search) actions*. V.A. Zhuravel (Eds.). Odesa: Helvetyka.
- [6] Kolodina, A.S. (2019). Heuristic approach to the construction of research methodology: actual problems. *Scientific bulletin of public and private law*, 3(2), 142-149. doi: 10.32844/2618-1258.2019.3-2.22.
- [7] Konovalova, V.O. (2001). Organization and planning of the investigation. Concepts and principles of planning. *Planning technique. Criminology*. V.Yu. Shepitko (Eds.). Kyiv: In Yure.

- [8] Kravchuk, I.I., & Andrushko, M.V. (2021). Concepts and principles of the interaction of the investigator with operative units in criminal proceedings. *Juris Europeans Scientia*, 5, 80-84. doi: 10.32837/chern.v0i5.286.
- [9] Moiseiev, Ye.M., Tatsii, V.Ya., & Shemshuchenko, Yu.S. (et al.). (2009). *International police encyclopedia* (vol. 5). Kyiv: Atika.
- [10] Olishevskiy, O.V. (2013). Principles of organization of crime investigation. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 3, 226-232.
- [11] Orlov, Yu.V. (2016). Criminological planning. *Bulletin of the Criminal Law Association of Ukraine*, 2(7), 358-360.
- [12] Orzhynska, V. (2021). Use of general scientific methods in investigative practice. *Entrepreneurship, economy and law*, 2, 272-276. doi: 10.32849/2663-5313/2021.2.48
- [13] Ostapchuk, D., & Rusnak, K. (2021). Peculiarities of planning the investigation of crimes committed by organized criminal groups. *Bulletin of E. O. Didorenko Luhansk State University of Internal Affairs*, 1(93), 297-305. doi: 10.33766/2524-0323.93.297-305.
- [14] Plishkin, V.M. (1999). *Theory of management of internal affairs bodies*. Yu.F. Kravchenko (Eds.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav.
- [15] Pohoretskyi, M.A., & Serhieieva, D.B. (Eds.). (2017). *Forensic tactics* (2nd ed.). Kyiv: Alerta.
- [16] Puonti, A. (2004). Tools for Collaboration: The Use and Development of Tools in Interagency Economic Crime Investigations. *Mind, Culture, and Activity*, 11(2), 133-152.
- [17] Piaskovskiy, V.V., Chornous, Yu.M., & Ishchenko, A.V. (et al.). (2015). *Forensics*. Kyiv: Tsentр uchb. lit.
- [18] Piaskovskiy, V.V., Chornous, Yu.M., & Samodin, A.V. (et al.). (2020). *Criminalistics* (2nd ed.). Kharkiv: Pravo.
- [19] Romtsiv, O. (2019). Planning as an important direction of the organization of the investigation of crimes in the field of official activity in the conditions of countermeasures. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University*, 6(22), 199-204. doi: 10.23939/law2019.22.199.
- [20] Savchuk, M.V. (2019). *Organizational and tactical support for the investigation of terrorist acts committed with the use of explosive devices* (Doctoral dissertation, Lviv, Ukraine).
- [21] Shcherbak, N.V. (2020). Strategic planning in the state administration system. *State administration and local self-government*, 3(46), 52-60. doi: 10.33287/102045.
- [22] Sokolenko, M.O. (2015). Algorithmization and creative approach in interrogation tactics. *The issue of fighting crime*, 29, 236-242.
- [23] Spilnyk, S.I. (2020). The state of scientific research of forensic activity of the state criminal enforcement service of Ukraine. *Science of law*, 11(113), 89-97. doi: 10.32844/2222-5374-2020-113-11.12.
- [24] Stancu, E. (2010). *Tratat de Criminalistică, Ediția a V-a, revăzută și adăugită*. Editura Universul Juridic.
- [25] Synoverskyi, A.I. (2023). Organization and planning of the investigation of criminal offenses committed by organized criminal groups under martial law. *Science and perspective*, 1(20), 170-182. doi: 10.52058/2695-1592-2023-1(20)-170-182.
- [26] Vynohradov, V.I. (2019). Planning the investigation of crimes in the sphere of public procurement. *Actual problems of politics*, 63, 255-261. doi: 10.32837/app.v63i0.22.
- [27] Yurkiv, R.R. (2021). Peculiarities of planning an investigation into the facts of bribery of medical workers. *Scholarly notes of V. I. Vernadsky Tavri National University*, 32(71), 1, 120-125. doi: 10.32838/TNU-2707-0581/2021.1/21.
- [28] Zhuravel, V.A. (2008). Problems of algorithmization and programming of crime investigation. *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2, 191-199.

Список використаних джерел

- [1] Балан М. Взаємодія слідчого та інших суб'єктів кримінального провадження під час розслідування порушень державного кордону України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. Т. 3. doi: 10.32849/2663-5313/2020.3.48.
- [2] Великий тлумачний словник сучасної української мови. 250000 слів / голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 979 с.
- [3] Черноус Ю. М., Лісіцька А. В. Особливості організації розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом підпалів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. № 59. С. 74–79. (Серія «Правознавство»). doi: 10.32841/2307-1745.2022.59.14.
- [4] Хань Г. А. Принципи організації розслідування злочинів. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ*. 2003. Т. 1. С. 153–160.

- [5] Хань О. О. Теоретичні основи планування та програмування слідчих (розшукових) дій : монографія / за заг. вид. В. А. Журавля. Одеса : Гельветика, 2021. 198 с.
- [6] Колодіна А. С. Евристичний підхід до побудови методики дослідження: актуальні проблеми. *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2019. Вип. 3. Т. 2. С. 142–149. doi: 10.32844/2618-1258.2019.3-2.22.
- [7] Коновалова В. О. Організація та планування розслідування. Поняття та принципи планування. Техніка планування. *Криміналістика* : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Ін Юре, 2001. 462 с.
- [8] Кравчук І. І., Андрушко М. В. Поняття та принципи взаємодії слідчого з оперативними підрозділами у кримінальному провадженні. *Juris Europeans Scientia*. 2021. Вип. 5. С. 80–84. doi: 10.32837/chern.v0i5.286.
- [9] Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. : Є. М. Моїсеєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Атіка, 2009. Т. V : Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність організацій поліції. 1008 с.
- [10] Олішевський О. В. Принципи організації розслідування злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 3. С. 226–232.
- [11] Орлов Ю. В. Кримінологічне планування. *Вісник Кримінально-правової асоціації України*. 2016. № 2 (7). С. 358–360.
- [12] Оржинська В. Використання загальнонаукових методів у слідчій практиці. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 272–276. doi: 10.32849/2663-5313/2021.2.48.
- [13] Остапчук Д., Руснак К. Особливості планування розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними групами. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 1 (93). С. 297–305. doi: 10.33766/2524-0323.93.297-305.
- [14] Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : навч. посіб. / за ред. Я. Ф. Кравченко. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 1999. 702 с.
- [15] Криміналістична тактика / за ред. М. А. Погорецького, Д. Б. Сергєєва. 2-ге вид., виправл. та доповн. Київ : Алерта, 2017. 244 с.
- [16] Ruonti, A. Інструменти для співпраці: використання та розробка інструментів у міжорганізаційних розслідуваннях економічних злочинів. *Mind, Culture, and Activity*. 2004. Вип. 11. № 2. С. 133–152.
- [17] Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко та ін.]. Київ : Центр учб. літ., 2015. 544 с.
- [18] Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін.] ; заг. ред. В. В. Пясковський. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2020. 752 с.
- [19] Ромців О. Планування як важливий напрямок організації розслідування злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2019. Вип. 6. № 22. С. 199–204. doi: 10.23939/law2019.22.199.
- [20] Савчук М. В. Організаційно-тактичне забезпечення розслідування терористичних актів, вчинених із застосуванням вибухових пристроїв : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2019. 257 с.
- [21] Щербак Н. В. Стратегічне планування в системі державного управління. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2020. Вип. 3 (46). С. 52–60. doi: 10.33287/102045.
- [22] Соколенко М. О. Алгоритмізація та творчий підхід у тактиці допиту. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2015. Вип. 29. С. 236–242.
- [23] Спільник С. І. Стан наукових досліджень криміналістичної діяльності державної кримінально-виконавчої служби України. *Правознавство*. 2020. № 11 (113). С. 89–97. doi: 10.32844/2222-5374-2020-113-11.12.
- [24] Stancu E. *Tratat de Criminalistică*, Ediția a V-a, revăzută și adăugită. Editura Universul Juridic, 2010. 848 p.
- [25] Синоверський А. І. Організація та планування розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану. *Наука і перспектива*. 2023. № 1 (20). С. 170–182. doi: 10.52058/2695-1592-2023-1(20)-170-182.
- [26] Виноградов В. І. Планування розслідування злочинів у сфері державних закупівель. *Актуальні проблеми політики*. 2019. Вип. 63. С. 255–261. doi: 10.32837/app.v63i0.22.
- [27] Юрків Р. Р. Особливості планування розслідування фактів хабарництва медичних працівників. *Вчені записки Таєрійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2021. Т. 32 (71). № 1. С. 120–125. (Серія «Юридичні науки»). doi: 10.32838/TNU-2707-0581/2021.1/21.
- [28] Журавель В. А. Проблеми алгоритмізації та програмування розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 2. С. 191–199.

Planning of the Investigation of Criminal Offenses in the Investigation Organization System: Tactical and Psychological Aspect

LELIUK Tetiana

Doctor of Philosophy in Law, Doctoral Student of the Department of Forensics
and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2780-1099>

Abstract. The investigation of criminal offenses, like all criminal proceedings, is characterized by an organizational, planning principle. The purpose of the article is to highlight the tactical and psychological aspects of planning the investigation of criminal offenses in the system of investigation organization. The basis of the methodological toolkit is general scientific and special methods, which are means of scientific research, as well as scientific works of foreign and domestic authors who directly or indirectly carried out research on issues related to the definition of the concept and content of investigation planning in the system of organizing the investigation of criminal offenses, its tactical psychological foundations. Scientific views on the concept of "planning" and its main features are systematized. The main principles of planning the investigation of criminal offenses are highlighted. It was established that the use of the principle of interaction is essential when drawing up an investigation plan. The levels of investigation planning are classified according to the territorial principle. The importance of using the skills and knowledge of psychology by the investigator (detective, inquirer) in the process of planning the investigation is emphasized, since his effectiveness will be influenced by professional and creative skills, which will constitute a set of tactical and psychological principles. The scientific novelty consists in characterizing and distinguishing the tactical and psychological principles of investigation planning, which are a set of techniques based on knowledge of forensic tactics and the psychology of investigative activity, which are used in the process of planning the investigation of criminal offenses.

Keywords: investigation organization; planning; investigation plan; forensic tactics; psychology; tactical and psychological principles; investigator; inquirer; detective.

Психодіагностичне вивчення особистісних якостей курсантів – майбутніх поліцейських

ЮРЧЕНКО-ШЕХОВЦОВА Тетяна*

кандидат психологічних наук, науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання Національної академії

внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6541-3410>;

ХЛУД Дар'я

здобувач ступеня вищої освіти бакалавра Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4796-8997>

Анотація. Наведено результати проведеного психодіагностичного вивчення особистісних якостей і типологічних особливостей курсантів першого курсу закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Метою статті є визначення індивідуально-психологічних особливостей і психологічних типів курсантів першого курсу для подальшого врахування їх у процесі навчання та організації службової діяльності. Емпіричну базу дослідження ($n=30$) становили курсанти першого курсу, які почали навчання в період воєнного стану. Було використано такі методики дослідження: психогіометричний тест С. Деллінгера (в адаптації А. А. Алексєєва, Л. О. Громової); «Конструктивний малюнок людини з геометричних фігур» К. Маховера. За результатами проведеного психодіагностичного вивчення встановлено, що спочатку курсанти переважно обирають фігуру коло, а на третьому й останньому місцях у виборах відсутні «чисті» фігури, коли якійсь фігурі надають перевагу. Статистично не визначено переваг у домінуючому виборі певної геометричної фігури курсантами обох статей. Здебільшого курсанти чоловічої статі належать до психологічних типів «відповідальний виконавець» (33 %) і «тривожно-сумнівний» (27 %). Серед курсанток переважають «тривожно-сумнівний» (40 %) та «інтуїтивний» (20 %) типи особистості. Виявлено статистичні відмінності переваги «тривожно-сумнівного» типу в курсанток ($\varphi^*=1,87$; $p=0,03$). Серед респондентів обох статей не виявлено індивідуально-типологічних особливостей, які описано психологічними типами «емотивний» та «емоційно нечутливий». Сформульовано припущення про здатність респондентів до емпатії стосовно до інших, але зі збереженням власної енергії, не витрачаючи багато сил на співпереживання та співчуття. За результатами дослідження встановлено, що курсантам переважно притаманні такі риси, як комунікабельність, цілеспрямованість, відповідальність, вимогливість до себе та інших. Вони мають різноманітні здібності, орієнтовані на опанування основ високого професіоналізму, схильні до послідовного мислення, є високочутливими, потребують підтримки та підбадьорювання. Курсантки здебільшого нетерпимі до безладу, вразливі й чутливі, здатні швидко переключатися з однієї діяльності на іншу, схильні виявляти турботу про інших, орієнтовані на відповідальне виконання своїх обов'язків. Курсантам не притаманні консервативність і креативність.

Ключові слова: індивідуально-типологічні особливості; особистісні якості; курсанти; психологічні типи; психогіометрія.

Історія статті:

Отримано: 28.08.2023

Переглянуто: 25.09.2023

Прийнято: 20.10.2023

Рекомендоване посилання:

Юрченко-Шеховцова Т., Хлуд Д. Психодіагностичне вивчення особистісних якостей курсантів – майбутніх поліцейських. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 38–45. doi: 10.33270/03233302.38.

* Відповідальний автор

Вступ

У психології є різні підходи до вивчення особистісних якостей, їхнього впливу на поведінку та професійне становлення фахівця. Також відомо, що ефективність будь-якої діяльності людини залежить від урахування її індивідуально-типологічних особливостей та особистісних якостей, які мають важливе значення в життєдіяльності людини, зокрема в професійному становленні (Yaremko, & Hurovych, 2019; Yakumchuk, 2020). Основні риси особистості майбутніх поліцейських формуються під час навчання в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання (Abroskin, 2020; Yunh, & Kovalska, 2020; Tiahnyriadno, 2022). Тому науковим, науково-педагогічним, педагогічним працівникам, фахівцям-практикам, яких залучено до освітнього процесу, та іншим працівникам ЗВО важливо зрозуміти, що становить собою кожен курсант як особистість, до чого він прагне, чого вже встиг досягти і яким шляхом ітиме до поставленої конкретної мети (Romanova; Bilukha, Deinychenko, & Kukhar, 2022). Дослідники акцентують на значенні особистісних якостей у визначенні моделі особистості ефективного спеціаліста й залежності ефективності професійної діяльності від особистісних якостей фахівця (Yelesina, 2020). Зауважено на важливості створення та існування типологій особистості, психодіагностичних методик, які визначають риси й типи особистості в дослідженні людської індивідуальності (Hrebinyuk, 2019). Розглядати професійну діяльність через «відповідність типу» рекомендують американські психологи О. Креггер і Дж. М. Тьюсон. Процес професійного розвитку поліцейського розпочинається на етапі навчання в закладі освіти (Kovaliv, & Yesimov, 2020; Shevchenko, Horlichenko, & Burenkova, 2023). Саме тоді формується уявлення про професійну діяльність, афективно-оцінне ставлення до роботи, морально-психологічні властивості (Priakhina, Kohut, & Zhydetskyi, 2022). За допомогою психодіагностичних методик можна визначити певні індивідуальні й типологічні особливості особистості (Dumko, 2021; Shevenko, 2022).

Матеріали та методи

Психогеометрія як система сформувалася в США. Першопочатково тест створювався для професійного відбору кандидатів на керівні посади різного рівня. Це проєктивна методика дослідження особистості, яка становить систему аналізу типології особистості на підставі спостереження за поведінкою людини та вибору нею певної геометричної фігури. Геометричні схильності людини можуть багато сказати про неї. Американський психолог Сьюзен Деллінгер розробила психодіагностичну методику «Психогеометрія», яка сприяє визначенню притаманних людині рис характеру та прогнозуванню моделі її поведінки за допомогою геометричних фігур

(Dmytriieva et al., 2017). Тому психогеометричний тест вважають дієвим інструментом для вивчення особливостей поведінки та адаптації певних типів у різних професійних і соціальних умовах. У сучасних умовах розвитку суспільства важливим є вивчення особистісних якостей поліцейських (Yurchenko-Shekhovtsova, 2019; Zakharenko, 2021). Використання психогеометричної методики потребує незначних затрат і є цікавою для респондентів (Zakharenko, 2014). Кількісні та якісні параметри оцінок стимульного матеріалу дозволяють у режимі експрес-діагностики визначити тип особистості людини та детальну характеристику її особистісних якостей, описати поведінку кожного типу особистості в стандартних ситуаціях.

У дослідженні використано структурно-логічний метод, методи емпіричного психологічного дослідження (тестування), порівняльного аналізу. Для обробки результатів дослідження використано описову статистику, χ^2 -критерій кутового перетворення Фішера. Статистична обробка даних проводилася за допомогою функцій і формул версії Excel, яка входить до програмного пакета Microsoft Office 2016. Визначення індивідуально-психологічних особливостей і психологічних типів курсантів відбувалося за допомогою психодіагностичних методик «Психогеометрія» (С. Деллінгер) та «Конструктивний малюнок людини з геометричних фігур» (К. Махвер).

Результати й обговорення

Основу психогеометрії становлять п'ять типів особистості та відповідні їм геометричні фігури: квадрат, коло, прямокутник, трикутник, зигзаг (ламана лінія).

Коло, згідно з інтерпретацією методики, – це символ гармонії. Той, хто його обирає, щиро зацікавлений у дружніх міжособистісних стосунках. Трикутник символізує лідерство. Прямокутник – це найбільш раціональна, надійна та правильна фігура (це ніби перехідна форма від однієї фігури до іншої). Її обирають люди, які не задоволені своїм життям і тому зайняті пошуками кращого стану. Квадрат символізує консерватизм (дотримання традицій і суворих правил, чітке планування та стабільність). Зигзаг (ламана лінія) вказує на наявність у того, хто його обирає, уяви, пріоритетності індивідуальності та несприйняття рутинності.

У дослідженні брали участь 30 курсантів (15 осіб жіночої статі та 15 осіб чоловічої статі). Вік респондентів – від 17 до 20 років (Khlud, & Yurchenko-Shekhovtsova, 2023).

Відповідно до завдань дослідження курсанти обирали геометричні фігури (від найбільш привабливої до найменш привабливої).

Згідно з даними, представленими в таблиці 1, найчастіше курсанти обирали коло (13), менше – прямокутник (7), квадрат (5), зигзаг (3), трикутник (2).

Таблиця 1

Розподіл геометричних фігур за рейтингом

Геометричні фігури	1-ше місце			2-ге місце			3-тє місце			4-те місце			5-те місце		
	Загалом	Чоловіки	Жінки	Загалом	Чоловіки	Жінки	Загалом	Чоловіки	Жінки	Загалом	Чоловіки	Жінки	Загалом	Чоловіки	Жінки
Квадрат	5	5	–	6	–	6	5	3	2	13	6	7	1	1	–
Коло	13	5	8	5	4	1	8	4	4	4	2	2	1	1	–
Прямокутник	7	3	4	2	1	1	5	2	3	5	4	1	10	4	6
Трикутник	2	1	1	11	7	4	9	3	6	4	1	3	4	3	1
Зигзаг	3	1	2	6	3	3	3	3	–	4	2	2	14	6	8

На перше місце геометричну фігуру коло обрала переважна більшість респондентів (13 осіб: 5 чоловіків і 8 жінок). Вони доброзичливі та мають розвинену емпатію (здатність співпереживати іншим). Уміють вислухати співрозмовника. Поступливі, неконфліктні, комунікативні. Їхній тип мислення – правопівкульний (образний, більш емоційно забарвлений, переробка інформації не послідовна, а мозаїчна).

На друге та третє місце респонденти найчастіше обирали трикутник (11 осіб: 7 чоловіків і 4 жінки; 9 осіб: 3 чоловіки та 6 жінок відповідно). Вони досить упевнені в собі, ставлять на перше місце власний успіх і потребують постійної активності. Здатні легко навчатися, швидко опрацьовувати нову інформацію, однак з великими труднощами визнають власні помилки.

На передостанньому місці у виборах респондентів – квадрат. Його обрала 13 осіб (6 чоловіків і 7 жінок), що вказує на відсутність у них прагнення до організованості діяльності. Однак цю геометричну фігуру обрала на перше місце 5 осіб чоловічої статі, що характеризує їх як терплячих і завятих, акуратних, організованих у діяльності.

На останньому місці у виборах респондентів – переважно зигзаг (обрала 14 осіб: 6 чоловіків і 8 жінок). Для респондентів, які обрала зигзаг на останнє місце, не характерний творчий підхід до виконання справ.

Слід зауважити, що зигзаг обрала на перше місце 3 респонденти (2 – жінки, 1 – чоловік). Їм притаманні досить високий рівень інтелекту й самооцінки, захоплення культурою, філософією, поезією, музикою, оцінювання інших людей, відповідно до їхніх внутрішніх якостей, а не соціального становища.

Водночас прямокутник обрала на перше місце 7 респондентів (3 чоловіки, 4 жінки). Вони прагматичні й емоційні, переживають відчуття замішання, невизначеності, переймаються проблемами. Їхня самооцінка низька, але вони допитливі, виявляють зацікавленість до всього, що відбувається, намагаються робити те, що

ніколи раніше не робили, сміливі, хоча можуть виявити непослідовність, непередбачуваність вчинків.

Отже, для майже половини респондентів (13 осіб) характерні хороші комунікативні вміння, і майже стільки ж (14 осіб) не схильні виявляти творчий підхід під час виконання завдань.

Найчастіше респонденти обирали на перше місце коло, на друге місце – трикутник, на третє місце – трикутник і коло, на четверте місце – квадрат, на п'яте (останнє) місце – прямокутник і зигзаг. Це характеризує їх як комунікабельних, цілеспрямованих людей, яким не притаманна консервативність і креативність.

За допомогою F^* -критерію куткового перетворення Фішера визначено відсутність переваг у домінуючому виборі якоїсь геометричної фігури чоловіками ($p \geq 0,05$). Попри те, що майже половина (53,3 %) жінок обрала фігуру коло, статистично значущих відмінностей у наданні переваги якійсь з геометричних фігур немає ($p \geq 0,05$). Тобто респонденти обох статей не надали переваги жодній геометричній фігурі.

Наступним етапом дослідження було проведення психогіометричної методики «Конструктивний малюнок людини з геометричних фігур» К. Махвер, яка є одним з перших проєктивних малюнків у психодіагностиці особистості та призначена для виявлення індивідуально-типологічних відмінностей.

На підставі відмінностей у перевагах геометричних фігур під час виконання малюнків утворюються вісім основних типів: «керівник», «відповідальний виконавець», «тривожно-сумнівний», «вчений», «інтуїтивний», «винахідник, конструктор, художник», «емотивний», «емоційно нечутливий».

Під час виконання цього завдання курсанти визначили шість основних типів з восьми.

Відповідно до даних, індивідуально-типологічні особливості курсантів найчастіше описуються типом «тривожно-сумнівний» і «відповідальний виконавець», рідше – типами «винахідник, конструктор, художник» і «керівник» (див. табл. 2).

Таблиця 2

Представленість психологічних типів особистості курсантів

№ з/п	Назва психологічного типу	Кількість виборів	Кількість, %
1.	«Керівник»	2	6 %
2.	«Відповідальний виконавець»	7	24 %
3.	«Тривожно-сумнівний»	10	33 %
4.	«Вчений»	4	14 %
5.	«Інтуїтивний»	5	17 %
6.	«Винахідник, конструктор, художник»	2	6 %
7.	«Емотивний»	–	–
8.	«Емоційно нечутливий»	–	–

Представленість психологічних типів курсантів і курсанток має деякі відмінності.

Більшість осіб чоловічої статі належать до таких психологічних типів: «відповідальний

виконавець» (33 %) і «тривожно-сумнівний» (27 %). Серед жінок переважає «тривожно-сумнівний» (40 %) та «інтуїтивний» (20 %) тип особистості (див. табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл представленості психологічних типів особистості між курсантами та курсантками

№ з/п	Назва психологічного типу	Стать, кількість осіб		Стать, %	
		Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
1.	«Керівник»	1	1	7	7
2.	«Відповідальний виконавець»	5	2	33	13
3.	«Тривожно-сумнівний»	4	6	27	40
4.	«Вчений»	2	2	13	13
5.	«Інтуїтивний»	2	3	13	20
6.	«Винахідник, конструктор, художник»	1	1	7	7

Розглянемо детальніше визначені психологічні типи.

Тип «відповідальний виконавець» (формули малюнків 514, 532, 541)¹, який властивий 33 % курсантам, характеризує чоловіків як керівників, які здатні діяти швидко й адекватно в ситуаціях, що потребують прийняття відповідального рішення. Вони орієнтовані на «вміння робити справу», прагнуть опанувати основи високого професіоналізму, відповідальні та вимогливі до себе й інших, проте часто можуть мати проблеми зі здоров'ям унаслідок перенапруження.

Тип чоловіків «тривожно-сумнівний» (27 %) представлений формулами малюнків (433, 442, 451). Їм притаманні численні здібності й обдарованості, часті сумніви у своїх можливостях, потреба в постійній підтримці, любов до чистоти й порядку (культ «чистої сорочки»). Можуть сумніватись у собі та потребувати підбадьорювання.

Також серед чоловіків 13 % типу «вчений» (формули малюнків 334, 352). Вони схильні до ясного, послідовного мислення, результатом якого є здібність до встановлення різних закономірностей і зв'язків. Люди цього типу часто прагнуть до наукової діяльності. Намагаються прораховувати власну поведінку.

Водночас 13 % курсантів чоловічої статі належать до «інтуїтивного» типу (формула

малюнка 271). Вони краще та легше працюють у режимі перемикавання з одного виду діяльності на інший; високочутливі до нового; схильні виявляти турботу про інших; можуть керуватися власними нормами моралі; мають сформований внутрішній самоконтроль; чутливі до посягань на свободу.

Згідно з отриманими результатами щодо психологічних типів курсантів – осіб жіночої статі, найбільшій кількості (40 %) характерні особливості «тривожно-сумнівного типу» (формули малюнків 433, 442). Цей психологічний тип у дівчат-курсантів прослідковуємо значно частіше за інші типи, він їм притаманний більше, ніж хлопцям-курсантам. Характерним для курсантів – осіб жіночої статі є різноманітність здібностей і обдарованостей – від тонких ручних навичок до літературного таланту. Зазвичай людям цього типу тісно в межах однієї професії, вони можуть змінити її на протилежну, мають також хобі, яке по суті є другою професією. Фізично не сприймають безлад і бруд, через що конфліктують з іншими людьми. Вирізняються підвищеною вразливістю, часто сумніваються в собі, потребують м'якого підбадьорювання.

Другий тип – «інтуїтивний» (20 %) (формула малюнку 271). Його представники краще та легше працюють у режимі перемикавання з одного виду діяльності на іншу, вони високочутливі до нового, турботливі, схильні до внутрішнього самоконтролю, чутливі до посягань на власну свободу.

До типу «відповідальний виконавець» належать 13 % курсанток (формули малюнків

¹ Інтерпретація тесту «Конструктивний малюнок людини з геометричних фігур» (К. Махвер) відбувається за відповідними формулами малюнків, які складаються з трьохзначних чисел та описують 63 психологічні підтипи особистості.

514, 532). Вони мають чимало рис типу «керівник», але в разі прийняття відповідальних рішень схильні до сумнівів. Орієнтовані на професіоналізм і відповідальне виконання своїх обов'язків. Відповідальні та вимогливі до себе й навколишніх, цінують правоту.

Також серед жінок 13 % типу «вчений» (формули малюнків 316, 343). Вони легко абстрагуються від реальності, їм властивий «концептуальний розум», душевна рівновага та раціональна побудова своєї поведінки. Підтипу 316 властиві здібності створювати теорії глобального характеру або здійснювати велику та складну координаційну роботу.

Наступні психологічні типи – по 7 % як серед чоловіків, так і серед жінок. Тип «керівник» (формули малюнків 631, 721). Представники мають схильність до керівної та організаторської діяльності. Орієнтовані на соціально значущі норми поведінки. Серед чоловіків «викладацький підтип» (631) характеризується здатністю впливати на людей вербально. За підтипом 721 у жіночій статі можливі ситуативні вияви домінування над іншими; «винахідник, конструктор, художник» (формула малюнків у представників жіночої та чоловічої статі – 136). Можуть мати схильність до занять різноманітними видами технічної, художньої та інтелектуальної творчості; мають розвинену уяву, просторове бачення; інтровертовані; їм притаманні сформований самоконтроль та емоційність.

Слід зазначити, що серед курсантів обох статей не виявлено індивідуально-типологічних особливостей, які описують психологічними типами «емотивний» та «емоційно нечутливий». Для «емотивного типу» характерне підвищене

співпереживання (підвищений рівень емпатії) стосовно інших людей, що негативно впливає на психоемоційний стан особистості та може ускладнювати реалізацію власних здібностей і намірів. Протилежний «емотивному» типу – «емотивно нечутливий», якому не притаманне відчуття переживань інших людей (відсутність емпатії).

Емпатія є важливим чинником розвитку особистості, як індивідуального, так і професійного, та є мотивом-посередником у діяльності працівників допомагаючих професій (Vavryniv, 2019). Емпатію також розглядають як один з механізмів у структурі особистості; вона є невід'ємним компонентом міжособистісної комунікації та впливає на ефективність спілкування (Kredentser, 2012). Водночас сильно емпатичні люди часто відчувають виснаження, спустошення, що спричиняє виникнення негативних емоцій і проблем зі здоров'ям.

Отже, можна зробити припущення, що курсантам не притаманні черствість, надмірна вимогливість, владність, заради досягнення своїх цілей вони не схильні до хитрощів і лицемірства. Імовірно вони мають емпатію стосовно інших, але на співпереживання та співчуття не витрачають багато власної енергії. Це припущення плануємо спростувати чи підтвердити в майбутніх наукових розвідках, а саме: визначити рівні емпатійної здатності в курсантів.

Статистичні відмінності результатів психодіагностичного тестування курсантів і курсанток за психологічними типами обчислювали за допомогою Φ^* -критерію кутового перетворення Фішера.

Таблиця 4

Відмінності розподілу курсантів і курсанток за психологічними типами

№ з/п	Психологічні типи	Чоловіки, %	Жінки, %	Відмінності (Φ^* -критерій Фішера)	
				Φ	p
1.	«Керівник»	6,7	6,7	0	0
2.	«Відповідальний виконавець»	33,3	13,3	1,32	0,09
3.	«Тривожно-сумнівний»	26,7	40,0	1,87	0,03
4.	«Вчений»	13,3	13,3	0	0
5.	«Інтуїтивний»	13,3	20,0	1,27	0,10
6.	«Винахідник, конструктор, художник»	6,7	6,7	0	0

Виявлено статистичні відмінності між курсантами та курсантками за типом «тривожно-сумнівний» ($\Phi^*=1,87$; $p=0,03$), який більше виражений і переважає в жінок. За психологічними типами «відповідальний виконавець» та «інтуїтивний» між чоловіками й жінками статистично значущих відмінностей не виявлено.

За психологічними типами «керівник», «вчений», «винахідник, конструктор, художник» частка чоловіків і жінок не відрізняється, тобто однаково представлені.

Отримані результати характеризують курсантів як таких, що орієнтовані на опанування основами високого професіоналізму, відпові-

дальні та вимогливі до себе та інших. Їм притаманні різноманітність здібностей і обдарованостей. Вони схильні до послідовного мислення. Високочутливі, потребують підтримки й підбадьорювання.

Курсанткам притаманні нетерпимість до безладу, вразливість, сумніви в собі, чутливість, здатність швидко перемикатися з однієї діяльності на іншу, схильність виявляти турботу про інших, орієнтованість на відповідальне виконання своїх обов'язків. Різноманітність здібностей – від тонких ручних навичок до літературного таланту.

Висновки

На підставі проведеного психодіагностичного вивчення було визначено й описано особистісні якості курсантів.

1. Встановлено, що домінуючою фігурою у виборах курсантів є коло, а на третьому та останньому місцях у виборах відсутні «чисті» фігури, коли якійсь фігурі надається перевага.

2. Статистично не визначено переваг у домінуючому виборі якоїсь геометричної фігури курсантами обох статей.

3. На підставі проведеного психодіагностичного вивчення було визначено й описано психологічні типи курсантів обох статей.

4. Встановлено, що більшість курсантів чоловічої статі належать до психологічних типів «відповідальний виконавець» (33 %) і «тривожно-сумнівний» (27 %). Серед курсанток переважають «тривожно-сумнівний» (40 %) та «інтуїтивний» (20 %) типи особистості.

5. Виявлено статистичні відмінності переваги «тривожно-сумнівного» типу в курсанток ($\varphi^*=1,87$; $p=0,03$).

6. Серед респондентів обох статей не виявлено індивідуально-типологічних особливостей, які описано психологічними типами «емотивний» та «емоційно нечутливий».

Перспективними напрямками майбутніх досліджень є вивчення рівнів емпатійної здатності в курсантів.

References

- [1] Abroskin, V. (2020). Tasks of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as subjects of implementation of the educational function of the state. *Entrepreneurship, economy and law*, 12(20), 126-131. doi: 10.32849/2663-5313/2020.12.21.
- [2] Bilukha, T., Deinychenko, L., & Kukhar, T. (2022). Personal prerequisites for the success of vocational training. *Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management*, 4(53), 12-18. doi: 10.32689/maup.psych.2021.4.2.
- [3] Dmytriieva, S.M., Maksymets, S.M., & Butuzova, L. P. (et al.). (2017). *Personality: practical principles of study* (Vol. 2). Zhytomyr: ZhDU im. I. Franka.
- [4] Dumko, N.V. (2021). Taking into account the personal requests of police cadets to build their own learning trajectory. *Proceedings*, 145, 54-62. doi: 10.31392/nz-npu-145.2019.06
- [5] Hrebinyk, S. (2019). Problems and prospects of individual-typological research in psychology. *Psychological Journal*, 5(11), 149-162. doi: 10.31108/1.2019.5.11.10.
- [6] Khlud, D.Ye., & Yurchenko-Shekhovtsova, T.I. (2023). Study of personal qualities of first-year cadets. *Scientific start 2023: materials of the International of science conference* (pp. 86-91). Kyiv: ACADEMCONF.COM. Retrieved from <https://academconf.com/volume/kyiv-29-01-2023>.
- [7] Kovaliv, M.V., & Yesimov, S.S. (2020). Cadets of higher education institutions with specific training conditions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are subjects of state service in the police. *The issue of fighting crime*, 40. doi: 10.31359/2079-6242-2020-40-73.
- [8] Kredentser, V.V. (2012). Empathy as an ability of the subject of communication. *Actual problems of psychology*, 5(12), 107-114. Retrieved from <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v5/i12/16.pdf>.
- [9] Priakhina, N.O., Kohut, Ya.M., & Zhydetskyi, Yu.Ts. (2022). Professionally important qualities of a modern police officer. *Habitus*, 39, 239-243. doi: 10.32843/2663-5208.2022.39.43.
- [10] Romanova, H.M. Individual-typological features of subjects of educational activity and their consideration in education management. Retrieved from <https://posibniki.com.ua/post-individualno-tipologichni-osoblivosti-subektiv-navchalnoio-diyalnosti-ta-vrahuvannya-ioh-v-upravlinni-navchannyam>.
- [11] Shevchenko, S.V., Horlichenko, M.H., & Burenkova, K.V. (2023). Adaptation of cadets to training in wartime conditions. *Pedagogical Sciences Theory and Practice*, 4, 141-149. doi: 10.26661/2786-5622-2022-4-20.
- [12] Shevenko, A. (2022). The importance of individual and typological features of the personality for successful self-realization in the professional sphere. *Scientific innovations and advanced technologies*, 12(14), 379-389. doi: 10.52058/2786-5274-2022-12(14)-379-389.
- [13] Tiahnyriadno, Ye. (2022). Peculiarities of formation of professional competence of cadets of the Ministry of Internal Affairs. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1(1), 217-221. doi: 10.32782/apv/2022.1.1.34.
- [14] Vavryniv, O.S. (2019). An empirical study of the empathy of future rescuers. *Modern pedagogy and psychology: prospective and priority areas of scientific research: materials of the International science and practice conference* (pp. 98-100). Kyiv: Kyiv. nauk. orh. ped. ta psykholohii. Retrieved from <https://sci.lidubgd.edu.ua/bitstream/123456789/6108/1/%d0%b4%d0%be%d1%81%d0%bb%d1%96%d0%bc%d0%b0%d0%b9%d0%b1%20%d1%80%d1%8f%d1%82%d1%83%d0%b2.pdf>.
- [15] Yakymchuk, B. (2020). Psychological features of the development of the creative potential of an individual. *Theoretical and applied problems of psychology*, 2, 167-178. doi: 10.33216/2219-2654-2020-52-2-167-178.
- [16] Yaremko, R., & Hyrovych, Kh. (2019). Peculiarities of creative self-realization of cadets in the process of professional training in institutions of higher education of the State Emergency Service of Ukraine. *Pedagogy and psychology of professional education*, 1, 81-87. doi: 10.32447/22185186.2019.1.08.

- [17] Yelesina, M.O. (2020). Theoretical analysis of the problem of the influence of individual and typological characteristics of the personality on the effectiveness of activity. *Psychology and social work*, 2(52), 39-53. doi: 10.18524/2707-0409.2020.2(52).225428.
- [18] Yunh, N., & Kovalska, Kh. (2020). Psychological features of the influence of the group on the personality on the example of student groups. *Bulletin of Lviv University*, 6, 151-156. doi: 10.30970/2522-1876-2020-6-22.
- [19] Yurchenko-Shekhovtsova, T.I. (2019). Study of personal characteristics of police officers. *Visegrad Journal on Human Rights*, 1(2), 149-155. Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/14337>.
- [20] Zakharenko, L.M. (2021). Osoblyvosti osobystisnoi realizovanosti/potentsiinosti kursantiv i kursantok. *Yurydychna psykholohiia*. 1(28). P. 48–55. DOI: <https://doi.org/10.33270/03212801.48> [in Ukrainian].
- [21] Zakharenko, L.M. (2014). The use of psychogeometric methods in the diagnosis of personal qualities of cadets. *Actual problems of legal psychology: materials III International. science and practice conference* (pp. 187-189). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. Retrieved from http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/10898/1/%D0%90%D0%BA%D1%82.%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1.%20%D1%8E%D1%80.%20%D0%BB._p187-189.pdf.

Список використаних джерел

- [1] Аброськін В. Завдання закладів вищої освіти МВС України як суб'єктів реалізації освітньої функції держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12 (20). С. 126–131. doi: 10.32849/2663-5313/2020.12.21.
- [2] Білуха Т., Дейниченко Л., Кухар Т. Особистісні передумови успішності професійного навчання. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. 2022. № 4 (53). С. 12–18. (Серія «Психологія»). doi: 10.32689/maup.psych.2021.4.2.
- [3] Особистість: практичні засади вивчення : навч.-метод. посіб. : у 2 т. / [уклад. : С. М. Дмитрієва, С. М. Максимець, Л. П. Бутузова та ін.]. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2017. Т. 2. 378 с.
- [4] Думко Н. В. Врахування особистісних запитів курсантів поліції на побудову власної траєкторії навчання. *Наукові записки*. 2021. № 145. С. 54–62. doi: 10.31392/nz-npu-145.2019.06.
- [5] Hrebiniuk S. Problems and prospects of individual-typological research in psychology. *Psychological Journal*. 2019. No. 5 (11). P. 149–162. doi: 10.31108/1.2019.5.11.10.
- [6] Хлуд Д. Є., Юрченко-Шеховцова Т. І. Вивчення особистісних якостей курсантів-першокурсників. *Науковий старт 2023 : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 29 січ. 2023 р.)*. Київ : ACADEMCONF.COM, 2023. С. 86–91. URL: <https://academconf.com/volume/kyiv-29-01-2023>.
- [7] Ковалів М. В., Єсімов С. С. Курсанти закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України – суб'єкти державної служби в поліції. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2020. № 40. doi: 10.31359/2079-6242-2020-40-73.
- [8] Креденцер В. В. Емпатія як здатність суб'єкта спілкування. *Актуальні проблеми психології*. 2012. Т. 5 (12). С. 107–114. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v5/i12/16.pdf>.
- [9] Пряхіна Н. О., Когут Я. М., Жидецький Ю. Ц. Професійно важливі якості сучасного поліцейського. *Габітус*. 2022. Вип. 39. С. 239–243. doi: 10.32843/2663-5208.2022.39.43.
- [10] Романова Г. М. Індивідуально-типологічні особливості суб'єктів навчальної діяльності та врахування їх в управлінні навчанням. URL: <https://posibniki.com.ua/post-individualno-tipologichni-osoblivosti-subektiv-navchalnoio-diyalnosti-ta-vrahuvannya-iov-v-upravlinni-navchanniam>.
- [11] Шевченко С. В., Горліченко М. Г., Буренкова К. В. Адаптація курсантів до навчання в умовах воєнного часу. *Pedagogical Sciences Theory and Practice*. 2023. № 4. С. 141–149. doi: 10.26661/2786-5622-2022-4-20.
- [12] Шевенко А. Значення індивідуально-типологічних особливостей особистості для успішної самореалізації у професійній сфері. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 12 (14). С. 379–389. doi: 10.52058/2786-5274-2022-12(14)-379-389.
- [13] Тягнирядно Є. Особливості формування професійної компетентності курсантів МВС. *Acta Paedagogica Volynienses*. 2022. № 1 (1), С. 217–221. doi: 10.32782/apv/2022.1.1.34.
- [14] Вавринів О. С. Емпіричне дослідження емпатійності майбутніх рятувальників. *Сучасні педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 12–13 лип. 2019 р.) : у 2 ч.* Київ : Київ. наук. орг. пед. та психології, 2019. Ч. 2. С. 98–100. URL: <https://sci.lidubgd.edu.ua/bitstream/123456789/6108/1/%d0%b4%d0%be%d1%81%d0%bb%d1%96%d0%b4%d0%b6%b2.pdf>.
- [15] Якимчук Б. Психологічні особливості розвитку творчого потенціалу особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2020. № 2. С. 167–178. doi: 10.33216/2219-2654-2020-52-2-167-178.
- [16] Яремко Р., Гирович Х. Особливості творчої самореалізації курсантів у процесі фахової підготовки у закладах вищої освіти ДСНС України. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2019. № 1. С. 81–87. doi: 10.32447/22185186.2019.1.08.

- [17] Елесіна М. О. Теоретичний аналіз проблеми впливу індивідуально-типологічних особливостей особистості на ефективність діяльності. *Психологія та соціальна робота*. 2020. Вип. 2 (52). С. 39–53. doi: 10.18524/2707-0409.2020.2(52).225428.
- [18] Юнг Н., Ковальська Х. Психологічні особливості впливу групи на особистість на прикладі студентських груп. *Вісник Львівського університету*. 2020. Вип. 6. С. 151–156. (Серія «Психологічні науки»). doi: 10.30970/2522-1876-2020-6-22.
- [19] Юрченко-Шеховцова Т. І. Дослідження особистісних особливостей поліцейських. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 1(2). С. 149–155. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/14337>.
- [20] Захаренко Л. М. Особливості особистісної реалізованості/потенційності курсантів і курсанток. *Юридична психологія*. 2021. № 1 (28). С. 48–55. doi: 10.33270/03212801.48.
- [21] Захаренко Л. М. Використання психометричних методик у діагностиці особистісних якостей курсантів. *Актуальні проблеми юридичної психології* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 квіт. 2014 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 187–189.

Psychodiagnostic Study of Personal Qualities of Courses – Future Police

YURCHENKO-SHEKHOVTSOVA Tetiana

PhD in Law, Research Fellow of the Scientific Laboratory on Psychological Support and Psychophysiological Research of the Educational and Scientific Institute of Correspondence and Distance Learning of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6541-3410>;

KHLUD Daria

Bachelor's Degree Holder of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4796-8997>

Abstract. The article presents the results of a psychodiagnostic study of personal qualities and typological features of first-year cadets at a higher education institution with specific learning conditions. The purpose of the article is to determine the individual psychological characteristics and psychological types of first-year cadets for their further consideration in the process of training and organization of service activities. The empirical base of the study (n=30) was composed of first-year cadets who began their studies during the period of martial law. Research methods were used: S. Dellinger's psychogeometric test (adapted by A. A. Alekseev, L. A. Gromova); "Constructive drawing of a person from geometric figures" by K. Mahover. According to the results of the conducted psychodiagnostic study, it was established that the dominant figure in the choices of cadets/cadets is a circle, and there are no "pure" figures in the third and last place in the elections, when some figure is given preference. There are no statistically determined advantages in the dominant choice of some geometric figure by cadets of both sexes. The majority of male cadets belong to the psychological types "responsible performer" (33 %) and "anxious-doubtful" (27 %). Among female cadets, "anxious-doubtful" (40 %) and "intuitive" (20 %) personality types prevail. Statistical differences in the preference of the "anxious-doubtful" type among female cadets were revealed ($\phi^*=1.87$; $p=0.03$). Among the respondents of both sexes, no individual-typological features described by the psychological types "emotional" and "emotionally insensitive" were found. The authors of the article make assumptions about the ability of respondents/currents to empathize with others, but with the preservation of their own energy, without spending much effort on empathy and compassion. Based on the results of the study, it was established that most cadets are characterized by sociability, purposefulness, responsibility, and demandingness towards themselves and others. They have a variety of abilities; oriented towards mastery of high professionalism; prone to consistent thinking. Highly sensitive, need support and encouragement. Female cadets are mostly intolerant of disorder; vulnerable, sensitive; able to quickly switch from one activity to another; tend to show concern for others; focused on the responsible performance of their duties. Cadets do not have conservatism and creativity.

Keywords: individual and typological features; personal qualities; cadets, psychological types; psychogeometry.

Аналіз психологічних аспектів конструктивної діяльності працівників експертної служби

БОНДАРЕНКО-БЕРЕГОВИЧ Валерія*

старший судовий експерт Житомирського науково-дослідного

експертно-криміналістичного центру МВС України

м. Житомир, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5314-6439>

Анотація. Статтю присвячено аналізу психологічних аспектів конструктивної діяльності працівників експертних служб з акцентом на ключових аспектах, які визначають ефективність і якість їхньої професійної роботи. Актуальність публікації обумовлена потребою в аналізі аспектів конструктивної діяльності судового експерта. У сучасному судовому контексті, де справедливість та об'єктивність рішень відіграють критичну роль, усвідомлення психологічних особливостей судових експертів стає надзвичайно важливим. Метою цього дослідження є глибокий аналіз психологічних факторів, які впливають на спроможність судових експертів об'єктивно оцінювати матеріали, які надані для проведення дослідження та прийняття науково обґрунтованих рішень у межах судової експертизи. Детально розглянуто психологічні процеси, які виникають під час судової експертизи та позначаються на якості судових висновків. Результати теоретичного дослідження надають глибоке розуміння психологічних процесів, які позначаються на роботі експертних служб. Дослідження ґрунтується на теоретичному аналізі психологічних аспектів судової роботи, що охоплює розгляд психологічних процесів, які зумовлюють об'єктивність і конструктивність судових експертів. Використано теоретичні методи аналізу й синтезу. Результати аналізу відображають важливі аспекти психологічних особливостей судових експертів, їх вплив на конструктивну діяльність і способи підвищення якості висновків. Наукова новизна дослідження полягає в аналізі внутрішніх психологічних процесів судових експертів, спрямованих на досягнення об'єктивності та конструктивності в їхній роботі. Дослідження виявляє значущі аспекти, які позначаються на прийнятті експертами рішень і можуть покращити професійну діяльність судових експертів. Практична значущість полягає в можливості використання отриманих знань для підвищення рівня психологічної готовності працівників експертних служб до викликів професійної діяльності. Результати цього дослідження можуть слугувати основою для подальших емпіричних досліджень і розроблення практичних програм підвищення професійної ефективності експертів у контексті їхньої психологічної підготовки.

Ключові слова: судово-експертна діяльність; судовий експерт; судова експертиза; психологічний аспект; конструктивна діяльність; професійна компетентність експерта; відповідальність.

Історія статті:

Отримано: 04.09.2023

Переглянуто: 02.10.2023

Прийнято: 31.10.2023

Рекомендоване посилання:

Бондаренко-Берегович В. Аналіз психологічних аспектів конструктивної діяльності працівників експертної служби. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 46–53. doi: 10.33270/03233302.46.

* Відповідальний автор

Вступ

Експертна служба є важливим елементом правоохоронної системи. Її працівники здійснюють експертні дослідження з метою надання допомоги правоохоронним органам у розслідуванні та судовому розгляді справ. Конструктивна діяльність працівників експертної служби передбачає виконання ними професійних обов'язків відповідно до вимог чинного законодавства й етичних норм (Koodrin, 2020).

У цій статті глибоко проаналізовано психологічні аспекти конструктивної діяльності, розглянуто їх важливість і вплив на якість професійної роботи працівників експертних служб. Науковий підхід до вивчення цих аспектів надає можливість розробити стратегії покращення якості роботи й підвищення рівня професійного розвитку в цій важливій сфері професійної діяльності.

Матеріали та методи

Дослідження ґрунтується на теоретичному аналізі психологічних аспектів роботи експерта, що охоплює розгляд психологічних процесів, які визначають конструктивність судових експертів. Для досягнення поставленої мети використано теоретичні методи аналізу й синтезу для ретельного опрацювання наявного масиву інформації з різних джерел з метою всебічного висвітлення психологічних аспектів судово-експертної діяльності.

Здійснено порівняльний аналіз наукових досліджень, на підставі чого визначено спільні та відмінні риси в підходах до розгляду психологічних аспектів діяльності судових експертів. Застосовано метод індукції та дедукції для узагальнення конкретних висновків з наукових джерел і застосування їх до загальних принципів.

У роботі здійснено огляд наукових досліджень Роберта Хоя та Джона Чіршолма, що висвітлюють психологічні фактори, які визначають ефективність і якість роботи. Також ураховано внески Харрі Герцберга та дослідження із психології Еріксона, які дали змогу окреслити аспекти мотивації, задоволеності працею та особистісних криз, які можуть впливати на професійний розвиток працівників експертних служб.

Використано метод класифікації для групування різноманітних психологічних аспектів судово-експертної діяльності за спільними ознаками.

Застосовано абстрагування та конкретизацію задля виокремлення ключових понять та розуміння загальних принципів, а також застосування їх у конкретних ситуаціях.

Отримані результати аналізу відображають важливі аспекти психологічних особливостей судових експертів та їх вплив на конструктивну діяльність, а також дають підстави для подальших емпіричних досліджень і розроблення практичних програм підвищення професійної ефективності експертів у контексті психологічної підготовки.

Результати й обговорення

Роберт Хой та Джон Чіршолм здійснили вагомий внесок у дослідження психологічних факторів, що визначають ефективність і якість роботи. Вони ретельно вивчали питання відповідальності працівників, психологічних аспектів управління стресом й особистісних рис, необхідних для успішної професійної діяльності працівників експертних служб (Petrova, & Dontsova, 2020).

У сфері психології схожі дослідження конструктивної діяльності проведено в роботах Харрі Герцберга, який висвітлював аспекти мотивації та задоволеності працею, а також у межах теорії Еріксона про кризи особистості, які можуть впливати на професійний розвиток (Dzholos, 2019).

Психологічні аспекти конструктивної діяльності працівників експертної служби є важливою складовою їхньої професійної підготовки. Вони позначаються на ефективності виконання завдань, пов'язаних з проведенням експертних досліджень (Babii, 2020).

Однією з ключових складових конструктивної діяльності судового експерта є його здатність до об'єктивного аналізу й оцінки доказів. Це важливо не лише для забезпечення справедливості в судових справах, а й для зміцнення довіри суспільства до судової системи (Avramchenko, 2021). Психологічні особливості, такі як упередження, стереотипи, психологічний стрес, можуть впливати на спроможність судових експертів робити об'єктивні висновки.

Поняття конструктивної діяльності судового експерта в сучасному судовому процесі України є невід'ємним елементом забезпечення справедливості й об'єктивності під час вирішення судових справ. Судові експерти виконують ключову роль у визначенні істини й наданні обґрунтованих висновків, що мають вирішальне значення для судових рішень (Koodrin, 2020; Samoilova, & Pecherska, 2022).

Специфіка їхньої діяльності полягає в аналізі доказів, експертизі матеріалів справи, формуванні науково обґрунтованих висновків, які враховує суд під час ухвалення рішень. У зв'язку із зазначеним конструктивну діяльність судових експертів визнано важливою складовою судового процесу в Україні.

Поняття «конструктивна діяльність» у контексті діяльності судових експертів визначене виконанням ними своєї функції на підставі наукових принципів, методології та об'єктивності, з метою надання експертних висновків найвищої якості. Це означає, що судові експерти повинні мати не лише професійну компетентність, а й психологічні навички та здатність до об'єктивного аналізу, ураховуючи психологічні особливості своєї діяльності та взаємодії з учасниками судового процесу (Pavlović, 2021).

Поняття конструктивної діяльності стало предметом глибокого вивчення в межах

психологічних досліджень і привернуло увагу науковців, які досліджують складні психологічні процеси, що відбуваються під час професійної діяльності, зокрема серед працівників експертних служб (Pavlović, 2021; Sivchuk, 2021).

Щоб визначити конструктивну діяльність, можна посилається на декілька визначень, розроблених провідними вченими в галузі психології. Жан Піаже, швейцарський психолог і філософ, тлумачив конструктивну діяльність як процес активного будування розумових структур у відповідь на взаємодію індивіда з навколишнім середовищем. Джон Дьюї, американський філософ і психолог, розглядав конструктивну діяльність як процес взаємодії між індивідом та середовищем, де індивід активно створює нові ідеї та концепції (Vilinskyi, 2022).

Крім того, Лев Виготський, розробник теорії розвитку культурно-історичного аспекту психіки, засвічував важливість соціокультурних аспектів конструктивної діяльності, де індивід взаємодіє з іншими членами спільноти для досягнення спільних завдань (Virna, 2023).

Отже, конструктивну діяльність можна визначити як активний процес будування розумових структур у взаємодії індивіда з навколишнім середовищем, з огляду на соціокультурні аспекти.

Для висвітлення специфіки роботи експерта звернемося до Закону України «Про судову експертизу». Згідно з положеннями цього документа, судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду¹.

Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань².

Здійснення судової експертизи потребує наявності спеціальних знань, на яких ґрунтуються спеціальності та спеціалізації. Експерт повинен мати спеціальні знання в галузі науки, техніки, мистецтва тощо, які необхідні й достатні для того, щоб дати висновок з питань, які виникають під час досудового розслідування та судового розгляду. Спеціальні знання

набувають у процесі навчання та практичної діяльності за певною спеціальністю (фахом)³.

На переконання науковців, конструктивна діяльність працівників експертних служб є об'єктом особливого інтересу, оскільки вона передбачає високий рівень компетентності й відповідальності (Pievtsov, Usachov, Patsek, & Romaniuk, 2020).

Професійну компетентність визначають якістю здобутих знань і здатністю ефективно використовувати їх у практиці, це важлива складова успішної професійної діяльності. Вона охоплює не лише теоретичну базу, а й уміння виконувати поставлені завдання, використовуючи отримані знання і розвинуті професійні риси. Професійна компетентність охоплює різноманітні вміння, знання та навички, які працівник демонструє відповідно до вимог своєї професії (Dzholos, 2019).

Відповідальність у цьому контексті є ключовим аспектом, необхідним для забезпечення високої якості й ефективності конструктивної діяльності працівників експертних служб. Її визначають як обов'язок, зобов'язання, покладені на працівника, що припускають раціональне та свідоме прийняття рішень, а також ефективне управління ресурсами в процесі виконання завдань і досягнення поставленої мети (Nedashkivska, & Nedashkivska, 2022).

Відповідальність працівника експертної служби передбачає не лише виконання функцій та завдань на професійному рівні, а й свідоме прийняття на себе кримінальної відповідальності за власні рішення та дії. Вона передбачає глибоке розуміння психологічних аспектів своєї діяльності, а також здатність адаптувати власну поведінку та рішення відповідно до специфіки ситуацій (Nedashkivska, & Nedashkivska, 2022).

У контексті психологічного аналізу конструктивної діяльності відповідальність стає ключовим фактором у керуванні психологічними аспектами рішень, стресом, комунікацією та мотивацією. Працівники експертних служб несуть відповідальність за власні рішення, їхні наслідки та вплив на результативність роботи всієї організації.

Отже, професія судового експерта вимагає від фахівця сукупності професійних знань, навичок і вмінь, а також розвиненості професійно важливих особистісних рис. Психологічні аспекти, що формують професійно важливі риси в працівників правоохоронних органів, були предметом вивчення різних науковців, а саме вони досліджували: професійно-моральну стійкість (Г. Штефанич), моральні якості співробітників органів внутрішніх справ (А. Токман, А. Грязнов), професійну стійкість

¹ Про судову експертизу: Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/laws/show/4038-12/ed19940225>.

² Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-II. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

³ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-II. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>; Про судову експертизу: Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/laws/show/4038-12/ed19940225>.

і професійну зрілість (Г. Яворська), емоційну стійкість (З. Шайхлісламов), професійну мотивацію співробітників органів внутрішніх справ (А. Москаленко), стресостійкість співробітників силових структур (П. Мозговий).

Психологічний аналіз конструктивної діяльності є доволі важливим, оскільки надає можливість керувати психологічними аспектами, що позначаються на якості прийняття рішень, управлінні стресом, якості комунікації та мотивації працівників експертних служб. Здійснюючи психологічний аналіз конструктивної діяльності, учені висвітлюють ключові психологічні фактори, які визначають якість роботи працівників експертних служб і сприяють розвитку наукових підходів до підвищення її ефективності (Pavlović, 2021).

Важливим аспектом є також управління стресом, який можна розглядати як один із ключових елементів професійної діяльності працівників експертних служб, оскільки вони мають високий рівень емоційного навантаження, відповідальність й подеколи повинні приймати рішення в умовах невизначеності (Pastryk, 2022).

Управління стресом потребує ретельного аналізу психологічних факторів, які позначаються на емоційному стані та психологічному комфорті працівників. Психологічний стрес може бути спричинений різними чинниками, такими як тиск через терміни виконання висновку, невизначеність ситуацій, інформаційне перенасичення, а також внутрішніми факторами, зокрема високою вимогливістю до себе (Pastryk, 2022; Mozharovska, 2021).

З позицій психологічного аналізу конструктивної діяльності управління стресом передбачає розуміння реакцій на стресові ситуації та розроблення ефективних стратегій адаптації до них. Важливо враховувати психофізіологічні аспекти стресової реакції, розробляючи індивідуальні методики збереження психологічної рівноваги та обмеження негативних наслідків стресу (Pastryk, 2022).

Психологічний аналіз управління стресом надає можливість визначити стресові фактори, їх вплив на конструктивну діяльність працівників, розробити спеціалізовані програми тренування та психологічного супроводу, спрямовані на підвищення резистентності до стресу.

Комунікаційні аспекти в експертних службах теж посідають визначальне місце в контексті нашої наукової теми. Комунікацію в цьому контексті розглядають як складний і багатогранний процес, що передбачає передачу інформації, обмін думками й ідеями, а також взаємодію між різними людьми в межах написання експертних висновків (Alexeeva, 2020).

Взаємодія та обмін інформацією відіграють важливу роль у процесі прийняття рішень і виконання завдань. Професійні комунікаційні вміння працівників експертних служб сприяють оптимізації обміну інформацією, зменшенню

можливих конфліктів і підвищенню якості прийнятих рішень (Abdumalik, 2021; Kurdes, 2021).

З позицій наукового дослідження комунікаційні аспекти в експертних службах вивчають з огляду на різні підходи й моделі. Наприклад, теорію міжособистісного спілкування Бернса, яка досліджує транзакційні стосунки між людьми, може бути застосовано для аналізу міжособистісної взаємодії працівників експертних служб у контексті прийняття рішень і співпраці із замовниками експертиз (Alexeeva, 2020; Petrova, & Dontsova, 2020).

Крім того, теорії ефективної комунікації, такі як теорія впливу та переконання, досліджують, як ефективно спілкуватися і впливати на інших у процесі конструктивної діяльності. Це охоплює здатність аргументувати свої позиції, виявляти емпатію, керувати конфліктами й уміти ефективно використовувати мовні та немовні засоби комунікації (Avramchenko, 2021).

З погляду наукового аналізу, вивчення комунікаційних аспектів у контексті психологічних аспектів конструктивної діяльності дає змогу висвітлити ключові аспекти, які впливають на ефективність роботи працівників експертних служб. Наукові дослідження у цій сфері допомагають розробити стратегії покращення комунікації та взаємодії, підвищення рівня розуміння та співпраці, сприяють розвитку наукових підходів до оптимізації конструктивної діяльності працівників експертних служб у контексті нашої наукової теми (Avramchenko, 2021; Kovalov, 2021).

Психологічний аналіз розглядає питання мотивації та задоволеності працею працівників експертних служб. Розуміння того, що стимулює працівників до досягнення високих результатів і задоволеності роботою, є доволі важливим для підвищення їхньої продуктивності та забезпечення довгострокової мотивації.

Мотивація є внутрішнім стимулом, який підштовхує працівників до досягнення високих результатів у професійній діяльності, натомість задоволеність працею визначають як ступінь задоволення та задоволеність працівника своєю роботою та робочими умовами (Mozharovska, 2021).

Наукові дослідження у сфері мотивації працівників державних служб дають підстави стверджувати, що основними факторами, що впливають на їхню мотивацію, є внутрішні мотиватори, такі як потреба в досягненнях, визнанні та особистому зростанні. Працівники експертних служб мають розвинене бажання вдосконалювати свої навички та знання у вибраній галузі (Avramchenko, 2021; Mozharovska, 2021).

З погляду задоволеності працею важливо враховувати різні аспекти роботи, зокрема взаємодію з колегами, сприйняття керівництва, можливості для професійного розвитку та визнання результатів своєї роботи. Наукові дослідження засвідчують, що задоволеність працею може бути підвищена шляхом створення комфортних умов праці, визнанням досягнень і

розвитку кар'єри (Bondarenko, & Skalenko, 2022; Poltorak, 2023).

Цікавими є результати дослідження психолога Фредеріка Герцберга, який розробив теорію мотивації та гігієни. Він виокремлює дві основні категорії факторів, що позначаються на мотивації та задоволеності на робочому місці. Фактори мотивації, такі як визнання, досягнення та відповідальність, сприяють підвищенню мотивації працівників. З другого боку, фактори гігієни, такі як робочі умови й політика компанії, можуть лише запобігти незадоволеності, але не сприяють мотивації. У контексті експертних служб розуміння цих факторів дає змогу створити сприятливі умови для мотивації працівників і забезпечити їхню задоволеність умовами, у яких вони виконують свою роботу (Poltorak, 2023; Kurdes, 2021).

З позицій наукового аналізу, вивчення мотивації та задоволеності працею працівників експертних служб допомагає висвітлити важливі аспекти, які визначають їхню професійну діяльність. Наукові дослідження в цій сфері надають можливість розробити стратегії підвищення мотивації та задоволеності працею, що сприяє підвищенню продуктивності.

Також цікаво розглянути тему лідерства в контексті конструктивної діяльності працівників експертних служб. Зазначимо, що лідерські підходи і їхні властивості формують особливості взаємин, рішення та ефективність конструктивних процесів в організаційному середовищі (Khazratova, Malimon, Terentiev, & Oliinyuk, 2022; Petrova, & Dontsova, 2020).

Один із ключових аспектів ролі лідерства в експертних службах полягає в управлінні психологічним кліматом у колективі. Дослідження Роберта Хой та Джона Чіршолма засвідчує, що лідерство впливає на емоційний інтелект команди. Здатність лідера розуміти й ефективно управляти емоціями своїх підлеглих сприяє зниженню рівня стресу та конструктивній роботі (Kurdes, 2021, 2023).

Акцентуючи на важливості лідерської ролі у формуванні психологічного клімату, слід зазначити, що трансформаційні лідерські підходи також сприяють розвитку інноваційного мислення та творчості в колективі експертів. Згідно з дослідженням Джозефа Басса та Брюса Риггіо, лідер, що стимулює відданість і впроваджує новаторські ідеї, сприяє підвищенню творчого потенціалу команди та розвитку продуктивної конструктивної діяльності (Mozharovska, 2021).

Отже, лідерство в експертних службах може визначати не лише роботу та взаємодію команди, а й спрямоване на формування психологічного фундаменту для конструктивної діяльності. Наявність відповідального та мотиваційного лідера сприяє підвищенню якості прийнятих рішень, розвитку творчості та формуванню позитивного робочого середовища, що позначається на ефективності й успішності експертної діяльності (Koodrin, 2020).

Висновки

Підсумовуючи результати здійсненого аналізу психологічних аспектів конструктивної діяльності працівників експертних служб, слід зазначити, що ця сфера наукового дослідження залишається актуальною і потребує подальшого вивчення. Однак, щоб цілком зрозуміти механізми та взаємозв'язки цих аспектів, необхідно продовжити аналіз різноманітних факторів, які впливають на психологічні процеси в експертних службах.

Обговорені аспекти лідерства можуть стати предметом подальших досліджень з огляду на сучасні тренди в лідерській парадигмі та їх вплив на професійну діяльність судових експертів.

У широкому спектрі можливих напрямів подальших досліджень слід урахувувати взаємодію між психологічними аспектами та суспільно-політичним контекстом, що постійно змінюється. Урахування цих факторів дасть змогу вдосконалити стратегії управління та підвищити якість професійної діяльності експертів у майбутньому.

Вивчення психологічних аспектів конструктивної діяльності працівників експертних служб дало змогу окреслити значущі питання, які визначають їхню професійну діяльність. Дослідження відповідальності, управління стресом, комунікації та лідерства виявило взаємозв'язки цих аспектів та їх вплив на якість роботи експертів.

Відповідальність, розглянута як обов'язок і зобов'язання, є основоположним аспектом у професійній сфері, а також стає чинником, що покладає на працівника кримінальну відповідальність за його власні рішення та дії. У межах психологічного аналізу вона формує психологічний клімат, сприяючи розвитку стратегій у прийнятті рішень, управлінні стресом і підтриманні комунікації.

Управління стресом, з огляду на психофізіологічні аспекти стресової реакції, виявляється ключовим у забезпеченні психологічного комфорту працівників. Спроможність розроблення ефективних стратегій адаптації до стресових ситуацій є важливою для підтримання високого рівня ефективності й уникнення негативних наслідків стресу на конструктивну діяльність.

Комунікаційні аспекти виявилися важливим чинником у процесі прийняття рішень і співпраці експертів. Вивчення теорій міжособистісного спілкування та ефективної комунікації надає можливість оптимізувати обмін інформацією, підвищити рівень розуміння та обмежити конфлікти в колективі.

Отже, у статті не лише висвітлено сутність психологічних процесів у сфері експертної діяльності, а й окреслено напрями подальших досліджень, спрямованих на вдосконалення практичних аспектів роботи експертів і забезпечення сталого розвитку цієї значущої сфери професійної діяльності.

References

- [1] Abdumalik, Z.A. (2021). Information Support for Forensic Expert Activities of Forensic Institutions: Current Problems of Theory and Practice. *The American Journal of Political Science Law and Criminology*, 03(01), 98-102. doi: 10.37547/tajpslc/Volume03Issue01-16.
- [2] Alexeeva, A. (2020). Social Communicative Competence as a Factor Influencing an Individual's Professional Successfulness: in the Context of the Psychological Sex. *Psychological Prospects Journal*, 35, 8-23. doi: 10.29038/2227-1376-2020-35-8-23.
- [3] Avramchenko, S. (2021). Professional Consciousness as a Subjective Component of Personal Professional Development. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment*, 9, 536-545. doi: 10.6000/2292-2598.2021.09.05.12.
- [4] Babii, M.M. (2020). Concept and Levels of Competence and Competency of a Judicial Expert. *Technologies, Tools, and Strategies for Implementing Scientific Research: Materials of the International Scientific Conference* (pp. 163-165). Kherson: MTsND.
- [5] Bondarenko, N., & Skalenko, P. (2022). Professionalism of law enforcement agencies specialists': theoretical analysis of the problem. *Psychological prospects journal*, 39, 10-24. doi: 10.29038/2227-1376-2022-39-bon.
- [6] Dzholos, O. (2019). Competence and Identification of Experts in the Context of Adherence to Standards of Information Balance and Credibility. *Scientific Notes of the Institute of Journalism*, 1(74), 38-45. doi: 10.17721/2522-1272.2019.74.4.
- [7] Khazratova, N., Malimon, L., Terentiev, O., & Oliinyk, A. (2022). Readiness to Conflicts Resolving as a Factor in the Mental Health of a Lawyer in His Professional Activity. *Psychological Prospects Journal*, 39, 367-381. doi: 10.29038/2227-1376-2022-39-haz.
- [8] Koodrin, J. (2020). *Error vs. Accuracy Rates: Evaluating Forensic Expert Credibility* (Doctoral thesis, University of Adelaide, Australia). Retrieved from https://digital.library.adelaide.edu.au/dspace/bitstream/2440/131211/1/KoodrinJ_2020_Hons.pdf.
- [9] Kovalov, V.V. (2021). Modern Electronic Services as a Means of Communication of Expert Institutions with Customers of Expert Services. *Criminalistic Bulletin*, 34(2), 57-65. doi: 10.37025/1992-4437/2020-34-2-57.
- [10] Kurdes, O.V. (2021). Features of the Psychological Training of Judicial Experts as a Component of the Adaptation Process. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*, 23, 110-122. doi: 10.32353/khrife.1.2021.08.
- [11] Kurdes, O.V. (2023). Transformation of the Personality of a Judicial Expert in Extreme Conditions of Wartime. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*, 1(30), 144-161. doi: 10.32353/khrife.1.2023.08.
- [12] Mozharovska, T. (2021). Psychological Well-being: Theoretical Approaches to the Concept Definition. *Psychological Prospects Journal*, 37, 155-167. doi: 10.29038/2227-1376-2021-37-155-167.
- [13] Nedashkivska, O.A., & Nedashkivska, T.Ye. (2022). Experiment as a Means of Studying the Cognition of a Judicial Expert Regarding Expert Initiative. *Criminalistic Bulletin*, 37(1), 79-89. doi: 10.37025/1992-4437/2022-37-1-79.
- [14] Pastryk, T. (2022). Expressed Emotion in the Context of Personality Traits Model: Theoretical and Empirical Examining the Key Concepts. *Psychological Prospects Journal*, 40, 136-148. doi: 10.29038/2227-1376-2022-40-pas.
- [15] Pavlović, J. (2021). Team Coaching Psychology: Toward an Integration of Constructivist Approaches. *Journal of Constructivist Psychology*, 34(4), 450-462. doi: 10.1080/10720537.2019.1700856.
- [16] Petrova, I.A., & Dontsova, O.S. (2020). Features of the Formation of Professional Competencies of a Forensic Merchandising Expert. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*, 21, 165-178. doi: 10.32353/khrife.1.2020_11.
- [17] Pievtsov, H.V., Usachov, O.A., Patsek, P., & Romaniuk, A.O. (2020). Combined Methodology for Assessing the Competence of Experts in Choosing a Scenario for Organizing Information-Psychological Influence. *Science and Technology of Air Forces of the Armed Forces of Ukraine*, 2(39), 24-36. doi: 10.30748/nitps.2020.39.03.
- [18] Poltorak, A. (2023). Positive Psychology as an Instrument of Personnel Motivation in Enterprises. *Modern economics*, 38(1), 132-138. doi: 10.31521/modecon.v38(2023)-20.
- [19] Samoilova, O., & Pecherska, I. (2022). Expert Prevention as one of the Forms of Forensic Expert Activity and the Role of a Judicial Expert in this Field. *Young Scientist*, 2(102), 58-62. doi: 10.32839/2304-5809/2022-2-102-12.
- [20] Sivchuk, I. (2021). Professional Competence of a Judicial Expert. *Scientific Practice: Modern and Classical Research Methods*, 1, 115-116. doi: 10.36074/logos-26.02.2021.v1.34.
- [21] Vilinskyi, M.S. (2022). Expert as a Participant in the Judicial Process. *Development of Civil Society as a Necessary Component of European Integration of Ukraine: All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (pp. 27-31). Kyiv. doi: 10.36059/978-966-397-271-8-18.
- [22] Virna, Zh. (2023). Constructive Psychology as a Technology for Transforming the Human Mind. *Psychological Prospects Journal*, 41, 41-54. doi: 10.29038/2227-1376-2023-41-vir.

Список використаних джерел

- [1] Abdumalik Z. A. Information support for forensic expert activities of forensic institutions: current problems of theory and practice. *The American Journal of Political Science Law and Criminology*. 2021. Vol. 03. No. 01. P. 98–102. doi: 10.37547/tajpslc/Volume03Issue01-16.
- [2] Alexeeva A. Social Communicative Competence as a Factor Influencing an Individual's Professional Successfulness: in the Context of the Psychological Sex. *Psychological Prospects Journal*. 2020. No. 35. P. 8–23. doi: 10.29038/2227-1376-2020-35-8-23.
- [3] Avramchenko S. Professional Consciousness as a Subjective Component of a Personal Professional Development. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment*. 2021. No. 9. P. 536–545. doi: 10.6000/2292-2598.2021.09.05.12.
- [4] Бабій М. М. Поняття та рівні компетенції та компетентності судового експерта. *Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень* : матеріали Міжнар. наук. конф. Херсон : МЦНД, 2020. С. 163–165.
- [5] Bondarenko N., Skalenko P. Professionalism of law enforcement agencies specialists': theoretical analysis of the problem. *Psychological Prospects Journal*. 2022. No. 39. P. 10–24. doi: 10.29038/2227-1376-2022-39-bon.
- [6] Джолос О. Компетентність та ідентифікація експертів у контексті дотримання стандартів збалансованості та достовірності інформації. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2019. Т. 1. № 74. С. 38–45. doi: 10.17721/2522-1272.2019.74.4
- [7] Khazratova N., Malimon L., Terentiev O., Oliinyk A. Readiness to conflicts resolving as a factor in the mental health of a lawyer in his professional activity. *Psychological Prospects Journal*. 2022. No. 39. P. 367–381. doi: 10.29038/2227-1376-2022-39-haz.
- [8] Koodrin J. Error vs. accuracy rates: evaluating forensic expert credibility : dissertation thesis. University of Adelaide, 2020. 52 p. URL: https://digital.library.adelaide.edu.au/dspace/bitstream/2440/131211/1/KoodrinJ_2020_Hons.pdf
- [9] Ковальов В. В. Сучасні електронні сервіси як засіб комунікації експертних установ із замовниками експертних послуг. *Криміналістичний вісник*. 2021. Т. 34. № 2. С. 57–65. doi: 10.37025/1992-4437/2020-34-2-57.
- [10] Курдес О. В. Особливості психологічної підготовки судових експертів як складової процесу адаптації до умов праці. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 23. С. 110–122. doi: 10.32353/khrife.1.2021.08.
- [11] Курдес О. В. Трансформація особистості судового експерта в екстремальних умовах воєнного часу. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Вип. 1 (30). С. 144–161. doi: 10.32353/khrife.1.2023.08.
- [12] Mozharovska T. Psychological well-being: theoretical approaches to the concept definition. *Psychological Prospects Journal*. 2021. No. 37. P. 155–167. doi: 10.29038/2227-1376-2021-37-155-167.
- [13] Недашківська О. А., Недашківська Т. Є. Експеримент як засіб дослідження когніції судового експерта щодо експертної ініціативи. *Криміналістичний вісник*. 2022. Т. 37. № 1. С. 79–89. doi: 10.37025/1992-4437/2022-37-1-79.
- [14] Pastryk T. Expressed emotion in the context of personality traits model: theoretical and empirical examining the key concepts. *Psychological Prospects Journal*. 2022. No. 40. P. 136–148. doi: 10.29038/2227-1376-2022-40-pas.
- [15] Pavlović J. Team Coaching Psychology: Toward an Integration of Constructivist Approaches. *Journal of Constructivist Psychology*. 2021. No. 34 (4). P. 450–462. doi: 10.1080/10720537.2019.1700856.
- [16] Петрова І. А., Донцова О. С. Особливості формування професійних компетентностей судового експерта-товарознавця. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 21. С. 165–178. doi: 10.32353/khrife.1.2020_11.
- [17] Певцов Г. В., Усачова О. А., Пацек П., Романюк А. О. Комбінована методика оцінювання компетентності експертів при виборі сценарію організації інформаційно-психологічного впливу. *Наука і техніка повітряних сил Збройних Сил України*. 2020. № 2 (39). С. 24–36. doi: 10.30748/nitps.2020.39.03.
- [18] Poltorak A. Позитивна психологія як інструмент мотивації персоналу підприємств. *Modern economics*. 2023. Т. 38. № 1. С. 132–138. doi: 10.31521/modecon.v38(2023)-20.
- [19] Самойлова О., Печерська І. Експертна профілактика як одна з форм судово-експертної діяльності і роль судового експерта в цій сфері. *Молодий вчений*. 2022. № 2 (102). С. 58–62. doi: 10.32839/2304-5809/2022-2-102-12.
- [20] Сівчук І. Професійна компетентність судового експерта. *Scientific practice: modern and classical research methods*. 2021. Vol. 1. С. 115–116. doi: 10.36074/logos-26.02.2021.v1.34.
- [21] Вілінський М. С. Експерт як учасник судового процесу. *Розвиток громадянського суспільства як необхідна складова європейської інтеграції України* : Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 6 жовт. 2022). Київ, 2022. С. 27–31. doi: 10.36059/978-966-397-271-8-18.
- [22] Вірна Ж. Конструктивна психологія як технологія перетворення психіки людини. *Psychological prospects journal*. 2023. № 41. С. 41–54. doi: 10.29038/2227-1376-2023-41-vir.

Analysis of the Psychological Aspects of the Constructive Activities of Forensic Service Employees

BONDARENKO-BEREHOVYCH Valeriia

Senior Forensic Expert of the Zhytomyr Scientific Research Expert Forensic Center
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

Zhytomyr, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5314-6439>

Abstract. This work is dedicated to analyzing the psychological aspects of the constructive activities of forensic service employees, with a focus on key elements that define the effectiveness and quality of their professional work. The relevance of the article is driven by the need to scrutinize the aspects of constructive activities of a forensic expert. In the contemporary judicial context, where justice and objectivity of decisions play a critical role, understanding the psychological peculiarities of forensic experts becomes exceedingly important. The purpose of this research is a thorough analysis of psychological factors influencing the ability of forensic experts for objective assessment of materials provided for research and making scientifically grounded decisions within the framework of forensic expertise. The paper thoroughly examines the psychological processes that arise during forensic expertise and affect the quality of forensic conclusions. The results of the theoretical analysis provide a profound understanding of the psychological processes influencing the work of expert services. The research is based on the theoretical analysis of psychological aspects of judicial work, including the consideration of psychological processes affecting the objectivity and constructiveness of forensic experts. Theoretical methods of analysis and synthesis are employed. The results of the theoretical analysis reveal important aspects of the psychological characteristics of forensic experts, their impact on constructive activities, and ways to improve the quality of conclusions. The scientific novelty of this research lies in the analysis of internal psychological processes of forensic experts aimed at achieving objectivity and constructiveness in their work. The study traces important moments affecting the decision-making by experts and can enhance the professional activities of forensic experts. The practical significance lies in the possibility of using the acquired knowledge to increase the level of psychological readiness of forensic service employees for the challenges of their professional activities. The results of this research can serve as a basis for further empirical studies and the development of practical programs to enhance the professional efficiency of experts in the context of their psychological training.

Keywords: forensic activity; forensic expert; forensic expertise; psychological aspects of constructive activities; professional competence of the expert; responsibility.

Особистісні трансформації в психології: диференціація понятійного апарату дослідження

БУДАНОВА Маріанна*

викладач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-0146-1554>

Анотація. Метою статті є теоретичне вивчення кризь призму психологічного знання понятійного апарату дослідження сутності й динаміки трансформації особистості. Визначено, що в предметному полі психології проблема трансформації є недостатньо вивченою та доволі дискусійною. Аналіз поняття трансформації обумовлений його інтегративним, міждисциплінарним характером, складністю змісту й багатогранним виміром. Узагальнення наявних досліджень у контексті вітчизняної психології дає змогу констатувати, що переважну їх кількість присвячено проблематиці трансформацій особистості як наслідків подолання різного виду криз, у них процес трансформації асоціюється з процесом саморозвитку особистості. У наявних дослідженнях проблему саморозвитку розглядають переважно в еволюційному напрямі руху змін особистості, що передбачає спрямування людини до самовдосконалення та культивування власних потенцій. Визначено, що ототожнювання трансформації виключно із саморозвитком не є виваженим, оскільки розвиток особистості може відбуватися в інволюційному напрямі та супроводжуватися негативними змінами в її змістовному компоненті. Можна стверджувати, що більшість зарубіжних науковців термін «трансформація» ототожнюють зі змінами властивостей і рис та переважно пов'язують їх із класичною п'ятифакторною (шестифакторною) моделлю особистості. Відповідно до цього, риси особистості можуть змінюватися впродовж життя, що обумовлює іманентну особистісну індивідуалізацію.

Ключові слова: трансформація особистості; особистісні зміни; розвиток особистості; саморозвиток; динаміка трансформацій особистості.

Історія статті:

Отримано: 31.08.2023

Переглянуто: 29.09.2023

Прийнято: 27.10.2023

Рекомендоване посилання:

Буданова М. Особистісні трансформації в психології: диференціація понятійного апарату дослідження. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 54–61. doi: 10.33270/03233302.54.

* Відповідальний автор

Вступ

Світ сучасної людини мінливий, вирізняється варіабельністю зовнішніх соціальних умов. Зазначене актуалізується в контексті наявних тектонічних перетворень усіх складових життєдіяльності громадян нашої держави. Повномасштабна воєнна агресія спричинила злам звичних орієнтирів життєвого світу українців. Відбитком складних, кризових детермінант існування особистості прогнозовано стають внутрішні глибинні перетворення. Їх поява обумовлена необхідністю формування підвалин для максимального збереження зовнішньої та внутрішньої особистісної рівноваги людини в життєвому просторі, що стрімко руйнується. Конструктивне життєтворення, зауважує Т. М. Титаренко, передбачає діалог зовнішнього та внутрішнього в життєвому світі особистості. У цьому діалозі не місце плутанині реальності, фантазій, мрій, удавань. Тут ідеться про актуальну дійсність, правду, хоч якою складною вона не була б. Життєтворення передбачає готовність до самотрансформацій в особистій, професійній, сімейній та інших сферах, з огляду на зовнішні виклики та внутрішні ресурси, реальні можливості діяти й обмеження, які накладаються воєнною ситуацією (Титаренко, 2023). Проблема «відгуку» змістовної сторони особистості на виклики соціальних, політичних, економічних перетворень не новітня в предметному просторі психологічного знання. Водночас аналіз доступних нам першоджерел дає підстави стверджувати про наявність різночитання понятійного апарату тлумачення потенційних особистісних трансформацій в умовах життєвих змін. Це зумовлює необхідність здійснення епістемологічного аналізу основних дефініцій: трансформація, розвиток, зміна.

Матеріали та методи

Метою статті є диференціація в науковому полі психологічного знання, понятійного апарату дослідження проблеми особистісних трансформацій.

У сучасній науковій літературі це питання є доволі дискусійним, його аналізували Н. Бугайова, О. Білюк, Е. Галажинський, І. Губеладзе, В. Заїка, В. Клочко, Н. Корж, І. Лєскова, В. Маслак, В. Онищенко, В. Павленко, Т. Титаренко, О. Тур, Л. Сокур'янська, В. Шабуніна. Подеколи диференціацію визначають як зміну соціальних форм у процесі переходу від одного якісного стану до іншого, що має кілька векторів спрямованості (конструктивний, стагнаційний та деструктивний).

Результати й обговорення

Аналіз поняття трансформації обумовлений його інтегративним характером, складністю змісту й багатогранним виміром. Міждисциплінарність зазначеного поняття зумовлює актуальність диференціації його сутності в межах різних

галузей наукового знання. Таку спробу здійснив Є. Івченко в межах теоретичного аналізу. На його думку, в економічних науках трансформація і трансформаційні процеси розглядають як якісну зміну економічної системи; у соціології дослідження соціальних трансформацій належать до окремих проблем трансформаційних процесів; у медичних, біологічних, сільськогосподарських науках увагу акцентовано на дослідженні генетичної трансформації; у сучасній біотехнології трансформація означає фенотипові зміни, які зумовлені експресією чужорідного гена в організмі, тобто генетична модифікація клітини шляхом уведення та подальшої експресії в ній чужорідного генетичного матеріалу; у сільськогосподарських науках використовують і розглядають методи генетичної трансформації рослин, що надає можливість запроваджувати нові підходи до селекції; у теорії перекладу та лінгвістики застосування різноманітних лексичних і граматичних трансформацій розглядають під час перекладу, у гірничих та геологічних науках тлумачать як трансформацію гірських порід, тобто процеси зміни вихідних утворень унаслідок метасоматозу, що відбувається завдяки долученню одних і вилученню інших хімічних компонентів; у метеорології трансформацію визначають як поступову зміну властивостей повітряних мас; у технічних науках це поняття розглядають стосовно перетворення перемінного струму за допомогою трансформатора; у математичних науках відомими є перетворення Фур'є та Лапласа; у юридичних науках трансформація є одним зі способів перетворення норм міжнародного права на норми внутрішньодержавного (Івченко, 2015).

Міждисциплінарний характер терміна «трансформація» зумовлює можливість екстраполювати окремі наукові позиції в його тлумаченні в предметне поле психології особистісних трансформацій.

На переконання Г. М. Поченчук, трансформація позначає зміну чого-небудь, перетворення системи різного масштабу, глибини, спрямованості, спричинені внутрішніми або зовнішніми факторами (Pochenchuk, 2014). Відповідно до поглядів науковця, ми можемо припустити, що трансформації особистості відбуваються на певних етапах розвитку, так званих точках біфуркації, коли її складові надзвичайно чутливо реагують на будь-які впливи. Точки біфуркації відображають «збуджений стан» особистості, що знаходиться немовби на перехресті, і навіть незначні зовнішні коливання можуть призвести до зміни подальших еволюційних шляхів, переходів до інших атракторів. Безумовно, трансформації можуть протікати й еволюційно, поступово, послідовно, але в такому разі вони є менш відчутними. Війна та пов'язаний з нею спектр екзистенціальних змін життєдіяльності українців однозначно належать до регресивних чинників, що зумовлюють виникнення точки біфуркації

особистісного існування та спричиняють невизначеність: чи стане стан системи хаотичним, чи вона перейде на новий, більш диференційований і високий рівень упорядкованості шляхом трансформації.

Поняття «трансформація» набуло широкого використання в суспільних науках у другій половині ХХ ст. для характеристики новітніх процесів, пов'язаних із радикальними структурними змінами національних економік (Radionova, 2014). Відповідно до тлумачення трансформації в економіці, це поступове, глибоке й порівняно швидко перетворення соціальної природи суспільства, обумовлене внутрішніми потребами системи. Водночас, аналізуючи сутність особистісних трансформацій сучасних українців, не можна обмежувати їх джерела виключно факторами ендогенної природи, оскільки навіть простий, лінійний причинно-наслідковий аналіз може підтвердити, що трансформація відбувається під впливом як внутрішніх стосовно об'єкта трансформації чинників, так і зовнішніх. З огляду на актуальні культурно-історичні умови, ми можемо стверджувати не тільки про наявний рівноправний вплив як ендогенних, так і екзогенних чинників на формування трансформаційного процесу особистості, а також вирішальний вплив зовнішніх детермінант.

Розуміння трансформації як зміни структури будь-якого об'єкта в межах самоорганізованого процесу (руху від форми до форми через заперечення попередньої форми та формування нової через заперечення-формування) обумовлює виникнення припущення, що трансформація особистості не обмежується тільки формою або структурою: навпаки, часто форма в трансформації лише відображає зміну сутності певного особистісного явища або характеру взаємодії між структурними елементами особистості.

На переконання деяких науковців, трансформація у психології – це процес розвитку особистості, у процесі якого вона набуває цілісності й завершеності та є тотожним таким поняттям, як зміна, перетворення, модифікація, метаморфоза, оновлення, конверсія, пертурбація, трансфігурація тощо (Maksymenko, Kuzikova, & Zlyukova, 2017; Onyshchenko, 2020). У традиційному тлумаченні класичної психології дефініцію «трансформація» особистості використовували в межах вікової, педагогічної психології, психології праці та психології професійної діяльності тощо. Основна проблематика досліджень пов'язана з аспектами розвитку індивіда й відображала причинову зумовленість психіки та її зв'язків і відношень з об'єктивними явищами, що існують поза суб'єктом.

Вагомим у межах нашого теоретичного аналізу є висвітлення питання трансформації особистості з позицій концептуальних для вітчизняної психології парадигм. Відповідно до суб'єктно-діяльнісного підходу, формування

особистості відбувається завдяки здійсненню власного життєвого шляху, у якому вона є суб'єктом власного розвитку. Аналізуючи працю С. Л. Рубінштейна «Про мислення та шляхи його дослідження», дослідники зазначають, що автор її розпочинає з твердження про те, що теорія будь-яких явищ, зокрема психічних, ставить перед собою завдання висвітлити закони, що керують цими явищами. Заперечуючи механістичне розуміння детермінізму лише як зовнішнього поштовху, науковець вважає, що формула закону повинна співвідносити зовнішні причини та внутрішні умови. Тільки за допомогою такої формули можна визначити закономірності будь-яких явищ. У праці «Людина та світ» вчений доходить висновку про необхідність розуміння внутрішніх умов як причин: «Внутрішні умови є причинами (проблема саморозвитку, саморуку, рухові сили розвитку), джерелами розвитку знаходяться безпосередньо в процесі розвитку, як його внутрішні причини, а зовнішні причини є умовами як обставинами» (Kudermiina, 2012). Трансформація особистості за своєю сутністю є цілеспрямованим процесом перетворення когнітивної, емоційно-вольової та поведінкової сфер життєдіяльності людини. Відомим є формулювання С. Л. Рубінштейна «зовнішнє через внутрішнє», що, на думку О. М. Леонтьєва, не здатне виявити причину «виникнення особистості як особливої цілісності». Науковець запропонував «обернути» вихідну тезу: «внутрішнє (суб'єкт) діє через зовнішнє та само себе змінює» (Kudermiina, 2012). У межах діяльнісної парадигми порушено питання щодо трансформації мотиваційної сфери особистості в процесі подолання життєвої кризи шляхом зміни фокусування з мотиву на мету, перебудови ієрархії мотивів і виникнення нових. Зазначене дає змогу виокремити можливі пояснювальні механізми виникнення трансформації особистості.

На переконання П. П. Горностая і Т. М. Титаренко, неминучий процес подолання однобічності під час зустрічі з новим внутрішнім і зовнішнім досвідом – це і є трансформація (Hornostai, & Tytarenko, 2001). Зрушення є іманентною характеристикою особистісних трансформацій, проте виникає необхідність в окресленні її детермінації та змісту.

Узагальнення наявних досліджень крізь призму вітчизняної психології надає можливість констатувати, що переважну їх кількість присвячено проблематиці трансформацій особистості як наслідків подолання різного виду криз. Наприклад, на думку В. М. Заїки, трансформацію особистості під час подолання життєвих криз можна розглядати як здатність людини ставати суб'єктом власного життя, беручи відповідальність за результати своїх дій на себе. У зазначеному процесі можна виявити взаємозв'язок особистісних змін із напрямом розвитку особистості (Zaika, 2006). З огляду на це, процес трансфор-

мації асоціюється з процесом саморозвитку особистості. Це засвідчують дослідження провідних учених-психологів. Згідно з усталеною в науці позицією, індивід є ініціатором зміни та розвитку, що реалізовує процес трансформації. Досвід суб'єктності – це досвід реалізації замислу в способі виконання завдання, це досвід ініціативної дії, тобто прийняття на себе складнощів утілення замислу особистості. Саморозвиток є вищим рівнем саморуку, на якому відбуваються не хаотичні, а спрямовані, усвідомлені зміни, які приводять до якісної трансформації. Початковою точкою руху, що ініціює активність, є результат усвідомлення ступеня розбіжності змісту реального й ідеального Я-особистості (Onishchenko, 2020). Зазначене дає змогу схарактеризувати процес за такими критеріями: опосередкованість, цілеспрямованість, суб'єктність, усвідомленість. Трансформацію можна диференціювати за такими категоріями: способом, характером, об'єктом і суб'єктом змін.

Водночас результати теоретичних розвідок праць класиків психологічної галузі дали змогу О. В. Федан дійти висновку, що в межах процесу саморозвитку особистості слід виокремити два напрями: саморозвиток як спонтанний процес й усвідомлена, цілеспрямована самозміна. Відповідно до першого напрямку, саморозвиток тлумачать як природний процес розвитку психіки. Природу людини розглядають як позитивну, а прагнення до самовдосконалення – як її невіддільну характеристику. Прихильники цього підходу вважають, що людина наділена власною активністю, що йде зсередини, прагненням до особистісного зростання, реалізації внутрішнього потенціалу. У зв'язку із цим поняття «особистісне зростання», «саморозвиток» і «розвиток особистості» використовують як синоніми, за змістом вони майже накладаються. Прихильники іншого погляду розглядають цей феномен не як стихійний, спонтанний процес, а як усвідомлений вибір вектору власного розвитку, цілеспрямовані дії. Поняття саморозвитку розмежовують з поняттями «розвиток особистості» або «психологічний розвиток», його не завжди розглядають як особистісне зростання. У цьому контексті саморозвиток описують як свідому діяльність людини, спрямовану на максимально повну реалізацію себе як особистості; як форму життєтворчості людини, культивування власної унікальності шляхом розширення творчих можливостей. Саморозвиток у цьому випадку сприймають як форму розвитку, двигуном якого усвідомлено є власне суб'єкт (Fedan, 2017).

Водночас, на наш погляд, ототожнювання трансформації виключно із саморозвитком особистості не є виваженим. Висвітлені вище думки передбачають розгляд саморозвитку переважно в еволюційному напрямі руху зміни особи-

стості, що передбачає спрямування людини до самовдосконалення та культивування власних потенцій. Проте розвиток особистості може відбуватися в інволюційному напрямі та супроводжуватися негативними змінами в її змістовному компоненті. Узагальнюючи погляди дослідників психологічної науки, можна стверджувати, що розвиток – складний закономірний і безповоротний інволюційно-еволюційний поступальний рух психологічних процесів у часі; такі, що прогресують і регресують, кількісні та якісні зміни інтелектуальної, особистісної, поведінкової, діяльній сфер; виникнення якісно нових утворень; перехід психологічної системи на новий рівень функціонування. Розмежовуючи поняття «розвиток» і «трансформація», ми можемо стверджувати, що зазначені процеси є змінами, які можуть спричинити прогресивні та регресивні новоутворення в інтелектуальній, особистісній, поведінковій, діяльній сферах. Водночас трансформації не завжди притаманні закономірний, незворотний рух психологічних процесів у часі та перехід психологічної системи на новий рівень функціонування.

Розглядаючи динаміку особистісної трансформації, виокремлюють: передочікування – відсутність будь-яких виявів змін; очікування – усвідомлення наявності проблеми, однак ще відсутність дій для її розв'язання; підготовча – наявність бажання в індивіда робити певні дії та побачити перші результати; дії – перші дії; підтримка – зусилля для закріплення отриманих змін. В. Сатір визначає процес трансформації в шести стадіях, Дж. Келлог – у тринадцяти (Lushin, 2002). О. С. Штепа вважає, що трансформація – це процес, що веде особистість до гармонійності, кращого саморозуміння та адекватного ставлення до себе. Тому всі стадії трансформації є конструктивними. Він здійснив спробу об'єднати класичні погляди В. Сатіра та Дж. Келлога на способи окреслення процесу змін під час трансформації (психологічної трансформації людини на шляху до особистісної зрілості):

– період парадоксів – найгостріше виявляється боротьба протилежностей; людина відчуває роздвоєння. Проте це роздвоєння передуює появі центру нового «Я»;

– лабіринт – сприймається психологічно як подорож у себе. Людина в цей період є доволі зосередженою; вона переживає втрату первинної цілісності, водночас у неї з'являється відчуття відродження;

– автономізація – домінують переживання спустошеності та пригніченості, оскільки людина суб'єктивно відокремлюється від оточення. Водночас вона набуває незалежності; усвідомлює себе не об'єктом стороннього впливу, а вільним суб'єктом, відповідальним за себе;

– трансцендентність – у цей період найяскравіше переживають психологічну трансформацію; людина виходить за межі власних застарілих установок, стереотипів, принципів і правил. Ця стадія характеризується переживанням «пікового» досвіду, тому людина сприймає себе «генератором» енергії, у неї з'являється відчуття, що вона знайшла для себе квінтесенцію буття;

– кристалізація – у людини формується установка на те, щоб бути, а не мати. Найяскравіший критерій продуктивності трансформації виявляється саме на цій стадії – відбувається гармонізація стосунків з іншими людьми; інкапсульована, самозаглиблена людина повертається до соціуму оновленою і продуктивною (Shtera, 2004).

Узагальнюючи, доходимо висновку, що трансформація є результатом самозміни особистості в процесі внутрішньої роботи. Тому точкою відліку самозміни є рефлексія особистого досвіду. Головними елементами рефлексії для вирішального якісного стрибка в самозміні – трансформації є: відстороненість – здатність до емоційного відчуження від ситуації; позитивна дисоціація – здатність побачити себе збоку, уміння бути одночасно об'єктом і суб'єктом спостереження; гностична компетентність – «багаж» знань, що відповідають проблемній ситуації; артикульованість – здатність швидко актуалізувати найбільш адекватні до проблемної ситуації фрагменти знань; лабільність – здатність вибудовувати альтернативні гіпотези; оригінальність – здатність приймати нестандартні рішення, діяти нестереотипно; критичність – уміння раціонально прогнозувати ступінь здійснюваності різних варіантів розв'язання проблеми; когнітивність – домінування когнітивного компонента в прийнятому рішенні стосовно проблемної ситуації (Ponomarenko, & Belousova, 2000; Biliuk, 2017).

Зазначене окреслює динамічний аспект трансформації особистості з позицій розвитку, ототожнюючи поняття «трансформації», «розвитку» та «саморозвитку», що не цілком відповідає нашим поглядам на сутність, напрямки й результат трансформації особистості.

Будь-який теоретичний аналіз не може претендувати на повноту без звернення до розвідок зарубіжних науковців. Розгляд проблеми трансформації особистості в просторі зарубіжної психології, на наш погляд, повинен бути метою окремого теоретичного викладу. Водночас окремі положення ми вважаємо за доцільне виокремити в межах цієї статті.

Резюмуючи низку наукових праць (Haehner, Bleidorn, & Hopwood, 2023; Asselmann, Klimstra, & Denissen, 2021; Forgeard et al., 2022; Fassbender, Haehner, Buecker, & Luhmann, 2022; Laceulle et al., 2022; Jayawickreme et al., 2021,

Gander, & Wagner, 2022, Weststrate et al., 2022), можна стверджувати, що більшість зарубіжних науковців термін «трансформація» ототожнюють зі змінами властивостей та рис і переважно пов'язують їх із класичною п'ятифакторною (шести-факторною) моделлю особистості. Відповідно до цього, риси особистості можуть змінюватися впродовж життя, що обумовлює іманентну особистісну індивідуалізацію. Притаманні особистості зміни відбуваються під впливом внутрішньо детермінованих (динамічно-формальних) чинників, чинників середовища (зміни довколишнього середовища) і ситуативних (пов'язаних із подіями) чинників. Для дослідження змін особистості фахівці вводять у предметне поле аналізу поняття посттравматичного зростання, зосереджуючи увагу на вивченні позитивних змін особливостей особистості, визначаючи трансформацію в рисах характеру, ідентичності, світогляді й стосунках людини. Водночас емпіричні дослідження доводять, що на результат посттравматичного досвіду впливає низка змінних, а саме: вік, стать, сприйняття соціальної підтримки, індивідуальні відмінності в рисах характеру й інші індивідуально-психологічні особливості, які є предикторами адаптивних змін у подоланні кризи (Laceulle et al., 2022; Jayawickreme et al., 2021).

Висновки

Здійснений теоретичний аналіз засвідчує, що термін «трансформація» є традиційною дефініцією в різних галузях наукового знання. У психологічних дослідженнях більшість науковців не розмежовують його використання із семантично наближеними за змістом поняттями «зміни», «розвиток». Водночас, розмежовуючи поняття «розвиток» і «трансформація», ми можемо стверджувати, що зазначені процеси є змінами, які можуть спричинити прогресивні та регресивні новоутворення в інтелектуальній, особистісній, поведінковій, діяльній сферах. Трансформації не завжди притаманний закономірний, незворотний рух психологічних процесів у часі та перехід психологічної системи на новий рівень функціонування. Здійснення подальших теоретичних розвідок заявленої для обговорення проблеми передбачає науковий пошук у напрямках диференціації понять «трансформація особистості» й «особистісні трансформації»; виокремлення та класифікації чинників, що обумовлюють особистісні трансформації; визначення сфер особистісних зрушень у процесі трансформацій; виявлення процесуально-динамічних характеристик особистісних трансформацій.

References

- [1] Asselmann, E., Klimstra, T.A., & Denissen, J.J. (2021). A. Unraveling resilience: Personality predicts exposure and reaction to stressful life events. *Personality Science*, 2, 1-29. doi: 10.5964/ps.6055.
- [2] Biliuk, O.H. (2017). Personal transformations of future psychologists in the educational process of universities. *Scientific Bulletin of Mykolaiv National University named after V.O. Sukhomlynskyi*, 1(17), 23-27.
- [3] Fassbender, I., Haehner, P., Buecker, S., & Luhmann, M. (2022). Perceived Characteristics of Life Events-Short-Term Changes in Prosociality and Empathy? *European Journal of Personality*, 36(4), 529-542. doi: 10.1177/08902070211031762.
- [4] Fedan, O.V. (2017). Theoretical approaches to the problem of self-development of personality. *Theoretical and applied problems of psychology*, 2, 201-210.
- [5] Forgeard, M., Roepke, A.M., Atlas, S., Bayer-Pacht, E., Björgvinsson, T., & Silvia, P.J. (2022). Openness to experience is stable following adversity: A case-control longitudinal investigation. *European Journal of Personality*, 36(4), 483-506. doi: 10.1177/08902070221076902.
- [6] Gander, F., & Wagner, L. (2022). Character Growth Following Collective Life Events: A Study on Perceived and Measured Changes in Character Strengths During the First Wave of the COVID-19 Pandemic. *European Journal of Personality*, 36(4), 466-482. doi: 10.1177/08902070211040975.
- [7] Haehner, P., Bleidorn, W., & Hopwood, C.J. (2023). Examining individual differences in personality trait changes after negative life events. *European Journal of Personality*. 2023. doi: 10.1177/08902070231156840.
- [8] Hornostai, P.P., & Tytarenko, T.M. (Eds.). (2001). *Personality psychology*. Kyiv: Ruta.
- [9] Ivchenko, Ye.A. (2015). Transformation as a concept and approaches to its understanding in the economic context. *Efficient economy*, 2, 82-87.
- [10] Jayawickreme, E., Infurna, F.J., Alajak, K., Blackie, L.E., Chopik, W.J., Chung, J.M., & Zonneveld, R. (2021). Post-traumatic growth as positive personality change: Challenges, opportunities, and recommendations. *Journal of Personality*, 89(1), 145-165. doi: 10.1111/jopy.12591.
- [11] Kudermina, O.I. (2012). *Psychology of the individual as a subject of law enforcement activity*. Chernivtsi: Nashi kn.
- [12] Laceulle, O.M., Özoruç, Ö., Zonneveld, R., Rahim, H., Mooren, T., Stellar, J., & Chung, J.M. (2022). A longitudinal study of dispositional compassion in Syrian origin young adults resettling in The Netherlands. *European Journal of Personality*, 36(4), 543-558. doi: 10.1177/08902070221081316.
- [13] Lushyn, P.V. (2002). *Psychology of personal change* (Doctoral thesis, Kyiv, Ukraine).
- [14] Maksymenko, S.D., Kuzikova, S.B., & Zlyvkova, V.L. (Eds.). (2017). *Personality as a subject of overcoming crisis situations: psychological theory and practice*. Sumy: Sumy DPU im. A.S. Makarenko.
- [15] Onyshchenko, V.M. (2020). Transformation of personality in the process of overcoming life crises. *Actual problems of psychology*, 56, 118-124.
- [16] Pochenchuk, H.M. (2014). Patterns of transformational processes of the national economy. *Economic analysis*, 16(1), 123-129.
- [17] Ponomarenko, L.P., & Belousova, R.V. (2000). Basics of psychology for high school students. *Practical Psychology and Social Work*, 5, 17-21, 7, 22-23, 8, 12-13.
- [18] Radionova, O.M. (2014). *Employment in big cities: modern economic and theoretical analysis*. Kharkiv: KhNUMH.
- [19] Shtepa, O.S. (2004). Transformation of personality in personal growth trainings and methods of its measurement. *Practical Psychology and Social Work*, 3, 53-57.
- [20] Tytarenko, T.M. (2023). Personality navigation in traumatic life circumstances: landscapes of life creation. *Ukrainian psychology of the 21st century. The beginning (Days of Ukrainian psychology in Berlin): scientific and practical materials conference from international with participation* (pp. 45-49). V.H. Panka (Eds.). Kyiv.
- [21] Weststrate, N.M., Jayawickreme, E., & Wrzus, C. (2022). Advancing a three-tier personality framework for posttraumatic growth. *European Journal of Personality*, 36(4), 704-725. doi: 10.1177/08902070211062327.
- [22] Zaika, V.M. (2006). *Peculiarities of the transformation of a person's personality during the resolution of a life crisis*. L.H. Peretiatko (Eds.) (3rd, ed.). Poltava.

Список використаних джерел

- [1] Asselmann E., Klimstra T. A., Denissen J. J. A. Unraveling resilience: Personality predicts exposure and reaction to stressful life events. *Personality Science*. 2021. No. 2. P. 1–29. doi: 10.5964/ps.6055.
- [2] Білюк О. Г. Особистісні трансформації майбутніх психологів у навчальному процесі ВНЗ. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2017. № 1 (17). С. 23–27. (Серія «Психологічні науки»).
- [3] Fassbender I., Haehner P., Buecker S., Luhmann M. Perceived Characteristics of Life Events—Short-Term Changes in Prosociality and Empathy? *European Journal of Personality*. 2022. No. 36 (4). P. 529–542. doi: 10.1177/08902070211031762.
- [4] Федан О. В. Теоретичні підходи до проблеми саморозвитку особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2017. № 2. С. 201–210.
- [5] Forgeard M., Roeske A. M., Atlas S., Bayer-Pacht E., Björgvinsson T., Silvia P. J. Openness to experience is stable following adversity: A case-control longitudinal investigation. *European Journal of Personality*. 2022. No. 36 (4). P. 483–506. doi: 10.1177/08902070221076902.
- [6] Gander F., Wagner L. Character Growth Following Collective Life Events: A Study on Perceived and Measured Changes in Character Strengths During the First Wave of the COVID-19 Pandemic. *European Journal of Personality*. 2022. No. 36 (4). P. 466–482. doi: 10.1177/08902070211040975.
- [7] Haehner P., Bleidorn W., Hopwood C. J. Examining individual differences in personality trait changes after negative life events. *European Journal of Personality*. 2023. doi: 10.1177/08902070231156840.
- [8] Психологія особистості : сл.-довід. / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. Київ : Рута, 2001. 137 с.
- [9] Івченко Є. А. Трансформація як поняття та підходи до його розуміння в економічному контексті. *Ефективна економіка*. 2015. № 2. С. 82–87.
- [10] Jayawickreme E., Infurna F. J., Alajak K., Blackie L. E., Chopik W. J., Chung J. M., Zonneveld R. Post traumatic growth as positive personality change: Challenges, opportunities, and recommendations. *Journal of Personality*. 2021. No. 89 (1). P. 145–165. doi: 10.1111/jopy.12591.
- [11] Кудерміна О. І. Психологія особи як суб'єкта правоохоронної діяльності : монографія. Чернівці : Наші кн., 2012. 416 с.
- [12] Laceulle O. M., Özoruç Ö., Zonneveld R., Rahim H., Mooren T., Stellar J., Chung J. M. A longitudinal study of dispositional compassion in Syrian origin young adults resettling in The Netherlands. *European Journal of Personality*. 2022. No. 36 (4). P. 543–558. doi: 10.1177/08902070221081316.
- [13] Лушин П. В. Психологія особистісного змінювання : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. Київ, 2003. 30 с.
- [14] Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2017. 540 с.
- [15] Онищенко В. М. Трансформація особистості в процесі подолання життєвих криз. *Актуальні проблеми психології*. 2020. Вип. 56. С. 118–124.
- [16] Поченчук Г. М. Закономірності трансформаційних процесів національної економіки. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 16. № 1. С. 123–129.
- [17] Пономаренко Л. П., Белоусова Р. В. Основи психології для старшокласників. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 5. С. 17–21. № 7. С. 22–23. № 8. С. 12–13.
- [18] Радіонова О. М. Зайнятість у великих містах: сучасний економіко-теоретичний аналіз : монографія. Харків : ХНУМГ, 2014. 178 с.
- [19] Штепа О. С. Трансформація особистості у тренінгах особистісного зростання та способи її вимірювання. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. № 3. С. 53–57.
- [20] Титаренко Т. М. Навігація особистості у травматичних життєвих обставинах: ландшафти життєтворення. *Українська психологія XXI століття. Початок (Дні української психології в Берліні) : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Київ, 27–28 квіт. 2023 р.)* / за ред. В. Г. Панка. Київ, 2023. С. 45–49.
- [21] Weststrate N. M., Jayawickreme E., Wrzus C. Advancing a three-tier personality framework for posttraumatic growth. *European Journal of Personality*. 2022. No. 36 (4). P. 704–725. doi: 10.1177/08902070211062327.
- [22] Заїка В. М. Особливості трансформації особистості людини в ході вирішення життєвої кризи : метод. рек. / за ред. Л. Г. Перетятко. Вид. 3-тє, доповн. Полтава, 2006. 100 с.

Personal Transformations in Psychology: Differentiation of the Conceptual Apparatus of Research

BUDANOVA Marianna

Lecturer of the Department of Legal Psychology of the National Academy
of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-0146-1554>

Abstract. The purpose of the article is a theoretical study within the limits of psychological knowledge of the conceptual apparatus of research into the essence and dynamics of personality transformation. It is determined that in the subject field of psychology, the problem of transformation is poorly studied and quite debatable. The analysis of the transformation concept is determined by its integrative, interdisciplinary nature as well as complexity of the content and multifaceted dimension. Summarizing the available studies in the field of domestic psychology allows us to state that the majority of them are devoted to the problem of personality transformations as a consequence of overcoming various types of crises; the transformation process in them is associated with the process of self-development of the individual. In existing studies, the problem of self-development is considered mainly in the evolutionary direction of personality changes, which involves directing a person to self-improvement and cultivation of his own potential. It is determined that the identification of transformation exclusively with self-development is not balanced, since the development of the personality can take place in an inlutionary direction and be accompanied by negative changes in its content component. It can be argued that the majority of foreign scientists identify the term «transformation» as changes in characteristics and traits and mostly associate them with a classic five-factor (six-factor) personality model.

Keywords: personality transformation; personality changes; personality development; self-development; dynamics of personality transformations.

Когнітивно-поведінкова психотерапія як напрям у корекції поведінкових девіацій

ГАЛИЧ Ярослав*

лікар-психіатр, психотерапевт, начальник відділення межових станів клініки психіатричної (з палатами для наркологічних хворих) Національного військово-медичного клінічного центру «Головний військовий клінічний госпіталь»

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5122-546X>

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного вивчення особливостей психотерапевтичного напрямку в роботі з особистостями, що мають девіантні та делінквентні вияви. Методологічну основу статті становлять наукові концепції проведення психотерапевтичних інтервенцій. Методологічний інструментарій обрано відповідно до окресленої мети, специфіки об'єкта і предмета дослідження. Розглянуто основні типи й особливості вияву поведінкових девіацій, серед яких визначено делінквентну та адиктивну поведінку. Серед ключових завдань психотерапії виокремлено проведення функціонального поведінкового аналізу, зміну уявлень про себе, корекцію дезадаптивних форм поведінки й ірраціональних установок і розвиток компетентності в соціальному функціонуванні. Схарактеризовано найпоширеніші методи психотерапії, що охоплюють усі три площини змін на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях. Окреслено такі компоненти психотерапії, як діагностика й оцінка, розроблення індивідуалізованого плану інтервенцій, психотерапевтичні сесії, розвиток конструктивних навичок, підтримка та контроль. Проаналізовано сутність основних концептуальних положень поведінкової психотерапії. Розглянуто різні підходи до психотерапії девіантної поведінки та вибір конкретного методу відповідно до типу поведінкового порушення, індивідуальних особливостей особистості та інших факторів. Наукова новизна статті полягає в систематизації та узагальненні результатів досліджень щодо можливостей упровадження психотерапевтичного напрямку, а саме когнітивно-поведінкової психотерапії в роботі з особистостями, які мають девіантні та делінквентні вияви. У процесі дослідження встановлено, що проведення психотерапевтичних сесій у контексті когнітивно-поведінкової психотерапії сприяє реадaptaції осіб, які мають девіації.

Ключові слова: психотерапія; девіація; ресоціалізація; девіантна поведінка; делінквентна поведінка.

Історія статті:

Отримано: 07.09.2023

Переглянуто: 04.10.2023

Прийнято: 22.11.2023

Рекомендоване посилання:

Галич Я. Когнітивно-поведінкова психотерапія як напрям у корекції поведінкових девіацій. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 62–70. doi: 10.33270/03233302.62.

*Відповідальний автор

Вступ

Психотерапія – вид надання психологічної допомоги особистості, який використовують для покращення психічного й емоційного стану людини, розв'язання психологічних проблем і поліпшення якості життя. Зазначений процес полягає в організації регулярних сесій для спілкування з психотерапевтом, який надає психологічну підтримку, сприяє виявленню й усвідомленню проблеми та сприяє розвитку кращих способів реагування на них. Основні цілі психотерапії полягають у допомозі в розумінні та вираженні емоцій, виявленні шкідливих патернів думок і поведінки, розвитку більш адаптивних стратегій реагування на стрес і життєві ситуації, покращенні міжособистісних відносин. Слід зазначити, що на етапі психопрофілактичної та психокорекційної роботи з девіаціями й іншими поведінковими виявами, що суперечать суспільно прийнятним нормам, психотерапевтичний вплив посідає одну з центральних позицій. Важливим є не тільки профілактика та виявлення девіантної поведінки особистості, а й безпосередньо ґрунтовний опис психотерапевтичного напрямку в межах індивідуальної та групової роботи з девіантами, виокремлення недосліджених аспектів загальної проблеми, систематизація й аналіз напрямів психотерапевтичного впливу на етапі профілактики та корекції девіацій.

Матеріали та методи

Метою статті є наукове вивчення особливостей психотерапевтичного напрямку в роботі з особистостями, які мають девіантні та делінквентні вияви.

В умовах сьогодення маємо чималий теоретичний і емпіричний матеріал з проблем девіації. У своїх працях висвітлили загальні засади девіантної поведінки А. Демічева, Л. Кучерявенко, Т. Мальцева, А. Нікітін; проаналізували можливості її корекції та профілактики Т. Андронюк, Н. Апетик, В. Афанасьєва, О. Дорогіна, А. Досін, Н. Завацька, Н. Зобенько, Г. Золотова, Г. Корчова, Л. Линник, Т. Малихіна, С. Немченко, Т. Окушко, Н. Онищенко, Л. Просандєєва, О. Сердюк, І. Сидорук, О. Удалова та інші. Попри наявність праць науковців щодо проблеми детермінант появи та вияву девіантної поведінки, власне питання можливості застосування когнітивно-поведінкової психотерапії у формі індивідуальної та групової роботи з девіантами недостатньо опрацьоване в психологічній науці.

Результати й обговорення

Дослідження корекції різних відхилень у поведінці людини є одним з ключових у психології. Девіантна поведінка іноді може набувати небезпечних форм і створювати загрозу для здоров'я та життя як безпосередньо особи, яка виявляє цю поведінку, так і для навколишніх. Тому важливо

правильно обирати методи корекції та психотерапії в таких випадках. Завдання ускладнюється тоді, коли в особистості спостерігаються нервово-психічні зміни. Передумовою успішної роботи з девіантними особами є гнучке поєднання різних методів психотерапії. Сучасній психотерапії притаманна тенденція до синкретизму. Вибір форм і методів психотерапевтичного впливу залежить від професійної спеціалізації психотерапевта, особливостей проблеми й особистих характеристик девіанта.

На думку І. Манілова, спосіб збору необхідної інформації, побудова гіпотези та методичне забезпечення роботи обумовлені особливостями парадигми, у межах якої діє фахівець. Проте погляди представників різних психотерапевтичних напрямів мають істотні розбіжності, які спостерігаємо в розумінні психічної структури особистості, тлумаченні етіології та патогенезу порушення, а також у методах терапевтичного впливу. Серед фахівців добре відомі випадки, коли клієнти чинили опір одним формам психотерапевтичного впливу і добре сприймали інші. Безперечно, у цій ситуації перевагу мають фахівці, психотерапевтичний арсенал яких різноманітніший і гнучкіший. Водночас ефективне використання різних психотерапевтичних підходів можливе лише за умов існування єдиної теоретичної бази. Це база, яка переважає над специфікою кожного окремого напрямку та є певною системою поглядів або навіть ідеологією психотерапевтичного впливу загалом. Така ідеологія має складатися з найбільш загальних базових принципів, які дозволяють зробити психотерапевтичний процес цілісним, зрозумілим та ефективним (Manilov, 2019).

Варто розглянути основні види та форми вияву девіантної поведінки, а саме поняття девіантної, делінквентної й адиктивної поведінки.

Девіантна поведінка – це стійка поведінка особистості, що відхиляється від найважливіших соціальних норм, завдає реальної шкоди суспільству чи самій особистості, а також супроводжується її соціальною дезадаптацією. Дослідники виокремлюють такі специфічні ознаки девіантної поведінки: багаторазові, тривалі порушення не будь-яких, а найважливіших норм для певного суспільства на цей час; поведінка не є наслідком кризової, нестандартної ситуації, а зумовлена загальною спрямованістю особистості; власне поведінка супроводжується різноманітними виявами соціальної дезадаптації, спричиняє негативну оцінку з боку інших людей; поведінка не ототожнюється із психічними захворюваннями чи патопсихологічними станами, хоча може за певних умов набувати патологічних форм (алкоголізм, наркоманія тощо); результатом поведінки є заподіяння реальної шкоди безпосередньо особистості чи навколишнім. До основних видів девіантної поведінки належать: агресивна, делінквентна, адиктивна та суїцидальна. У психології агресією вважають тенденцію (прагнення), що виявляється

в реальній поведінці або фантазуванні з метою підкорити собі інших або домінувати над ними. Найбільш звичними формами агресії вважають конфліктність, лихослів'я, погрози, використання фізичної сили. Важливими ознаками агресивної поведінки можна вважати такі її вияви, як: намагання домінувати над людьми та використовувати їх для власної мети; тенденція до руйнування, прагнення заподіювати шкоду оточенню; схильність до насилля. Делінквентною поведінкою вважають протиправну поведінку – дії певної особистості, яка відхиляється від встановлених у вказаному середовищі та в зазначений час законів, погрожує іншим людям або соціальному порядку (Khrystuk, 2014; Tkach, 2015).

Делінквентна поведінка як форма девіантної поведінки означена такими особливостями: є найменш визначеною поведінкою, що має відхилення; вона регулюється правовими нормами; таку поведінку особистості активно засуджують і карають у суспільстві; протиправна поведінка свідчить про наявність конфлікту між особистістю та суспільством – між індивідуальними намаганнями й суспільними інтересами. Термін «адиктивна поведінка» передусім означає поведінку особистості, обтяжену хімічною залежністю через вживання певних речовин. Ключовою ланкою виникнення хімічної залежності вважається недостатній самоконтроль і самодисципліна, несформованість функції прогнозу поведінки, низька стійкість до можливих впливів, схильність неадекватно реагувати на фруструючу ситуацію, невміння знаходити продуктивний вихід із конфліктної ситуації, відмова від активності в разі виникнення найменших труднощів, часто поряд із завищеним рівнем домагань тощо (Khrystuk, 2014; Wright, & Wachs, 2020; Vodanovich, & Watt, 2015).

Вживання деяких хімічних речовин викликає змінений стан свідомості, тому деякі особистості під впливом різних зовнішніх і внутрішніх факторів починають навмисно зловживати ними. Визначено, що будь-яке споживання заборонених хімічних речовин, а також прийом зовеликої кількості дозволених речовин є формами відхилення. Навіть алкоголь викликає стан, що змінює свідомість, і хоча це й законно, сп'яніння, особливо постійне, у ситуаціях, які потребують гострого розуму та фізичної координації, є порушенням соціальних норм. Люди неврологічно запрограмовані отримувати задоволення від слабкого чи помірного впливу більшості речовин, що змінюють свідомість, тому їх використання є одночасно давнім і майже універсальним. Зловживання речовинами, що змінюють свідомість, спричиняє важкі, а іноді й трагічні наслідки: дискоординацію, сплутаність свідомості, ризиковану поведінку і, зрештою, психічні та фізичні захворювання. Вживання наркотиків має як об'єктивну (позитивістську), так і суб'єктивну (конструктивістську) сторони. З одного боку, це форма поведінки, яка ідентифікується, вона має

певні конкретні, вимірні наслідки, що є продуктом факторів, які можна виявити з наукового погляду. З іншого боку, вживання наркотиків також певним чином класифікується широким загалом, законом і медіа. Цілком імовірно, що передбачуваний ризик вживання наркотиків досить надійно залежить від ступеня вживання, тобто, чим більша потенційна шкода від вживання наркотику, тим більше ризикованим громадськість сприймає його вживання, і тим нижчою є ймовірність його використання в загальній популяції. Інакше кажучи, вживання наркотиків, як і всі значущі явища, конструюється соціально та культурно. Мотивація в тому, як її розуміють більшість дослідників, перестає бути першорядним чинником формування залежності. Автор вважає, що механізм формування психічної залежності заснований на частково неусвідомлюваному прагненні та потребі уникнення реальності. Цей механізм працює незалежно від свідомості людини та характеру її мотивації під час взаємодії з адиктивним агентом, включаючись одразу після знайомства та початку більш-менш регулярних контактів з ним. Таким чином, незалежно від того, чим керується людина, коли вона вперше починає вдаватися до контактів з потенційним агентом адикції, включається механізм формування залежності (Shynkarenko, Mina, & Lukomska, 2022).

Підґрунтям механізму уникнення реальності є необхідність людини у «відстороненні» від повсякденних клопотів і проблем, своєрідна трансформація потреби в збереженні енергії. Біохімічні аспекти механізму ґрунтуються на природному прагненні людини позбутися всіляких проблем і неприємностей, пов'язаних із повсякденним життям. Адиктивна реалізація – це простий спосіб пожити в іншому житті, де відсутні проблеми, робота, на яку потрібно ходити щодня, немає клопоту із заробляння грошей на життя тощо. На перший погляд, може здатися, що різні види адиктивної реалізації є засобом зняття стресів, зниження рівня депресії. Насправді ж люди зазвичай зловживають подібним способом уникнення реальності: людина на певний час виходить зі світу адиктивної реалізації в реальний світ, щоб не забути, яким він є, задовольнити свої фізіологічні потреби. Постійний відхід від реальності спричиняє посилення цього прагнення та появу стійкої потреби втечі від неї (Lashyn, & Halych, 2022).

До суїцидальної поведінки, тобто самогубства або його спроби особистість вдається для виходу з кризової ситуації, усвідомлення перебування в якій є для неї нестерпним, і з якої вона не бачить іншого виходу. Водночас розрізняють істинний суїцид, викликаний бажанням померти через втрату сенсу життя, демонстративний суїцид – як засіб привернути увагу до себе, закликати на допомогу, і прихований суїцид – дії, що супроводжуються високою ймовірністю летального наслідку через їх невинуватість, ризикованість,

екстремальність (Prorok, Tsarenko, & Boiko, 2021; Rocheleau, & Chavez, 2014; Kurova, & Kriukova, 2019).

Суїцид може бути розглянутий як форма девіації, оскільки він є радикальним відхиленням від загальноприйнятих норм і цінностей, які спрямовані на збереження життя та підтримку фізичного й психологічного благополуччя людини. Суїцид вважають девіантною поведінкою через серйозну соціальну й етичну відхиленість від цих норм. Суїцид є важливим психологічним і психіатричним питанням, і для боротьби з ним необхідна професійна допомога. У роботі з девіантною поведінкою, такою як суїцидальні наміри, важливо проводити психологічну оцінку, надавати підтримку й адекватну медичну допомогу в разі потреби. Також психотерапію, яка полягає в когнітивно-поведінковому підході, психотерапію, а також медикаментозну терапію (Humphrey, & Schmallegger, 2021).

Стосовно рівнів розвитку девіантної поведінки можна виокремити такі: поведінка, що є не схвалюваною іншими (епізодичні витівки, бешкетництво); поведінка, яку осуджують інші (періодичні витівки, бешкетництво); морально негативні вияви та вчинки; делінквентна поведінка; злочинна поведінка; деструктивна поведінка (Blynova, Babatina, Dudka, & Odintsova, 2018; Wachs, & Wright, 2018).

Девіантна поведінка містить різноманітні форми антисоціальної, агресивної, саморуйнівної, залежної або інших небажаних типів поведінки, які відхиляються від прийнятих соціальних норм і можуть заподіяти шкоду особистості й навколишнім (Zimmerman, & Ybarra, 2016).

Існують різні підходи до психотерапії девіантної поведінки, і вибір конкретного методу може залежати від типу поведінкового порушення, індивідуальних особливостей клієнта та інших факторів (Del Río Olvera, Rodríguez-Mora, Senín-Calderón, & Rodríguez-Testal, 2022).

Ось деякі загальні методи та підходи, які можуть використовувати в психотерапії девіантної поведінки:

1. Когнітивно-поведінкова терапія (підхід, спрямований на виправлення негативних думок і переконань, що можуть спричиняти девіантну поведінку, та розвиток нових, більш прийнятних стратегій реагування на різні ситуації).

2. Поведінкова терапія (суттю цього підходу є зміна конкретних патологічних звичок і заміни їх здоровими або альтернативними).

3. Сімейна психотерапія (девіантна поведінка часто формується в контексті сімейних відносин і може бути пов'язана з панівною формою девіацій, притаманній саме родині. Терапія родини може бути корисною для вирішення цих питань).

4. Терапія залежностей (у випадках, коли девіантна поведінка пов'язана з алкогольною, наркотичною, ігровою або іншою формою залеж-

ності, терапія залежностей є головною частиною корекції).

5. Терапія гнучкості та прийняття (допомагає клієнту розвивати навички регуляції емоцій і прийняття складних життєвих ситуацій без девіантних форм поведінки).

Слід зауважити, що психотерапія має бути індивідуалізованою, а психотерапевт – урахувати унікальні потреби та ситуацію кожного клієнта. Також може бути корисним поєднання різних методів і підходів для досягнення найкращих результатів.

Основними психотерапевтичними напрямками в роботі з девіаціями визначено психоаналітичний, когнітивно-поведінковий і гуманістичний підходи. У цих трьох напрямках психотерапії, орієнтованих на особистісні зміни, а не на один лише симптом, наявність певної особистісної концепції дозволило створити психотерапевтичну систему, для якої є характерною логічна послідовність поглядів (Stanton et al., 2004).

Психодинамічний підхід розглядає як основні детермінанти особистісного розвитку й поведінки первинні потяги й потреби, а невроз – як наслідок їхнього витіснення в несвідоме й конфлікту зі свідомістю. Основне завдання психодинамічної психотерапії – це усвідомлення цього конфлікту.

Для поведінкової психотерапії об'єктом впливу є поведінка. Водночас невроз постає як неадаптивна поведінка, що виникла внаслідок неправильного навчання, тому основне завдання психотерапії формулюється як навчання новим, адаптивним способам поведінки. Когнітивний напрям передбачає зміни мислення, що підкріплюють неадаптивну поведінку. Таким чином, ці два напрями взаємопов'язані та становлять когнітивно-поведінковий підхід (Drigas, Mitsea, & Skianis, 2022).

Гуманістична психологія розглядає як основну потребу особистості – потребу в самоактуалізації, а невроз – як результат блокування цієї потреби.

У межах кожного із зазначених психотерапевтичних напрямків виникають нові течії, підходи, форми, види, методи, методики, технічні прийоми. Поняття методу в психотерапії має різні значення:

1) методи психотерапії як конкретні методичні прийоми й техніки (гіпноз, релаксація, бесіда, дискусія, психогімнастика тощо);

2) методи психотерапії, що визначають умови, які сприяють оптимізації досягнення психотерапевтичних цілей (сімейна психотерапія);

3) методи психотерапії у значенні інструмента психотерапевтичного впливу (таким інструментом може бути психотерапевт у випадку індивідуальної психотерапії або група у разі групової психотерапії);

4) методи психотерапії в значенні терапевтичних інтервенцій (втручань), розглянутих або в параметрах стилю (директивний, недирек-

рективний), або в параметрах теоретичного підходу, що й визначає характер цих втручань (інтерпретація, научіння, міжособистісна взаємодія) (Mushkevych, 2017; Katzenelbogen, 1958; Norcross, 2005; Fay, 2016).

Збільшення кількості методів психотерапії останнім часом спричиняє посилення інтегративного руху в психотерапії, що підтверджує положення про те, що наявні психотерапевтичні підходи не стільки розрізняються стосовно єдиного об'єкта – людської особистості, скільки концентруються на різних її аспектах і проблемах, чим і обумовлені розбіжності в методах психотерапії та кількості їхніх класифікацій (Mushkevych, 2017).

Методи психотерапії охоплюють усі три площини змін (когнітивну, емоційну й поведінкову) і можуть бути представлені як три основні, більш узагальнені механізми: емоційне переживання, що коригує емоційний досвід, конфронтація та научіння. Ці явища підкріплюються в групі, пацієнт починає відчувати свою здатність до змін, які приносять задоволення йому самому й позитивно сприймаються оточенням.

Отже, психотерапія девіацій – це психологічний підхід, спрямований на роботу з особами, які виявляють девіантну поведінку, тобто відхиляються від загальноприйнятих соціальних норм і стандартів (Roberson, & Garrido, 2015). Психотерапія девіацій може полягати в роботі з різними формами антисоціальної поведінки, залежностями, агресією, порушеннями особистості та іншими видами девіантної поведінки.

Психотерапія девіацій зазвичай містить такі компоненти:

1. Діагностика й оцінка.
2. Розроблення індивідуалізованого плану лікування.
3. Психотерапевтичні сесії.
4. Розвиток навичок.
5. Підтримка та контроль.

Психотерапевт або психолог проводить оцінку клієнта для визначення характеру його девіантної поведінки та ідентифікації можливих факторів, які спричиняють цю поведінку.

На підставі діагнозу психотерапевт спільно з клієнтом розробляє план лікування, який може містити різні психотерапевтичні методи та стратегії для зміни девіантної поведінки. Клієнт зустрічається з психотерапевтом на регулярних сесіях, під час яких вони спілкуються та працюють над розумінням і зміною власної поведінки. Часто в межах психотерапії девіацій працюють над розвитком позитивних навичок соціальної адаптації, стресостійкості й альтернативних стратегій реагування на життєві ситуації. Після завершення психотерапії може бути важливою підтримка та контроль для запобігання поверненню до девіантної поведінки.

Розглянемо основні концептуальні положення поведінкової психотерапії, узагальнені в працях М. Мушкевич (Mushkevych, 2017):

1. Багато симптомів і поведінкових проблем є наслідком прогалин у навчанні, освіті й вихованні. Щоб допомогти пацієнтові змінити неадаптивну поведінку, психотерапевт повинен знати, як проходив психосоціальний розвиток пацієнта, бачити порушення сімейної структури й різних форм комунікації. Цей метод індивідуалізований для кожного пацієнта й родини. Так, у пацієнта з особистісним розладом виразно виявляються розвинені або недорозвинені поведінкові стратегії (наприклад, контроль або відповідальність), переважають одноманітні афекти (наприклад, гнів, що виражається рідко в пасивно-агресивній особистості). Ці пацієнти з дитинства фіксують дисфункціональні схеми сприйняття себе, навколишнього світу й майбутнього, підкріплювані батьками. Психотерапевтові необхідно вивчити історію родини й зрозуміти, що підтримує поведінку пацієнта (Craighead, & Craighead, 2003; Nezu, Martell, & Nezu, 2013).

2. Наявний тісний зв'язок між поведінкою та середовищем. Відхилення в нормальному функціонуванні підтримуються переважно підкріпленням випадкових подій у середовищі (наприклад, стиль виховання дитини). Виявлення джерела порушень (стимулів) є важливим етапом методу. Це потребує функціонального аналізу, тобто детального дослідження поведінки, а також думок у проблемних ситуаціях.

3. Порушення поведінки є квазізадоволенням базисних потреб у безпеці, належності, досягненні, волі.

4. Моделювання поведінки є одночасно навчальним і психотерапевтичним процесом. У ньому використовують досягнення, методи й техніки класичного й оперантного научіння за моделями когнітивного научіння й саморегуляції поведінки.

5. Поведінка пацієнта, з одного боку, та його думки, почуття та їхні наслідки – з іншого, чинять один на одного взаємний вплив. Когнітивне не є першоджерелом або причиною неадаптивної поведінки. Думки пацієнта такою ж мірою впливають на його почуття, як почуття – на думки (Struk, Carrier, Cheyne, & Danckert, 2017).

6. Когнітивне може розглядатися як сукупність когнітивних подій, процесів і структур. Термін «когнітивні події» належить до автоматичних думок, внутрішнього діалогу й образів. Це не означає, що людина постійно розмовляє сама із собою. Імовірніше можна сказати, що поведінка людини здебільшого неосмислена, автоматична.

7. Лікування передбачає активне залучення пацієнта й родини. Воно включає практику альтернативної поведінки на психотерапевтичному занятті й у реальному середовищі, передбачає систему навчальних домашніх завдань, активну

програму підкріплень, ведення записів і щоденників, тобто структуровану методичку психотерапії.

8. Прогноз і результативність лікування визначаються в параметрах спостережуваного поліпшення поведінки. Якщо раніше поведінкова психотерапія ставила основним своїм завданням усунення або виключення небажаної поведінки або відповіді (агресії, тиків, фобії), то наразі акцент зміщений на навчіння пацієнта позитивній поведінці (упевненість у собі, позитивне мислення, досягнення цілей тощо), активізацію ресурсів особистості та її оточення.

Метою психотерапії є: 1) проведення функціонального поведінкового аналізу; 2) зміна уявлень про себе; 3) корекція дезадаптивних форм поведінки й ірраціональних установок; 4) розвиток компетентності в соціальному функціонуванні.

Поведінковий і проблемний аналіз вважають найбільш важливою діагностичною процедурою в поведінковій психотерапії (German, & DeRubeis, 2016). Інформація повинна відображати такі моменти: конкретні ознаки ситуації (полегшуючі, ускладнюючі умови для поведінки-мішені); очікування, установки, правила; поведінкові вияви (моторика, емоції, когніції, фізіологічні змінні, частота, дефіцит, надлишок, контроль); тимчасові наслідки (короткострокові, довгострокові) з різною якістю (позитивні, негативні) і з різною локалізацією (внутрішні, зовнішні). Допомога в зборі інформації робить спостереження за поведінкою в природних ситуаціях і експериментальних аналогіях (наприклад, рольовій грі), а також вербальні повідомлення про ситуації та їхні наслідки.

Як самостійний напрям когнітивна психотерапія сформувалась у 60-х роках ХХ століття та є розвитком поведінкової психотерапії, у якій емоційні реакції й психічні розлади розглядають як опосередковані когнітивними структурами й актуальними когнітивними процесами, набутими в минулому, інакше кажучи, у якій як проміжна змінна є думка (когніція) (Rhonda, 2008; Spitalnick, Cukor, Difede, & Rothbaum, 2008).

Когнітивна психотерапія полягає в тому, що сприйняття об'єкта або події опосередковані мисленням, і лише усвідомивши цю ланку, можна зрозуміти реакцію індивіда, насамперед його емоційні та поведінкові аспекти. Схема взаємодії оточення й індивіда постає як стимул – реакція із проміжною змінною, що містить передусім когнітивне перероблення того, що сприймається. Когнітивна психотерапія ґрунтується на положенні, згідно з яким психологічні порушення, які передують етапу нейрофізіологічних розладів, пов'язані з аберацією мислення.

Аберацією мислення А. Бек вважав порушення на когнітивній стадії переробки інформації (позначення, селекція, інтеграція, інтерпретація), які спотворюють бачення об'єкта або ситуації. Перекручені когніції є причиною неправильних уявлень і самосигналів, тобто

неадекватних емоційних реакцій. Тому метою когнітивно-поведінкової психотерапії є виправлення неадекватних когніцій.

У разі когнітивної психотерапії досить бажаним вважають максимальне використання досвіду клієнта в позитивному виконанні життєвих завдань і генералізації правил їхнього вирішення на проблемні сфери. Так, А. Бек порівнював роботу, яку здійснює когнітивний психотерапевт, з корекцією рухового стереотипу під час гри на музичному інструменті (American Psychological..., 2013). Усвідомлення правил неадекватної обробки інформації та заміна їх правильними – це ключові завдання когнітивної психотерапії. Вона переважно призначена для особистостей, здатних до самоспостереження та аналізу власних думок.

Когнітивна психотерапія передбачає взаємне співробітництво психотерапевта й клієнта за умови відносин між ними, близьких до партнерських. Клієнт і психотерапевт повинні на самому початку дійти згоди щодо мети психотерапії (центральної проблеми, що підлягає корекції), засобів її досягнення, можливої тривалості лікування. Щоб психотерапія була успішною, клієнт повинен загалом прийняти базисне положення когнітивної психотерапії про залежність емоцій від мислення.

Встановлення контакту може початися із прийняття психотерапевтом деяких уявлень клієнта про девіацію з поступовим перенесенням його на описані терапією позиції. Слепе проходження за психотерапевтом і підвищений скептицизм – це два полюси негативного ставлення до майбутнього психотерапевтичного процесу.

Важливе завдання початкового етапу – це ідентифікація проблем, підґрунтям яких є ті самі причини, і їх угруповання. Це завдання ставиться як до симптомів (соматичних, психопатологічних), так і до емоційних проблем. Водночас досягається укрупнення мішеней психотерапевтичного впливу. Іншим варіантом опрацювання проблем є ідентифікація першої ланки в ланцюзі симптомів, що й запускає його весь.

Наступний етап – це усвідомлення, вербалізація неадаптивних когніцій, що спотворюють сприйняття реальності. Для цього може бути використано кілька прийомів, наприклад експериментальний метод. У цьому випадку клієнт отримує докладні уявлення про деякі положення когнітивно-поведінкової психотерапії, з акцентуванням на потребі проведення розмежування між об'єктивною реальністю (сенсорний рівень обробки інформації) та сприйнятою реальністю. Рівень суб'єктивного сприйняття залежить від когнітивних процесів і пов'язаний з інтерпретацією, тобто обробкою сигналів першого рівня. На цьому рівні можуть бути значні перекручування через помилки в перебігу когнітивних процесів, які автоматично включаються в цей процес оцінки когніцій.

Висновки

У результаті дослідження встановлено, що проведення психотерапевтичних сесій щодо когнітивно-поведінкової психотерапії сприяє реадaptaції осіб, які мають вияви девіантної та делінквентної поведінки. На нашу думку,

включення в систему ресоціалізації делінквентів когнітивно-поведінкової психотерапії сприятиме розвитку адекватних механізмів психологічного захисту, що слугуватиме створенню конструктивного планування майбутнього з огляду на соціально прийнятні норми та правові аспекти.

References

- [1] American Psychological Association. (2013). Recognition of psychotherapy effectiveness. *Psychotherapy*, 50(1), 102-109. doi: 10.1037/a0030276.
- [2] Blynova, O., Babatina, S., Dudka, T., & Odintsova, A. (2018). *Sociocultural and psychological vectors of personality development*. Kherson: Vyshemerskyi, V.S.
- [3] Craighead, W.E., & Craighead, L.W. (2003). *Behavioral and Cognitive-Behavioral Psychotherapy: Handbook of Psychology* (pp. 279-299). doi: 10.1002/0471264385.wei0811.
- [4] Fay, J. (2016). Psychotherapy and Global Transformation. *Psychotherapy and Politics International*, 14(2), 76-83. doi: 10.1002/ppi.1378.
- [5] German, R.E., & DeRubeis, R.J. (2016). Cognitive-Behavioral Psychotherapy. *Encyclopedia of Mental Health* (pp. 297-306). doi: 10.1016/b978-0-12-397045-9.00018-5
- [6] Humphrey, J.A., & Schmallegger, F. (2021). Theories of Deviant Behavior: II: Contemporary Perspectives. *Deviant Behavior* (pp. 33-48). SAGE Publications. doi: 10.4135/9781544394947.n3.
- [7] Drigas, A., Mitsea, E., & Skianis, C. (2022). Subliminal training techniques for cognitive, emotional and behavioural balance. the role of emerging technologies. *Technium social sciences journal*, 33, 164-186. doi: 10.47577/tssj.v33i1.6881.
- [8] Katzenbogen, S. (1958). The scope of psychotherapy. *Analyzing Psychotherapy* (pp. 40-41). doi: 10.1037/14422-005.
- [9] Khrystuk, O. (2014). *Psychology of deviant behavior*. Lviv: LvDUVS.
- [10] Kurova, A.V., & Kriukova, M.A. (2019). *General Psychology*. Odesa: Feniks. doi: 10.32837/11300.14363.
- [11] Lashyn, O., & Halych, Y. (2022). Toxicomania as a type deviant behavior. *Ūridična psihologija*, 31(2), 25-34. doi: 10.33270/03223102.25.
- [12] Manilov, I. (2019). *Basic principles of psychotherapeutic work with deviants*. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/19596198.pdf>.
- [13] Mushkevych, M.I. (2017). *Basics of psychotherapy* (3rd ed.). Lutsk: Vazha-Druk.
- [14] Nezu, C.M., Martell, C.R., & Nezu, A.M. (2013). Assessment in Cognitive and Behavioral Psychology. *Specialty Competencies in Cognitive and Behavioral Psychology* (pp. 65-79). doi: 10.1093/med:psych/9780195382327.003.0004.
- [15] Norcross, J.C. (2005). A Primer on Psychotherapy Integration. J.C. Norcross, M.R. Goldfried (Eds). *Handbook of Psychotherapy Integration* (2 edn). New York. doi: 10.1093/med:psych/9780195165791.003.00013.
- [16] Prorok, N., Tsarenko, L., & Boiko, S. (2021). Adaptatsiia, dezadaptatsiia, rozlady adaptatsii: pytannia terminolohii. *Hraal nauky* (pp. 373-381). doi: 10.36074/grail-of-science.22.10.2021.66.
- [17] Rhonda, G. (2008). Insight in Psychotherapy. *Psychotherapy Research*, 18(3), 363-364. doi: 10.1080/10503300701442019.
- [18] Roberson, C., & Garrido, E.A. (2015). What Is Deviant Behavior? *Deviant Behavior* (1st ed., pp. 21-50). Routledge. doi: 10.1201/b18450-5.
- [19] Rocheleau, G.C., & Chavez, J.M. (2014). Guilt by Association: The Relationship between Deviant Peers and Deviant Labels. *Deviant Behavior*, 36(3), 167-186. doi: 10.1080/01639625.2014.923275.
- [20] Shynkarenko, I., Mina, R., & Lukomska, A. (2022). Addictive (dependent) behavior as a form of deviant behavior. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 6(6), 560-566. doi: 10.31733/2078-3566-2021-6-560-566.
- [21] Spitalnick, J., Cukor J., Difede, Jo., Rizzo, A., Rothbaum, B., (2009). Emerging treatments for PTSD. *Clinical psychology review*, 29(8), 715-726. doi: 10.1016/j.cpr.2009.09.001.
- [22] Stanton, N.A., Hedge, A., Brookhuis, K., Salas, E., Hendrick, H.W. (Es.). (2004). *Behavioral and Cognitive Methods: Handbook of Human Factors and Ergonomics Methods* (1st Edition, pp. 300-309). CRC Press. doi: 10.1201/9780203489925-38.
- [23] Struk, A.A., Carrier, J.S., Cheyne, J.A., & Danckert, J. (2017). A Short Boredom Proneness Scale: Development and psychometric properties. *Assessment*, 24(3), 346-359. doi: 10.1177/1073191115609996.
- [24] Tkach, B.M. (2015). Deviant behavior: an evolutionary and psychological approach. *Actual problems of psychology*, 11(13), 284-294.

- [25] Vodanovich, S., & Watt, J. (2015). Self-report measures of boredom: An updated review of the literature. *The Journal of Psychology Interdisciplinary and Applied*, 150(2), 1-33. doi: 10.1080/00223980.2015.1074531.
- [26] Wachs, S., & Wright, M. (2018). Associations between bystanders and perpetrators of online hate: The moderating role of toxic online disinhibition. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(9), 2030. doi: 10.3390/ijerph15092030.
- [27] Wright, M., & Wachs, S. (2020). Adolescents' Cyber Victimization: The Influence of Technologies, Gender, and Gender Stereotype Traits. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(4), 1293. doi: 10.3390/ijerph17041293.
- [28] Zimmerman, A.G., & Ybarra, G.J. (2016). Online aggression: The influences of anonymity and social modeling. *Psychology of Popular Media Culture*, 5(2), 181-193. doi: 10.1037/ppm0000038.
- [29] del Río Olvera, F.J., Rodríguez-Mora, Á., Senín-Calderón, C., & Rodríguez-Testal, J.F. (2022). The first session is the one that counts: An exploratory study of therapeutic alliance. *Frontiers in Psychology*, 13. doi: 10.3389/fpsyg.2022.1016963

Список використаних джерел

- [1] American Psychological Association. Recognition of psychotherapy effectiveness. *Psychotherapy*. 2013. No. 50 (1). P. 102–109. doi: 10.1037/a0030276.
- [2] Блинова О., Бабатіна С., Дудка Т., Одінцова А. Соціокультурні та психологічні вектори становлення особистості : колективна монографія. Херсон : Вишемирський В. С., 2018. 428 с.
- [3] Craighead W. E., Craighead L. W. Behavioral and Cognitive-Behavioral Psychotherapy: Handbook of Psychology. 2003. P. 279–299. doi: 10.1002/0471264385.wei0811.
- [4] Fay J. Psychotherapy and Global Transformation. *Psychotherapy and Politics International*. 2016. No. 14 (2). P. 76–83. doi: 10.1002/ppi.1378.
- [5] German R. E., DeRubeis R. J. Cognitive-Behavioral Psychotherapy. *Encyclopedia of Mental Health*. 2016. P. 297–306. doi: 10.1016/b978-0-12-397045-9.00018-5
- [6] Humphrey J. A., Schmalleger F. Theories of Deviant Behavior: II: Contemporary Perspectives. *Deviant Behavior*. SAGE Publications, 2021. P. 33–48. doi: 10.4135/9781544394947.n3.
- [7] Drigas A., Mitsea E., Skianis C. Subliminal training techniques for cognitive, emotional and behavioural balance. the role of emerging technologies. *Technium social sciences journal*. 2022. Vol. 33. P. 164–186. doi: 10.47577/tssj.v33i1.6881.
- [8] Katzenelbogen S. The scope of psychotherapy. *Analyzing Psychotherapy*. 1958. P. 40–41. doi: 10.1037/14422-005.
- [9] Христук О. Психологія девіантної поведінки. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 192 с.
- [10] Курова А. В., Крюкова М. А. Загальна психологія : навч.-метод. посіб. Одеса : Фенікс, 2019. 53 с. doi: 10.32837/11300.14363.
- [11] Lashyn O., Halych Y. Toxicomania as a type deviant behavior. *Ūridična psihologija*. 2022. No. 31 (2). P. 25–34. doi: 10.33270/03223102.25.
- [12] Манілов І. Базові принципи психотерапевтичної роботи з девіантами. 2019. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/19596198.pdf>.
- [13] Мушкевич М. І. Основи психотерапії. 3-тє вид. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. 420 с.
- [14] Nezu C. M., Martell C. R., Nezu A. M. Assessment in Cognitive and Behavioral Psychology. *Specialty Competencies in Cognitive and Behavioral Psychology*. 2013. P. 65–79. doi: 10.1093/med:psych/9780195382327.003.0004.
- [15] Norcross J. C. A Primer on Psychotherapy Integration. J. C. Norcross, M. R. Goldfried (Eds). *Handbook of Psychotherapy Integration*. 2 edn. New York, 2005. doi: 10.1093/med:psych/9780195165791.003.00013.
- [16] Prorok N., Tsarenko L., Boiko S. Adaptatsiia, dezadaptatsiia, rozlady adaptatsii: pytannia terminolohii. *Hraal nauky*. 2021. P. 373–381. doi: 10.36074/grail-of-science.22.10.2021.66.
- [17] Rhonda G. Insight in Psychotherapy. *Psychotherapy Research*. 2008. No. 18 (3). P. 363–364. doi: 10.1080/10503300701442019.
- [18] Roberson C., Garrido E. A. What Is Deviant Behavior? *Deviant Behavior*. 1st Edition. Routledge, 2015. P. 21–50. doi: 10.1201/b18450-5.
- [19] Rocheleau G. C., Chavez J. M. Guilt by Association: The Relationship between Deviant Peers and Deviant Labels. *Deviant Behavior*. 2014. No. 36 (3). P. 167–186. doi: 10.1080/01639625.2014.923275.
- [20] Шинкаренко І., Міна Р., Лукомська А. Адиктивна (залежна) поведінка як форма девіантної поведінки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Т. 6. № 6. С. 560–566. doi: 10.31733/2078-3566-2021-6-560-566.

- [21] Spitalnick J., Cukor J., Difede Jo., Rizzo A., Rothbaum B., Emerging treatments for PTSD. *Clinical psychology review*. 2009. Vol. 29. No. 8. P. 715–726. doi: 10.1016/j.cpr.2009.09.001.
- [22] Behavioral and Cognitive Methods: Handbook of Human Factors and Ergonomics Methods / Edited by N. A. Stanton, A. Hedge, K. Brookhuis, E. Salas, H. W. Hendrick. 1st Edition. CRC Press, 2004. P. 300–309. doi: 10.1201/9780203489925-38.
- [23] Struk A. A., Carrier, J. S., Cheyne J. A., Danckert J. A Short Boredom Proneness Scale: Development and psychometric properties. *Assessment*. 2017. No. 24 (3). P. 346–359. doi: 10.1177/1073191115609996.
- [24] Ткач Б. М. Девіантна поведінка: еволюційно-психологічний підхід. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 11. Вип. 13. С. 284–294.
- [25] Vodanovich S., Watt J. Self-report measures of boredom: An updated review of the literature. *The Journal of Psychology Interdisciplinary and Applied*. 2015. No. 150 (2). P. 1–33. doi: 10.1080/00223980.2015.1074531.
- [26] Wachs S., Wright M. Associations between bystanders and perpetrators of online hate: The moderating role of toxic online disinhibition. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2018. No. 15 (9). P. 2030. doi: 10.3390/ijerph15092030.
- [27] Wright M., Wachs S. Adolescents' Cyber Victimization: The Influence of Technologies, Gender, and Gender Stereotype Traits. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2020. No. 17 (4). P. 1293. doi: 10.3390/ijerph17041293.
- [28] Zimmerman A. G., Ybarra G. J. Online aggression: The influences of anonymity and social modeling. *Psychology of Popular Media Culture*. 2016. No. 5 (2). P. 181–193. doi: 10.1037/ppm0000038.
- [29] Del Río Olvera F. J., Rodríguez-Mora Á., Senín-Calderón C., Rodríguez-Testal J. F. The first session is the one that counts: An exploratory study of therapeutic alliance. *Frontiers in Psychology*. 2022. No. 13. doi: 10.3389/fpsyg.2022.1016963.

Cognitive-Behavioral Psychotherapy as a Direction in the Correction of Behavioral Deviations

HALYCH Yaroslav

Psychiatrist, Psychotherapist, Head of the Department of Borderline States of the Psychiatric Clinic (with Wards for Drug Addiction Patients) of the National Military Medical Clinical Center "Main Military Clinical Hospital"

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5122-546X>

Abstract. The purpose of the article is to study the scientific study of the peculiarities of the psychotherapeutic direction in working with individuals who have deviant and delinquent manifestations. Methodology. The scientific concepts of conducting psychotherapeutic interventions formed the methodological basis of the article. The methodological toolkit was chosen in accordance with the outlined goal, specifics of the object and subject of research. The main types and features of the manifestation of behavioral deviations are considered, among which delinquent and addictive behavior is defined. Among the main goals of psychotherapy are functional behavioral analysis, changing self-concepts, correcting maladaptive forms of behavior and irrational attitudes, and developing competence in social functioning. The most common methods of psychotherapy covering all three planes of change at the cognitive, emotional and behavioral levels are characterized. The components of psychotherapy are outlined, such as diagnosis and assessment, development of an individualized plan of interventions, psychotherapy sessions, development of constructive skills, support and control. The essence of the main conceptual provisions of behavioral psychotherapy is analyzed. Different approaches to the psychotherapy of deviant behavior are considered and described, and the choice of a specific method depending on the type of behavioral disorder, individual characteristics of the personality and other factors. The scientific novelty of the article consists in the systematization and generalization of the results of research devoted to the study of the possibilities of introducing a psychotherapeutic direction, namely cognitive-behavioral psychotherapy, in working with individuals who have deviant and delinquent manifestations. Conclusions. It has been established that conducting psychotherapy sessions in the direction of cognitive-behavioral psychotherapy contributes to the readaptation of persons with deviations.

Keywords: psychotherapy; deviation; resocialization; deviant behavior; delinquent behavior.

DOI: 10.33270/03233302.71
УДК 343.1

Тактичні прийоми допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею: криміналістична та психологічна характеристики

ГРЕЧАНА Світлана*

здобувач Науково-дослідного інституту публічного права

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0859-5427>

Анотація. У науковій статті розглянуто тактичні засади проведення слідчої (розшукової) дії, регламентованої ст. 225 КПК України, – допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею, увагу зосереджено на її особливостях. Ідеться про об'єкт процесуального й тактичного впливу – свідка, потерпілого, а також особу, стосовно якої уповноважений орган прийняв рішення про обмін як військовополоненого. Особливими є і суб'єкт, який реалізує процесуальні й тактичні завдання, – слідчий суддя, а також психологічний механізм реалізації тактичних прийомів. Мета статті – схарактеризувати тактичні прийоми допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею крізь призму криміналістичного та психологічного аспектів. У процесі дослідження використано як загальнонаукові, так і спеціально-правові методи: порівняльно-правовий, системно-структурний та метод системного аналізу. Схарактеризовано тактичні прийоми, які застосовує слідчий суддя в процесі безпосереднього проведення допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні, спрямовані на встановлення психологічного контакту з допитуваним. З'ясовано, що слідчий суддя обирає тактику допиту залежно від таких чинників: а) ситуації допиту (первинний чи повторний; конфліктна чи безконфліктна; наявність психологічного контакту); б) характеристики допитуваного: процесуального становища допитуваного та його зацікавленості в досягненні мети кримінального провадження; психологічної характеристики допитуваного; індивідуальних рис допитуваного відповідно до медичних, особистих, психологічних особливостей відповідно до ч. 1 ст. 225 КПК України (вік (особа похилого віку чи малолітня), стан здоров'я (наявність тяжкої хвороби), життєві обставини (виїзд на постійне місце проживання за кордон, участь у бойових діях з подолання збройної агресії Російської Федерації, постраждала особа внаслідок злочинів агресії чи воєнних злочинів, наявний стан стресу, що позначається на повноті й достовірності показань, тощо); в) характеристики зібраної інформації в кримінальному провадженні щодо доказування обставин події розслідуваного кримінального правопорушення відповідно до змісту клопотання слідчого, погодженого прокурором. Зауважено, що тактика допиту ґрунтується на тактичному прийомі. Під час допиту особи під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчий суддя реалізує різні тактичні прийоми залежно від ситуації, яка складається під час кримінального провадження. Спільним для тактичних прийомів є їх психологічне підґрунтя, що втілюється у психологічному механізмі реалізації.

Ключові слова: тактика; тактичний прийом; слідча (розшукова) дія; психологічний вплив; отримання показань.

Історія статті:

Отримано: 25.08.2023

Переглянуто: 20.09.2023

Прийнято: 23.10.2023

Рекомендоване посилання:

Гречана С. Тактичні прийоми допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею: криміналістична та психологічна характеристики. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 71–78. doi: 10.33270/03233302.71.

*Відповідальний автор

Вступ

2012 року прийнято новий КПК України¹, новелою якого стала ст. 225 «допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні». Однак повномасштабна агресія РФ вплинула на всі аспекти суспільного та правового життя нашої держави. Унаслідок запровадження з 24 лютого 2022 року в Україні воєнного стану² кримінальне процесуальне законодавство зазнало змін. Зокрема, згідно із Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» від 28 липня 2022 року³ внесено зміни як до назви, так і до змісту ст. 225 КПК України.

Згідно з ч. 1 ст. 225 КПК України, у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань під час досудового розслідування, якщо через наявність небезпеки для життя і здоров'я особи, її тяжку хворобу, наявність інших обставин, що здатні унеможливити її допит у суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження, представник юридичної особи, стосовно якої здійснюють провадження, мають право звернутися до слідчого судді з клопотанням провести допит такої особи в судовому засіданні, зокрема одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку допит здійснюють у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворої особи в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду. У порядку, визначеному ст. 225 КПК України, може бути допитано свідка, потерпілого, а також особу, стосовно якої уповноважений орган прийняв рішення про обмін як військовополоненого⁴.

Процесуальні засади допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею були предметом наукових досліджень С. І. Смик «Підстави та процесуальний порядок здійснення допиту на стадії досудового розслідування в судовому засіданні» (Смик, 2018). Натомість тактика допиту за таких умов

залишилася поза увагою дослідників, а зміни правового та суспільного життя обумовили новизну дослідження проблематики.

Водночас слід ураховувати, що тактика допиту як у теоретичному, так і в діяльницькому аспектах, ґрунтується на тактичному прийомі.

Щодо тлумачення терміна «тактичний прийом» слушною є думка В. Ю. Шепітька про тактичний прийом як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її конкретного завдання, що ґрунтується на психологічному механізмі її реалізації та є найраціональнішим і найефективнішим у певних ситуаціях (Shepitko, 2002, p. 37).

Ми поділяємо позицію В. Ю. Шепітька стосовно того, що в змагальному кримінальному процесі суб'єктом використання криміналістичних знань може бути не лише слідчий, а й сторони кримінального провадження, інші суб'єкти, наділені відповідними повноваженнями (наприклад, процесуальний керівник, детектив, слідчий суддя та ін.), а також суд (Shepitko, 2017, p. 9).

Саме діяльність слідчого судді щодо реалізації організаційно-тактичних засад і формування тактики слідчої (розшукової) дії є предметом цього дослідження.

Метериали та методи

Мета публікації – схарактеризувати тактичні прийоми допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею з криміналістичного та психологічного аспектів. Для досягнення зазначеної мети слід виконати такі завдання: висвітлити зміст тактичного прийому, особливості його застосування слідчим суддею, виокремити різновиди тактичних прийомів відповідно до слідчих ситуацій допиту в судовому засіданні; окреслити психологічний механізм реалізації тактичних прийомів.

Результати й обговорення

Виконуючи свої обов'язки для досягнення поставлених завдань, слідчий суддя реалізує тактичні прийоми відповідно до ситуації, яка склалася під час кримінального провадження.

Сформуванню вичерпний перелік тактичних прийомів неможливо. Їх класифікують за різними підставами. Спільним для тактичних прийомів є їх психологічне підґрунтя, що відображається у психологічному механізмі реалізації (Chornous, 2020, p. 16). Власне проведення слідчих (розшукових) дій можна відтворити як процес застосування тактичних прийомів, що може бути схарактеризовано із психологічного аспекту (Chornous, Drozd, & Havryliuk, 2021).

Допитуючи особу під час досудового розслідування в судовому засіданні в порядку

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172>.

² Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

³ Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених : Закон України від 28 лип. 2022 р. № 2472-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-20#Text>.

⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172>.

ст. 225 КПК України¹, слідчий суддя повинен ураховувати, що вона перебуває в складному життєвому, психологічному чи іншому особливому стані, спровокованому, зокрема, вчиненням кримінального правопорушення. Опитані практичні працівники зауважили, що всі окреслені вище суб'єкти: свідок, потерпілий, а також особа, стосовно якої уповноважений орган прийняв рішення про обмін як військовополоненого, яких може допитувати слідчий суддя під час досудового розслідування в судовому засіданні, – характеризуються з психологічного аспекту як особи, які перебувають у вразливому стані, тож тактика спілкування з ними потребує особливого, психологічно виваженого підходу. Наприклад, на психологічно складному стані особи, що впливає на тактику допиту, вчені зосереджують увагу у контексті розгляду допиту неповнолітніх (Nikitina-Dudikova, & Chornous, 2022), військовополонених (Hloviuk, & Teteriatnik, 2022) та ін.

Допит вибудовують поетапно: попереднє вивчення та аналіз обставин кримінального правопорушення, безпосередньо – обставин, які унеможливають участь особи під час судового розгляду, що відображено за змістом клопотання слідчого й відповідних підтверджувальних документів, доданих до нього; психологічна підготовка слідчого судді до допиту; виконання процедури допиту (пропозиція розповісти все відоме у справі, постановка різного виду запитань, застосування тактичних прийомів); фіксація перебігу та результатів допиту; аналіз та оцінка результатів допиту.

С. І. Смик доходить висновку, що за таких умов суд не проводить допит, а тільки контролює дотримання правил його здійснення сторонами, щоб уникнути зайвих витрат часу, захистити свідків, потерпілих від образи та забезпечує необхідний порядок судового засідання (ч. 3 ст. 352 КПК України)². Суд не повинен втручатися в здійснення сторонами допиту, тобто слідчий суддя може тільки за протестом сторони знімати питання, які не стосуються суті кримінального провадження. Таке втручання зумовлене необхідністю досягнення ефективності допиту для встановлення обставин кримінального правопорушення (Smyk, 2018, р. 148). Однак ми не цілком згодні з таким висловлюванням. Проте головує під час судового розгляду і є суб'єктом, який приймає рішення та проводить допит особи під час досудового розслідування в судовому засіданні, слідчий суддя. Тому до проведення допиту особи в порядку ст. 225 КПК України³ залучаються сторони кримінального провадження, які діють на

засадах змагальності, а безпосереднім суб'єктом проведення такого виду допиту є слідчий суддя.

Крім того, під час допиту особи в порядку ст. 225 КПК України⁴ неприбуття сторони, що була належно повідомлена про місце та час проведення судового засідання, для участі в допиті особи за клопотанням протилежної сторони не перешкоджає проведенню такого допиту в судовому засіданні. Допит особи згідно з положеннями ст. 225 КПК України⁵ може бути також проведений за відсутності сторони захисту, якщо на момент його проведення жодній особі не повідомлено про підозру в цьому кримінальному провадженні. За окреслених умов слідчий суддя як головуючий у судовому засіданні тримає «баланс» щодо дотримання прав й обов'язків сторін кримінального провадження, забезпечуючи реалізацію таких засад кримінального провадження, як змагальність і безпосередність дослідження доказів. Так забезпечують дотримання високих міжнародних і європейських стандартів, зокрема тих, що ґрунтуються на практиці Європейського суду з прав людини (Chornous, & Hvozdiuk, 2021).

По-друге, ефективність допиту безпосередньо залежить від ретельного попереднього вивчення особи допитуваного. Слідчому судді необхідно одержати інформацію про його соціально-біографічні дані, психологічний стан, ставлення до кримінального правопорушення тощо. Вивчають ті обставини, які обумовили проведення допиту в порядку ст. 225 КПК України⁶, і вони мають ключове значення під час обрання відповідної тактики допиту. Безпосередньо в процесі допиту пізнають рівень загальної культури та розвитку допитуваного, особливості його мовлення, психологічні стани та реакції, готовність до співробітництва або ж негативне ставлення до процесу розслідування кримінального правопорушення. Оскільки в процесі допиту відбувається не тільки збір інформації, а й психологічний вплив, є можливість визначити схильність особи до навіюваності, комунікативність, загальну тривожність й агресивність тощо.

Успіх тактики допиту залежить від правильно налагодженої системи заходів щодо встановлення психологічного контакту. Умовно цей процес відбувається за такими стадіями: збирання згод; пошук спільних або схожих інтересів; визначення принципів і рис осіб, яких пропонують для спілкування; виявлення рис, небезпечних для спілкування; індивідуальний вплив та адаптація до партнера; розроблення спільних правил взаємодії (Zhdanova et al., 2014).

Учені мають різні підходи до тлумачення поняття «психологічний контакт». Зокрема, це

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172>.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

«продумана, послідовна та цілеспрямована діяльність слідчого щодо побудови сприятливих умов для поглибленого спілкування з особою допитуваного, що полягає в отриманні повних та об'єктивних відомостей, які мають істотне значення для встановлення істини у справі» (Denysovskiy, & Rodenko, 2023, p. 20).

Також реалізації тактичного прийому притаманний психологічний вплив, якого досягають через низку механізмів, які дають змогу здійснювати вплив на засадах емоційного контролю, позиції домінування та наполягання на обраній тактиці взаємодії. Ефективному психологічному впливу в процесі заважають вияви емоційності, чутливості, зміна стратегії поведінки слідчого, досягнення «компромісів» із підозрюваним і підлаштування до нього в процесі слідчих дій (Cherug, 2020, p. 145).

Отже, слідчий суддя, що володіє майстерністю реалізації перелічених вище тактичних прийомів, психологічними здібностями до цього виду діяльності, успішно зможе провести складний акт комунікативної взаємодії, відповідний судовий розгляд й отримати необхідні результати.

Для того щоб успішно використовувати тактичні прийоми, слідчий суддя повинен насамперед відповісти на два важливі питання:

а) рівень підготовленості до використання тактичного прийому;

б) можливі варіанти розвитку подій (реактування допитуваного на використовуваний прийом), модель поведінки слідчого судді за зміни ситуації в кримінальному провадженні.

Ідеться про те, що, маючи намір здійснити який-небудь захід, реалізувати тактичний прийом, слідчий суддя повинен попередньо оцінити, до яких наслідків це може призвести, щоб визначити, чи слід у конкретній ситуації діяти, як саме й обрати необхідні засоби.

Під час вибору тактики допиту необхідно зважати на те, що не тільки один і той самий тактичний прийом може бути реалізований різними засобами, а й самі засоби (предмети, документи, інші носії інформації) може бути використано в різних формах. Тактичні прийоми незалежно від того, як їх класифіковано й систематизовано, реалізують у різних ситуаціях, їх вибір визначають їх характером.

Отже, за результатами проведених емпіричних досліджень з'ясовано, що в процесі проведення допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею, залежно від позиції допитуваного (свідок, потерпілий – як особи, яких переважно допитують у порядку ст. 225 КПК України)¹ щодо зацікавленості в

розслідуванні кримінального правопорушення, готовності сприяти досягненню завдань кримінального провадження, його особистих рис, можна виокремити такі основні ситуації допиту: а) правдивість допитуваного (на думку 79,5 % опитаних слідчих, 87,4 % слідчих суддів); б) добросовісна помилка (15,2 % слідчих, 8,7 % слідчих суддів); в) дача неправдивих показань (5,4 % слідчих, 3,9 % слідчих суддів); г) відмова від дачі показань (0 % опитаних).

У першій ситуації немає прямої протидії з боку допитуваного, але слідчий суддя не завжди знає, яку конкретну інформацію, необхідну в кримінальному провадженні, має допитуваний, така сама невизначеність може бути в допитуваного. Вирішення цієї суперечності залежить від уміння слідчого судді знайти й «об'єднати» необхідне. Саме тому допит розпочинається зі стадії вільної розповіді, щоб зорієнтуватися й побудувати цілісну тактику допиту.

У разі недобросовісності допитуваного, передусім за наміру ухилитися від повідомлення правдивої інформації, вільна розповідь змушує його розкрити власну легенду. Якщо не перешкоджати під час вільної розповіді, це формує в особи віру у вигаданий перебіг подій, послаблення обачності, виникають обмовки й неточності, які можуть бути усунуті під час подальшого проведення слідчої (розшукової) дії.

У другій ситуації, а саме в разі добросовісної помилки, можливі два основні варіанти: а) допитуваний не пам'ятає певні обставини, пов'язані з подією кримінального правопорушення; б) повідомлене ним викликає сумніви через логічні чи фактичні суперечності або невідповідність інформації, яку вже зібрано в матеріалах кримінального провадження.

У першому варіанті необхідним є використання прийомів відтворення забутого, що ґрунтуються на використанні асоціативних зв'язків (звернення до обставин, суміжних у часі й просторі із шуканим; демонстрація аналогічних об'єктів, що дає змогу пригадати об'єкт, який цікавить, або уточнити його характеристики тощо).

У другому варіанті головне – з'ясувати причини, якими може бути пояснено невідповідність показань: наявність об'єктивних (умови сприйняття) або суб'єктивних (стан організму й ставлення до події) факторів. З огляду на це мають бути застосовані спеціально розроблені тактичні прийоми (Prodanets, 2021). Якщо буде встановлено недобросовісність допитуваного, то ситуація перейде в третю, що пов'язана з дачею неправдивих показань. Слід зазначити, що вона є доволі поширеною, тому більшість тактичних прийомів допиту спрямовані на її вирішення. Якщо з'ясується, що йдеться про протидію розслідуванню кримінальних правопорушень, слід використовувати спеціально розроблені дослідниками групи тактич-

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172>.

них прийомів з метою її подолання (Zavydniak, 2019; Ploskonos, 2020).

Четверта ситуація є найскладнішою тому, що відмова від дачі показань здебільшого має суттєву причину, без встановлення якої неможливо вжити реальних заходів. Однак у практиці розслідування кримінальних правопорушень вона трапляється переважно щодо допиту підозрюваного або недобросовісного свідка і не притаманна щодо проведення допиту в порядку ст. 225 КПК України¹.

На думку Ю. Черноус, С. Власенка, запорукою недопущення, запобігання, припинення надання завідомо неправдивих показань учасниками кримінального провадження є вивчення матеріалів кримінального провадження, особистості допитуваного під час підготовки до проведення допиту (Chornous, & Vlasenko, 2022, p. 77).

Під час робочої стадії допиту слідчим суддею, після стадії вільної розповіді посилені увагу й зусилля спрямовують на етап «запитань-відповідей». Зокрема, допитуваному може бути поставлено такі види запитань: доповнювальні; уточнювальні; нагадувальні; контрольні; викривальні (Pyaskovskiy et al., 2015, p. 451). Забороненими під час прямого допиту є навідні запитання, тобто запитання, у формулюванні яких містяться відповідь, частина відповіді або підказка до неї (ч. 6 ст. 352 КПК України)². У процесі безпосереднього проведення слідчої (розшукової) дії можуть пред'являти речові докази, фото- та відеозображення, і за цих умов важливо забезпечити спостереження за реакціями допитуваного (Tishchenko, & Vashchuk, 2019).

Вивчення емпіричних джерел засвідчило, що в переважній більшості випадків тактика допиту особи під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею характеризується як безконфліктна (на думку 92,8 % опитаних слідчих, 95,1 % слідчих суддів).

Наприклад, в умовах безконфліктної ситуації доцільним є застосування таких тактичних прийомів: передання інформації (надання допомоги шляхом нагадування, активізації мислення та пам'яті свідка чи потерпілого); стимулювання позитивних рис допитуваного; залучення особи до «співробітництва» шляхом активізації її емоцій та почуттів; відновлення асоціативних зв'язків; відтворення обставин сприйняття тощо. Тобто тактичні прийоми об'єктивно супроводжують діяльність із проведення слідчих (розшукових) дій, сприяють підвищенню її ефективності.

Висновки

У статті розглянуто тактичні прийоми, які застосовує слідчий суддя в процесі безпосереднього проведення допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні, спрямовані на встановлення психологічного контакту з допитуваним.

Допитуючи особу під час досудового розслідування в судовому засіданні в порядку ст. 225 КПК України, слід урахувати, що така особа перебуває в складному життєвому, психологічному чи іншому особливому стані, зокрема спровокованим учиненням кримінального правопорушення, і тактика спілкування з ними потребує особливого, психологічно виваженого підходу.

У процесі проведення допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею, залежно від позиції допитуваного (свідок, потерпілий) щодо зацікавленості в розслідуванні кримінального правопорушення, готовності сприяти досягненню завдань кримінального провадження, його особистих рис, складаються такі ситуації: правдивість допитуваного; добросовісна помилка; дача неправдивих показань.

Проведення допиту особи під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею вибудовують поетапно: попереднє вивчення та аналіз обставин кримінального правопорушення, безпосередньо обставин, які унеможливають участь особи під час судового розгляду, що відображено за змістом клопотання слідчого та відповідних підтверджуючих документів, доданих до нього; психологічна підготовка слідчого судді до допиту; виконання процедури допиту (пропозиція розповісти все відоме щодо кримінального правопорушення, постановка різних видів запитань, застосування тактичних прийомів психологічного впливу); фіксація перебігу та результатів допиту; аналіз та оцінка результатів допиту.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172>.

² Там само.

References

- [1] Chepur, O.O. (2020). Specificity of mechanisms of psychological influence by investigators on suspects in the process of professional activity. *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 56(3), 140-146. doi: 10.33099/2617-6858-2020-56-3-140-146.
- [2] Chornous, Yu., Drozd, V., & Havryliuk, L. (2021). Psychological Description of Investigative (Search) Actions. In *Advances in Social Science, Education and Humanities Research: Proceedings of the International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation* (vol. 617, pp. 189-195). Atlantis Press. doi: 10.2991/assehr.k.211218.031.
- [3] Chornous, Yu.M. (2020). Psychological foundations of the implementation of tactical techniques. *Legal psychology*, 1(26), 13-22. doi: 10.33270/03202601.13.
- [4] Chornous, Yu.M., & Hvozdiuk, V.V. (2021). Methodological principles of using the practice of the European Court of Human Rights in the tactics of investigative (search) actions. *Philosophical and methodological problems of law*, 2(22), 38-47. doi: 10.33270/02212202.38.
- [5] Chornous, Yu.M., & Vlasenko, S.O. (2022). Peculiarities of interrogation tactics during the investigation of illegal possession of a vehicle. *Legal psychology*, 1(30), 74-79. doi: 10.33270/03223001.74.
- [6] Denysovskyi, M.D., & Rodenko, T.A. (2023). Tactical features of interrogation and their characteristics. *Galician studios*, 1, 17-21. doi: 10.32782/galician_studies/law-2023-1-3.
- [7] Hloviuk, I.V., & Teteriatnik, H.K. (2022). The issue of normalization of the proper legal procedure of criminal procedural support for the exchange of prisoners of war. *Legal scientific electronic journal of Ukraine*, 8, 478-483. doi: 10.32782/2524-0374/2022-8/109.
- [8] Nikitina-Dudikova, H.Yu., & Chornous, Yu.M. (2022). International and European standards of child-friendly justice during the investigation of criminal offenses against the sexual freedom and sexual integrity of children. *New Ukrainian law*, 2, 182-190. doi: 10.51989/NUL.2022.2.25.
- [9] Ploskonos, A. (2020). Tactical methods of interrogation of members of organized criminal groups and criminal organizations. *Entrepreneurship, economy and law*, 11, 260-265. doi: 10.32849/2663-5313/2020.11.44.
- [10] Prodanets, O. (2021). System of tactical techniques for detecting and overcoming false statements of minors. *Public law*, 2(42), 111-118. doi: 10.32782/2306-9082/2021-42-11.
- [11] Pyaskovskyi, V.V., Chornous, Yu.M., & Ishchenko, A.V. (et al.). (2015). *Forensics*. Kyiv: Tsentru uchb. lit.
- [12] Shepitko, V.Yu. (2002). *Theory of criminalistic tactics*. Kharkiv: Grif.
- [13] Shepitko, V.Yu. (2017). Targeting of forensic knowledge and striving for European standards in combating crime. *Theory and practice of forensic examination and criminology*, 17, 4-11. doi: 10.32353/khrife.2017.01.
- [14] Smyk, S.I. (2018). *Grounds and procedural procedure for conducting interrogation at the stage of pre-trial investigation in a court session* (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine).
- [15] Tishchenko, V.V., & Vashchuk, O.P. (2019). Perception and use of verbal and non-verbal information during investigative (search) actions. *Forensics and forensic examination*, 64, 169-179. doi: 10.33994/kndise.2019.64.1.
- [16] Zavydniak, O.I. (2019). Tactical techniques aimed at overcoming opposition to the investigation of criminal offenses committed with the use of modern information technologies. *International Legal Bulletin: Current Problems of Modernity (Theory and Practice)*, 15, 159-166. doi: 10.33244/2521-1196.15.2019.159-166.
- [17] Zhdanova, I.V., Makarenko, P.V., & Miloradova, N.E. (et al.). (2014). *Professional and psychological training of employees of investigative units*. I.V. Zhdanova (Eds.). Kharkiv: KhNUVS. Retrieved from https://univd.edu.ua/general/publishing/nav4_lit/ppps.pdf.

Список використаних джерел

- [1] Чепур О. О. Специфіка механізмів здійснення психологічного впливу слідчими на підозрюваних у процесі професійної діяльності. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. № 56 (3). С. 140–146. doi: 10.33099/2617-6858-2020-56-3-140-146.
- [2] Chornous Yu., Drozd V., Havryliuk L. Psychological Description of Investigative (Search) Actions. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research : Proceedings of the International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation* (18 December 2021). Atlantis Press, 2021. Vol. 617. P. 189–195. doi: 10.2991/assehr.k.211218.031.
- [3] Чорноус Ю. М. Психологічні основи реалізації тактичних прийомів. *Юридична психологія*. 2020. № 1 (26). С. 13–22. doi: 10.33270/03202601.13.
- [4] Чорноус Ю. М., Гвоздюк В. В. Методологічні засади використання практики Європейського суду з прав людини у тактиці проведення слідчих (розшукових) дій. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2021. № 2 (22). С. 38–47. doi: 10.33270/02212202.38.

- [5] Черноус Ю. М., Власенко С. О. Особливості тактики допиту у процесі розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом. *Юридична психологія*. 2022. № 1 (30). С. 74–79. doi: 10.33270/03223001.74.
- [6] Денисовський М. Д., Роденко Т. А. Тактичні особливості проведення допиту та їх характеристика. *Галицькі студії*. 2023. № 1. С. 17–21. (Серія «Юридичні науки»). doi: 10.32782/galician_studies/law-2023-1-3.
- [7] Гловюк І. В., Тетерятник Г. К. Питання унормування належної правової процедури кримінального процесуального забезпечення обміну військовополонених. *Юридичний науковий електронний журнал України*. 2022. № 8. С. 478–483. doi: 10.32782/2524-0374/2022-8/109.
- [8] Нікітіна-Дудікова Г. Ю., Черноус Ю. М. Міжнародні та європейські стандарти правосуддя, дружнього до дитини, під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 182–190. doi: 10.51989/NUL.2022.2.25.
- [9] Плосконос А. Тактичні прийоми допиту учасників організованих злочинних груп та злочинних організацій. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 260–265. doi: 10.32849/2663-5313/2020.11.44.
- [10] Проданець О. Система тактичних прийомів виявлення та подолання неправдивих показань неповнолітніх осіб. *Публічне право*. 2021. № 2 (42). С. 111–118. doi: 10.32782/2306-9082/2021-42-11.
- [11] Криміналістика : підручник / [В. В. Пяковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко та ін.]. Київ : Центр учб. літ., 2015. 544 с.
- [12] Шепітько В. Ю. Теория криминалистической тактики : монография. Харьков : Гриф, 2002. 349 с.
- [13] Шепітько В. Ю. Цільове призначення криміналістичних знань і прагнення до європейських стандартів у протидії злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 4–11. doi: 10.32353/khrife.2017.01.
- [14] Смик С. І. Підстави та процесуальний порядок здійснення допиту на стадії досудового розслідування в судовому засіданні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 224 с.
- [15] Тіщенко В. В., Ващук О. П. Сприйняття та використання вербальної та невербальної інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 169–179. doi: 10.33994/kndise.2019.64.1.
- [16] Завидняк О. І. Тактичні прийоми, спрямовані на подолання протидію розслідуванню кримінальних правопорушень, вчинених із використанням сучасних інформаційних технологій. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 15. С. 159–166. doi: 10.33244/2521-1196.15.2019.159-166.
- [17] Професійно-психологічна підготовка працівників слідчих підрозділів : навч. посіб. / [І. В. Жданова, П. В. Макаренко, Н. Е. Мілорадова та ін.] ; за заг. ред. І. В. Жданової. Харків : ХНУВС, 2014. 516 с. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/nav4_lit/ppps.pdf.

Tactical Interrogation Techniques during the Pre-Trial Investigation in the Court Session by the Investigating Judge: Forensic and Psychological Characteristics

HRECHANA Svitlana

Researcher of the Scientific Research Institute of Public Law

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0859-5427>

Abstract. The scientific article examines the tactical principles of conducting an investigative (search) action, regulated by Art. 225 of the Criminal Procedure Code of Ukraine – "interrogation during a pre-trial investigation in a court session by an investigating judge", attention is focused on its peculiarities. We are talking about the object of procedural and tactical influence – this is a witness, a victim, as well as a person in respect of whom an authorized body made a decision to exchange as a prisoner of war. The subject that implements procedural and tactical tasks is also special – this is the investigating judge. The purpose of the article. To characterize the tactical methods of interrogation during the pre-trial investigation in the court session by the investigating judge from forensic and psychological aspects. Methodology. In the research

process, both general scientific and special legal methods were used: comparative legal, systemic structural, and the method of systemic analysis. Scientific novelty. A description of the tactical techniques used by the investigating judge in the process of direct interrogation during the pre-trial investigation in the court session and aimed at establishing psychological contact with the interrogated is given. Conclusions. It was found that the investigating judge chooses interrogation tactics depending on the following factors: a) interrogation situation (primary or repeated; conflict or non-conflict; presence of psychological contact); b) characteristics of the interrogated person: the procedural position of the interrogated person and his interest in achieving the goals of the criminal proceedings; psychological characteristics of the interviewee; individual features of the interrogated person in accordance with medical, personal, and psychological characteristics in accordance with Part 1 of Art. 225 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (age (elderly or minor), state of health (presence of a serious illness), life circumstances (immigration to a permanent place of residence abroad, participation in hostilities to overcome armed aggression of the Russian Federation, injured person as a result of crimes of aggression or war crimes, there is a state of stress that affects the completeness and reliability of testimony, etc.); c) characteristics of the collected information in criminal proceedings to prove the circumstances of the event of the criminal offense under investigation in accordance with the content of the investigator's request, approved by the prosecutor. It was emphasized that the basis of interrogation tactics is a tactical technique. When interrogating a person during a pre-trial investigation in a court session, the investigating judge implements various tactical techniques depending on the situation that develops during the criminal proceedings. Common to tactical methods is their psychological basis, which finds its expression in the psychological mechanism of implementation.

Keywords: tactics; tactical method; investigative (search) action; conduct; psychological effect; obtaining testimony.

DOI: 10.33270/03233302.79
УДК 159.96:343.915

Особливості впливу психоемоційних станів на формування девіантної поведінки підлітків і вчинення дрібного хуліганства

ДІДЕНКО Ганна*

аспірант кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8453-9730>

Анотація. Актуальність дослідження полягає в необхідності вивчення особливостей психоемоційних станів підлітків як чинника формування в них девіантної поведінки та вчинення дрібного хуліганства. Мета дослідження полягає у виявленні особливостей впливу окремих психоемоційних станів, що формують девіантну поведінку підлітків, як основної детермінанти вчинення дрібного хуліганства. Завданням дослідження є виокремлення конкретних видів психоемоційних станів сучасних підлітків, визначення їхнього впливу на формування девіантної поведінки, а також дослідження чинників, що спричиняють агресивні та конфліктні моделі поведінки серед підлітків і вчинення дрібного хуліганства. Методологічне підґрунтя дослідження становлять теоретичні засади психологічної науки про людські емоції (К. Ізард), біхевіористична теорія формування особистості (Д. Уотсон, Б. Скіннер) і концепція психосоціального розвитку, на основі яких було визначено закономірності впливу соціальних факторів на формування негативних емоцій у підлітків як детермінанти девіантної поведінки. Наукова новизна публікації полягає в тому, що в ній визначено основні психоемоційні стани, які негативно позначаються на їхній поведінці. Виокремлено роль психоемоційних станів підлітків як внутрішнього чинника формування девіантної поведінки. Узагальнено основні психоемоційні фактори, що впливають на формування негативних емоцій, зокрема агресії, що є причиною конфліктної поведінки підлітків як основної детермінанти вчинення дрібного хуліганства. Встановлено, що такі психоемоційні стани, як тривожність, стрес, соціальні страхи, можуть бути чинниками акумулювання негативних емоцій у підлітків, які своєю чергою є основними причинами формування девіантної поведінки.

Ключові слова: підліток; девіантна поведінка; агресія; правопорушення; соціум; формування поведінки; дрібне хуліганство.

Історія статті:

Отримано: 31.08.2023

Переглянуто: 29.09.2023

Прийнято: 31.10.2023

Рекомендоване посилання:

Діденко Г. Особливості впливу психоемоційних станів на формування девіантної поведінки підлітків і вчинення дрібного хуліганства. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 79–86. doi: 10.33270/03233302.79.

*Відповідальний автор

© Діденко Г., 2023

Вступ

Підлітковий вік – один з найскладніших етапів становлення особистості. У цей період підліток постає перед складнощами адаптації до дорослого життя, а також необхідністю позиціонувати себе як індивідуальну й неповторну одиницю суспільства, відокремлену від батьків. За цих умов у підлітків можуть формуватися ознаки девіантної поведінки та схильність до вчинення правопорушень, що обумовлено різними чинниками: негативним впливом соціуму, макросередовища, сім'ї, незадіяністю підлітка в суспільно корисній праці, навчанні чи хобі. Увагу слід зосередити і на психоемоційних станах підлітків як чинниках, що обумовлюють формування девіантної поведінки, оскільки вибір моделі поведінки в цьому віці не завжди є очевидним і цілком вивченим. З метою виявлення особливостей емоційної сфери, що формують девіантну поведінку підлітків як основної детермінанти вчинення дрібного хуліганства, постає необхідність у дослідженні критичних психоемоційних станів, таких як тривожність, стрес, страхи й залежності, для формування шляхів їх діагностування та нейтралізації на ранніх етапах.

Матеріали та методи

Мета дослідження – виявлення особливостей впливу психоемоційних станів на формування агресивної поведінки підлітка як детермінанти вчинення дрібного хуліганства. Відповідно до мети окреслено завдання дослідження: 1) виокремити конкретні види психоемоційних станів, що формуються у психіці сучасних підлітків; 2) вивчити їх вплив на формування девіантної поведінки; 3) визначити фактори, що спричиняють агресивні та конфліктні моделі поведінки серед підлітків, як такі, що детермінують вчинення дрібного хуліганства.

Результати й обговорення

Стаття 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за дрібне хуліганство, тобто правопорушення, об'єктивна сторона якого полягає в нецензурній лайці в громадських місцях, образливому чіплянні до громадян та інших схожих діях, що порушують громадський порядок і спокій громадян. Таке правопорушення не належить до групи тяжких чи особливо тяжких злочинів, проте суттєво порушує громадський спокій, завдає шкоди суспільному порядку та механізму нормального функціонування громадянського суспільства. Загалом за кількістю зареєстрованих справ 2017 року (53 527 справ) дрібне хуліганство посідає четверте місце за поширеністю серед адміністративних правопорушень, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку, після таких правопорушень,

як розпивання алкогольних напоїв у заборонених законом місцях, куріння тютюнових виробів у заборонених місцях, вчинення насильства в сім'ї (Statistical bulletin..., 2017). На жаль, в Україні немає актуальних статистичних даних, які давали б підстави стверджувати, який відсоток від загальної кількості правопорушень припадає на дрібне хуліганство, вчинене особами віком до 16-ти та від 16-ти до 18 років. Проте, з огляду на численні повідомлення правоохоронних органів в медіа про випадки вчинення правопорушень неповнолітніми, можна дійти висновку про те, що вчинення дрібного хуліганства неповнолітніми нині є доволі поширеним явищем.

У цьому контексті постає питання пошуку психологічних чинників, що позначаються на формуванні в підлітка девіантної поведінки та детермінують вчинення дрібного хуліганства неповнолітньою особою. Детермінанти вчинення правопорушень підлітками й дорослими, зауважують вітчизняні науковці, суттєво різняться. Зокрема, Л. Гачак-Величко у своїх дослідженнях зазначає, що «здебільшого справжніми причинами адміністративних правопорушень осіб віком від 16-ти до 18 років є конкретні тлумачення таких термінів, як мужність, чесність і дружба, неправильна оцінка конкретних життєвих ситуацій, несформоване “Я” особи тощо» (Hachak-Velychko, 2021, p. 54).

Попри те, що девіантна поведінка підлітка нерідко супроводжується формуванням толерантного ставлення підлітків до правопорушень, слід зазначити, що поняття «девіантної поведінки» не слід ототожнювати з поняттям злочинної чи неправомірної поведінки, оскільки значення терміна «девіантність» залежить від сфери його використання. Поняття «девіантна поведінка» застосовують не лише в юридичній та психологічній науках, його ґрунтовно обговорюють у галузях педагогіки та медицини. Дослідники у сфері психіатрії тлумачать девіантну поведінку як вчинення дій, які є неприйнятними в цій системі соціальної взаємодії, що може здійснюватися як у стані психічного здоров'я, так і в різних формах нервово-психічної патології. Своєю чергою психологи девіантною вважають таку поведінку, що відхиляється від соціально-психологічних і моральних норм або виявляється в їх порушенні та завданні шкоди суспільному добробуту, оточенню або власне особі (Karska, 2009, p. 255).

Доволі часто вчинення неповнолітніми дрібного хуліганства пов'язують з негативним впливом макросередовища, але не завжди девіантну поведінку підлітка можна розглядати як наслідок впливу соціуму. Як будь-який психологічний феномен, девіантна поведінка формується через причинно-наслідковий зв'язок впливу як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, зокрема психологічних процесів, що знаходять вияв у формі неправомірної поведінки. З огляду на це, увагу слід спрямувати на психоемоційних

станах, у яких підлітки особливо схильні до вияву агресії, що призводить до вчинення правопорушень, зокрема дрібного хуліганства. Розглянемо ці стани детальніше.

Одним із несприятливих станів, притаманних підлітковому віку, є тривожність. Тривожність – це суб'єктивний вияв неблагополуччя особистості, її дезадаптації в навколишньому середовищі. Тривожність визначають як переживання емоційного дискомфорту, передчуття наближеної небезпеки, що є вираженням незадоволення значущих потреб людини (Teslenko, 2016, p. 106). Проблема діагностування тривожності в підлітків полягає в тому, що вона може мати як відкритий, так і прихований характер, що не завжди вдається виявити на ранніх етапах формування цього психоемоційного стану. Психологічна наука виокремлює реактивну й особистісну тривожність. Реактивна тривожність виникає через вплив на особистість травмувальних факторів і стресових ситуацій. Своєю чергою особистісна тривожність є індивідуальною характеристикою особистості. Вияви тривожності в дітей, зокрема підлітків, можуть бути соматичними й поведінковими. Соматичні вияви стосуються змін у внутрішніх органах, системах організму дитини: пришвидшене серцебиття, нерівне дихання, тремтіння кінцівок, скутість рухів, підвищення тиску, розлади шлунка тощо. На поведінковому рівні вияви підвищеної тривожності ще різноманітніші й непередбачуваніші. Вони можуть коливатися від повної апатії та безініціативності до де монстра- тивної жорстокості (Verenich, 2004, p. 41).

На формуванні стану тривожності можуть позначатися загальна тривожність і напруженість у соціумі, що надзвичайно актуально сьогодні, в умовах повномасштабної війни. Небезпечні умови життя викликають у підлітків спектр негативних емоцій, що безпосередньо впливає на мотивацію до навчання та інтелектуальний розвиток. Зокрема, у дослідженні вивчення психоемоційних станів підлітків в умовах війни, проведеному 2022 року серед 519 українських підлітків, було сформовано умовний рейтинг емоційних станів, що переважають у підлітків, задіяних в освітньому процесі в школі. У цьому рейтингу найпоширенішим станом є переживання втоми, яка, очевидно, зумовлена комплексом чинників – загрозами життєдіяльності, ситуацією пролонгованої невизначеності, вимушеною зміною проживання та адаптаційними процесами, завершенням навчального року тощо. Однак показовою є ситуація конкурування інтересу (друга позиція рейтингу) та нудьги (третья позиція), захоплення (четверта позиція) і байдужості (п'ята позиція рейтингу), тривоги (шоста позиція) і радості (сьома). Ця тенденція засвідчує збереження чи й навіть посилення в умовах воєнного стану традиційних для підліткового віку емоційних коливань (Stoliarchuk, 2022, p. 117). Проте не тільки безпосередній стан

небезпеки впливає на формування негативних психоемоційних станів у підлітків. Результати дослідження дають підстави стверджувати, що під час перебування підлітків за кордоном спостерігається тенденція до підвищення рівня тривожних та депресивних станів і зниження рівня опірності та пружності (резильєнтності) в осіб, які були вимушені покинути домівку (Lazorko, & Shevtsova, 2022, p. 95).

У зв'язку з військовими діями у психіці підлітка відбуваються реакції на стресові ситуації, що загрожують його життю та здоров'ю, унаслідок чого реакції підлітків на кризові ситуації є непередбачуваними, вони можуть варіюватися від тимчасового відчуття внутрішнього дискомфорту до відчуття власної провини за події, що відбуваються, формування страхів і фобій, агресивної поведінки, що може полягати як у формі аутоагресії, тобто завдання шкоди самому собі, так і зовнішньо, у формі вияву агресії стосовно довколишніх. Окрім реактивних станів психіки, слід зауважити про довготривалі психологічні наслідки війни, що залежать не тільки від об'єктивних чинників впливу на підлітка, а й від його індивідуальних особливостей. «Психіатричні та психологічні дослідження засвідчили, що війна приносить довготривалі страждання від таких проблем як тривожний розлад, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія, дисоціативні розлади (добровільна соціальна ізоляція, деперсоналізація, дереалізація, небажання розмовляти, кататонічний синдром), поведінкові розлади (агресія, асоціальна і злочинна поведінка, схильність до насильства)...» (Yatsyna, 2022, p. 556-557). Школярам із песимістичним баченням власного призначення, невизначеною життєвою перспективою, низьким рівнем осмисленості власного життя притаманні агресивна деструктивна поведінка, тиск на інших, конфронтація. Водночас підлітки, що мають пасивну життєву позицію, під впливом стресових ситуацій обирають такі моделі поведінки, що вирізняються втечею від проблем чи уникненням їх розв'язання, надмірною обережністю та поміркованістю в прийнятті рішень, прагненням до соціальної самоізоляції, небажанням спілкуватися з іншими людьми (Zhurba, 2022, p. 108). Саме першу категорію підлітків можна віднести до групи ризику щодо формування агресивних реакцій психіки, як наслідок – вчинення ними правопорушень, що супроводжуються агресією щодо довколишніх.

В Українському педагогічному словнику виокремлено такі форми агресивних реакцій:

– вербальна агресія – це зміст не тільки словесних відповідей, таких як погрози, прокльони, а й виражені негативні почуття;

– фізична агресія – застосування фізичної сили з метою шкоди іншій особі;

– схильність до роздратування – це вияв запальності, різкості й брутальності за найменшого порушення;

– непряма агресія – може виявлятися у вигляді пліток, жартів щодо іншої особи, так і ні на кого не бути спрямована, виявляється вибухом люті (Honcharenko, 1997, p. 285).

У цьому контексті вчинення дій, що передбачено об'єктивною стороною дрібного хуліганства, а саме нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші схожі дії, що порушують громадський порядок, можуть бути наслідком вияву внутрішньої накопиченої тривоги та вербальної агресії. Крім того, у пошуках інструментів, які могли б зменшити вплив тривожності та постійного психоемоційного напруження, підлітки вдаються до спроб вживання психоактивних речовин, що своєю чергою тільки погіршує їх емоційний стан, порушуючи біологічні механізми функціонування нервової системи організму, що росте. За результатами дослідження, викладеними у Звіті щодо наркотичної та алкогольної ситуації в Україні за 2020 рік (за даними 2019 року), поширеність уживання психоактивних речовин підлітками віком від 15-ти до 17 років становить: канабісу – 2,8 %, амфетамінів – 1,7 %, галюциногенів – 2,0 % (Report on the drug..., 2020, p. 41-42).

Згідно з науковими дослідженнями, залежність від токсичних або наркотичних речовин є видом адиктивного відхилення поведінки, тобто вживання психоактивних речовин підлітками безпосередньо впливає на формування схильності до вчинення правопорушень. Цей вплив обумовлений низкою біологічних і психологічних факторів, що виникають у зв'язку із вживанням психоактивних речовин. Зокрема, вплив на роботу головного мозку та нервової системи людини призводить до втрати самоконтролю. Водночас, аналізуючи результати дослідження, проведеного в межах міжнародного проєкту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD», слід зауважити, що підлітки здебільшого усвідомлюють згубність вживання психоактивних речовин й алкоголю для власного здоров'я, проте не акцентують увагу тому факту, що психоемоційний стан, у якому знаходиться підліток під впливом наркотичних чи алкогольних речовин, також може підвищувати ризики вчинення ним дрібного хуліганства й інших правопорушень. Підвищена тривожність, психологічні проблеми і страхи, а також бажання не відрізнятись від однолітків стають причиною вживання підлітками алкогольних напоїв. У зазначеному дослідженні респонденти вікової категорії 15–16 років зауважили, що основними психологічними причинами вживання алкоголю є такі:

«щоб підбадьоритися, коли ти перебуваєш у поганому настрої» – 17,1 % опитаних;

«щоб забути про свої проблеми» – 16,8 %;
 «це допомагає тобі, коли ти почувашся депресивно або нервуєш» – 16,7 %;
 «тому що подобається відчуття» – 13,6 %;
 «щоб отримати кайф» – 12,0 %;
 «щоб не відчувати себе осторонь» – 8,0 %,
 «щоб “вписатися” до групи, яка тобі подобається» – 7,9 %;
 «щоб подібатися іншим» (4,2 %).

За результатами міжнародного дослідження виявлено, що психоемоційний стан і переживання особливо важливі для дівчат. Порівняно з хлопцями, дівчата частіше зазначають серед причин уживання алкоголю прагнення «поліпшити» вечірку чи святковий захід, зробити їх емоційнішими, веселішими. Також дівчата частіше вживають алкоголь для того, щоб подолати внутрішній психологічний дискомфорт, позбутися поганого настрою, підбадьорити себе (Balakirjeva et al., 2019, p. 30-31).

Такий вид залежності, як токсикоманія, також трапляється серед підлітків старшого шкільного віку. Останні дослідження демонструють, що серед підлітків найпоширенішим є вживання таких психоактивних речовин, як синтетичні опіоїди, холінолітичні препарати, протипаркінсонічні препарати, а також вдихання парів побутових хімічних речовин, таких як бензин чи органічні розчинники (Lashin, & Halych, 2022, p. 28-29). Вживання алкогольних і токсичних психоактивних речовин негативно позначається на організмі підлітка загалом, який у період свого активного росту є надзвичайно чутливим до впливу фізіологічних і біологічних чинників.

Формування біологічних залежностей має низку негативних наслідків для розвитку нервової системи, зокрема: зниження когнітивних здібностей, погіршення пам'яті, посилення потягу до ризикової поведінки, імпульсивність (Winward, Hanson, Tapert, & Brown, 2014). Ці наслідки можуть стати внутрішніми причинами формування деструктивної поведінки, зокрема внутрішньої агресії, що зовнішньо виявляється в порушенні громадського порядку, прагненні «заявити про себе» шляхом протидії авторитетам і соціальним нормам. Помилково буде стверджувати, що обов'язковим наслідком вживання психоактивних речовин й алкогольних напоїв підлітками буде деструктивна поведінка, проте систематичне вживання цих речовин може мати негативні соціальні наслідки та виявлятися в знеціненні загальноприйнятих соціальних і моральних норм суспільства, непокорі встановленому суспільному правопорядку, зневазі до навколишніх, дрібному хуліганстві.

Увагу слід спрямувати на інтернет-залежність як психоемоційний стан, що детермінує вчинення підлітками дрібного хуліганства. У ХХ столітті інтернет став основним засобом спілкування та проведення вільного часу, а віртуальне середовище для підлітків стало комфортнішим і

цікавим, що зумовило появу порівняно нового психологічного феномену – інтернет-адикції чи інтернет-залежності серед підлітків. У зв'язку із формуванням звички взаємодіяти у віртуальному середовищі в підлітків виникають проблеми із соціальною адаптацією та взаємодією в реальному середовищі. У більшості інтернет-залежних підлітків спостерігаються ознаки фізичних і психічних відхилень. Іноземні дослідження демонструють, що є безпосередній зв'язок між інтернет-залежністю та емоційним стресом, зокрема депресією і тривогою (Fu, Pang, & Wider, 2022).

Результати вітчизняних досліджень засвідчують, що інтернет-залежний підліток може втрачати контроль за часом, проведеним за комп'ютером, втрачати інтерес до соціального життя, сімейних контактів, успішності в навчанні, бути дратівливим, агресивним чи замкненим у разі обмеження доступу до комп'ютера, а також може страждати від нічних кошмарів, нападів страху, тривоги й нав'язливих станів (Skorobahatska, 2019, p. 194). Нервова система підлітка, який більшість часу проводить у віртуальному середовищі, страждає від інформаційного перенавантаження, спостерігаються схильність до компульсивного пошуку інформації та кіберкомунікативна залежність. У віртуальному просторі, крім корисної та розважальної інформації, підліток може знайти й інформаційні ресурси, які шокують вразливу психіку. Із цього приводу А. Сизоненко зазначає, що «найбільш схильними до негативного впливу сучасного інформаційного простору є підлітки, які ще не навчилися оцінювати отримані відомості. Розглядаючи процес соціалізації підростаючого покоління, необхідно підкреслити, що діти та молодь приділяють увагу «агресивним формам культури», які розповсюджуються із швидкістю епідемії. Сьогодні кожний, хто користується Інтернетом, може знайти документальні фото, відео вбивств, зґвалтувань, побиття, катувань, інших форм насильств, що породжують страх» (Syzonenko, 2021, p. 132).

Крім того, у віртуальному середовищі не передбачено відповідальність за порушення меж допустимої поведінки, що встановлені в реальному соціальному середовищі. Це дає підґрунтя для поширення в мережі Інтернет кібербулінгу. За результатами опитування U-Report Ukraine (міжнародний молодіжний проєкт Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), проведений у лютому 2019 року, 38 % респондентів якого зазначили, що отримували погрози та/або принизливі повідомлення в Інтернеті; 67 % респондентів повідомили, що кібербулінг відбувався через приватні повідомлення в соціальних мережах; 62 % респондентів стверджували, що це траплялося в мережі Instagram, а 33 % – у мережі Facebook. 57 % респондентів зазначили, що чули про закриті онлайн групи серед школярів, де діти поширюють інформацію про своїх однолітків з метою

знуцання з них (Zhuravel, & Udovenko, 2022, p. 40). У віртуальному середовищі підліток може вільно висловлюватися, зокрема виявляти власні негативні емоції. Звикаючи до певних моделей поведінки під час кіберкомунікації, підліток може використовувати відповідний патерн поведінки в реальному житті. У той час, коли в мережі Інтернет за вербальні вияви неповаги, такі як лайка, знущання, образливі та принизливі слова, особи не несуть відповідальності, у реальному житті така конфліктна поведінка може призвести до вчинення правопорушення, що не завжди усвідомлює підліток, обираючи модель поведінки в соціумі.

У підлітковому віці особа активно інтегрується в суспільство шляхом спілкування з однолітками й дорослими, зокрема в закладах освіти та повсякденному житті. Процес інтегрування підлітка в соціум у більшості випадків може супроводжуватися формуванням соціальних страхів, таких як страх самотності, страх бути неприйнятним, страх приниження, страх за майбутнє тощо. Згідно з даними досліджень, проведених вітчизняними ученими, соціальні страхи можуть сприяти вияву фізичної агресії, непрямой агресії, негативізму й підозрливості (Yehorova, Zozulia, Kalmykova, & Muravytska, 2013, p. 108). У цьому контексті увагу слід зосередити на булінгу як чиннику формування підліткової агресії, що своєю чергою є детермінантою вчинення підлітками дрібного хуліганства. Із психологічної позиції наслідки булінгу негативно впливають як на жертву, так і на булерів: обидві соціальні групи мають високу схильність до вчинення дрібного хуліганства через низку причин. Соціально-психологічні наслідки для постраждалих від булінгу є такими, що призводять до негативного сприйняття підлітком соціуму, небажання соціальної взаємодії, виявів до девіантної поведінки та вчинення правопорушень, формування алкогольної, тютюнової, наркотичної залежності, токсикоманії, виявів суїцидальної поведінки. Соціально-психологічні наслідки для булерів виявляються в підвищенні рівня агресії та стресу, переважанні в моделях поведінки насильницьких й авторитарних методів взаємодії, що призводять до конфліктної поведінки. Усі перелічені вище чинники призводять до соціальної дезадаптації підлітка.

Соціальна дезадаптація підлітків, які схильні до вчинення порушення закону, починається передусім з неуспіху в спілкуванні з однолітками та навчанні. Психологічний механізм формування агресії в жертв булінгу спричинений невдалими спробами соціальної взаємодії, що своєю чергою генерує негативні емоції, які перетворюються на агресію. Підліток, досягнувши достатнього рівня впевненості, починає переходити із власних внутрішніх спонукань до активних дій, які можуть мати ознаки правопорушень проти громадського порядку, таких як дрібне хуліганство. Булери, тобто ті, хто вчиняє булінг, також стають

потенційними правопорушниками. Зокрема, в умовах підвищеної потреби підлітка в спілкуванні з однолітками булінг стає негативним об'єднувачим фактором, коли відбувається формування «Міконцепції», що в середовищі булерів набуває жорсткого змісту та полягає в поділі на «своїх» і «чужих». Через прагнення бути прийнятим підлітки об'єднуються в групи та компанії, де, на думку підлітка, можна знайти прихисток від нерозуміння навколишнього світу. Соціальні групи підлітків формують власні правила взаємодії, що подеколи заборонені в нормальному правовому та соціальному просторі. Згідно з даними статистики, понад половину правопорушень серед неповнолітніх вчиняють у складі груп. Юнацький максималізм у тандемі з підтримкою однолітків формують умотивоване підґрунтя для вчинення правопорушень. Підліток має підвищене прагнення до спілкування та обрання лідерської позиції через нахабність, цинізм і знущання зі слабших, тим самим формуючи собі авторитет у колі однолітків. Тенденція підвищення суспільної небезпечності й організованої злочинності неповнолітніх, посилення її прагматичної, корисливо-насильницької спрямованості, орієнтованості підлітків на систематичну злочинну діяльність засвідчує підвищення ступеня суспільної небезпечності особистості неповнолітніх злочинів. Цей негативний процес стосується і поведінки підлітків, які вчиняють суспільно небезпечні дії до досягнення віку кримінальної відповідальності. Кожному віковому контингенту неповнолітніх правопорушників притаманний не лише особистісний набір потреб, інтересів, мотивів, ціннісних орієнтирів, а й власний рівень соціально-психологічної дезадаптації, пов'язаний з відмінностями біологічних і соціальних можливостей, адекватного емоційного реагування підлітка на зовнішні чинники. Це засвідчує

специфічність вияву щодо кожної вікової групи, що є винятковою можливістю для організації запобіжної роботи в контексті превенції формування агресії в підлітків.

Висновки

У дослідженні визначено основні психоемоційні стани, які негативно позначаються на їхній поведінці. Висвітлено роль психоемоційних станів підлітків як внутрішнього чинника формування девіантної поведінки. Узагальнено основні психоемоційні фактори, що впливають на формування негативних емоцій, зокрема агресії, що є причиною конфліктної поведінки підлітків як основної детермінанти вчинення дрібного хуліганства. Виявлено закономірності між психоемоційними станами підлітків і спонуканням до вживання психостимулюючих речовин, алкоголю як чинників, що впливають на поведінку підлітків.

Подолання негативного впливу психоемоційних станів як внутрішніх чинників, що формують агресивну поведінку підлітків, може стати ефективним інструментом превенції підліткових правопорушень у сфері громадського правопорядку. Для запобігання вчиненню дрібного хуліганства серед підлітків слід забезпечити сприятливі умови формування особистості, з огляду на особливості їхніх психоемоційних станів. Посилену увагу слід спрямовувати на чинники, що можуть формувати в підлітків агресивну поведінку, що є основною детермінантою вчинення дрібного хуліганства. Дорослому оточенню слід вчасно реагувати на перші ознаки кризових психоемоційних станів підлітків, проводити профілактичні заходи щодо недопущення вживання підлітками психоактивних, алкогольних речовин, недопущення та протидії булінгу в освітніх закладах.

References

- [1] Balakirieva, O.M., Pavlova, D.M., Nhuien, N.-M. K. (et al.). (2019). *Smoking, use of alcohol and narcotic substances among adolescents studying: distribution and trends in Ukraine: according to the results of the 2019 study within the framework of the international project "European survey of students on the use of alcohol and other narcotic substances - ESPAD"*. Kyiv: OBNOVA KOMPANI. Retrieved from http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/B_Report_ESPAD_2019_Internet.pdf.
- [2] Fu, S.C., Pang, N.T.P., & Wider, W. (2022). Relationship between Internet Addiction, Personality Factors, and Emotional Distress among Adolescents in Malaysia. *Children*, 9, 1883. doi: 10.3390/children9121883.
- [3] Hachak-Velychko, L.A. (2021). Administrative offenses among minors. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 51, 52-55. doi: 10.32841/2307-1745.2021.51.10.
- [4] Honcharenko, S.U. (1997). *Ukrainian Pedagogical Dictionary*. Kyiv: Lybid.
- [5] Kapska, A.Yu. (Eds.). (2009). *Social pedagogy*. Kyiv: Tsentru chb. lit.
- [6] Lashyn, O.I., & Halych, Ya.V. (2022). Drug addiction as a type of deviant behavior. *Legal psychology*, 2(31), 25-34. doi: 10.33270/03223102.25.
- [7] Lazorko, O., & Shevtsova, T. (2022). Study of the psychoemotional states of teenagers with different levels of resilience during the war. *Psychological perspectives*, 40, 87-103. doi: 10.29038/2227-1376-2022-40-laz.

- [8] Report on the drug and alcohol situation in Ukraine for 2020 (based on 2019 data). (2020). Retrieved from <https://www.emcdda.europa.eu/system/files/attachments/13559/Zvit-shhodo-narkotyktiv-ta-alkogolyu-za-2020-rik.pdf>.
- [9] Skorobahatska, O. (2019). The Problem of Internet Addiction of Adolescents in Modern Psychological and Pedagogical Research. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 10(94), 186-200. doi: 10.24139/2312-5993/2019.10/186-200.
- [10] Statistical bulletin "Administrative offenses in Ukraine". (2017). *State Statistics Service of Ukraine*. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_ap_bl.htm.
- [11] Stoliarchuk, O.A. (2022). Education and psychoemotional state of Ukrainian teenagers in the conditions of the war in Ukraine. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 1, 115-120. doi: 10.32782/psy-visnyk/2022.1.22.
- [12] Syzonenko, A. (2021). Determinants of juvenile criminal behavior. *Legal Bulletin*, 6, 127-135. doi: 10.32837/yuv.v0i6.2274.
- [13] Teslenko, M.M. (2016). Study of the impact of anxiety on a teenager and his status position in a group of peers. *Psychology and personality*, 2(10), 1, 105-115. doi: 10.33989/2226-4078.2016.2.162947.
- [14] Verenich, N. (2004). Peculiarities of anxiety of modern teenagers. *Psychologist*, 23-24, 41-42.
- [15] Winward, J.L., Hanson, K.L., Tapert, S.F., & Brown, S.A. (2014). Heavy alcohol use, marijuana use, and concomitant use by adolescents are associated with unique and shared cognitive decrements. *J Int Neuropsychol Soc*, 20(8), 784-795. doi: 10.1017/S1355617714000666.
- [16] Yatsyna, O.F. (2022). The impact of war on mental health: signs of psychological traumatization of children and adolescents. *Scientific perspectives*, 7(25), 554-556. doi: 10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567.
- [17] Yehorova, O.B., Zozulia, O.V., Kalmykova, O.O., & Muravytska, I.S. (2013). Manifestations of fears in teenagers - deviants. *Problems of extreme and crisis psychology*, 14(2), 103-110. Retrieved from [https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol14_2/Pekp_2013_14\(2\)_16.pdf](https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol14_2/Pekp_2013_14(2)_16.pdf)
- [18] Zhuravel, T., & Udovenko, Yu. (2022). *Prevention of destructive behavior of teenagers*. Kyiv: Buria O.D. Retrieved from https://www.unicef.org/ukraine/media/21421/file/destructive_behavior.pdf.
- [19] Zhurba, K. (2022). War as a factor influencing the meaningful sphere of modern teenagers. *A new pedagogical thought*, 2(110), 105-109. doi: 10.37026/2520-6427-2022-110-2-105-109.

Список використаних джерел

- [1] Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні: за результатами дослідження 2019 року в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD» / [О. М. Балакірева (кер. авткол.), Д. М. Павлова, Н.-М. К. Нгуен та ін.]. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2019. 214 с. URL: http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/B_Report_ESPAD_2019_Internet.pdf.
- [2] Fu S. C., Pang N. T. P., Wider W. Relationship between Internet Addiction, Personality Factors, and Emotional Distress among Adolescents in Malaysia. *Children*. 2022. No. 9. P. 1883. doi: 10.3390/children9121883.
- [3] Гачак-Величко Л. А. Адміністративні правопорушення серед неповнолітніх. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 51. С. 52–55. (Серія «Юриспруденція»). doi: 10.32841/2307-1745.2021.51.10.
- [4] Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
- [5] Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. Київ : Центр учб. літ., 2009. 488 с.
- [6] Лашин О. І., Галич Я. В. Токсикоманія як вид девіантної поведінки. *Юридична психологія*. 2022. № 2 (31). С. 25–34. doi: 10.33270/03223102.25.
- [7] Лазорко О., Шевцова Т. Дослідження психоемоційних станів підлітків з різним рівнем резильєнтності під час війни. *Психологічні перспективи*. 2022. Вип. 40. С. 87–103. doi: 10.29038/2227-1376-2022-40-laz.
- [8] Звіт щодо наркотичної та алкогольної ситуації в Україні за 2020 рік (за даними 2019 року). Київ, 2020. 56 с. URL: <https://www.emcdda.europa.eu/system/files/attachments/13559/Zvit-shhodo-narkotyktiv-ta-alkogolyu-za-2020-rik.pdf>.
- [9] Скоробагатська О. Проблема Інтернет-залежності підлітків у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. № 10 (94). С. 186–200. doi: 10.24139/2312-5993/2019.10/186-200.
- [10] Статистичний бюлетень «Адміністративні правопорушення в Україні». *Держстат України*. 2017. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_ap_bl.htm.

- [11] Столярчук О. А. Навчання та психоемоційний стан українських підлітків в умовах війни в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 1. С. 115–120. (Серія «Психологія»). doi: 10.32782/psy-visnyk/2022.1.22.
- [12] Сизоненко А. Детермінанти злочинної поведінки неповнолітніх. *Юридичний вісник*. 2021. № 6. С. 127–135. doi: 10.32837/uv.v0i6.2274.
- [13] Тесленко М. М. Дослідження впливу тривожності підлітка та його статусне положення у групі однолітків. *Психологія і особистість*. 2016. № 2 (10). Ч. 1. С. 105–115. doi: 10.33989/2226-4078.2016.2.162947.
- [14] Вереніч Н. Особливості тривожності сучасних підлітків. *Психолог*. 2004. № 23–24. С. 41–42.
- [15] Winward J. L., Hanson K. L., Tapert S. F., Brown S. A. Heavy alcohol use, marijuana use, and concomitant use by adolescents are associated with unique and shared cognitive decrements. *J Int Neuropsychol Soc*. 2014. No. 20 (8). P. 784–795. doi: 10.1017/S1355617714000666.
- [16] Яцина О. Ф. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Наукові перспективи*. 2022. № 7 (25). С. 554–556. doi: 10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567.
- [17] Єгорова О. Б., Зозуля О. В., Калмикова О. О., Муравицька І. С. Прояви страхів у підлітків – девіантів. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. Вип. 14. Ч. II. С. 103–110. URL: [https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol14_2/Pekp_2013_14\(2\)_16.pdf](https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol14_2/Pekp_2013_14(2)_16.pdf).
- [18] Журавель Т., Удовенко Ю. Профілактика деструктивної поведінки підлітків. Київ : Буря О. Д., 2022. 144 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/21421/file/destructive_behavior.pdf.
- [19] Журба К. Війна як чинник впливу на смисложиттєву сферу сучасних підлітків. *Нова педагогічна думка*. 2022. № 2 (110). С. 105–109. doi: 10.37026/2520-6427-2022-110-2-105-109.

Peculiarities of the Influence of Psycho-Emotional States on the Formation of Deviant Behavior and Committing Petty Hooliganism

DIDENKO Hanna

Postgraduate Student of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8453-9730>

Abstract. The relevance of the study lies in the need to detail individual manifestations of the influence of psycho-emotional states of adolescents, accompanied by the formation of aggression as the main factor determining the commission of disorderly conduct by adolescents. The purpose of the finding is to identify the peculiarities of the influence of individual psycho-emotional states that form the deviant behavior of adolescents as the main determinant of disorderly conduct committing. The task of the finding is to determine specific types of psycho-emotional states that are formed in the psyche of modern adolescents, to study their influence on the formation of deviant behavior, as well as to study the factors that cause aggressive and conflict behavior patterns among adolescents as determining of disorderly conduct commission. Methodology. The methodological basis of the research is the theoretical foundations of the psychological science of human emotions (K. Izard), the behaviorist theory of personality formation (D. Watson, B. Skinner) and the concept of psychosocial development, on the basis of which the laws of the influence of social factors on the formation of negative emotions in adolescents were singled out as a determinant of deviant behavior. The scientific novelty. The basic psycho-emotional states that form the emotions of adolescents, which negatively affect their behavior, are determined. The role of adolescent psycho-emotional states as an inner factor in the formation of deviant behaviour is attributed. The main psycho-emotional factors influencing the formation of negative emotions, especially aggression, which provokes the conflictual behaviour of adolescents as the main determinant of the commission of disorderly conduct. Research results. It is established that such psycho-emotional states as anxiety, stress, social fears and experiences can be factors in the accumulation of negative emotions in adolescents, which in turn are the main reasons for the formation of deviant behavior.

Keywords: adolescent; deviant behavior; aggression; behavior formation; petty hooliganism; offence; society.

DOI: 10.33270/03233302.87
УДК 159.922.27:351.741:3.072.2:305

Особливості ґендерно обумовленої взаємодії поліцейських у професійному середовищі

КОМІРЧА Яна*

аспірант кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5853-8151>

Анотація. Досягнення ґендерної рівності неможливе без гармонізації ґендерних відносин на рівні груп і міжособистісних стосунків. Поліція, демонструючи позитивну маскулінність, має відігравати значну роль у трансформації ґендерних стереотипів, побудові рівноправних взаємин у професійному середовищі. Метою дослідження є вивчення особливостей ґендерно обумовленої взаємодії поліцейських із колегами та колежанками. Методологічною основою дослідження є ґендерний підхід, орієнтований на втілення ідеї рівності людей незалежно від їх статевої приналежності, а також ґендерна теорія, згідно з якою «природні» відмінності між статями мають не біологічну, а соціальну основу. Досягненню мети дослідження сприяло використання структурно-логічного методу, методів емпіричного психологічного дослідження (тестування), порівняльного аналізу. Емпіричну базу дослідження становили результати психодіагностичного вивчення поліцейських Національної поліції України (n=150). Наукова новизна публікації полягає в тому, що в ній описано особливості ґендерної взаємодії поліцейських залежно від їх ґендерної ідентичності. Встановлено, що поліцейські використовують в основному конструктивні стратегії та партнерські типи ґендерної взаємодії. Водночас поведінкові патерни ґендерної взаємодії поліцейських із колегами та колежанками відрізняються. Ділові й інтерперсональні взаємини жінок-поліцейських із колегами тягнуть до безконкурентних. Ґендерна взаємодія з колегами жінок-поліцейських і чоловіків-поліцейських, ґендерна ідентичність яких фемінна, вирізняється низьким рівнем негативної забарвленості. Такою самою є ґендерна взаємодія з колежанками поліцейських, ґендерна ідентичність яких фемінна або маскулінна. Чоловіки-поліцейські з фемінною ґендерною ідентичністю та жінки-поліцейські з маскулінною ґендерною ідентичністю обирають формально-рольове міжособистісне спілкування з колегами/колежанками своєї статі. Партнерсько-професійний та партнерсько-соціальний типи взаємодії найбільше виражені в поліцейських з андрогінною ґендерною ідентичністю, а конфліктність – помірно виражена. Аргументовано необхідність проведення заходів професійно-психологічної підготовки поліцейських, спрямованих на інтенсифікацію та поглиблення партнерсько-професійної взаємодії між гомогенними та гетерогенними групами, підтримку сформованої партнерсько-соціальної ґендерної взаємодії поліцейських із різною ґендерною ідентичністю.

Ключові слова: поліцейські; ґендерні відносини; ґендерна ідентичність.

Історія статті:

Отримано: 23.08.2023
Переглянуто: 28.09.2023
Прийнято: 30.10.2023

Рекомендоване посилання:

Комірча Я. Особливості ґендерно обумовленої взаємодії поліцейських у професійному середовищі. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 87–95. doi: 10.33270/03233302.87.

*Відповідальний автор

© Комірча Я., 2023

Вступ

Досягнення гендерної рівності в усіх сферах суспільного життя потребує переосмислення соціальної ролі жінок і чоловіків у суспільстві, забезпечення їхніх прав та реалізації можливостей, гармонізації взаємовідносин статей.

Науковці Н. М. Оніщенко, С. О. Сунегін (2021) у загальному вигляді визначають систему гендерних відносин у суспільстві як сукупність соціальних взаємозв'язків та інститутів (наприклад: сім'я, освіта, розподіл праці тощо), а також культурних норм, традицій, ціннісно-ідеологічних орієнтацій, які визначають поведінку, діяльність, соціальні ролі та свідомість індивідів залежно від їхньої приналежності до певної статі (Onishchenko, & Sunehin, 2021, p. 133). Гендерні відносини розглядають на рівні груп і міжособистісних стосунків (Heiko et al., 2020, p. 124; Kaminska, Cherniavskiy, & Perunova, 2020; Onufrieva, & Chaikovsky, 2021).

Соціальні ролі, призначені для представників різних статей, змінюються одночасно зі змінами в суспільстві. Маскулінність і фемінність як соціальні категорії визначають гендерну ідентичність індивіда, тобто як він себе ідентифікує, які риси в собі поєднує, наявність яких заперечує (Davydova, 2021; Skyba, 2022; Perunova et al., 2021).

Науковиця О. В. Платковська (2021) акцентує увагу на змішуванні маскулінних і фемінних характеристик (з усіх обов'язків для осіб рядового й начальницького складу чотири збігаються з маскулінними характеристиками, чотири – з фемінними, дві – одночасно з фемінними й маскулінними, дві – нейтральні). За результатами її дослідження, стиль поведінки поліцейських у конфліктних ситуаціях потрібно вивчати з огляду на гендерний аспект.

Науковці одноставні в тому, що вирішення гендерного конфлікту полягає в перегляді гендерних стереотипів (Halustian, & Korolchuk, 2021; Pushonkova, & Shevchenko, 2016, p. 96; Martynets, & Sheremet, 2021, p. 93).

Дослідниця М. Г. Ткалич (2016) переконана, що гендерна взаємодія персоналу організацій визначається особливостями гендерної взаємодії в суспільстві, стилем організаційної взаємодії. На її погляд, поведінкові стратегії гендерних груп, які наявні в організації, визначають психологічну сутність гендерної взаємодії персоналу та формують певний тип взаємодії.

Розуміння гендерно обумовленої поведінки поліцейських відіграє важливу роль у визначенні ефективності діяльності підрозділу поліції (Davydova, 2021; Zakharenko, 2021; Zakharenko, & Yurchenko-Shekhovtsova, 2022; Lysenko, 2019; Marutian, 202).

Дослідниця О. В. Горбачова (2016) зосереджує увагу на потребі врахування в діяльності Національної поліції гендерного аспекту, що

ґрунтується на егалітарній системі уявлень, домінуванні компетентності та професіоналізму без огляду на статеву приналежність.

Важливим є розвиток гендерної компетентності поліцейських і виваженої поведінки в службових ситуаціях, аналіз феноменів і наслідків гендерно зумовленої поведінки, а за необхідності – корекція та формування навичок гендерно доцільної поведінки (Perunova et al., 2022).

Вивчення особливостей гендерних відносин поліцейських, аналіз стилю їх поведінки в конфліктних ситуаціях надасть можливість формувати моделі гендерної взаємодії, спрямовані на подолання традиційних гендерних стереотипів, гармонізацію взаємовідносин і побудову конструктивного спілкування з колегами іншої статі.

Матеріали та методи

Мета – дослідити й описати особливості гендерно обумовленої взаємодії поліцейських з колегами та колежанками.

Завдання дослідження такі:

- визначити особливості гендерної ідентичності респондентів;
- дослідити й описати стилі поведінки поліцейських у конфліктних ситуаціях залежно від гендерного аспекту;
- вивчити та схарактеризувати особливості типів і рівнів вияву гендерної взаємодії поліцейських у підрозділі поліції.

У дослідженні використано такі психодіагностичні методики:

- 1) «Маскулінність – фемінність» (С. Бем) для визначення гендерної ідентичності поліцейських;
- 2) «Діагностика стилю поведінки в конфлікті» (К. Томас) для дослідження стилю поведінки поліцейських у конфліктних ситуаціях залежно від гендерного аспекту;
- 3) «Методика діагностики типів гендерної взаємодії персоналу організацій» (М. Г. Ткалич) для вивчення рівня вияву та домінуючого типу гендерної взаємодії поліцейських із різною гендерною ідентичністю з колегами однієї та протилежної статей.

У дослідженні використано структурно-логічний метод, методи емпіричного психологічного дослідження (тестування), порівняльного аналізу.

Для обробки результатів дослідження використано описову статистику. Статистичну обробку даних проведено за допомогою функцій та формул версії Excel, яка входить у програмний пакет Microsoft Office 2007.

Результати й обговорення

У дослідженні взяли участь 150 поліцейських Національної поліції України. Респонденти зазначили свою біологічну стать як чоловічу (75 осіб) або жіночу (75 осіб), що відповідає гендерній бінарності.

За допомогою опитувальника «Маскуліність – фемінність» (С. Бем) було визначено ґендерну ідентичність респондентів: фемінна, маскулінна чи андрогінна (одночасне поєднання виявів

фемінності і маскуліності) (Shotka, 2019; 2018). Узагальнені дані висвітлено в таблиці 1, на рисунках 1, 2.

Таблиця 1

Розподіл респондентів за групами відповідно до їхньої ґендерної ідентичності (кількість осіб)

	Маскулінна ґендерна ідентичність	Фемінна ґендерна ідентичність	Андрогінна ґендерна ідентичність
Чоловіки-поліцейські	17	4	54
Жінки-поліцейські	4	12	59
Загалом	21	16	113

Згідно з отриманими даними, респондентам притаманні різні ґендерні ідентичності. Найбільше їм властиві андрогінна ґендерна

ідентичність (75,3 %, або 113 осіб), менше – маскулінна (14 % – 21 осіб) і фемінна (10,7 % – 16 осіб) ґендерні ідентичності.

Рис. 1. Представленість ґендерної ідентичності респондентів (у %)

Відповідно до даних гістограми, ґендерна ідентичність більшості респондентів (75,3 %)

андрогінна, у решти – маскулінна (14 %) або фемінна (10,7 %).

Рис. 2. Представленість ґендерної ідентичності респондентів чоловічої та жіночої статей (у %)

Із числа респондентів андрогінну ґендерну ідентичність мають 36 % чоловіків-поліцейських (54 особи) та 39,3 % жінок-поліцейських (59 осіб). Маскуліну ґендерну ідентичність мають 11,3 % (17 осіб) чоловіків-поліцейських і 2,7 % (4 особи) жінок-поліцейських, фемінну ґендерну ідентичність – 2,7 % (4 особи) чоловіків-поліцейських та 8 % (12 осіб) жінок-поліцейських.

Отже, респондентам притаманні андрогінна, фемінна чи маскулінна ґендерна ідентичність. Андрогінна ґендерна ідентичність наявна в понад третини чоловіків-поліцейських і жінок-поліцейських. Маскуліну ґендерну ідентичність має кожен четвертий чоловік-поліцейський і вчетверо менше жінок-поліцейських. Фемінну ґендерну ідентичність має кожна шоста жінка-поліцейська та втричі менше чоловіків-поліцейських.

Завдяки використанню психодіагностичної методики «Діагностика стилю поведінки в конфлікті» (К. Томас) було досліджено стиль поведінки поліцейських у конфліктних ситуаціях залежно від ґендерного аспекту.

Узагальнені дані щодо середньогрупових показників дали змогу визначити, що в конфліктних ситуаціях поліцейські схильні обирати різні стилі поведінки. Згідно з отриманими даними, стиль поведінки поліцейських у конфліктних ситуаціях, з огляду на їх ґендерну ідентичність, є таким:

– чоловікам-поліцейським із маскуліною ґендерною ідентичністю характерні обрання компромісу ($8,06 \pm 0,66$), уникнення ($7,76 \pm 1,89$), пристосування ($7,24 \pm 2,41$);

– чоловікам-поліцейським із фемінною гендерною ідентичністю притаманні обрання компромісу (10,00±2,00), уникнення (7,50±1,00), співпраці (6,00±0,00) та зовсім не характерні вияви суперництва (0,00±0,00);

– обрання компромісу характерне чоловікам-поліцейським і жінкам-поліцейським з андрогінною гендерною ідентичністю (7,41±1,64 та 7,46±1,96);

– жінкам-поліцейським з маскулінною гендерною ідентичністю притаманні обрання уникнення (8,50±1,91) та компромісу (8,25±2,99);

– жінкам-поліцейським із фемінною гендерною ідентичністю характерні обрання компромісу (9,25±1,14) та співпраці (6,17±1,03).

Отже, у конфліктній ситуації респонденти, гендерна ідентичність яких андрогінна, здебільшого прагнуть прийняти компромісне рішення, що задовольняє обидві сторони конфлікту з протилежними інтересами. Респонденти з маскулінною гендерною ідентичністю схильні уникати вирішення конфлікту через неважливість проблеми або в безвихідній ситуації. Водночас чоловіки з маскулінною гендерною ідентичністю в конфліктних ситуаціях можуть обирати стиль пристосування заради збереження хороших стосунків з опонентом. Респонденти з фемінною гендерною ідентичністю схильні до співпраці, що є продуктивною стратегією поведінки, яка дає змогу долати традиційні гендерні стереотипи.

З метою вивчення параметрів гендерної взаємодії поліцейських використано опитувальник «Методика діагностики типів гендерної взаємодії персоналу організацій» (Ткалук, 2015).

Науковиця М. Г. Ткалич (2015) виокремлює такі типи гендерної взаємодії персоналу організацій:

1) партнерсько-професійний (когнітивно-поведінковий) – відображає рівень професійної взаємодії персоналу в організації (співвідноситься переважно з когнітивним і поведінковим компонентами цієї взаємодії);

2) партнерсько-соціальний (емоційно-поведінковий) – відображає особливості між особистісного спілкування персоналу, яке знаходиться поза контекстом професійної взаємодії та є емоційно-оцінним ставленням до представників своєї та протилежної статі серед колег;

3) конфліктно-дистантний (поведінковий) – містить негативні патерни гендерної взаємодії персоналу (більше є відображенням її поведінкового рівня, частково пов'язаний з емоційним компонентом).

За допомогою опитувальника «Методика діагностики типів гендерної взаємодії персоналу організацій» було визначено рівні вияву типів гендерної взаємодії чоловіків-поліцейських і жінок-поліцейських (окремо для взаємодії з колегами й колежанками). Отримані дані відображено в таблицях 2, 3.

Таблиця 2

Рівні вияву типів взаємодії поліцейських із різною гендерною ідентичністю з колегами

		Партнерсько-професійний тип	Партнерсько-соціальний тип	Конфліктно-дистантний тип
Чоловіки-поліцейські	Маскулінна гендерна ідентичність	середній низький	середній низький	середній низький
	Фемінна гендерна ідентичність	середній		низький
	Андрогінна гендерна ідентичність	високий середній	високий середній низький	середній низький
Жінки-поліцейські	Маскулінна гендерна ідентичність	середній низький	середній	низький
	Фемінна гендерна ідентичність	середній		
	Андрогінна гендерна ідентичність	високий середній	високий середній низький	

Згідно з отриманими даними, чоловіки-поліцейські у взаємодії зі своїми колегами виявляють високі, помірні та низькі рівні партнерсько-професійного та партнерсько-соціального типів взаємодії, помірні та низькі – конфліктно-дистантного типу. Жінки-поліцейські виявляють низький рівень конфліктно-дистантного типу взаємодії з колегами. Решта типів взаємодії

чоловіків-поліцейських і жінок-поліцейських із колегами мають різні рівні вираження (від низького до високого).

Загалом взаємодія чоловіків-поліцейських і жінок-поліцейських із колегами вирізняється:

– відсутністю високих рівнів партнерсько-соціального та партнерсько-професійного типів взаємодії чоловіків-поліцейських, гендерна ідентич-

ність яких маскулінна: вони не прагнуть до побудови міцних ділових і міжособистісних взаємин із колегами;

– помірним рівнем вияву партнерсько-професійного ($46,75 \pm 14,14$) та помірним або низьким рівнями вияву партнерсько-соціального типів взаємодій з колегами чоловіків-поліцейських із фемінною ґендерною ідентичністю: вони будують з колегами ділові й міжособистісні взаємини, які не вирізняються міцністю, а міжособистісне спілкування може бути формальним;

– помірним і високим рівнями партнерсько-соціального типу взаємодії ($49,42 \pm 11,02$) чоловіків-поліцейських, ґендерна ідентичність яких андрогінна: вони будують з колегами міцні міжособистісні взаємини, хоча ділові взаємини можуть бути й низького рівня вияву;

– чоловіки-поліцейські з маскулінною та фемінною ґендерними ідентичностями демонструють занижені показники конфліктно-дистантного типу взаємодії з чоловіками-колегами ($15,53 \pm 8,92$ і $19,25 \pm 3,50$), а чоловіки-поліцейські з андрогінною ґендерною ідентичністю – помірні ($22,72 \pm 4,27$).

Тобто чоловіки-поліцейські з андрогінною ґендерною ідентичністю схильні будувати міжособистісні взаємини з колегами однієї статі та виявляти помірну схильність до конфліктів з ними. Чоловіки-поліцейські з маскулінною ґендерною ідентичністю будують помірно та низько виражені ділові й міжособистісні взаємини з колегами. Чоловіки-поліцейські з фемінною ґендерною

ідентичністю більше схильні до побудови міжособистісних взаємин з колегами та безконфліктної взаємодії з ними, хоча можуть виявляти низько виражені ділові й міжособистісні взаємини з колегами. Слід зауважити, що чоловіки-поліцейські з фемінною ґендерною ідентичністю не схильні до суперечок чи дискусій, конфліктності чи змагальності у взаємодії з колегами своєї статі.

Відповідно до даних таблиці, жінки-поліцейські з маскулінною, фемінною та андрогінною ґендерними ідентичностями у взаємодії з колегами виявляють:

– нормативні показники партнерсько-професійного типу взаємодії ($41,25 \pm 8,62$ і $40,33 \pm 9,13$ і $45,78 \pm 5,69$), що визначає збіг їхніх особистісних і професійних інтересів;

– нормативні показники партнерсько-соціального типу взаємодії ($42,50 \pm 3,79$ і $42,83 \pm 5,15$ і $44,39 \pm 6,13$), що вказує на збіг засобів і стилю мовлення з колегами чоловічої статі;

– занижені показники конфліктно-дистантного типу взаємодії ($19,00 \pm 4,00$; $21,17 \pm 7,21$; $20,73 \pm 3,42$), що визначає помірно емоційне забарвлення взаємодії з колегами та низьку конфліктність у роботі.

Тобто ділові та міжособистісні взаємини жінок-поліцейських – незалежно від їх ґендерної ідентичності – з колегами помірно виражені, безконфліктні.

Таблиця 3

**Рівні вияву типів взаємодії
поліцейських із різною ґендерною ідентичністю з колежанками**

		Партнерсько-професійний тип	Партнерсько-соціальний тип	Конфліктно-дистантний тип
Чоловіки-поліцейські	Маскулінна ґендерна ідентичність	середній низький	середній	низький
	Фемінна ґендерна ідентичність		низький	
	Андрогінна ґендерна ідентичність	високий середній низький	високий середній низький	середній низький
Жінки-поліцейські	Маскулінна ґендерна ідентичність	середній	середній низький	низький
	Фемінна ґендерна ідентичність	середній низький	середній	
	Андрогінна ґендерна ідентичність	високий середній низький	високий середній	середній низький

Відповідно до даних таблиці, респонденти демонструють різні рівні взаємодії з колегами жіночої статі (колежанками): від низького до високого рівня в партнерсько-професійному та партнерсько-соціальному типах; низькі та помірні показники – у конфліктно-дистантному типі.

Чоловіки-поліцейські та жінки-поліцейські з андрогінною ґендерною ідентичністю можуть виявляти від низького до високого рівня ділові та міжособистісні взаємини з колежанками та низьку конфліктність з ними (хоча жінки-поліцейські з андрогінною ґендерною ідентичністю виявляють

помірну конфліктність у міжособистісних взаєминах із колежанками).

Партнерсько-професійний та партнерсько-соціальний типи взаємодії з колежанками чоловіків-поліцейських і жінок-поліцейських, гендерна ідентичність яких маскулінна або фемінна, вирізняється помірними або низькими показниками:

1) чоловіки-поліцейські з маскулінною або фемінною гендерними ідентичностями не схильні до високого рівня вияву ділових взаємин з колежанками чи конфліктів із ними. Зокрема, міжособистісне спілкування з колежанками чоловіків-поліцейських з маскулінною гендерною ідентичністю помірно виражене, а чоловіків-поліцейських із фемінною гендерною ідентичністю – на низькому рівні вираженості;

2) жінки-поліцейські з маскулінною гендерною ідентичністю не схильні до високого рівня взаємин з колежанками, зокрема можуть виявити низький рівень міжособистісної взаємодії, не схильні до конфліктів з ними;

3) жінки-поліцейські з фемінною гендерною ідентичністю схильні до помірного рівня міжособистісних взаємин з колежанками, можуть виявити помірний або низький рівень ділової взаємодії та низьку конфліктність.

Партнерсько-професійний та партнерсько-соціальний типи взаємодії з колежанками чоловіків-поліцейських і жінок-поліцейських, гендерна ідентичність яких андрогінна, має завищені показники. Це означає, що їхні професійні інтереси збігаються, вони будують міжособистісне спілкування з колежанками поза полем професійної взаємодії, розуміють і підтримують один одного/одна одну.

Конфліктно-дистантний тип взаємодії з колежанками чоловіків-поліцейських і жінок-поліцейських, гендерна ідентичність яких маскулінна або фемінна, вирізняється заниженими показниками, що засвідчує відсутність конкуренції між ними.

Висновки

1. Респондентам притаманна маскулінна, фемінна чи андрогінна гендерна ідентичність. Гендерна ідентичність більшості респондентів є андрогінною. Маскулінну гендерну ідентичність

має в чотири рази менше жінок-поліцейських, ніж чоловіків-поліцейських; фемінну гендерну ідентичність – утричі менше чоловіків-поліцейських, ніж жінок-поліцейських.

2. У конфліктних ситуаціях респонденти схильні до конформістської поведінки. Однак спостерігаються відмінності у вирішенні конфліктних ситуацій поліцейськими з різною гендерною ідентичністю. Співробітництво як продуктивну стратегію поведінки в конфліктній ситуації, що дає змогу долати традиційні гендерні стереотипи, обирають лише поліцейські із фемінною гендерною ідентичністю. Це обумовлює потребу опанування поліцейськими з різними гендерними ідентичностями способів поведінки в конфліктній ситуації, уміння здійснювати саморегуляцію власних емоцій, потребу в розвитку навичок співпраці в разі виникнення конфліктних ситуацій з колегами та колежанками, формування конфліктологічної компетентності.

3. Професійна взаємодія поліцейських із колегами та колежанками характеризується різними рівнями вияву професійного, міжособистісного та конфліктного спілкування залежно від їх гендерної ідентичності.

4. Поліцейські з андрогінною гендерною ідентичністю демонструють високий рівень ділового та міжособистісного спілкування в колективі, однак вони схильні до помірної конфліктності з колегами чи колежанками, що вказує на потребу опанування методів саморегуляції емоцій та підвищення рівня конфліктологічної культури.

5. Поліцейські з маскулінною чи фемінною гендерною ідентичністю не схильні до конфліктів з колегами та колежанками, однак чоловіки-поліцейські з фемінною гендерною ідентичністю та жінки-поліцейські з маскулінною гендерною ідентичністю формалізують міжособистісне спілкування з колегами та колежанками. Помірність чи недостатність їхньої ділової та міжособистісної взаємодії з колегами та колежанками вказує на потребу розвитку в них активності, ініціативності, навичок ефективного міжособистісного спілкування, уміння швидко встановлювати ділові контакти з іншими людьми задля підвищення продуктивності їхньої співпраці в підрозділі поліції.

References

- [1] Davydova, O.V. (2021). A gender balanced approach to the masculinity of a policeman's personality. *Understanding masculinity and gender equality in the security sector of Ukraine and presenting the results of the study: materials of the International science and practice conference* (pp. 77-82). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. Retrieved from <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/79a53668-e84e-41b3-9017-c817708a7a04/content>.
- [2] Halustian, O.A., & Korolchuk, V.V. (2021). Non-discriminatory work culture in bodies and divisions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. *Understanding masculinity and gender equality in the security sector of Ukraine and presenting the results of the study: materials of the International science and practice conference* (pp. 62-66). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. Retrieved from <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/79a53668-e84e-41b3-9017-c817708a7a04/content>.

- [3] Heiko, S.M., Horbatiuk, T.V., & Hoian, I.M. (et al.). (2020). Gender relations in a diachronic retrospective. *Problems and prospects of modern mega-society in the context of humanitarian discourse* (pp. 122-152). Kyiv: Millennium. Retrieved from <http://hdl.handle.net/123456789/8783>.
- [4] Horbachova, O.V. (2016). Socio-psychological aspects of establishing gender parity in the National Police of Ukraine. *Law and security*, 4, 128-132. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2016_4_26.
- [5] Kaminska, N.V., Cherniavskiy, S.S., & Perunova, O.S. (2020). *Ensuring gender equality in the system of the Ministry of Internal Affairs and other central executive bodies*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. Retrieved from <https://dsns.gov.ua/upload/9/5/8/2/2020-5-20-112-lekciya-3.pdf>.
- [6] Lysenko, D.P. (2019). Psychological features of the formation of trust in interpersonal relations. *Theory and practice of modern psychology*, 4(1), 135-139. doi: 10.32840/2663-6026.2019.4-1.25.
- [7] Martynets, V.V., & Sheremet, M.D. (2021). Gender approach in personnel management of the organization. *Economy and the state*, 7, 90-94. doi: 10.32702/2306-6806.2021.7.90.
- [8] Marutian, K.K. (2021). Masculinity as a cultural feature of police activity and its impact on citizen safety. *Public administration and customs administration*, 4(31), 14-17. doi: 10.32836/2310-9653-2021-4.3.
- [9] Onishchenko, N.M., & Sunehin, S.O. (2021). Gender relations as a factor in the development of civil society: realities and perspectives. *The grail of science*, 2-3, 132-139. doi: 10.36074/grail-of-science.04.02.2021.027.
- [10] Onufrieva, L.A., & Chaikovska, O.M. (2021). *Psychology of interpersonal relationships and communication*. Kamianets-Podilskiy: O.V. Kovalchuk. Retrieved from <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/6006/Psykholohiia-mizhosobystisnykh-vzaiemyn-ta-komunikatsii.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- [11] Perunova, O.S., Kudermyna, O.I., & Maloholova, O.O. (et al.). (2021). *Current state and determinants of gender problems in the security sector of Ukraine*. S.S. Cherniavskiy (Eds.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav.
- [12] Perunova, O.S., Yurchenko-Shekhovtsova, T.I., & Halustian, O.A. (et al.). (2022). Formation of gender competence of employees of units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. K.V. Pavlichenko, S.S. Cherniavskiy (Eds.) (2nd ed.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/24135>.
- [13] Platkovska, O.V. (2021). Psychological features of conflict behavior of police officers: gender aspect. *Law and security*, 81(2), 122-129. doi: 10.32631/pb.2021.2.16.
- [14] Pushonkova, O.A., & Shevchenko, Z.V. (Eds.). (2016). *Gender relations: archetype, stereotype, identity*. Cherkasy: Yu. Chabanenko. Retrieved from <https://eprints.cdu.edu.ua/1020/1/rep0000753.pdf>.
- [15] Shchotka, O.P. (2018). Qualitative approach in "Gender Studies": psychological preparation of the researcher. *Psychology*, 22, 75-82. doi: 10.15330/psp.22.75-82.
- [16] Shchotka, O.P. (2019). *Gender psychology*. Nizhyn: Lysenko M.M. Retrieved from <https://gestproject.eu/wp-content/uploads/2019/02/Gender-Psychology-Shchotka.pdf>.
- [17] Skyba, E. (2022). Gender challenges of modern Ukraine. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 4, 78-84. doi: 10.31733/2078-3566-2022-4-78-84.
- [18] Tkalych, M.H. (2015). *Types of gender interaction of personnel of organizations*. Kyiv-Zaporizhzhia: ZNU. Retrieved from https://www.academia.edu/35541989/%D0%A2%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%87_%D0%9C_%D0%93_%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F_%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%96_%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D1%96%D1%96_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%83_%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B8_.
- [19] Tkalych, M.H. (2016). *Psychology of gender interaction of the personnel of organizations* (Doctoral thesis, Kyiv, Ukraine).
- [20] Zakharenko, L.M. (2021). Research of psychological features of organizational development of a police unit. *Current issues of psychological support for the activities of the National Police and institutions of higher education of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: materials of the III Interdepartmental. science and practice round table* (pp. 61-64). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. Retrieved from <https://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/18928>.
- [21] Zakharenko, L.M., & Yurchenko-Shekhovtsova, T.I. (2022). Study of the organizational behavior of a police unit team. *Current issues of modern science*, 1(1), 269-280. doi: 10.52058/2786-6300-2022-1(1)-269-280.

Список використаних джерел

- [1] Давидова О. В. Гендерно виважений підхід до маскулінності особистості поліцейського. *Розуміння маскулінності та гендерної рівності в секторі безпеки України та представлення результатів дослідження* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 берез. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 77–82. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/79a53668-e84e-41b3-9017-c817708a7a04/content>.
- [2] Галустян О. А., Корольчук В. В. Недискримінаційна культура праці в органах і підрозділах МВС України. *Розуміння маскулінності та гендерної рівності в секторі безпеки України та представлення результатів дослідження* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 берез. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 62–66. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/79a53668-e84e-41b3-9017-c817708a7a04/content>.
- [3] Гендерні відносини в діахронній ретроспективі. *Проблеми і перспективи сучасного мегаусуспільства в контексті гуманітарного дискурсу* : монографія / [С. М. Гейко, Т. В. Горбатюк, І. М. Гоян та ін.]. Київ : Міленіум, 2020. С. 122–152. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/8783>.
- [4] Горбачова О. В. Соціально-психологічні аспекти встановлення гендерного паритету в Національній поліції України. *Право і безпека*. 2016. № 4. С. 128–132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2016_4_26.
- [5] Камінська Н. В., Чернявський С. С., Перунова О. С. Забезпечення гендерної рівності в системі МВС та інших центральних органів виконавчої влади : лекція. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 31 с. URL: <https://dsns.gov.ua/upload/9/5/8/2/2020-5-20-112-lekciya-3.pdf>.
- [6] Лисенко Д. П. Психологічні особливості формування довіри в міжособистісних відносинах. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 4. Т. 1. С. 135–139. doi: 10.32840/2663-6026.2019.4-1.25.
- [7] Мартинець В. В., Шеремет М. Д. Гендерний підхід в управлінні персоналом організації. *Економіка та держава*. 2021. № 7. С. 90–94. doi: 10.32702/2306-6806.2021.7.90.
- [8] Марутян К. К. Маскулінність як культурна особливість діяльності поліції та її вплив на безпеку громадян. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2021. № 4 (31). С. 14–17. doi: 10.32836/2310-9653-2021-4.3.
- [9] Оніщенко Н. М., Сунегін С. О. Гендерні відносини як чинник розвитку громадянського суспільства: реалії та перспективи. *Грааль науки*. 2021. № 2–3. С. 132–139. doi: 10.36074/grail-of-science.02.04.2021.027.
- [10] Онуфрієва Л. А., Чайковська О. М. Психологія міжособистісних взаємин та комунікації : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Ковальчук О. В., 2021. 128 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/6006/Psykholohiia-mizhosobystisnykh-vzaiemyn-ta-komunikatsii.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- [11] Сучасний стан та детермінанти гендерних проблем в секторі безпеки України : аналіт. звіт / [О. С. Перунова, О. І. Кудерміна, О. О. Малоголова та ін.] ; за заг. ред. С. С. Чернявського. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 170 с.
- [12] Формування гендерної компетентності працівників підрозділів МВС України : навч.-метод. посіб. / [О. С. Перунова, Т. І. Юрченко-Шеховцова, О. А. Галустян та ін.] ; за заг. ред. К. В. Павліченко, С. С. Чернявського. 2-ге вид. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. 184 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/24135>.
- [13] Платковська О. В. Психологічні особливості конфліктної поведінки працівників поліції: гендерний аспект. *Право і безпека*. 2021. № 81 (2). С. 122–129. doi: 10.32631/pb.2021.2.16.
- [14] Гендерні відносини: архетип, стереотип, ідентичність / за заг. ред. О. А. Пушонкової, З. В. Шевченко. Черкаси : Чабаненко Ю., 2016. 202 с. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/1020/1/rep0000753.pdf>.
- [15] Щотка О. П. Якісний підхід в «Gender Studies»: психологічна підготовка дослідника. *Психологія*. 2018. Вип. 22. С. 75–82. doi: 10.15330/psp.22.75–82.
- [16] Щотка О. П. Гендерна психологія : навч. посіб. Ніжин : Лисенко М. М., 2019. 358 с. URL: <https://gestproject.eu/wp-content/uploads/2019/02/Gender-Psychology-Shchotka.pdf>.
- [17] Скиба Е. Гендерні виклики сучасної України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 78–84. doi: 10.31733/2078-3566-2022-4-78-84
- [18] Ткалич М. Г. Типи гендерної взаємодії персоналу організацій : монографія. Київ–Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 315 с. URL: https://www.academia.edu/35541989/%D0%A2%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%87_%D0%9C_%D0%93_%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F_%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%96_%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D1%96%D1%96_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB

- %D1%83_%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B8_.
- [19] Ткалич М. Г. Психологія ґендерної взаємодії персоналу організацій : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.10. Київ, 2016. 47 с.
- [20] Захаренко Л. М. Дослідження психологічних особливостей організаційного розвитку підрозділу поліції. *Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності Національної поліції та закладів вищої освіти МВС України* : матеріали III Міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 29 квіт. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 61–64. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/18928>.
- [21] Захаренко Л. М., Юрченко-Шеховцова Т. І. Дослідження організаційної поведінки команди поліцейського підрозділу. *Актуальні питання сучасної науки*. 2022. № 1 (1). С. 269–280. (Серія «Право»). Doi: 10.52058/2786-6300-2022-1(1)-269-280.

Features of Gender-Based Interaction of Police Officers in the Professional Environment

KOMIRCHA Yana

Postgraduate Student of the Department of Legal Psychology
of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5853-8151>

Abstract. Achieving gender equality is impossible without harmonizing gender relations at the level of groups and at the level of interpersonal relations. The police, demonstrating positive masculinity, will play a significant role in transforming gender stereotypes, building equal relationships in the professional environment. The purpose of the study is to study the characteristics of the gender-based interaction of police officers with male and female colleagues. The methodological basis of the research is a gender approach, focused on the implementation of the idea of equality of people regardless of their gender, and gender theory, according to which "natural" differences between the sexes have a social basis, not a biological one. Achieving the goal of the research was facilitated by the use of the structural-logical method, methods of empirical psychological research (testing), comparative analysis. The empirical basis of the study was the results of a psychodiagnostic study of police officers of the National Police of Ukraine (n=150). The scientific novelty of the publication is that it describes the specifics of gender interaction of police officers depending on their gender identity. It was established that police officers use mainly constructive strategies and partner types of gender interaction. At the same time, the behavioral patterns of gender interaction of police officers with male and female colleagues differ. Business and interpersonal relationships of female police officers with colleagues tend to be non-competitive. Male police officers with a feminine gender identity and female police officers with a masculine gender identity choose formal-role interpersonal communication with colleagues of their gender. Partner-professional and partner-social types of interaction are most pronounced in police officers with androgynous gender identity, and conflict is moderately pronounced. The necessity of professional and psychological training of police officers aimed at intensifying and deepening partner-professional interaction between homogeneous and heterogeneous groups, support of formed partner-social gender interaction of police officers with different gender identities was determined.

Keywords: police officers; gender relations; gender identity.

DOI: 10.33270/03233302.96
УДК 159:343.915

Психологічні засади профілактичних заходів протидії дитячому жебрацтву

МАКСИМІВ Ірина*

здобувач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-5191-4873>

Анотація. Стаття присвячена проблемі детермінації дитячого жебрацтва й окресленню можливих шляхів його превенції. Доведено, що система державного врегулювання питання подолання дитячого жебрацтва в Україні є малоефективною через збереження формалізованого підходу держави до проблемних категорій дітей і підлітків, брак фінансування та неготовність громадськості до сприйняття жебрацтва як проблеми українського суспільства. Аргументовано, що необхідним є глибоке систематичне вивчення причин схильності дітей до жебрацтва та правове регулювання суспільних відносин у сфері сім'ї, організації виховання, освіти та дозвілля, охорони здоров'я, соціального забезпечення, забезпечення громадської безпеки й інших суспільних відносин. Стверджується, що врегулювати весь комплекс проблем, які стосуються профілактики жебрацтва серед дітей, лише заходами законодавчого рівня, неможливо. Прийняття державних програм, у яких визначено механізми ліквідації таких проблем дитинства, як жебрацтво, безпритульність, бездоглядність, – це перший крок у системі загальної профілактики делінквентності дітей. Діапазон шляхів і методів профілактики та боротьби з дитячим жебрацтвом в умовах сьогодення є доволі широким, проте результати залишаються невтішними. Причину такої ситуації вбачаємо в існуванні визначеного розриву між прийнятими на різних державних рівнях рішеннями та практикою їх реалізації.

Ключові слова: дитяче жебрацтво; девіантна поведінка; профілактика дитячого жебрацтва; безпритульність; бездоглядність.

Історія статті:

Отримано: 31.08.2023

Переглянуто: 15.09.2023

Прийнято: 23.10.2023

Рекомендоване посилання:

Максимів І. Психологічні засади профілактичних заходів протидії дитячому жебрацтву. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 96–102. doi: 10.33270/03233302.96.

*Відповідальний автор

Вступ

Дитяче жебрацтво, за даними Міжнародної організації праці, є формою примусової дитячої праці (IPEC..., 2015). Стверджується, що дитяча праця є глобальною загрозою, жодна країна у світі не застрахована від цієї проблеми (Milne, 2015). Фактичні дані доводять (Mase, 2016), що близько 215 мільйонів дітей є дитячими працівниками у світі. Дитяча праця порушує фундаментальні права дитини, особливо права на освіту, повноцінне здоров'я, розумовий і фізичний розвиток (The state..., 2004). Існує певний дисонанс між навчанням у школі та працею в разі дитячого жебракування: воно перериває час, проведений у школі, та знижує успішність дитини (Fuseini, & Daniel, 2018; 2020). Освіта є ключовим елементом, який може відкрити для людини шлях до звільнення від лещат бідності та створення умов майбутньої стабільності й безпеки. Зазначене обумовлює майбутнє всієї країни. Таким чином, успіхи в освіті – не тільки шлях до підвищення економічного статусу громадянина, а й до розвитку держави загалом. Так, Nnawulezi U., Magashi S.B. (2022) стверджують, що відсутність достатнього рівня освіти в особистості є однією з причин безробіття й штовхає її в простір похмурого та послабленого становища, роблячи людину некомпетентною в багатьох сферах життєдіяльності. Коли діти жебракують, це зазвичай шкідливо позначається на якості їхньої освіти й успішності всього майбутнього життя. Наведене підтверджує Helleiner J. (2003), який зазначає, що жебрацтво негативно впливає на результат освітньої діяльності дітей, оскільки його поєднання з процесом шкільного навчання незмінно впливає на їхні майбутні життєві успіхи.

Бідність є однією з основних причин залучення дітей до жебракування (Al-Hassan, & Abubakari, 2015; Alenoma, 2012; Drydakis, 2023). Однак основні фактори, які сприяють залученню дітей до жебракування, ігноруються в регіонах, де це явище розповсюджене. Переважна більшість політичних сил, засоби масової інформації та релігійна спільнота не відображають належним чином цю проблему у своїх дискурсах (Scarboro, Ay, Aliyu, Ekici, & Uylas, 2013). Хоча жебракування дітей захисники прав дитини та правозахисні організації критикують, деякі науковці вважають, що воно може бути корисним дітям у контексті їхнього пристосування до реалій життя (Stones, 2013; Swanson, 2010). Жебракування розглядається ними як засіб, завдяки якому діти підвищують свою «торгову хватку» та фінансову самостійність (Stones, 2013), а іноді є засобом виживання (Kaushik, 2014) або формою економічної допомоги сім'ї (Scarboro, Ay, Aliyu, Ekici, & Uylas, 2013). Ми вважаємо неприпустимим поверхове ставлення державних, громадських і релігійних інституцій до феномену «дитяче жебракування», що

обумовлює актуальність окреслення в подальшому викладі можливих шляхів подолання його впливу на життєдіяльність окремої дитини та нашої країни загалом.

Матеріали та методи

Теоретико-методологічним підґрунтям статті є наукові праці українських та іноземних учених, присвячені причинам й умовам використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, серед яких: О. М. Бандурка, В. С. Батиргареева, І. Г. Богатирьов, В. В. Голіна, Б. М. Головін, І. В. Дегтярьова, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, А. І. Долгова, В. М. Дрьомін, О. Г. Колб, І. М. Копотун, О. М. Костенко, В. М. Кудрявцев, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, О. А. Лиходей, І. І. Максимів, П. П. Михайленко, В. О. Туляков, В. І. Шакун, Н. М. Ярмиш, О. Н. Ярмиш та ін.

Безперечно, врегулювати весь комплекс проблем, які стосуються профілактики жебрацтва серед дітей, лише заходами законодавчого рівня неможливо. Прийняття державних програм, у яких визначено механізми ліквідації таких проблем дитинства, як жебрацтво, безпритульність, бездоглядність – це тільки перший крок у системі загальної профілактики делінквентності дітей.

Діапазон шляхів і методів профілактики та боротьби з дитячим жебрацтвом в умовах сьогодення є досить широким, проте результати залишаються невтішними. Причину такого стану речей ми вбачаємо в існуванні визначеного розриву між прийнятими на різних державних рівнях рішеннями та практикою їх реалізації. Попри прийняття численних нормативно-правових актів і національних програм державного та регіонального рівнів, вагомих зрушень у цій сфері наразі не настало.

Результати й обговорення

У сучасному українському суспільстві існує нагальна потреба контролю за зміною стереотипів стосовно використання дітей для заняття жебрацтвом. Багато людей і досі дають милостиню жінкам з дітьми, не повідомляючи про факт дитячого жебрацтва відповідним органам, що зводить нанівець усю систему профілактичних заходів. Тому одним з основних запобіжних заходів поширення дитячого жебрацтва є формування в суспільстві відповідального адекватного антипотурального ставлення до проблеми використання дітей для заняття жебрацтвом.

Безсумнівно, профілактика дитячого жебрацтва є важливим видом державно-управлінської діяльності, покликаним забезпечити недопущення переходу дітей у стан безпритульності та бездоглядності, і полягає в розробленні та здійсненні спеціальних заходів щодо виявлення й усунення детермінант, що сприяють цим явищам. Діяльність з профілактики дитячого

жебрацтва є максимально результативною, якщо проводиться якомога раніше, а не після того, як виникла реальна загроза фізичному та психічному здоров'ю дитини.

Не менш важливим ми вважаємо здійснення індивідуально-профілактичних і психологічних заходів стосовно дітей, які вже стали на шлях жебрацтва, оскільки такий спосіб життєдіяльності спричиняє їх глибоке психологічне травмування (важливо – не усвідомлюване ними) та визначає подальше формування особистості в напрямі десоціалізації. Відповідно, профілактичні дії, що мають на меті виявити кризи родинних відносин і вирішити їх до загострення конфліктів, повинні бути пріоритетними в діяльності державних соціальних служб.

Система державного врегулювання питання подолання дитячого жебрацтва в Україні є малоефективною через збереження формалізованого підходу держави до проблемних категорій дітей і підлітків, брак фінансування та неготовність громадськості до сприйняття жебрацтва як проблеми українського суспільства.

На нашу думку, необхідним є глибоке систематичне вивчення причин схильності дітей до жебрацтва та правове регулювання суспільних відносин у сфері сім'ї, організації виховання, освіти та дозвілля, охорони здоров'я, соціального забезпечення, забезпечення громадської безпеки та інших суспільних відносин.

Бездоглядні діти-жебраки позбавлені можливості реалізувати свої конституційні права на повноцінне життя, охорону здоров'я, отримання освіти. У «дітей вулиці», позбавлених піклування батьків, суспільства та держави, виробляється стереотип протиправної поведінки, відчуження від загально визнаних моральних цінностей і соціально обумовлених орієнтирів. У силу різних причин такі діти йдуть з дому, бродяжать, ночують на вокзалах, жебракують, займаються крадіжками, наркоманією та проституцією, стають об'єктами використання кримінальних структур.

Залучення дітей до жебракування є першим кроком до формування неправомірної поведінки, неповаги до правових норм і їх систематичного порушення, вчинення злочинів. Можна сформулювати найтипівіші обставини, що спричиняють ведення асоціального способу життя і вчинення дітьми злочинів, як наслідок поблажливого ставлення правоохоронних органів, державних установ, дорослих до жебрацтва та бродяжництва серед дітей, а саме:

– неблагополучна сім'я (під впливом асоціального образу дорослих у неповнолітніх членів сім'ї формується асоціальна спрямованість особистості), низький рівень психічного та психологічного розвитку як батьків, так і дітей;

– «пасивна» сім'я (апатичність дорослих членів сім'ї не тільки в плані виховання дитини, але й в коригуванні потоку інформації, що

отримується через кіно, радіо, телебачення, знайомих тощо);

– сімейні конфлікти та негативний вплив на побутовому рівні або за місцем навчання, насильство в сім'ї;

– підбурювання з боку дорослих чи раніше засуджених неповнолітніх до протиправної поведінки, примушування та залучення до жебрацтва;

– недоліки освіти, а також труднощі при влаштуванні на роботу підлітків, які з різних причин покинули навчання;

– значні віктимологічні фактори в механізмі протиправної поведінки неповнолітніх;

– низький рівень індивідуальної виховної роботи за місцем навчання (формальний підхід до виховання);

– недоліки в роботі органів, які покликані безпосередньо здійснювати профілактичні заходи попередження та діагностування на ранніх стадіях неблагополучних сімей, проблемних дітей.

На жаль, попри низку превентивних заходів, чисельність дітей, які живуть або працюють на вулиці, зростає. Закономірно, що соціально-економічні наслідки внутрішньої міграції та бойових дій, зокрема, збільшення чисельності неповних сімей, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зростання бідності, безробіття, призвело до того, що кількість дітей «групи ризику» зростає. Отже, це потребує посилення програм профілактичного втручання стосовно використання дітей для заняття жебрацтвом (Postupnyi, 2002).

Сьогодні в Україні проводиться достатньо активна робота з дітьми, які вже стали на шлях жебракування. Основними закладами соціального захисту для таких дітей є:

– притулки для неповнолітніх дітей – заклади соціального захисту, створені для тимчасового перебування в ньому дітей віком від 3 до 18 років. На жаль, переважна більшість державних притулків (понад 60 %) були територіально зосереджені в Східній Україні, тому на даний час неможливо відстежити кількість дітей, які перебувають в цих закладах, і навести достовірну статистику;

– центри соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей – заклади соціального захисту, що створюються для стаціонарного або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинилися у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги (Postupnyi, 2002).

Попри позитивні наслідки від розширення мережі соціальних закладів, проблема використання дітей для заняття жебрацтвом залишається актуальною. Водночас чисельність центрів і географія їхнього розміщення не відповідають гостроті, масштабам і кількості

дітей, які перебувають у складній життєвій ситуації. Тому потреба в соціально-реабілітаційних центрах, спільно із запровадженням попереджувальних дій усіх соціальних структур, для дітей-жебраків не знижується. Їхня роль у життєдіяльності дітей та захисті їхніх законних прав та інтересів зростає.

Часто наявні засоби охорони інтересів і прав дітей, які батьки використовують у злочинних цілях, не досягають своєї мети через недостатню кількість інтернатів і спеціалізованих шкіл. Усього в Україні функціонує 774 інтернатних закладів і закладів соціального захисту дітей, у яких перебуває близько 104 тис. дітей, з них лише близько 10 тис. – це діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, у всіх інших є батьки (Volynets, 1998). Водночас такі заклади є досить закритими й ізольованими від суспільства, через що виникає проблема адаптації їх випускників, які нездатні самостійно інтегруватися в соціум.

Світова практика підтверджує, що вирішення питань захисту дитинства та запобігання асоціальним явищам виключно через державні інституції малоефективне, тоді як інститут прийомної сім'ї, попри законодавче закріплення в Сімейному кодексі України, не знайшов належного розвитку через складність процесу всиновлення.

Розглянемо детальніше особливості індивідуально-профілактичної та психологічної роботи щодо подолання використання дітей для заняття жебрацтвом в Україні.

Згідно з чинним законодавством, соціальний захист дітей ґрунтується на принципах законності, демократизму, рівності громадян, поваги до особистості, визнання честі та гідності, забезпечення основних прав і свобод людини (Нуренко, 2007, р. 86). Так, І. В. Горобець доповнює зазначені принципи ще й такими: комплексності, відкритості та прозорості, доступності, інноваційності, субсидіарності, децентралізації.

Принцип комплексності потребує врахування багатоманітності зв'язків між елементами системи профілактики використання дітей для заняття жебрацтвом, дитячої безпритульності та дитячої бездоглядності. Принцип відкритості та прозорості передбачає надання звітів про діяльність відповідних органів і служб у відкритій державній статистиці та засобах масової інформації. Принцип доступності означає можливість отримання інформації та якісних соціальних послуг, інноваційності – залучення новітніх технологій до вирішення питань профілактики дитячого жебрацтва (наприклад, покращення здоров'я матерів і дітей, своєчасне виявлення функціонально неспроможних сімей та забезпечення здорового розвитку дітей, які в них виховуються, розробка нових заходів психокорекційного впливу на соціально

дезадапованих дітей). Принцип субсидіарності надає право та зобов'язує вищі органи влади розв'язувати лише ті проблеми, на виконання яких нижчі структури не здатні. Принцип субсидіарності доповнює принцип децентралізації та полягає в перерозподілі повноважень регіонам з метою їх ефективного використання та заохочення регіональної ініціативи (Horobets, 2011).

Вважаємо, що основними функціями профілактики дитячого жебрацтва є: регулятивна, діагностична, прогностична, консультативна та виховна.

Виконуючи регулятивну функцію, профілактика використання дітей для заняття жебрацтвом покликана забезпечити таку поведінку батьків і дітей, яка б відповідала соціальним вимогам, закріпленим у нормативно-правових актах. Ставлячи поведінку індивідів у певні рамки, профілактика активно впливає на духовний світ, внутрішню систему контролю і саморегуляції особистості, коли зовнішні вимоги правових і моральних норм перетворюються на ціннісні орієнтації, мотиви та стандарти поведінки.

Діагностична функція профілактики полягає в тому, щоб виявляти чинники, що породжують і сприяють поширенню використання дітей для заняття жебрацтвом у конкретному соціальному середовищі.

Здійснення прогностичної функції збагачує теорію та практику профілактики дитячого жебрацтва випереджуючою інформацією, сприяє визначенню перспективних напрямів профілактичної діяльності, розробленню відповідних планів, особливо довгострокових. Ця функція допомагає узгоджувати поточні та перспективні завдання профілактики, сприяє їхньому успішному вирішенню на підставі наукового прогнозування.

Консультативна функція передбачає надання батькам, учителям, дітям та іншим суб'єктам рекомендацій з питань запобігання та протидії використанню дітей для заняття жебрацтвом. Виховна функція полягає в реалізації засад гармонійної соціалізації дітей з метою недопущення формування в них поведінкових девіацій.

Ґрунтуючись на принципах і функціях, визначається мета та формулюється завдання для профілактики використання дітей для заняття жебрацтвом. Так, основна мета – це створення оптимальних соціокультурних і матеріальних умов для запобігання дитячому жебрацтву, яке загрожує життю, розвитку та соціалізації особистості. Ми погоджуємося з думкою О. М. Поступного, який узагальнив завдання профілактики та встановив, що вона повинна реалізовуватися за такими основними напрямками:

– виокремлення чинників, які сприяють появі дітей-жебраків, дітей «групи ризику»;

– визначення особливостей виховного потенціалу соціального середовища, можливостей суб'єктів, стану та результатів діяльності;

– передбачення впливу на поведінку дитини результатів впроваджених профілактичних заходів, а також механізмів визначення їхньої ефективності;

– консультування дітей, батьків, вчителів та інших суб'єктів з питань профілактики використання дітей для заняття жебрацтвом, дитячої безпритульності та бездоглядності, своєчасного виявлення сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах;

– формування правових знань для реалізації, охорони та захисту прав дитини;

– проведення соціальних досліджень з проблеми використання дітей до занять жебрацтвом, здійснення науково-методичної роботи з розробки та пошуку ефективних підходів, технологій, концепцій, систем профілактики дитячого жебрацтва;

– сприяння мінімізації негативного впливу соціального середовища, застосування позитивних моделей поведінки, реабілітації дітей, схильних до занять жебрацтвом;

– організація системи заходів з профілактики дитячого жебрацтва, контроль, моніторинг та оцінка їх ефективності;

– зміцнення координації взаємодії між суб'єктами, пошук додаткових ресурсів;

– формування толерантного ставлення до «дітей вулиці», мотивації у дітей звертатися за допомогою, відповідального ставлення до власної поведінки, правової активності;

– вивчення та поширення передового іноземного й вітчизняного досвіду організації та здійснення профілактики використання дітей для заняття жебрацтвом, розробка і розповсюдження відповідного навчально-методичного, інформаційного матеріалу (Postupnyi, 2002, p. 29).

Реалізація цих завдань дозволить створити умови для всебічного розвитку правосвідомості підростаючого покоління. Причому нам видається важливим здійснювати правове виховання дітей не тільки в контексті кримінальної тематики, як це відбувається зараз, а з огляду на моральну

сутність правових норм, на формування соціальної відповідальності дітей.

Діти, які постійно живуть в умовах підвищеної агресивності та байдужості до їхніх інтересів, стають агресивними, закритими та байдужими. Вони припиняють довіряти дорослим, важко йдуть на контакт, часто не розуміють, що їм необхідна допомога.

Відповідно до результатів досвіду роботи соціальних педагогів, практичних психологів спеціалізованих шкіл-інтернатів, слід зазначити, що серед дітей-жебраків спостерігаються, окрім психічних розладів, специфічні розлади мовлення та шкільних навичок. Якщо зважати на світовий досвід ведення корекційної роботи з «важкими» дітьми, то сьогодні більшість зарубіжних дослідників-психологів приділяють увагу порушенням особистісних структур дітей, які мали досвід тривалого перебування на вулиці, занять жебракуванням (мотиваційно-особистісного компоненту діяльності та спілкування).

Не менш популярним, особливо в соціальних службах Швеції та Франції, працівники яких взаємодіють з «дітьми вулиці» (бродягами, жебраками, безпритульними та ін.), залишається психодинамічний підхід до корекційної роботи із зазначеною категорією дітей. Тут використовуються різні варіанти психоаналізу, терапії, центровані на клієнта (ТЦК), екзистенційна та логотерапія, мікросоціологія (соціометрія та психодрама).

Висновки

Варто зазначити, що в умовах сьогодення особливої актуальності набуває проблема відсутності практичних розробок, спрямованих на корекцію емоційно-вольової сфери та поведінки зазначеної категорії дітей, що на практиці мають великий попит. З огляду на зазначене, майбутнім напрямом нашого дослідження буде формування низки методичних рекомендацій щодо надання психологічної підтримки та реалізації психокорекційної роботи з дітьми, яких використовують для заняття жебракуванням.

References

- [1] Alenoma, G. (2012). Parental perspectives on children streetism in tamale in Ghana. *Research on Humanities and Social Sciences*, 2(8), 74-81.
- [2] Al-Hassan, S., & Abubakari, A. (2015). Child labour and Islam: The case of Muslims in tamale metropolis. *Ghana International Journal of Research in Social Science*, 5(2), 27-36.
- [3] Drydak, N. (2023). Forced labor and health-related outcomes. The case of beggar children Author links open overlay panel. *Child Abuse & Neglect*, 146. doi: 10.1016/j.chiabu.2023.106490.
- [4] Fuseini, T., & Daniel, M. (2018). Exploring the stressors and resources of Muslim child beggars in Dagbon of Northern Ghana in the context of child rights and existing realities. *Cogent Social Sciences*, 4(1), 1-14. doi: 10.1080/23311886.2018.1542955.
- [5] Fuseini, T., & Daniel, M. (2020). Child begging, as a manifestation of child labour in Dagbon of Northern Ghana, the perspectives of mallams and parents. *Children and Youth Services Review*, 111. doi: 10.1016/j.childyouth.2020.104836.

- [6] Helleiner, J. (2003). The politics of traveller child begging in Ireland. *Critique of Anthropology*, 23(1), 17-33.
- [7] Horobets, I.V. (2011). Prevention of child homelessness and neglect as a direction of activity of state authorities. *State construction*, 2. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2011_2_50.
- [8] Hurenko, M.M. (2007). Children's homelessness and neglect as a form of violation of children's rights. *Scientific notes of the Tavri National University named after V.I. Vernadskyi*, 2, 86-89.
- [9] IPEC. World Report on Child Labour 2015: Paving the way to decent work for young people. (2015). (n.d.). Retrieved from <http://www.ilo.org/ipcc/Informationresources/WCMS358969/lang--en/index.htm> 15/04/2016.
- [10] Kaushik, A. (2014). Rights of children: A case study of child beggars at public places in India. *Journal of Social Welfare and Human Rights*, 2.1, 1-16.
- [11] Mace, S.E. (2016). Global threats to child safety. *Pediatric Clinics of North America*, 63(1), 19-35. doi: 10.1016/j.pcl.2015.09.003.
- [12] Milne, B. (2015). Signed, Ratified but Not Implemented. In: Rights of the Child. *Children's Well-Being: Indicators and Research*, 11. doi: 10.1007/978-3-319-18784-6_3.
- [13] Nnawulezi, U., & Magashi, S.B. (2022). Strengthening the Recognition of the Rights of Physically Challenged Persons Under International Humanitarian Law: Moving Beyond Humanitarian Paradigm. *IUS Law Journal*, 1. doi: 10.21533/iuslawjournal.v1i2.47.
- [14] Owusu-Sekyere, E. (2018). Begging in the City: Complexities, Degree of Organization, and Embedded Risks. *Child Development Research*. doi: 10.1155/2018/9863410.
- [15] Postupnyi, O.M. (2002). Prevention of behavior prone to drug use among street children of Ukraine. *Prevention of drug use: organizational and methodical aspects*. Kharkiv: Finart,.
- [16] Scarboro, A., Ay, K., Aliyu, U., Ekici, Y., & Uylas, S. (2013). Out of the classroom, onto the streets: Learning Social research by doing social research. *International Journal of Global Education*, 2(4).
- [17] Stones, C.R. (2013). A psycho-social exploration of street begging: A qualitative study. *South African Journal of Psychology*, 43(2), 157-166.
- [18] Swanson, K. (2010). Begging as a path to progress: indigenous women and children and the struggle for Ecuador's urban spaces. *International Journal of Urban and Regional Research*, 36(5). doi: 10.1111/j.1468-2427.2012.01192_8.x.
- [19] The state of the world's children 2005: Childhood under threat. (2004). New York: Unicef. Retrieved from <https://gsdrc.org/document-library/the-state-of-the-worlds-children-2005-childhood-under-threat>.
- [20] Volynets, L.S. (Ed.). (1998). *Shelters for minors: status and features of work: materials to help employees of shelters for minors*. Kyiv: Studcentr.

Список використаних джерел

- [1] Alenoma G. Parental perspectives on children streetism in tamale in Ghana. *Research on Humanities and Social Sciences*. 2012. Vol. 2. Issue 8. P. 74–81.
- [2] Al-Hassan S., Abubakari A. Child labour and Islam: The case of Muslims in tamale metropolis. *Ghana International Journal of Research in Social Sciences*. 2015. Vol. 5. Issue 2. P. 27–36.
- [3] Drydakis N. Forced labor and health-related outcomes. The case of beggar children Author links open overlay panel. *Child Abuse & Neglect*. 2023. Vol. 146. doi: 10.1016/j.chiabu.2023.106490.
- [4] Fuseini T., Daniel M. Exploring the stressors and resources of Muslim child beggars in Dagbon of Northern Ghana in the context of child rights and existing realities. *Cogent Social Sciences*. 2018. Vol. 4. Issue 1. P. 1–14. doi: 10.1080/23311886.2018.1542955.
- [5] Fuseini T., Daniel M. Child begging, as a manifestation of child labour in Dagbon of Northern Ghana, the perspectives of mallams and parents. *Children and Youth Services Review*. 2020. Vol. 111. doi: 10.1016/j.chidyouth.2020.104836.
- [6] Helleiner J. The politics of traveller child begging in Ireland. *Critique of Anthropology*. 2003. Vol. 23. Issue 1. P. 17–33.
- [7] Горобець І. В. Профілактика дитячої безпритульності та бездоглядності як напрям діяльності органів державної влади. *Державне будівництво*. 2011. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2011_2_50.
- [8] Гуренко М. М. Дитяча безпритульність та безнадглядність як форми порушення прав дитини. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. 2007. № 2. С. 86–89.
- [9] IPEC. World Report on Child Labour 2015: Paving the way to decent work for young people. 10 June, 2015. URL: <http://www.ilo.org/ipcc/Informationresources/WCMS358969/lang--en/index.htm> 15/04/2016.
- [10] Kaushik A. Rights of children: A case study of child beggars at public places in India. *Journal of Social Welfare and Human Rights*. 2014. No. 2.1. P. 1–16.

- [11] Mace S. E. Global threats to child safety. *Pediatric Clinics of North America*. 2016. Vol. 63. Issue 1. P. 19–35. doi: 10.1016/j.pcl.2015.09.003.
 - [12] Milne B. Signed, Ratified but Not Implemented. In: Rights of the Child. *Children's Well-Being: Indicators and Research*. 2015. Vol. 11. doi: 10.1007/978-3-319-18784-6_3.
 - [13] Nnawulezi U., Magashi S. B. Strengthening the Recognition of the Rights of Physically Challenged Persons Under International Humanitarian Law: Moving Beyond Humanitarian Paradigm. *IUS Law Journal*. 2022. Vol. 1. Issue 2. doi: 10.21533/iuslawjournal.v1i2.47.
 - [14] Owusu-Sekyere E. Begging in the City: Complexities, Degree of Organization, and Embedded Risks. *Child Development Research*. 2018. doi: 10.1155/2018/9863410.
 - [15] Поступний О. М. Профілактика поведінки, схильної до споживання наркотиків серед дітей вулиці України. *Профілактика вживання наркотиків: організаційні та методичні аспекти* : матеріали висновків Міжнар. проекту. Харків : Фінарт, 2002.
 - [16] Scarboro A., Ay K., Aliyu U., Ekici Y., Uylas S. Out of the classroom, onto the streets: Learning Social research by doing social research. *International Journal of Global Education*. 2013. Vol. 2. Issue 4.
 - [17] Stones C. R. A psycho-social exploration of street begging: A qualitative study. *South African Journal of Psychology*. 2013. No. 43 (2). P. 157–166.
 - [18] Swanson K. Begging as a path to progress: indigenous women and children and the struggle for Ecuador's urban spaces. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2010. No. 36 (5). doi: 10.1111/j.1468-2427.2012.01192_8.x.
 - [19] The state of the world's children 2005: Childhood under threat. New York: Unicef, 2004. URL: <https://gsdrc.org/document-library/the-state-of-the-worlds-children-2005-childhood-under-threat>.
 - [20] Притулки для неповнолітніх: статус та особливості роботи: матеріали на допомогу працівникам притулків для неповнолітніх / Л. С. Волинець (редкол.та упоряд.). Київ : Студцентр, 1998. 152 с.
-

Psychological Principles of Preventive Measures Against Child Begging

MAKSYMIV Iryna

Research of the Department of Legal Psychology of the National Academy
of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-5191-4873>

Abstract. The article is devoted to the problem of determination of child begging and outlining possible ways of its prevention. It is proved that the system of state regulation of the issue of overcoming child begging in Ukraine is ineffective due to the preservation of the formalized approach of the state to problematic categories of children and adolescents, lack of funding and unwillingness of the public to perceive begging as a problem of Ukrainian society. It is argued that a deep systematic study of the causes of children's tendency to beg and legal regulation of social relations in the field of family, organization of upbringing, education and leisure, health care, social security, public safety and other social relations are necessary. It is argued that it is impossible to resolve the entire range of problems related to the prevention of child begging by legislative measures alone. The adoption of state programs that define mechanisms for eliminating such childhood problems as begging, homelessness, and neglect is only the first step in the system of general prevention of child delinquency. The range of ways and methods of preventing and combating child begging is quite wide today, but the results remain disappointing. We see the reason for this situation in the existence of a certain gap between the decisions made at various state levels and the practice of their implementation.

Keywords: child begging; deviant behavior; prevention of child begging; homelessness; neglect.

DOI: 10.33270/03233302.103
УДК 159.942:351.741

Розпізнавання та розуміння базових емоцій як складові емоційної обізнаності курсантів

МИХАЙЛЮК Іванна*

здобувач ступеня вищої освіти бакалавра Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2639-1353>;

ЗАХАРЕНКО Людмила

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник відділу організації
наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності

Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2121-0862>

Анотація. Висвітлено результати емпіричного дослідження емоційної обізнаності курсантів-першокурсників. Проаналізовано їхні вміння розпізнавати базові емоції людини за мімічними виявами, розуміти й правильно інтерпретувати власні емоції та емоцій інших людей. Метою статті є емпіричне вивчення емоційної обізнаності курсантів. Методологію дослідження становлять сучасні наукові уявлення про фізіологічну основу емоцій та їхню диференціацію. Використано методи емпіричного психологічного дослідження (тестування, анкетування), порівняльного аналізу, структурно-логічний метод. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що проведено вивчення особливостей емоційної обізнаності курсантів на початку професійного навчання. Встановлено, що рівень емоційної обізнаності курсантів-першокурсників недостатній, оскільки вони цілком не усвідомлюють і не розуміють емоції, які переживають, не завжди можуть їх інтерпретувати. Вони відчувають складнощі під час розпізнавання та вербалізації базових емоцій за їх мімічними виявами. Курсанти менше впевнені у власній здатності розуміти свої та чужі емоції, на відміну від працівників Національної поліції України та цивільних осіб, старших за віком. Курсанти, як і студенти юридичних вишів, поліцейські та цивільні особи не розпізнали емоцію «зневага» серед інших базових емоцій. Найбільш упізнаваною базовою емоцією є «радість», яку курсанти розпізнавали частіше за студентів юридичних вишів, поліцейських, цивільних осіб. Однак емоція «гнів» є більш упізнаваною, а емоція «здивування» – менш упізнаваною здобувачами вищої освіти, ніж поліцейськими. Здобувачі вищої освіти та поліцейські частіше не впізнавали емоцію «сум», яка є протилежною радості, порівняно із цивільними особами. Обґрунтовано висновок щодо необхідності розвитку емоційної обізнаності курсантів.

Ключові слова: емоції; емоційна обізнаність; профайлінг; курсанти; студенти; психічний стан; міміка.

Історія статті:

Отримано: 05.09.2023

Переглянуто: 06.10.2023

Прийнято: 02.11.2023

Рекомендоване посилання:

Михайлюк І., Захаренко Л. Розпізнавання та розуміння базових емоцій як складові емоційної обізнаності курсантів. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 103–112. doi: 10.33270/03233302.103.

*Відповідальний автор

Вступ

В умовах введення воєнного стану на всій території України важливим є використання поліцейськими профайлінгу під час перевірки підозрілих осіб (перевірка документів на блок-постах, проведення особистого огляду, обшуку) з метою запобігання протиправним діям, для пошуку та затримання особи, яка вчинила злочин, для виявлення осіб, причетних до злочинної діяльності, а також з метою визначення актуальних психоемоційних станів і прогнозування вірогідної поведінки чи намірів особи, з якою поліцейський взаємодіє (Halustian, Zakharenko, & Motliakh, 2019; Dmytryk, & Kondratiuk, 2021; Sweeney, 2022).

Профайлінг актуальний для всіх видів поліцейської діяльності (адміністративної, досудового розслідування, оперативно-розшукової, охоронної) як додатковий метод розкриття, розслідування та профілактики правопорушень.

Знання особливостей мімічних виявів базових емоцій і візуальне спостереження за їх виявами на обличчі людини, яке є об'єктом професійної уваги, дозволить розпізнати, яку емоцію (емоції) вона переживає, та в якому психічному стані перебуває. Розуміння поліцейськими Національної поліції України (далі – НПУ) емоцій інших людей передбачає наявність у них емпатії, здатності до розуміння й усвідомлення своїх емоцій.

Під час впізнання людиною власної емоції провідною ознакою є її суб'єктивне переживання, а під час розпізнання емоцій інших людей – мімічні вияви емоцій. На це не здатна жодна зі спроєктованих комп'ютерних моделей, оскільки відстежує лише один, найхарактерніший мімічний вияв людської емоції (Barmak et al., 2020). Упізнаючи емоції інших, людина використовує «когнітивні схеми емоцій» (тобто встановлює низку ознак, завдяки яким можна визначити наявність тієї чи іншої емоції, та зіставляє цю сукупність ознак зі схемою, що дозволяє ідентифікувати емоцію) (Zarytska, 2022). Вербальний опис емоції містить ознаки, які є константами в упізнанні емоцій за виразом обличчя, а їх кількість свідчить про пізнавальні можливості суб'єкта, вміння свідомо виокремлювати ознаки експресії та переживань (Goulman, 2018; Hud, 2018).

У психології емоційну обізнаність розглядають як здатність розрізняти та називати емоції; знання репертуару емоцій та їх експресивного вираження, усвідомлення й розуміння власних емоцій, постійне поповнення словника емоцій (Varii, 2016; Kyrylenko, 2018). Усвідомлення особистістю власних емоцій є чинником розумної поведінки, а розуміння емоцій інших людей сприяє побудові ефективної комунікації (Halustian, Zakharenko, & Motliakh, 2019; Dmytryk, & Kondratiuk, 2021).

Емоційний світ особистості досліджували такі українські та іноземні науковці в галузі психології: М. Б. Бригадир, Г. О. Гуд, П. Екман, В. В. Зарицька, Т. С. Кириленко, Т. М. Малкова; у філології: Н. К. Войцехівська, Л. І. Гаврищак, О. Ю. Літінська, Н. І. Михальчук, В. І. Паленга; у галузі технічних наук: О. В. Бармак, О. Д. Калита, Ю. В. Крак, В. О. Кузнєцов, А. І. Куляс, Е. А. Манзюк та ін.

Базові емоції – це емоції, спільні для всіх здорових людей на всіх континентах, що пояснюється наявністю фізіологічної бази (мозкові структури, що відповідають саме за цю емоцію) та зовнішньою схожістю у вираженні емоцій людьми (Izard, 2007; Matsumoto, & Hwang, 2013; Ortony, 2021; Zinck, & Newen, 2008). Більшість базових емоцій є вродженими. Через емоції реалізується задоволення (позитивні емоції)/незадоволення (негативні емоції) різних потреб організму (Voitsekhivska, 2018; Kyrylenko, 2018; Lazurenko, 2018; Linviakova, & Khahetska, 2018).

Американський психолог Пол Екман (Paul Ekman), який є відомим фахівцем у сфері психології емоцій і розпізнавання брехні, виокремив і детально описав сім базових емоцій: anger (гнів), disgust (відраза), fear (страх), joy (задоволення), sadness (сум), surprise (здивування), contempt (презирство) (Ekman, 1999; 2003; 2020). На його думку, в утворенні базових емоцій беруть участь три автономні ділянки обличчя: 1) лоб і брови; 2) ділянка навколо очей (очі, повіки та перенісся); 3) нижня частина обличчя (ніс, щоки, рот, підборіддя та щелепи) (Ekman, 2020).

Базова емоція «задоволення» – це активна позитивна емоція, що з'являється за умови повного задоволення актуальної потреби та виражається в гарному настрої (Varii, 2016; Ekman, 2020). Сигналом задоволення є посмішка.

Також Пол Екман стверджує, що слова «задоволення», «радість», «щастя», «веселощі», «fiero», «paches», «екстаз» недостатньо конкретні для опису емоції задоволення, однак відповідного слова немає. Ми використовуємо слово «радість» як назву цієї емоції. Близькими за змістом до концепту «радість» є «щастя», «веселість/веселощі», «задоволення», «приємність/приємне відчуття» (Varii, 2016; Havryshchak, & Borysenko, 2019; Olkhovych-Novosadiuk, 2022). Радість і задоволення – це складові щастя (Havryshchak, & Borysenko, 2019, p. 41).

Базова емоція «страх» має біологічне підґрунтя та прослідковується вже в немовлят. Згодом страх отримує соціалізовану, обумовлену національно-культурними особливостями форму вияву (Mykhalchuk, & Onufriieva, 2020; Bryhadyr, 2018).

Базова емоція «гнів» як фізіологічна та психологічна відповідь на сприйняту реальну чи вітальну загрозу може набувати форм від легкого роздратування до сильної люті (Litinska, &

Palenka, 2018, p. 139). Гнів уперше виявляється в немовлят у рефлексорному стисненні рук.

Базова емоція «відраза» (або огида) – це негативна емоція, яка є станом психічного пересичення та пов'язана з емоційним тоном відчуттів (Varii, 2016). Відразу викликає огидний об'єкт, у разі появи якого виникає природна реакція відторгнення (відкинути те, що може нашкодити). Це вияв антипатії, глибокої ворожості (Hud, 2018), що полягає в неприємних відчуттях в організмі (Ioffe, & Vynohradova, 2020, p. 105). Людина навчається почувати відразу в міру дорослішання та соціалізації, однак як самостійна емоція вона виникає в дитини у віці від 4 до 8 років.

Базова емоція «зневага» (або презирство) з'явилася, коли відраза стала більш соціальною. Зневага – це специфічний вияв ворожості, відчуття відрази однієї людини до іншої, що виражається в діях, повних сарказму (злої іронії) або ненависті, а її мімічний вияв відповідає комбінації двох емоцій: відрази та гніву (Varii, 2016; Ioffe, & Vynohradova, 2020). Виявом зневаги також є насмішка (Ioffe, & Vynohradova, 2020, p. 107). Зневага не належить до негативних емоцій, адже відчуття зневаги до інших приносить більшості людей задоволення (Ekman, 2020).

Найтриваліша за часом базова емоція людини – це «сум» (або смуток). Ця емоція виникає в разі значного незадоволення людини будь-якими аспектами життя, а також зумовлюється втратою значущої людини (Hud, 2018; Linviakova, & Khahetska, 2018).

Найкоротшою за тривалістю (до декількох секунд) є базова емоція «здивування» (або подив). Це враження від чогось несподіваного, дивного, незрозумілого (Varii, 2016; Malkova, 2018). Ця емоція виявляється в процесі пізнання та є реакцією на новий, несподіваний або невідомий об'єкт. Незвичайність стимулу є головною причиною появи здивування. З'являється ця емоція в дітей віком 5–7 місяців. Здивування проходить, коли людина усвідомлює, що відбувається.

Базові емоції можуть поєднуватися (радість – із подивом, зневагою, гнівом, страхом; відраза – із гнівом, подивом, страхом, смутом і радістю). Мімічні вияви базових емоцій можуть бути ледве помітними або дуже яскравими (залежно від інтенсивності переживання) (Malkova, 2018, p. 93; Lazurenko, 2018). Навіть якщо людина намагається приховати вияв своїх емоцій, то на якусь мить на її обличчі з'явиться мікровираз м'язів обличчя.

Матеріали та методи

Метою статті є емпіричне дослідження та окреслення особливостей емоційної обізнаності курсантів – майбутніх працівників органів і підрозділів Національної поліції України.

З цією метою серед курсантів, які навчаються офлайн у закладі вищої освіти із специфічними умовами навчання, було проведено емпіричне дослідження. До дослідницького процесу було залучено 32 респонденти, які ввійшли до складу чотирьох експериментальних груп:

1) курсанти першого курсу (n=17) Національної академії внутрішніх справ віком від 17 до 19 років (середнє значення – 17,4 роки);

2) студенти цивільних юридичних вишів (n=5) віком від 18 до 20 років (середнє значення – 19,2 роки);

3) поліцейські НПУ (n=5) віком від 28 до 40 років (середнє значення – 35,6) та зі стажем служби понад 10 років (середнє значення – 14,2 роки);

4) цивільні особи (n=5) віком від 36 до 60 років (середнє значення – 49,2 роки).

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що курсанти-першокурсники на початку професійного навчання не завжди правильно розуміють власні та чужі емоції, не досить вдало розрізняють базові емоції за їх мімічними виявами.

Під час проведення емпіричного дослідження використано:

1. Анкету, яка містила запитання закритого типу (варіанти відповідей: «так»/«ні») для вивчення розуміння респондентами емоцій.

2. Проективну методіку для вивчення особливостей розпізнавання респондентами базових емоцій за їх мімічними виявами.

Також у дослідженні застосовано методи емпіричного психологічного дослідження (тестування, анкетування), порівняльного аналізу, структурно-логічний метод. Для обробки результатів дослідження використано описову статистику, непараметричний статистичний критерій Фішера. Статистична обробка даних проводилася за допомогою функцій і формул версії Excel, яка входить у програмний пакет Microsoft Office 2007.

Результати й обговорення

З метою вивчення особливостей розуміння курсантами емоцій організовано анкетування.

На запитання анкети «Чи розумієте Ви свої емоції?» ствердно відповіли понад 58,8 % (10) курсантів (з них – 35,3 % (6) чоловічої та 23,5 % (1) жіночої статі). Заперечно відповіли 41,2 % (7) респондентів (з них – 5,9 % (1) чоловічої та 35,3 % (6) жіночої статі).

На запитання «Чи розумієте Ви емоції інших людей?» більшість курсантів (58,8 % (10 осіб) відповіли, що не розуміють чужих емоцій. Це визнали 17,6 % (3) чоловічої та 41,2 % (7) жіночої статі. Вважають, що можуть інтерпретувати емоції інших людей, 41,2 % курсантів (із них – 23,5 % (4) чоловічої та 17,6 % (3) жіночої статі).

Відповідно до отриманих відповідей було сформовано чотири групи курсантів:

- 1) розумію свої емоції, але не розумію чужих емоцій;
- 2) не розумію ні своїх, ні чужих емоцій;

3) розумію свої та чужі емоції; 4) розумію чужі емоції, однак не розумію своїх емоцій (Mykhailiuk, & Zakharenko, 2023).

Розподіл респондентів по групах подано на гістограмі (рис. 1).

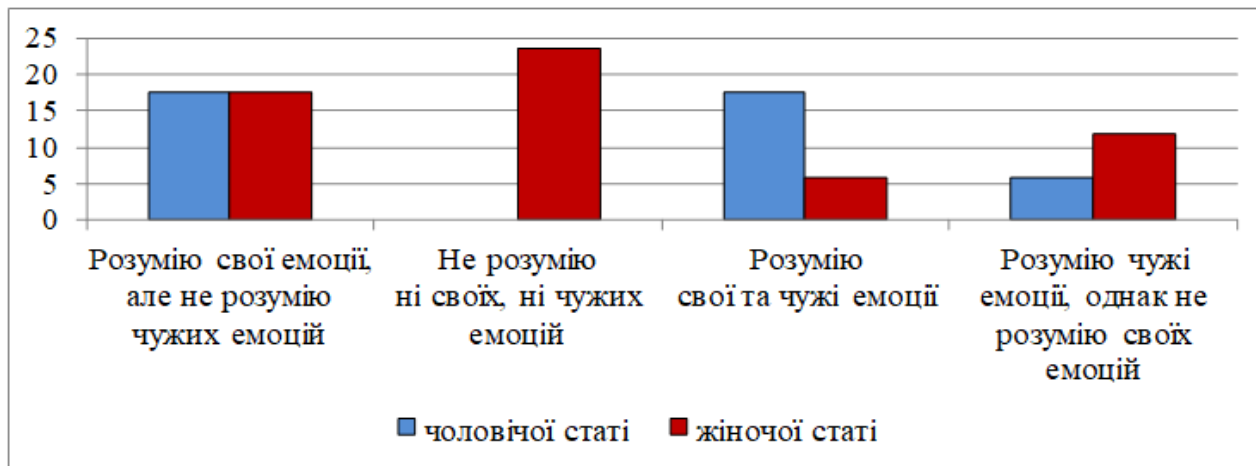

Рис. 1. Розуміння своїх та чужих емоцій курсантами різної статі, %

Згідно з отриманими даними майже чверть (23,5 %) курсантів (17,6 % чоловічої та 5,6 % жіночої статі) зазначили, що розуміють свої та чужі емоції, а третина (35,6 %) курсантів (порівну обох статей) – розуміють свої емоції, але не розуміють чужих. Вказали, що розуміють чужі емоції, але не розуміють своїх – 17,6 % курсантів (11,8 % чоловічої та 5,9 % жіночої статі). Приблизно кожна п'ята курсантка (23,5 %) не розуміє ні своїх, ні чужих емоцій (ніхто з респондентів чоловічої статі про це не зазначив).

За допомогою ϕ -критерію Фішера встановлено, що частка курсантів, які вважають, що розуміють свої емоції, але не розуміють чужих емоцій, статистично значимо не переважає інших ($\phi=1,18$; $p \geq 0,05$). Частка курсантів, які вважають, що розуміють свої емоції, та частка курсантів, які переконані у власному невмінні розуміти емоції інших людей, статистично суттєво не відрізняються ($p \geq 0,05$). Частки респондентів чоловічої та

жіночої статі, які переконані в розумінні своїх емоцій та нерозумінні емоцій інших людей, статистично значимо не відрізняються ($\phi=0,49$; $p \geq 0,05$). Частки курсантів, які висловилися щодо нерозуміння власних емоцій та які вказали про розуміння емоцій інших людей, статистично значимо не відрізняються ($\phi=0,426$; $p \geq 0,05$).

Таким чином, проведене анонімне опитування дозволило визначити, що однакова кількість курсантів, які розуміють свої емоції, та курсантів, які не розуміють емоції інших людей. Однакова кількість курсантів чоловічої та жіночої статі визнали, що розуміють власні, але не розуміють чужі емоції. Про нерозуміння ні своїх, ні чужих емоцій висловилися кожна четверта курсантка.

Порівняння отриманих даних респондентами емпіричних груп дозволило визначити диференціальні відмінності (табл. 1).

Таблиця 1

Відмінності в розумінні своїх і чужих емоцій респондентами експериментальних груп (φ-критерій Фішера)

	Відмінності					
	(курсанти-студенти)		(курсанти-поліцейські)		(курсанти-цивільні)	
	ϕ	p	ϕ	p	ϕ	p
Розумію свої емоції, не розумію чужі	0,66	0,100	1,65	0,049	1,79	0,037
Не розумію свої та чужі емоції	0,68	0,100	0,66	0,100	0,68	0,100
Розумію свої та чужі емоції	0,96	0,100	2,56	0,003	1,65	0,049
Не розумію свої емоції, розумію чужі	1,65	0,049	1,65	0,049	1,65	0,049

Згідно з даними таблиці статистично значущих відмінностей у розумінні своїх та чужих емоцій курсантами та студентами юридичних

вишів немає ($p \geq 0,05$). Крім того, лише курсанти обох статей висловилися щодо нерозуміння своїх та розуміння чужих емоцій ($\phi=1,65$; $p=0,049$).

Частка курсантів, які розуміють свої та чужі емоції, статистично значимо менша за поліцейських НПУ ($\phi=2,56$; $p=0,003$). Натомість частки курсантів і поліцейських НПУ, які не розуміють свої та чужі емоції, статистично значимо не відрізняються ($\phi=0,66$; $p\geq 0,05$).

Частка курсантів, які розуміють свої емоції та не розуміють чужих, статистично значимо менша, порівняно з цивільними особами ($\phi=1,79$; $p=0,037$). Частки курсантів і цивільних осіб, які висловилися щодо нерозуміння своїх і чужих емоцій, статистично значимо не відрізняються ($\phi=0,68$; $p=0,1$).

Отже, проведене анкетування студентів юридичних вишів, поліцейських НПУ та цивільних осіб щодо розуміння ними емоцій дозволило

визначити, що лише курсанти (чоловічої та жіночої статі) висловилися про те, що не розуміють своїх емоцій, але розуміють емоції інших людей. Поліцейські більш здатні до розуміння власних і чужих емоцій, ніж курсанти.

Відповідно до завдань дослідження застосовано проективну методуку, яка складалася із семи карток, кожна з яких містила зображення обличчя людини з мімічним вираженням однієї з базових емоцій (зображення взяті із книги П. Екмана) (Нуд, 2018). Респондентам було запропоновано визначити, яку базову емоцію передає людина, чие обличчя зображене на картках № 1–7

Узагальнені дані щодо правильних відповідей респондентів всіх експериментальних груп щодо ідентифікації емоцій подані у гістограмі (рис. 2).

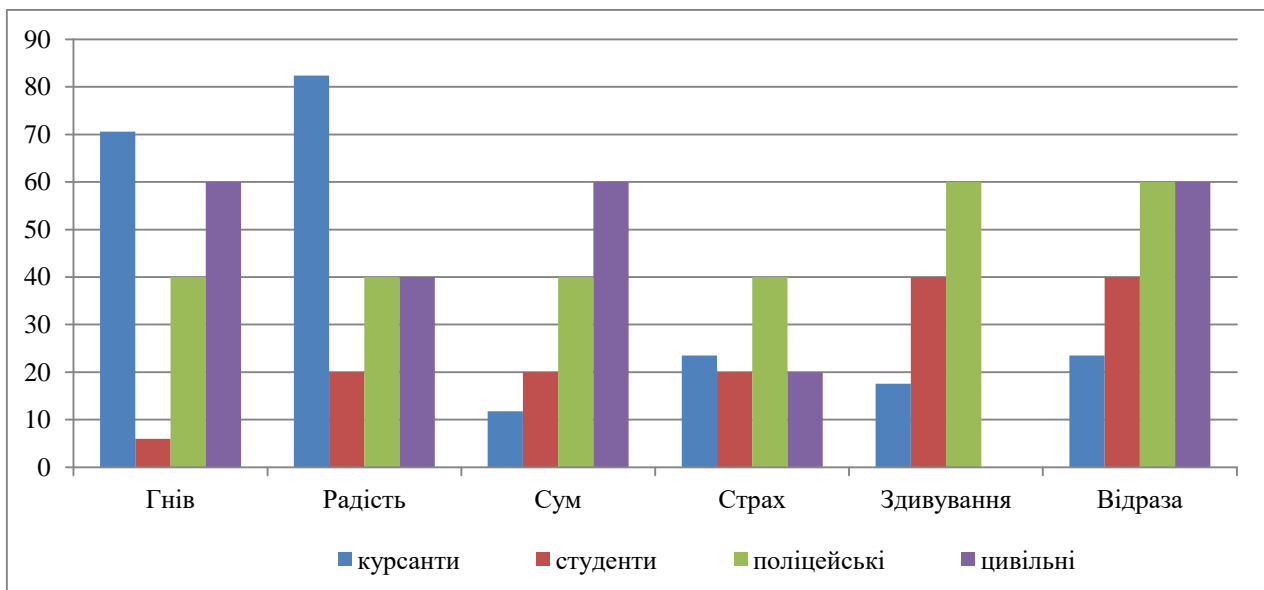

Рис. 2. Представленість правильних варіантів відповідей щодо розпізнавання базових емоцій (дані у %)

Відповідно до представлених у гістограмі даних респонденти експериментальних груп жодного разу не розпізнали за мімічними виявами емоцію «зневага», а цивільні особи ще й не ідентифікували емоції «відраза», «здивування». У

своїх відповідях поліцейські НПУ здебільшого використали слова, які описують психічні стани людини, але вони не є назвами базових емоцій.

Отримані відповіді курсантів подано в табл. 2.

Таблиця 2

Варіанти слів-відповідей курсантів на картки із зображеннями базових емоцій

Базові емоції	Слова-відповіді
Радість	Радість (11 разів), веселість (2), посмішка (1), щастя (1), хитрість (1), ейфорія (1)
Сум	Серйозність (3 рази), сум (2), невдоволення (2), погроза (1), байдужість (1), агресія (1), задуманість (1), втома (1), ображеність (1), розпач (1), стриманість (1), гнів (1), пригніченість (1)
Гнів	Злість (12 разів), застережливість (1), стурбованість (1), недорозуміння (1), серйозність (1), впевненість (1)
Страх	Страх (4 рази), агресія (3), здивування (2), шок (1), гидливість (1), злість (1), переляк (1), відраза (1) враженість (1), розчарування (1), гнів (1)
Здивування	Здивування (3 рази), шок (4), страх (2), розчарування (2), нерозуміння (1), ступор (1), серйозність (1), усвідомлення (1), враженість (1), хвилювання (1), розчарованість (1)
Відраза	Відраза (4 рази), невдоволення (4), біль (2), презирливість (1), противність (1), заздрість (1), нерозуміння (1), злість (1), неприязнь (1), здивування (1)
Зневага	Радість (3 рази), задуманість (2), зухвалість (2), недовіра (1), упевненість (1), нейтральність (1), нерішучість (1), обережність (1), посмішка (1), серйозність (1), спокійність (1), стомленість (1), щасливий (1)

Відповідно до даних таблиці, курсанти описали кожен із запропонованих базових емоцій, використовуючи від 6 до 13 слів-характеристик. Найбільшу кількість слів (13) курсанти застосували для опису емоцій «зневага», «сум», найменшу (6) – для опису емоцій «радість», «гнів».

Для інтерпретації базової емоції «радість» курсанти використали слова, які описують емоцію задоволення («радість», «щастя», «веселість») та слово «ейфорія», що є найвищим виявом радості. Слід зазначити, що одна особа за ознакою «посмішка» не ідентифікувала цю емоцію, а одна особа використала слово «хитрість», однак воно є ознакою підступності, а не радості.

Базову емоцію «сум» точно назвали лише двічі. Курсанти використовували близькі за значенням слова «пригніченість», «розпач», «ображеність», «невдоволення», а також протилежні за значенням – «агресія», «гнів». Також для опису цієї емоції було використано слова «серйозність», «погроза», «байдужість», «стриманість».

Для опису базової емоції «гнів» курсанти використали синонім «злість» дванадцять разів, а решта відповідей були неправильними.

Базова емоція «страх» точно названа курсантами чотири рази. Використані слова «шок», «здивування», «враженість» точно не описують цю емоцію. У фаховій літературі формами вияву страху називають острах, тривожність, боязкість, переляк, побоювання, розгубленість, панічний стан,

а також жах – крайній ступінь вияву страху (Bryhadyr, 2018; Malkova, 2018).

Базова емоція «здивування» впізнана трічі. Курсанти вжили близьке за значенням слово «враженість», а також слова «шок», «страх», «розчарування», які не описують цю емоцію.

Базову емоцію «відраза» курсанти розпізнали чотири рази. Вони використали для її опису слова «противність» та «презирливість», але, відповідно до думки П. Екмана, відразу можна відчувати до чогось, а презирство – до людини (Hud, 2018). Зовсім не ідентифікують базову емоцію «відраза» вжиті курсантами слова «біль», «злість», «невдоволення», «неприятель» (означає неприхильність до кого-небудь і нелюб'язне ставлення), «зздрість» (неприятель, вороже ставлення до успіхів і переваг інших).

Базову емоцію «зневага» жодного разу не було впізнано. Її курсанти помилково ідентифікували як базову позитивну емоцію «радість» («щастя») або як її мімічний вияв – «посмішка». Для інтерпретації емоції «зневага» курсанти використали слова, які є назвами рис характеру особистості: «впевненість», «нерішучість», «серйозність», «обережність»), а також слово «зухвалість», що означає негативний поведінковий вияв, відсутність належної поваги до когось; назви психічних станів («спокійність», «стомленість», «задуманість»).

Узагальнені результати щодо правильної інтерпретації курсантами базових емоцій подано в табл. 3.

Таблиця 3

Характеристика правильно визначених емоцій курсантами, %

Радість	Гнів	Страх	Відраза	Здивування	Сум	Зневага
82,4	70,6	23,5	23,5	17,6	11,8	–

Відповідно до отриманих результатів більшість курсантів (70,6 – 82,4 %) розпізнали емоції «радість» і «гнів» за їх мімічними виявами. Решту базових емоцій змогли інтерпретувати лише від 12 до 24 % курсантів. Емоцію «зневага» не впізнав ніхто з них.

Статистично визначено, що курсанти найчастіше впізнавали емоцію «радість» ($\phi=2,21$; $p=0,013$) з-поміж усіх запропонованих зображень базових емоцій. Базову емоцію «гнів» ($\phi=1,60$; $p=0,055$) курсанти впізнавали не частіше за інші базові емоції. Такі базові емоції, як «сум», «здивування», «відраза» та «страх» курсанти

здебільшого розпізнавали рідше за інші базові емоції ($p \geq 0,05$).

Отже, курсанти правильно ідентифікували (принаймні один раз) усі базові емоції, окрім емоції «зневага». Найпростіше їм вдалося вербалізація емоцій «радість», «сум», найскладніше – «зневага», «сум». Водночас немає жодної базової емоції, яку б правильно розпізнали всі курсанти. Найчастіше вони правильно ідентифікували базову емоцію «радість», яка передає стан задоволення. Найбільші труднощі курсанти відчули під час розпізнавання за мімічними виявами базової емоції «зневага» та її вербалізації.

Таблиця 4

Відмінності в розпізнанні базових емоцій респондентами експериментальних груп (Ф-критерій Фішера)

Базові емоції	Відмінності		
	(курсанти-студенти)	(курсанти-поліцейські)	(курсанти-цивільні)
Гнів	0,42	5,19***	0,43
Радість	2,56**	1,72*	1,72*
Сум	1,33	1,27	2,03*
Страх	0,16	0,68	0,16
Здивування	0,92	1,72*	1,65*
Відраза	0,68	1,44	1,92*

Примітка: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; *** – $p \leq 0,001$

Відповідно до даних таблиці, статистично значимо встановлено, що курсанти частіше правильно ідентифікували емоцію «радість», ніж респонденти інших експериментальних груп: поліцейські НПУ ($\varphi=1,72$; $p=0,043$), студенти ($\varphi=2,56$; $p=0,003$), цивільні особи ($\varphi=1,72$; $p=0,043$).

Курсанти частіше впізнавали емоцію «гнів», порівняно з поліцейськими НПУ ($\varphi=5,19$; $p=0,000$), причому частота правильного впізнавання цієї емоції курсантами, студентами та цивільними особами не відрізняється ($p \geq 0,05$).

Частота правильної ідентифікації курсантами емоцій «страх», «відраза» така ж, як і в респондентів інших експериментальних груп ($p \geq 0,05$). Однак емоцію «здивування» частіше впізнавали поліцейські НПУ, ніж курсанти ($\varphi=1,72$; $p=0,043$), а частота правильної інтерпретації цієї емоції курсантами та студентами не відрізняється ($\varphi=0,92$; $p \geq 0,05$).

Емоцію «сум» частіше впізнавали цивільні особи ($\varphi=2,03$; $p=0,021$), аніж курсанти.

Таблиця 5

Характеристика правильно визначених базових емоцій курсантами, які зазначили, що розуміють / не розуміють емоції інших людей, %

	Радість	Гнів	Страх	Сум	Відраза	Здивування	Зневага
Розумію емоції інших людей	60%	60%	30%	10%	10%	10%	–
Не розумію емоції інших людей	85,7%	85,7%	14,3%	14,3%	42,9%	14,3%	–

Згідно з наведеними в таблиці даними курсанти, які впевнені, що розуміють емоції інших людей, удвічі частіше впізнають емоцію «страх», яка виявляється в ситуації загрози, ніж курсанти, які переконані у своєму невмінні розуміти чужі емоції. Останні впізнають емоцію «відраза», яка є станом психічного пересичення, у чотири рази частіше, ніж курсанти, які вважають, що розуміють емоції інших людей.

Статистично значущих відмінностей у розпізнаванні базових емоцій курсантами, які переконані, що розуміють чужі емоції, та курсантами, які впевнені, що не розуміють чужих емоцій, не встановлено.

Висновки

За результатами проведеного емпіричного дослідження визначено:

– Рівень емоційної обізнаності курсантів-першокурсників недостатній. Курсанти не завжди усвідомлюють і розуміють емоції, які переживають, можуть їх правильно вербалізувати й інтерпретувати, відчують труднощі в розпізнанні та розумінні базових емоцій за їх мімічними виявами.

– Курсанти менш упевнені у власній здатності зрозуміти свої та чужі емоції, аніж поліцейські НПУ, однак більше переконані в цьому, порівняно з цивільними особами старшого за них віку.

– Більшість опитаних курсантів вказали, що розуміють свої емоції. Менше половини опитаних курсантів вважають, що розуміють емоції інших людей. Наявні курсанти жіночої статі, які зазначили, що не розуміють ні своїх, ні чужих емоцій, та курсанти обох статей, які впевнені, що розуміють емоції інших людей, однак не розуміють власні емоції.

– Курсанти й студенти схожі за своєю переконаністю щодо розуміння своїх емоцій і нерозуміння емоцій інших людей, чим значно відрізняються від поліцейських НПУ та цивільних осіб, які впевнені в наявності цих умінь у них.

– Базові емоції за їх мімічними виявами розпізнали не всі респонденти експериментальних груп: емоцію «зневага» не розпізнав ніхто, емоції «відраза», «здивування» не розпізнали цивільні особи, емоцію «радість» – студенти.

– Курсанти, які перебувають на офлайн навчанні, частіше впізнавали емоцію «радість», порівняно з респондентами інших експериментальних груп, зокрема студентами цивільних вишів, які навчаються онлайн. Курсанти частіше впізнавали емоцію «гнів», ніж поліцейські НПУ. Натомість емоцію «здивування» частіше впізнавали поліцейські НПУ, аніж респонденти інших експериментальних груп. Курсанти, як і студенти юридичних вишів та поліцейські НПУ, відчували труднощі у впізнаванні емоції «сум», яка є протилежною радості, на відміну від цивільних осіб.

– Курсанти, які зазначили, що розуміють чужі емоції, та курсанти, які вказали, що не розуміють чужі емоції, не відрізняються за вмінням впізнавати базові емоції за їх мімічними виявами, відчують труднощі у впізнаванні та розумінні емоцій оточення.

– Курсанти – майбутні поліцейські НПУ потребують розвитку здатності диференціювати патерни лицьової експресії співрозмовника (об'єкта професійної уваги) насамперед за мімічними виявами базових емоцій («зчитування» емоцій інших людей) і поповнення свого словника емоцій (вербалізації емоцій).

Перспективами майбутніх наукових досліджень є вивчення особливостей емоційної обізнаності курсантів різних курсів і спеціальностей.

References

- [1] Barmak, O.V., Manziuk, E.A., Kalyta, O.D., Krak, Yu.V., Kuznietsov, V.O., Kulas, A.I. (2020). Recognition of emotional manifestations by grouping clusters of characteristic facial expressions of a person. *Programming problems*, 2-3, 173-183. doi: 10.15407/pp2020.02-03.173.
- [2] Bryhadyr, M.B. (2018). Peculiarities of the appearance and feeling of the emotion of fear in modern society. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, 2(1), 20-24. Retrieved from <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/449>.
- [3] Dmytryk, Yu.I., & Kondratiuk, O.V. (2021). Profiling in the activities of operational units. *Social and legal studies*, 3(13), 95-100. doi: 10.32518/2617-4162-2021-3-95-100.
- [4] Ekman, P. (1999). *Basic Emotions*. Chapter 3. T. Dalgleish, M. J. Power (Eds.). First published. doi: 10.1002/0470013494.ch3.
- [5] Ekman, P. (2003). *Emotions Revealed: Understanding Faces and Feelings*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- [6] Ekman, P. (2020). *The theory of lies. How to identify a liar in business, politics and private life*. Kyiv: KM-Books.
- [7] Goulman, D. (2018). *Emotional intelligence*. Kharkiv: Vivat.
- [8] Halustian, O.A., Zakharenko, L.M., & Motliakh, O.I. (2019). *Profiling technologies in investigative activity*. Kyiv: Osvita Ukrainy.
- [9] Havryshchak, L., & Borysenko, Z. (2019). Happiness as a psychological category. *Problems of humanitarian sciences*, 45, 39-51. doi: 10.24919/2312-8437.45.196994.
- [10] Hud, H.O. (2018). Emotional sphere of personality: theoretical and methodological aspect of research. *Actual problems of psychology*, 14(1), 84-94.
- [11] Ioffe, M.V., & Vynohradova, V.E. (2020). The use of non-verbal manifestations of disgust and contempt in the communicative process. *Scholarly notes of V.I. Vernadsky Tavri National University*, 31(70), 4, 103-109. doi: 10.32838/2709-3093/2020.4/15.
- [12] Izard, C. (2007). Basic Emotions, Natural Kinds, Emotion Schemas, and a New Paradigm. *Perspectives on Psychological Science*, 2(3). doi: 10.1111/j.1745-6916.2007.00044.x.
- [13] Kyrylenko, T. (2018). Emotional sphere of personality: study vectors. *Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University*, 1(8), 26-30. Retrieved from <https://bpsy.knu.ua/index.php/psychology/article/view/190>.
- [14] Lazurenko, O.O. (2018). *Psychology of emotions*. Kyiv: Kn. Plus.
- [15] Linviakova, I.A., & Khahetska, N.V. (2018). Research on the influence of emotions on the state of personality. *A young scientist*, 11(51), 806-809.
- [16] Litinska, O., & Palenka, V. (2018). The concept of "anger" in linguistic and psychological research. *A young scientist*, 12(64), 139-142. doi: 10.32839/2304-5809/2018-12-64-36.
- [17] Malkova, T.M. (2018). *Visual psychodiagnostics*. Kyiv: Derzh. un-t telekomunikatsii.
- [18] Matsumoto, D., & Hwang, H.S. (2013). Basic Emotions. *Cross-Cultural Psychology*, 2. doi: 10.1002/9781118339893.wbecpp196.
- [19] Mykhailiuk, I.O., & Zakharenko, L.M. (2023). Understanding of emotions by students of higher education. *Scientific start 2023: materials of the International of science conference* (pp. 76-79). Kyiv: ACADEMCONF.COM. Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/24153>.
- [20] Mykhalchuk, N., & Onufriieva, L. (2020). Psycholinguistic features of the representation of emotions using the concept "fear". *Problems of modern psychology*, 48, 206-227. doi: 10.32626/2227-6246.2020-48.206-227.
- [21] Olkhovych-Novosadiuk, M. (2022). Psycholinguistic aspects of the concept of joy in the Ukrainian language and culture. *Slavia orientalis*, LXXI(3), 611-624. doi: 10.24425/slo.2022.142782.
- [22] Ortony, A. (2021). Are All "Basic Emotions" Emotions? A Problem for the (Basic) Emotions Construct. *Perspectives on Psychological Science*, 17(2). doi: 10.1177/1745691620985415.
- [23] Sweeney, K. (2022). Understanding emotion as a strategy in policing. *The Police Journal: Theory, Practice and Principles*, 95(3). doi: 10.1177/0032258X211018496.
- [24] Varii, M.Yu. (2016). *General psychology* (5th ed.), (vol. 1). Lviv: Apriori.
- [25] Voitsekhivska, N.K. (2018). Negative emotions as an obstacle to mutual understanding between speakers in a dialogic discourse. *Scientific newsletter of I. Franko Drohobyt'sk State Pedagogical University*, 9, 40-43.
- [26] Zarytska, V.V. (2022). Awareness of one's own emotions as a factor of intelligent behavior. *Bulletin of Kharkiv National Pedagogical University named after H.S. Skovoroda*, 66, 95-102. doi: 10.34142/23129387.2022.66.06.
- [27] Zinck, A., & Newen, A. (2008). Classifying Emotion: A Developmental Account. *Synthese*, 161(1), 1-25. doi: 10.1007/s11229-006-9149-2.

Список використаних джерел

- [1] Бармак О. В., Манзюк Е. А., Калита О. Д., Крак Ю. В., Кузнецов В. О., Куляс А. І. Розпізнавання емоційних проявів за групуванням скупченостей характерних мімічних станів обличчя людини. *Проблеми програмування*. 2020. № 2-3. С. 173–183. doi: 10.15407/pp2020.02-03.173.
- [2] Бригадир М. Б. Особливості появи та відчуття емоції страху у сучасному суспільстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 2. Т. 1. С. 20–24. (Серія «Психологічні науки»). URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/449>.
- [3] Дмитрик Ю. І., Кондратюк О. В. Профайлінг у діяльності оперативних підрозділів. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 3 (13). С. 95–100. doi: 10.32518/2617-4162-2021-3-95-100.
- [4] Ekman P. Basic Emotions. Chapter 3 / Editor(s): T. Dalgleish, M. J. Power. First published. 25 February 1999. doi: 10.1002/0470013494.ch3.
- [5] Ekman P. *Emotions Revealed: Understanding Faces and Feelings*. London: Weidenfeld and Nicolson, 2003.
- [6] Екман П. Теорія брехні. Як визначити брехуна в бізнесі, політиці та приватному житті. Київ: КМ-Букс, 2020. 320 с.
- [7] Гоулман Д. Емоційний інтелект. Харків: Віват, 2018. 512 с.
- [8] Галустьян О. А., Захаренко Л. М., Мотлях О. І. Технології профайлінгу в слідчій діяльності: метод. рек. Київ: Освіта України, 2019. 45 с.
- [9] Гавришак Л., Борисенко З. Щастя як психологічна категорія. *Проблеми гуманітарних наук*. 2019. № 45. С. 39–51. (Серія «Психологія»). doi: 10.24919/2312-8437.45.196994.
- [10] Гуд Г. О. Емоційна сфера особистості: теоретико-методологічний аспект дослідження. *Актуальні проблеми психології*. 2018. Т. 14. Вип. 1. С. 84–94.
- [11] Іоффе М. В., Виноградова В. Є. Використання невербальних проявів відрази та презирства в комунікативному процесі. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2020. Т. 31 (70). № 4. С. 103–109. (Серія «Психологія»). doi: 10.32838/2709-3093/2020.4/15.
- [12] Izard C. Basic Emotions, Natural Kinds, Emotion Schemas, and a New Paradigm. *Perspectives on Psychological Science*. 2007. Vol. 2. Issue 3. doi: 10.1111/j.1745-6916.2007.00044.x.
- [13] Кириленко Т. Емоційна сфера особистості: вектори вивчення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. Т. 1. № 8. С. 26–30. (Серія «Психологія»). URL: <https://bpsy.knu.ua/index.php/psychology/article/view/190>.
- [14] Лазуренко О. О. Психологія емоцій. Київ: Кн. Плюс, 2018. 264 с.
- [15] Літвякова І. А., Ханецька Н. В. Дослідження впливу емоцій на стан особистості. *Молодий вчений*. 2017. № 11 (51). С. 806–809.
- [16] Літінська О., Паленга В. Концепт «гнів» в лінгвістичних та психологічних дослідженнях. *Молодий вчений*. 2018. № 12 (64). С. 139–142. doi: 10.32839/2304-5809/2018-12-64-36.
- [17] Малкова Т. М. Візуальна психодіагностика: навч. посіб. Київ: Держ. ун-т телекомунікацій, 2018. 132 с.
- [18] Matsumoto D., Hwang H. S. Basic Emotions. *Cross-Cultural Psychology*. 2013. Vol. 2. doi: 10.1002/9781118339893.wbeccp196.
- [19] Михайлюк І. О., Захаренко Л. М. Розуміння емоцій здобувачами вищої освіти. *Науковий старт 2023: матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 29 січ. 2023 р.)*. Київ: ACADEMCONF.COM, 2023. С. 76–79. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/24153>.
- [20] Михальчук Н., Онуфрієва Л. Психолінгвістичні особливості репрезентації емоцій за допомогою концепту «страх». *Проблеми сучасної психології*. 2020. № 48. С. 206–227. doi: 10.32626/2227-6246.2020-48.206-227.
- [21] Ольхович-Новосадиук М. Психолінгвістичні аспекти концепту радості в українській мові та культурі. *Slavia orientalis*. 2022. Т. LXXI. № 3. С. 611–624. doi: 10.24425/slo.2022.142782.
- [22] Ortony A. Are All «Basic Emotions» Emotions? A Problem for the (Basic) Emotions Construct. *Perspectives on Psychological Science*. 2021. Vol. 17. Issue 2. doi: 10.1177/1745691620985415.
- [23] Sweeney K. Understanding emotion as a strategy in policing. *The Police Journal: Theory, Practice and Principles*. 2022. Vol. 95. Issue 3. doi: 10.1177/0032258X211018496.
- [24] Варій М. Й. Загальна психологія: підручник: у 2 т. 5-те вид., випр. і доповн. Львів: Априорі, 2016. Т. 1. 382 с.
- [25] Войцехівська Н. К. Негативні емоції як перешкода для взаєморозуміння мовців у діалогічному дискурсі. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка*. 2018. № 9. С. 40–43. (Серія «Філологічні науки»).
- [26] Зарицька В. В. Усвідомлення власних емоцій як чинник розумної поведінки. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2022. Вип. 66. С. 95–102. (Серія «Психологія»). doi: 10.34142/23129387.2022.66.06.
- [27] Zinck A., Newen A. Classifying Emotion: A Developmental Account. *Synthese*. 2008. Vol. 161. Issue 1. P. 1–25. doi: 10.1007/s11229-006-9149-2.

Recognition and Understanding of Basic Emotions as Components of Emotional Awareness of Cadets

MYKHAILIUK Ivanna

Student of Higher Education of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2639-1353>;

ZAKHARENKO Liudmyla

PhD in Psychology, Senior Researcher of the Unit for the Organization of Scientific Activity and Protection of Intellectual Property Rights of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2121-0862>

Abstract: The article presents the results of an empirical study of emotional awareness of first-year cadets. Their ability to recognize basic human emotions by facial expressions, to understand and correctly interpret their emotions and the emotions of other people was analyzed. The purpose of the study is an empirical study of the emotional awareness of cadets. The research methodology consists of modern scientific ideas about the physiological basis of emotions and their differentiation. The research used methods of empirical psychological research (testing, questionnaires), comparative analysis, and the structural-logical method. The scientific novelty of the research lies in the fact that the study of the features of emotional awareness of cadets at the beginning of professional training was carried out. It was established that the level of emotional awareness of first-year cadets is insufficient. Cadets do not always realize and understand the emotions they experience, they cannot always interpret them. They experience difficulties in recognizing and verbalizing basic emotions based on their facial expressions. Cadets are less confident in their own ability to understand their own and other people's emotions, compared to police officers of the National Police of Ukraine and civilians who are older than them. The cadets, like law students, police officers and civilians, did not recognize the emotion "contempt" among other basic emotions. The most recognizable basic emotion is "joy", which cadets recognized more often than law students, police officers, and civilians. However, the emotion "anger" is more recognized and the emotion "surprise" less recognized by university students than police officers. Graduates and police officers were more likely to fail to recognize the emotion of "adness", which is the opposite of joy, compared to civilians. The conducted research made it possible to draw a conclusion about the need to develop the emotional awareness of cadets.

Keywords: basic emotions; emotional awareness; profiling; cadets; students; mental state; facial expressions.

DOI: 10.33270/03233302.113
УДК 371

Психологічні особливості переживання бойової психотравми комбатантами

ПІДЛІСНИЙ Юрій*

здобувач Інституту держави та права ім. В. М. Корецького НАН України
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5299-2238>

Анотація. Метою статті є вивчення психологічних особливостей переживання бойової психотравми комбатантами. Методологічну основу дослідження становлять наукові концепції вивчення бойової психотравми військовослужбовців і можливих варіацій психічних розладів після її отримання. Методологічний інструментарій обрано відповідно до окресленої мети, специфіки об'єкта і предмета дослідження. Розглянуто низку теоретичних положень щодо трактування понятійного апарату дослідження (психотравма, бойовий стрес, гострий травматичний розлад, посттравматичний розлад тощо). Висвітлено особливості перебігу гострого травматичного розладу та посттравматичного розладу, окреслено притаманні їм ознаки. Схарактеризовано детермінанти виникнення гострого травматичного та посттравматичного розладів. Доведено, що для здійснення ефективної індивідуальної професійно-психологічної підготовки військовослужбовців до потенційної бойової травматизації важливо орієнтуватися на профіль особистості, яка має підвищений ризик виникнення посттравматичного стресового розладу та гострого стресового розладу. Наукова новизна статті полягає в узагальненні теоретичних засад розгляду проблеми переживання бойової психотравми військовослужбовцями. У висновках визначено, що збереження психічного здоров'я комбатантів обумовлює необхідність розмежування наслідків їх бойової психотравматизації з метою реалізації індивідуального підходу здійснення психологічної допомоги після перебування в екстремальних умовах воєнного конфлікту.

Ключові слова: бойовий стрес; психотравма; гострий стресовий розлад; посттравматичний стресовий розлад; чинники психотравми.

Історія статті:

Отримано: 25.08.2023

Переглянуто: 28.09.2023

Прийнято: 30.10.2023

Рекомендоване посилання:

Підлісний Ю. Психологічні особливості переживання бойової психотравми комбатантами. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 113–119. doi: 10.33270/03233302.113.

*Відповідальний автор

© Підлісний Ю., 2023

Вступ

Війна в Україні актуалізувала проблему невинного збільшення кількості психічних і поведінкових розладів. Важливе значення мають теоретичні та прикладні дослідження психологічних особливостей переживання бойової психотравми військовослужбовцями. Науковий інтерес учених зосереджувався переважно на проблемі нейтралізації вже сформованого посттравматичного стресового розладу (ПТСР) особистості, поза увагою залишалася тематика гострого стресового розладу військовослужбовців. Гострий стресовий розлад (ГСР) має складну, багатофакторну структуру, основу якої становлять процеси опрацювання травматичного досвіду.

Матеріали та методи

Трансформація невротичних реакцій гострого періоду психотравми та поява особистісних і поведінкових розладів у віддаленому періоді були предметом дослідження різних науковців (Blinov, 2019; Kolesnichenko, 2018; Bryant, 2017; Dami et al., 2018; Fajarito, & Guzmán, 2017; Forbes et al., 2007; Barzoki et al., 2023; Kazlauskas, Kairyte, & Zelviene, 2023; Koven, 2018; Langer, Dymczyk, Brehm, & Ronel, 2023; MacKenzie, Ostrowski-Delahanty, Pacella-LaBarbara, & Douglas, 2021; Meiser-Stedman, McKinnon, Dixon, & Boyle, 2017). Зазначене зумовлює актуальність аналізу проблеми психологічних особливостей бойової психотравматизації комбатантів. Метою статті є вивчення психологічних особливостей переживання бойової психотравми комбатантами. Проблему психологічної травматизації військовослужбовців розглядали у своїх наукових працях такі фахівці: В. І. Алещенко, А. А. Боченков, Д. Вільсон, Б. Грін, А. Кардинер, О. С. Колесніченко, Д. Лінді, Г. І. Ломакін, В. Ф. Місюра, В. С. Новиков, Є. В. Підчасов, О. В. Тімченко та ін. Психотравму (синонімічними є терміни «емоційний травматичний стрес», «емоційна травма», «психологічна травма», «психічна травма») описують переживання невідповідності між загрозливими факторами ситуації та індивідуальними можливостями їх подолання, яке супроводжується інтенсивним страхом, гострим відчуттям безпорадності та втрати контролю, когнітивними змінами й змінами в способах регуляції афектів, що спричиняє іноді тривалі фізичні, психічні та особистісні розлади.

Результати й обговорення

У професійній діяльності військовослужбовців виокремлюють такі види психічної травми: психічна травма як екстремальна подія, що обмежена в часі (тобто має початок і кінець), чинить негативний вплив на психіку військового (наприклад: отримання травм унаслідок виконання службового завдання, втрата товариша

на службі тощо); довготривала психотравма або така, що виникає внаслідок повторюваності чисельності незначних психотравмувальних подій, повсякденних ситуацій професійного стресу; «кумулятивна» психотравма, що виникає як результат накопичення екстремального й повсякденного травматичного досвіду, характеризується тим, що попередня психотравма посилює вплив наступної (Kondriukova, & Sliusar, 2013).

Реакція військовослужбовця на вплив стресорів бойової обстановки залежить як від їх значущості для конкретного учасника бойових дій, так і від особливостей опанувальної поведінки. Значущість впливу на психіку військовослужбовця тих чи тих бойових стресорів зумовлена його індивідуально-психологічними особливостями, професійною та психологічною готовністю до ведення бойових дій, характером і рівнем бойової мотивації, особливостями сприйняття військово-службовцем місця та ролі бойових дій в історії та перспективі системи його життєдіяльності. Своєю чергою ефективність опанувальної поведінки військовослужбовця залежить від рівня його активності, спрямованої на протидію негативному впливу стрес-факторів бойової обстановки, характеру використаних ним способів подолання дестабілізаційного впливу бойових стресорів на психіку, поведінку й життєдіяльність загалом, наявності у військовослужбовця досвіду опанувальної поведінки в бойовій обстановці та її змісту (Ahaiev et al., 2020).

Серед характеристик бойової діяльності, що позначаються на інтенсивності бойового стресу, виокремлюють такі: ступінь бойової активності конкретного військовослужбовця, що пов'язаний з кількістю бойових операцій, у яких військовослужбовець брав безпосередню участь і які становили реальну загрозу для його життя; значущість бойових дій, у яких брав участь військовослужбовець, для виконання масштабніших бойових завдань; ступінь напруженості й характер бойових дій військовослужбовця (важливе значення має участь військовослужбовця в бойових діях із противником, сили якого істотно переважають, в умовах вимушеного відступу, в оточенні); кількість бойових втрат у частині, підрозділі, де проходив службу військовослужбовець, а також сприйняття цим військовослужбовцем їх доцільності й зумовленості об'єктивними умовами бойової діяльності.

Особливий вплив на рівень вияву бойового стресу в конкретного військово-службовця мають такі фактори: кількість перенесених ним поранень, контузій, отриманих травм, доз опромінення, обставини (якщо це траплялося) взяття в полон, тривалість й умови перебування в полоні. Поряд із переліченими факторами виокремлюють також деякі соціальні, етнічні, релігійні, сімейні й інші обставини, які додатково сприяють інтенсифікації

виявів бойового стресу у військовослужбовців. До них належать:

- непопулярність війни в країні, громадянином якої є військовослужбовець, що бере участь у бойових діях;
- наявність у військовослужбовця негативного досвіду переживання бойового стресу в минулому;
- незначний особистий досвід опанувальної поведінки, який був у військовослужбовця в добойовому житті;
- належність учасника бойових дій до національності, етнічно близької до національності солдатів противника (передусім якщо військовослужбовець належить до національної меншини у своїй країні);
- схожість або близькість віросповідання учасника бойових дій до віросповідання солдатів противника (насамперед якщо військовослужбовець належить до релігійної меншини у своїй країні);
- належність учасника бойових дій до жіночої статі;
- складна психологічна або матеріально-економічна ситуація в родині військовослужбовця (Kolesnichenko, 2018).

Під час локальних війн їх доповнюють найважливіші для сучасного військовослужбовця особисті й водночас соціально-громадські міркування про завдання та методи ведення війни, її наслідки (Makarчук, 2014). Протягом тривалого часу формувалася комплекс соціальних емоційно позитивних для військовослужбовця чинників, які активно поділяє суспільство, де воїн – захисник родини, Батьківщини. Усвідомлення високої мети військової служби, її героїзація допомагали військовослужбовцям долати чимало складнощів. Ставлення суспільства до захисників формувало в них почуття гордості за обраний шлях і впевненість у своїй соціальній значущості.

Серед причин бойового стресу можна виокремити й такі, які можуть його пом'якшити належною організацією військової служби, професійною, психологічною підготовкою та підтриманням належного морально-психологічного стану в підрозділі. До таких причин бойового стресу можна віднести: відповідальність за виконання завдання, недостатність і невизначеність інформації, що надходить, дефіцит часу під час прийняття рішень і здійснення бойових дій, невідповідність рівня професійних навичок вимогам, що ставлять умови бою до особистості, психологічна невідповідність до виконання конкретного завдання, невпевненість у надійності зброї, недовіра до командування, фактори ізоляції (під час дій у відриві від основних сил, перебування в ізольованих укриттях) тощо.

Розлад психічної діяльності, пов'язаний з переживаннями, які травмують психіку, обумовленими бойовою обстановкою, індивідуальний, однак його ступінь безпосередньо залежить від сукупності реакцій на цей фактор усього

підрозділу. Колективна реакція чинить значний вплив на дисципліну й організованість підрозділів.

Іншим фактором, що впливає на психіку людини, є ступінь оволодіння зброєю та бойовою технікою, повнота об'єктивного уявлення про майбутні умови ведення бойових дій. Важливим фактором, що сприяє виникненню бойового стресу, є порушення режиму сну. Уже після однієї безсонної ночі боєздатність знижується, швидко зменшується обсяг пам'яті, насамперед короткочасної, що призводить до зниження рівня збереження інформації, що надходить, ускладнює прийняття рішень у відповідальні моменти. Реакція на критичні ситуації, що виникають раптово, знижується (Chala, & Shakhraichuk, 2018).

Військовослужбовці, які отримали психотравму внаслідок несення служби в екстремальних умовах, здебільшого переживають стан гострого травматичного стресу впродовж нетривалого часу. Після закінчення впливу травматичного фактора більша частина особового складу повертається у звичний для них психічний стан, проте певна категорія військових відчують на собі вплив стрес-фактора й після закінчення впливу травматичної ситуації, а психічні порушення трансформуються в розлади. В умовах війни, тривалій постійної загрози тероризму українські військові відчують вкрай інтенсивні емоції, пов'язані з відчуттям неспокою, гніву та смутку, характерні для більшості людей, є здоровою, нормальною реакцією на бойові дії. Але деякі військові можуть мати значно глибші реакції на бойові дії, які порушують їх психологічне здоров'я.

Ризик появи симптомів порушення психіки стосується молодших військовослужбовців віком 18–24 років, у яких виявлено симптоми депресії або були проблеми з алкоголем. Симптоми ПТСР розвиваються у 12–20 % військовослужбовців, які перенесли бойову травму, але не звернулися за психологічною допомогою через побоювання зневаги за вияви слабкості, боягузтва, загрозу військовій кар'єрі (Helping military...).

Протягом місяця ГСР може нічим не відрізнитися від ПТСР, за винятком того, що під час травми або одразу після неї може розвинутися шоківий стан. Він передбачає уповільнення психічної та моторної активності. Поряд із цим спостерігаються стани відчуження; розлади дереалізації, коли довколишні предмети видаються неприродними, подеколи нереальними, «неживими»; змінюється сприйняття звуків, інакшими стають голоси людей; з'являється і відчуття зміни відстані між предметами. Основна відмінність між ГСР і ПТСР – це тривалість часового проміжку, що минув з моменту травматичної події. ГСР діагностують у період від двох днів до одного місяця після травматичного інциденту, а ПТСР діагностують не раніше ніж через місяць. ПТСР виникає після ГСР або латентного періоду, який може тривати від кількох

тижнів до шести місяців, зрідка – до декількох років.

Загалом симптоми ГСР і ПТСР однакові. Узагальнюючи наявні теоретичні дослідження (Synyshyna, 2016), можемо віднести до таких симптомів:

- повторні, нав'язливі спогади про події, які передбачають образи, думки чи відчуття. Військовослужбовець травмувальну подію проживає неодноразово по колу, навіть коли намагається забути пережите на полі бою;

- сновидіння про пережиту подію війни, які повторюються та обумовлюють тривожний стан, з відчуттям їх повної реальності. Прокидаючись, комбатант відчуває знесиленість, м'язову напруженість, підвищену пітливість;

- відчуття відновлення пережитого, ілюзії, галюцинації, дисоціативні епізоди, стани з розладами орієнтування (тривають від декількох хвилин до декількох годин (дiб));

- значний психологічний дистрес під впливом зовнішніх і внутрішніх подразників, які символізують будь-який аспект травмувальної події чи нагадують про неї;

- фізіологічна реактивність під впливом зовнішніх чи внутрішніх подразників, які символізують будь-який аспект травмувальної події війни чи нагадують про неї;

- намагання уникнути думок, відчуттів чи розмов, пов'язаних із травмою. Спроби уникнути дій, місць, людей, які викликають спогади про травму;

- часткова чи повна амнезія важливих аспектів травми. Комбатант не може пригадати деякі епізоди того, що з ним відбувалося;

- притупленість емоцій. Військовослужбовцю складно встановлювати близькі та дружні стосунки з іншими, для нього недоступні почуття радості та кохання, творчий підйом, спонтанність;

- звуження діапазону афективної реакції (похмурий настрій, постійне невдоволення собою та іншими, роздратованість, апатія, втрата інтересу до навколишньої дійсності, зниження реагування на сенсорні подразники);

- потенційна загроза зловживання наркотичними та лікарськими речовинами задля зниження інтенсивності посттравматичних синдромів;

- нездатність розраховувати на тривалу життєву перспективу (виникає відчуття «безперспективного майбутнього»);

- розлади сну (нічні кошмари, боязнь заснути, сновидіння відображають психотравмувальну ситуацію, нервові виснаження, підвищення тривоги, нездатність розслабитися, відчуття фізичного й душевного болю);

- роздратованість, спалахи гніву. В учасників бойових дій виникають бурхливі реакції агресії за найменших неочікуваних подій, які нагадують травматичні ситуації бойових дій (різкі звуки, крики, шум);

- складнощі під час концентрації уваги. Комбатанту складно зосередитися на чомусь, що необхідно пригадати;

- немотивована пильність (особа слідкує за всім, що відбувається, відчуваючи небезпеку). Учасники бойових дій відмовляються сідати спиною до дверей, обирають місця, з яких можуть спостерігати за всіма присутніми;

- посилена реакція переляку. Незначний шум, стук призводить до того, що комбатант починає бігти, сильно кричати. Різні звуки, запахи чи ситуації можуть стимулювати в особі спогади про травмувальні події, відчуття безпорадності й незахищеності;

- провина за те, що вдалося вижити. Сильне почуття провини інколи провокує напади самознищення (Synyshyna, 2016).

Клінічна картина ГСР і ПТСР здебільшого охоплює додаткові симптоми: імпульсивність поведінки, експлозивні спалахи, роздратованість, схильність до фізичного насилля; зловживання алкоголем чи наркотиками, передусім для зняття напруження та «гостроти» переживань; анти-соціальна поведінка чи протиправні дії; депресія, суїцидальні думки та спроби вчинити самогубство; високий рівень психічної нестійкості; неспецифічні соматичні скарги (головний біль). Часто виявляються соматичні та психосоматичні розлади у вигляді хронічного м'язового напруження, підвищеної втомлюваності, виразки шлунка, коліту, болю в ділянці серця, респіраторного симптому.

Очевидно, що ГСР схожий на ПТСР, однак під час діагностування важливо враховувати строки появи й перебігу цих розладів. Відмітною особливістю є також наявність дисоціативних симптомів (розладів) у постраждалого.

Дисоціативні розлади (лат. dissociare – відділятися від спільноти) – група психічних розладів, що передбачає зміни або порушення низки психічних функцій – свідомості, пам'яті, почуття особистісної ідентичності, усвідомлення безперервності власної ідентичності. Ці функції інтегровані у психіці, але коли відбувається дисоціація, деякі з них відокремлюються від потоку свідомості й стають частково незалежними. Може втрачатися особистісна ідентичність і виникати нова, як це відбувається в станах фуґи або множинної особистості, або можуть стати не доступними для свідомості окремі спогади, як у випадках психогенної амнезії. До основних дисоціативних розладів належать: деперсоналізаційний розлад, дисоціативна (психогенна) амнезія, дисоціативна фуґа (психогенна реакція втечі, дисоціативна реакція втечі), дисоціативний розлад ідентифікації (розлад особистості у формі множинної особистості) (Prykhodko, 2021).

Для здійснення ефективною індивідуальною професійно-психологічної підготовки військово-службовців до потенційної бойової травматизації важливо орієнтуватися на профіль особистості,

яка передбачає підвищений ризик виникнення ПТСР і ГСР. Він має такі характеристики:

– наявність психологічного комплексу неповноцінності, неуспішності, нерідко із заздрістю до успішніших колег, негативізм до них і певна боязкість. Занижена самооцінка спричиняє те, що військовослужбовець одразу відмовляється від шансу відновити власну фізичну форму, унаслідок чого розвиваються депресивні стани, виникають неефективні психологічні захисти;

– знижена толерантність до фрустрації, тобто надмірно глибокі переживання за незадоволення власних інтересів і потреб, нервозність, пригніченість через невдачі, складнощі, проблеми;

– сором'язливість, боязкість, нерішучість, невпевненість у нових ситуаціях і під час спілкування з незнайомими людьми;

– недостатньо розвинена здатність до психологічної мобілізації, вольових і фізичних зусиль, тривалого трудового напруження;

– підвищена потреба в захисті, підтримці й заступництві з боку «сильних та успішних», пасивна підпорядкованість – аж до цілковитої залежності.

Висновки

Специфіка служби військовослужбовців ставить особливі вимоги до їхньої психіки, особливостей реагування, характеру поведінки, емоційно-вольової стійкості та властивостей особистості. Значна кількість екстремальних ситуацій, що відбуваються під час проходження служби, потребує швидкої орієнтації та рішучих дій, чинить сильний травмувальний вплив на психіку військовослужбовців і приводять до розвитку різноманітних психічних розладів. Слід зауважити, що компетенція психолога вичерпується на донозологічному рівні, основним завданням якого є надання психологічної допомоги з виявлення ГСР для запобігання розвитку ПТСР і своєчасне виявлення осіб, що потребують медичної допомоги. Основним показником того, що спостережувана симптоматика відображає непсихотичний рівень травматизації військовослужбовця, є збереження в них критичної оцінки того, що відбувається, і здатності до цілеспрямованої діяльності.

References

- [1] Ahaiev, N.A., Dykun, V.H., & Chorny, V.S. (et al.). (2020). *Moral and psychological support in the Armed Forces of Ukraine* (vol. 1-2). V.V. Stasiuk (Eds.) (2nd ed). Kyiv: NUOU.
- [2] Barzoki, H., Ebrahimi, M., Khoshdel, A., Noorbala, A., Rahnejat, A., Avarzamani, L., Ghadam, H., & Avakh, F. (2023). Studying the Prevalence of PTSD in Veterans, Combatants and Freed Soldiers of Iran-Iraq War: A Systematic and Meta-analysis Review. *Psychology, Health & Medicine*, 28(3), 812-818. doi: 10.1080/13548506.2021.1981408.
- [3] Blinov, O.A. (2019). *Combat mental trauma*. Kyiv: Talkom.
- [4] Bryant, R.A. (2017). Acute stress disorder and posttraumatic stress disorder. In S.N. Gold (Ed.). *APA handbook of trauma psychology: Foundations in knowledge*. American Psychological Association (pp. 161-184). doi: 10.1037/0000019-010.
- [5] Chala, Yu.M., & Shakhraichuk, A.M. (2018). *Psychodiagnosics*. Kharkiv: NTU "KhPI".
- [6] Dami, B.E., James, A., Zubairu, D., Karick, H., & Dakwak, S. (2018). Combat exposure and PTSD among military combatants in North East Nigeria. *Journal of Psychology & Clinical Psychiatry*, 9, 400-404. doi: 10.15406/jpcpy.2018.09.00558.
- [7] Fajarito, C.D.C., & Guzmán, R.G.D. (2017). Understanding combat-related PTSD symptom expression through index trauma and military culture: case studies of Filipino soldiers. *Military Medicine*, 182, 1665-1671. doi: 10.7205/MILMED-D-16-00216.
- [8] Forbes, D., Creamer, M., Phelps, A., Couineau, A.-L., Cooper, J., Bryant, R., McFarlane, A., Devilly, G., Matthews, L., & Beverley, R. (2007). Treating adults with acute stress disorder and post-traumatic stress disorder in general practice: a clinical update. *Med J Aust*, 187(2), 120-123. doi: 10.5694/j.1326-5377.2007.tb01158.x.
- [9] Helping military personnel with post-traumatic stress disorder. *Public Health Center of the Ministry of Health of Ukraine*. Retrieved from <https://phc.org.ua/news/dopomoga-viyskovim-z-posttravmatichnim-stresovim-rozladom#:~:text=%1%96%D0%B9%D1%81%D1%94%D1%80%D1%96>.
- [10] Kazlauskas, E., Kairyte, A., & Zelviene, P. (2023). Complex posttraumatic stress disorder in adolescence: A two-year follow-up study. *Clinical Child Psychology and Psychiatry Online First*. doi: 10.1177/13591045231187975.
- [11] Kolesnichenko, O.S. (2018). *Basics of combat psychological traumatization of servicemen*. Kharkiv: O.V. Brovin.
- [12] Kondriukova, V.V., & Sliusar, I.M. (2013). *Socio-psychological adaptation of servicemen of the security forces released into reserve*. Kyiv: Gnosis.
- [13] Koven, S.G. (2018). Veteran treatments: PTSD interventions. *Healthcare*, 6. doi: 10.3390/healthcare6030094.
- [14] Langer, P.C., Dymczyk, A., Brehm, A., & Ronel, J. (2023). *Trauma concepts in research and practice: An Overview* (1st ed.). Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden; Imprint: Springer. doi: 10.1007/978-3-658-40484-0_3.

- [15] MacKenzie, A., Ostrowski-Delahanty, S., Pacella-LaBarbara, M., & Douglas, L. (2021). *Delahanty Classification of Acute Stress Disorder*. Oxford Academic. doi: 10.1093/oxfordhb/9780190088224.013.3.
- [16] Makarchuk, N.O. (2014). *Personal self-regulation of adolescents with intellectual disabilities*. Kyiv: Feniks.
- [17] Meiser-Stedman, R., McKinnon, A., Dixon, C., & Boyle, A. (2017). Acute stress disorder and the transition to posttraumatic stress disorder in children and adolescents: Prevalence, course, prognosis, diagnostic suitability, and risk markers. *Depression and Anxiety*, 34(4), 348-355. doi: 10.1002/da.22602.
- [18] Prykhodko, I.I. (Eds.). (2021). *Psychology of activity in special conditions*. Kharkiv: NA NSU.
- [19] Synyshyna, V.M. (2016). *Recommendations for servicemen and on overcoming the consequences of combat stress*. Uzhhorod.

Список використаних джерел

- [1] Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України : підручник : у 2 ч. / [Н. А. Агаєв, В. Г. Дикун, В. С. Чорний та ін.]; за заг. ред. В. В. Стасюка. Вид. 2-ге, переробл. зі змін. та доповн. Київ : НУОУ, 2020. Ч. 1. 682 с.
- [2] Barzoki H., Ebrahimi M., Khoshdel A., Noorbala A., Rahnejat A., Avarzamani L., Ghadam H., Avakh F. Studying the Prevalence of PTSD in Veterans, Combatants and Freed Soldiers of Iran-Iraq War: A Systematic and Meta-analysis Review. *Psychology, Health & Medicine*. 2023. No. 28 (3). P. 812–818. doi: 10.1080/13548506.2021.1981408.
- [3] Блінов О. А. Бойова психічна травма : монографія. Київ : Талком, 2019. 700 с.
- [4] Bryant R.A. Acute stress disorder and posttraumatic stress disorder / In S. N. Gold (Ed.). *APA handbook of trauma psychology: Foundations in knowledge*. American Psychological Association, 2017. P. 161–184. DOI: 10.1037/0000019-010.
- [5] Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика : навч. посіб. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.
- [6] Dami B. E., James A., Zubairu D., Karick H., Dakwak S.). Combat exposure and PTSD among military combatants in North East Nigeria. *Journal of Psychology & Clinical Psychiatry*. 2018. No. 9. P. 400–404. doi: 10.15406/jpcpsy.2018.09.00558.
- [7] Fajarito C. D. C., Guzmán R. G. D. Understanding combat-related PTSD symptom expression through index trauma and military culture: case studies of Filipino soldiers. *Military Medicine*. 2017. No. 182. P. 1665–1671. doi: 10.7205/MILMED-D-16-00216.
- [8] Forbes D., Creamer M., Phelps A., Couineau A.-L., Cooper J., Bryant R., McFarlane A., Deville G., Matthews L., Beverley R. Treating adults with acute stress disorder and post-traumatic stress disorder in general practice: a clinical update. *Med J Aust*. 2007. No. 187 (2). P. 120–123. doi: 10.5694/j.1326-5377.2007.tb01158.x .
- [9] Допомога військовим з посттравматичним стресовим розладом. *Центр громадського здоров'я МОЗ України* : [сайт]. URL: <https://phc.org.ua/news/dopomoga-viyskovim-z-posttravmatichnim-stresovim-rozladom#:~:text=%1%96%D0%B9%D1%81%D1%94%D1%80%D1%96>.
- [10] Kazlauskas E., Kairyte A., Zelviene P. Complex posttraumatic stress disorder in adolescence: A two-year follow-up study. *Clinical Child Psychology and Psychiatry Online First*. 2023. doi: 10.1177/13591045231187975.
- [11] Колесніченко О. С. Засади бойової психологічної травматизації військовослужбовців : монографія. Харків : Бровін О. В., 2018. 488 с.
- [12] Кондрюкова В. В., Слюсар І. М. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців силових структур, звільнених у запас : навч.-метод. посіб. Київ : Гнозис, 2013. 116 с.
- [13] Koven S.G. Veteran treatments: PTSD interventions. *Healthcare*. 2018. No. 6. doi: 10.3390/healthcare6030094.
- [14] Trauma concepts in research and practice: An Overview / by P. C. Langer, A. Dymczyk, A. Brehm, J. Ronel. 1st ed. Wiesbaden : Springer Fachmedien Wiesbaden ; Imprint : Springer, 2023. doi: 10.1007/978-3-658-40484-0_3.
- [15] MacKenzie A., Ostrowski-Delahanty S., Pacella-LaBarbara M., Douglas L. Delahanty Classification of Acute Stress Disorder. Oxford Academic, 2021. P. 45–61. doi: 10.1093/oxfordhb/9780190088224.013.3.
- [16] Макаруч Н. О. Особистісна саморегуляція підлітків з порушеннями розумового розвитку : монографія. Київ : Фенікс, 2014. 448 с.
- [17] Meiser-Stedman R., McKinnon A., Dixon C., Boyle A. Acute stress disorder and the transition to posttraumatic stress disorder in children and adolescents: Prevalence, course, prognosis, diagnostic suitability, and risk markers. *Depression and Anxiety*. 2017. Vol. 34. Issue 4. P. 348–355. doi: 10.1002/da.22602.
- [18] Психологія діяльності в особливих умовах : словник-довідник / за заг. ред. І. І. Приходька. Харків : НА НГУ, 2021. 118 с.
- [19] Синишина В. М. Рекомендації військовослужбовцям та щодо подолання наслідків бойового стресу. Ужгород, 2016. 46 с.

Psychological Features of Combat Psychotrauma Experienced by Combatants

PIDLISNYI Yurii

Researcher of the Institute of the State and the Rights of V. M. Koretsky of the National Academy of Science of Ukraine

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5299-2238>

Abstract. The article aims to study the psychological characteristics of combatants' experience of combat trauma. The methodological basis of the article is the scientific concepts of studying combat psychotrauma of servicemen and possible variations of mental disorders after it. The methodological tools were chosen in accordance with the stated purpose, specifics of the object and subject of the study. A number of theoretical positions on the interpretation of the conceptual apparatus of the study are considered, namely: psychotrauma, combat stress, acute traumatic disorder, post-traumatic disorder, etc. The main features of the course of acute traumatic disorder and post-traumatic disorder are revealed, their similar and differential features are identified. A number of significant determinants of the occurrence of acute traumatic and posttraumatic disorders are characterized. It is proved that in order to carry out effective individual professional and psychological training of servicemen for potential combat traumatization, it is important to focus on the profile of a person who has an increased risk of acute posttraumatic disorder and posttraumatic disorder. The scientific novelty of the article lies in the generalization of the theoretical foundations of the problem of combat trauma in military personnel. It has been determined that the preservation of the mental health of combatants necessitates the distinction between the consequences of their combat psychotraumatization in order to implement an individual approach to psychological assistance after being in extreme conditions of military conflict.

Keywords: combat stress; psychotrauma; acute stress disorder; post-traumatic stress disorder; factors of psychotrauma.

DOI: 10.33270/03233302.120

УДК 343.985.2

Психологічні аспекти застосування тактичних прийомів допиту під час розслідування технології злочинного збагачення

ПІСНИЙ Віталій*

здобувач ступеня доктора філософії Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2847-0146>

Анотація. У статті проаналізовано комплекси тактичних прийомів різного рівня, спрямовані на подолання конфліктної ситуації допиту під час розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди. Актуальність дослідження в сучасних умовах пов'язана з міжнародними нормами й стандартами, які актуалізують необхідність застосування ефективних і достатніх методів розслідування окресленого виду технології злочинного збагачення. Мета статті полягає в здійсненні теоретико-прикладного аналізу тактичних прийомів емоційного та логічного впливу на допитувану особу з метою одержання від неї правдивих показань. Методологію дослідження визначає низка методів формальної логіки та спеціально-правових методів, зокрема: порівняльно-правовий, системно-структурний, метод системного аналізу. Методологічний інструментарій обрано відповідно до зазначеної мети, специфіки об'єкта та предмета дослідження. Наукова новизна полягає в спрямованому та доцільному відборі наукових і практичних публікацій за темою дослідження, їх аналізі, що сприяє подальшій роботі з формування тактики проведення слідчих (розшукових) дій та подолання конфліктності слідчої ситуації. Практична значущість дослідження зумовлена формуванням комплексу тактичних прийомів допиту під час розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди.

Ключові слова: психологічний вплив; тактика; подолання конфліктної ситуації; корупційні правопорушення.

Історія статті:

Отримано: 01.09.2023

Переглянуто: 03.10.2023

Прийнято: 31.10.2023

Рекомендоване посилання:

Пісний В. Психологічні аспекти застосування тактичних прийомів допиту під час розслідування технології злочинного збагачення. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 120–128. doi: 10.33270/03233302.120.

*Відповідальний автор

Вступ

Однією з найнебезпечніших проблем на шляху сучасного розвитку державності та суспільного розвитку України є корупція як соціальне явище, оскільки вона становить безпосередню загрозу національній безпеці держави, підриває засади усталеної правової системи та конституційного ладу. Корупція є фактором, який гальмує перебіг економічних реформ у руслі євроінтеграції нашої держави, завдає шкоди функціонуванню державного апарату.

Динамічний розвиток економіки та стрімкий науково-технічний прогрес не тільки зумовлюють позитивні зміни у сфері економічної та господарської діяльності, а й сприяють активному розвитку корупційних кримінальних правопорушень, поєднуючи їх у послідовний ланцюг протиправних діянь, об'єднаних однією метою. У цьому контексті йдеться про системну, ієрархічну та взаємопов'язану модель технології злочинного збагачення, одним із видів якої є легалізації (відмивання) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди.

В умовах глобалізації фінансових ринків боротьба з корупційними видами злочинності, а також відмиванням доходів від них набуває дедалі вираженіших форм і методів, має міжнародний характер і потребує використання ефективних постійно вдосконалюваних методів у міжнародному масштабі (Baranov, 2015).

Поступове усвідомлення переважною більшістю країн зазначених негативних явищ змусило міжнародну спільноту розробити комплекс міжнародно-правових актів, у яких закріплено відповідні стандарти, що є певними орієнтирами (Bysaha, 2018). Організація системної протидії та розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди, ґрунтується на єдиних міжнародних стандартах, які передбачають механізми кримінально-правового переслідування таких діянь, сприяють удосконаленню національної системи через використання відповідних міжнародних стандартів.

Реформування законодавства у сфері боротьби з корупцією передбачено також у Меморандумі про взаєморозуміння між Україною та Європейським Союзом (щодо отримання Україною макрофінансової допомоги Європейського Союзу в сумі до 1 млрд євро)¹, ратифікованого Законом України від 8 листопада 2018 року. Аналогічні зобов'язання були взяті Україною і в Меморандумі про взаєморозуміння між Україною та Європейським Союзом (щодо отримання Україною макрофінансової допомоги

Європейського Союзу в сумі до 1 млрд 200 млн євро), ратифікованого Законом України від 25 серпня 2020 року².

За результатами здійсненого протягом 2018–2019 років експертного аналізу в Україні «Самооцінка стану виконання Програми розбудови доброчесності» (Building Integrity...), проведеного в межах реалізації в Україні Програми НАТО Building Integrity, експерти НАТО визнали низку показових практик України такими, що відповідають міжнародним стандартам. Водночас, констатуючи прогресивні та позитивні результати у сфері протидії легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, зокрема і шляхом вчинення корупційного кримінального правопорушення, слід зауважити, що стан протидії цим негативним суспільним явищам є належним.

Зокрема, про необхідність реформування сфери легалізації (відмивання) майна, здобутого незаконним способом, і протидії корупційним кримінальним правопорушенням свідчать рекомендації ЄС щодо подальших етапів набуття Україною членства. Єврокомісія рекомендувала Україні, серед іншого, посилити боротьбу з корупцією, зокрема на найвищому рівні, шляхом активних та ефективних розслідувань, а також забезпечити динаміку судових справ і винесених вироків (EU membership...). На необхідності посилення застосування міжнародних антикорупційних стандартів у глобальній боротьбі з корупцією шляхом припинення відмивання грошей, оскільки корупція триватиме до тих пір, поки вона буде прибутковою, акцентовано під час чергового пленарного засідання групи FATF (G20 recognises...).

Посилення боротьби з легалізацією (відмиванням) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди, відбувається насамперед шляхом підвищення ефективності розслідування цієї технології злочинного збагачення. Одним із засобів збирання, перевірки, оцінки та використання доказів під час досудового розслідування є обґрунтоване та своєчасне проведення слідчих (розшукових) дій, серед яких однією з основних є допит.

Психологічні особливості тактики проведення допиту досліджували Ю. Чорноус, Н. Резнік, А. Самодін, Г. Нікітіна-Дудікова (2020), В. Гусева, С. Лукаш, В. Крикун, О. Моргунов, К. Шаповал (2021), Л. Павліченко (2021), П. Цимбал, Г. Власова, Н. Харченко, І. Сорока (2021), Д. Ураков (2023).

Згідно з теоретичною концепцією, допит як складна пізнавальна дія охоплює положення, об'єднані в такі блоки: 1) психологічний; 2) правовий і моральний; 3) тактичний; 4) організаційно-технічний (Veselskyi, 2012).

² Там само.

¹ Меморандум про взаєморозуміння між Україною та Європейським Союзом (щодо отримання Україною макрофінансової допомоги Європейського Союзу у сумі до 1 млрд євро). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-18#Text.

Тактичний блок цієї слідчої (розшукової) дії охоплений її предметом, технологією ведення (організаційно-технічний аспект) і міжособистісною взаємодією між слідчим та допитуваною особою (психологічний аспект).

З огляду на те, що допит є однією з найефективніших і найпоширеніших слідчих (розшукових) дій, оскільки є єдиним засобом формування джерела доказів – показання, важливим й актуальним у контексті наукового пошуку інструментів боротьби з технологією злочинного збагачення є дослідження тактичних прийомів проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Матеріали та методи

Для виконання поставлених завдань і досягнення мети застосовано сукупність методів та прийомів наукового пізнання, що надали можливість усебічно вивчити об'єкт дослідження. *Методи формальної логіки* (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) дали змогу детальніше розглянути зміст розглядуваних питань. У дослідженні використано *спеціально-правові методи: порівняльно-правовий* – під час аналізу норм національного й міжнародного законодавства, наукових категорій, визначень і підходів; *системно-структурний* – для формування тактики проведення допиту; *метод системного аналізу* – для комплексного узагальнення тактики проведення допиту; *статистичний* – під час ілюстрування теоретичних висновків судовими вироками.

Результати й обговорення

Жодне кримінальне провадження не здійснюють без проведення допитів, зокрема під час досудового розслідування (Karpushyn, 2016).

Під час розслідування технології злочинного збагачення допит є важливим елементом розслідування, адже надає можливість отримати показання безпосередньо від осіб, які вчинили легалізацію (відмивання) майна, службової особи, яка одержала неправомірну вигоду, і свідків. Тому за процесуальним статусом осіб у досліджуваній технології злочинного збагачення слід виокремити такі види допиту: допит свідків, допит підозрюваного (організатора, виконавця, пособника).

Під час розслідування технології злочинного збагачення шляхом легалізації (відмивання) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди, важливе значення мають ретельність планування дослідження доказів, черговість допиту свідків та інших учасників кримінального провадження (Dudarets, 2020).

Правильне обрання кола свідків у кримінальному провадженні, одержання від них максимально повних показань у низці випадків є запорукою повного, усебічного й об'єктивного розслідування (Tarkan, 2020).

У досліджуваній технології злочинного збагачення як свідків можуть допитувати: надавачів неправомірної вигоди (звільнені від кримінальної відповідальності на підставі ч. 5 ст. 354 КК України); очевидців події кримінального правопорушення (колеги одержувача неправомірної вигоди, працівники установи, де її було передано, тощо); родичів, друзів, знайомих підозрюваного; ділових партнерів підозрюваного; бізнес-конкурентів підозрюваного; працівників фінансових установ, через які здійснювали операції з коштами, походженню яких надавали вигляд законного; осіб, які брали участь у підготовці, укладанні та реєстрації правочинів з майном незаконного походження (нотаріуси, рієлтори, адвокати, представники юридичних фірм, аудитори); підставних осіб, зареєстрованих як засновників або керівників підприємств; працівників контролюючих органів (Cherniavskiy et al., 2017).

Застосування психологічних методів під час допиту наділяє особу, яка його проводить, інтелектуальними перевагами, оскільки у сфері психології особи злочинця, а також у психофізіології його поведінки криються додаткові можливості для ефективної роботи з когнітивним компонентом психіки підозрюваних й обвинувачених. Ці знання охоплюють передусім природничі основи оцінки аналітико-синтетичної функції психіки людини як відповідь на зовнішні вербальні та невербальні подразники. Психофізіолог, використовуючи методологію своєї науки, намагатиметься встановити, як стан страху змінює функціонування тих чи тих фізіологічних систем і чи властиві ці зміни лише стану страху, чи, можливо, вони мають неспецифічний характер, і, навпаки, реєструючи зміни фізіологічних показників, спробує визначити, чи наляканий об'єкт його спостережень (Kokun, Agaev, Pishko, & Lozinska, 2018).

Особи, які безпосередньо вчиняли технологію злочинного збагачення шляхом легалізації (відмивання) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди, мають високий рівень поінформованості. Тому під час їх допиту підлягають з'ясуванню такі обставини: ініціатори вчинення епізодів технології злочинного збагачення (у випадку вчинення технології злочинного збагачення у формі співучасті); предмет неправомірної вигоди; спосіб одержання неправомірної вигоди (контактний, безконтактний); місце, час, обставини одержання неправомірної вигоди службовою особою; момент виникнення умислу на одержання неправомірної вигоди та її подальшої легалізації; способи відмивання майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди; структура підприємства, через яке здійснювали легалізацію, та його вид діяльності відповідно до статуту; строк діяльності з легалізації (відмивання) майна, одержаного

службовою особою у вигляді неправомірної вигоди; обставини, які свідчать про усвідомлення суспільно небезпечного характеру вчиненого діяння (діянь); обставини, що свідчать про обізнаність щодо обставин незаконного походження майна, наявності мети його легалізації; мотив кримінальних правопорушень та умисел; місце знаходження фінансової документації; місце знаходження активів, одержаних службовою особою у вигляді неправомірної вигоди; взаємозв'язок легалізації (відмивання) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди, з офшорними зонами.

Оскільки досліджувану технологію злочинного збагачення вчиняють переважно у співучасті, то для проведення допиту підозрюваного має значення вивчення особистості допитуваного. Правильному виконанню тактичних завдань під час проведення допиту підозрюваного організатора злочинного формування, активних і менш активних учасників організованої злочинної діяльності передуює встановлення: віку, освіти, посади, на якій ланці перебуває в злочинній організації, частки із загального злочинного доходу тощо. Крім того, слід зауважити про можливість використання психологічного аналізу. Організатори злочинного формування – це особи, які мають авторитет у суспільстві у зв'язку зі службовим становищем, удаваним спонсорством тощо (Cherniavskiy et al., 2017).

Загалом у криміналістичній літературі за психологічними властивостями вирізняють конфліктні (антагоністичні) та безконфліктні (з елементами співпраці) ситуації допиту.

Конфліктністю та безконфліктністю можуть характеризуватися допити будь-яких учасників процесу. Звісно, у більшості випадків допит підозрюваного є конфліктно-антагоністичним, проте в деяких ситуаціях підозрюваний може виявляти активне сприяння слідству та прагне продемонструвати щире каяття, тому допит може бути з елементами співпраці. Водночас допит свідка, який очікують як нейтральний, може бути надзвичайно конфліктним.

Вибір і використання тактичних прийомів залежать від конкретної слідчої ситуації під час допиту та її оцінки слідчим. Слідчий, перебуваючи в стані інформаційної невизначеності, у тактиці допиту може вдатися до всього комплексу психологічних методів, і саме усвідомлення характеру інформаційної невизначеності, яка наявна на момент проведення допиту, допомагає слідчому спланувати порядок та визначити тактику проведення слідчої (розшукової) дії (Serkevych, & Dilna, 2023). Важливе місце в оцінці рефлексії допитуваної особи посідає перманентний контроль за психологічними та психофізіологічними особливостями вияву реакцій на роздратування під час допиту. Відомо, що форми та види позитивних, негативних або

нейтральних реакцій людини, які відображаються в її поведінці під час допиту, можуть бути основою для правильного розуміння психологічної протидії або спроби приховування криміналістично значущої інформації (Bobechko, Voiko, Zholnovych, & Kohutych, 2011).

Розглядаючи допит у безконфліктній ситуації, доцільним у цьому випадку видається психологічний прийом «вільної розповіді». Під час використання цього прийому допитуваному надають можливість в оповідній формі детально, без обмежень часу й деталізаційних запитань викласти послідовність подій: від кого надійшла пропозиція про хабар і за які дії або за вчинення яких дій його отримано; коли, де, ким і яким способом хабар був переданий; чи не брала участь в організації знайомства хабароодержувача і хабародавця третя особа тощо (Leheza, 2012).

Слідчий повинен урахувати основні закономірності процесів запам'ятовування та забування, зокрема тимчасові показники. Загальновідомо, що в перші кілька діб людина готова до відтворення відомої їй інформації та пам'ятає максимально наближену до реальної події інформаційну модель, яка з плином часу деформується (Smokov, 2015). Під час допиту за безконфліктної ситуації найдоцільнішим є використання таких тактичних прийомів, як: створення умов для активізації пам'яті особи; деталізація показань; встановлення умов сприйняття та формування показань.

Складнішим є допит підозрюваного в конфліктних ситуаціях у випадку дачі неправдивих показань чи відмови від дачі показань.

Коли підозрюваний відмовляється давати показання, можливості слідчого для подолання конфліктної ситуації є обмеженими. Згідно з ч. 4 ст. 224 КПК України, у разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви¹. У такому випадку слідчий може пояснити допитуваному доцільність надання показань, оскільки це може бути засобом його захисту й допоможе встановити реальні обставини події.

У ситуації надання неправдивих показань вибір тактичних прийомів допиту, спрямованих на подолання конфліктної ситуації, залежить від особистісних рис допитуваного, повноти зібраної доказової бази, навичок слідчого в застосуванні тактичних прийомів і готовності діяти в умовах тактичного ризику.

Найважливішим завданням слідчого є розпізнавання та подолання брехні допитуваного (Zhaldak, 2019). Під час допиту інформацію одержують зі сфери вербально-узагальненого відображення суб'єкта. Когнітивна сфера психіки

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

в таких випадках найактивніше залучена до процесу, а емоційно-вольова сфера перебуває у свідомо залежному стані від використання психологічного прийому. Наприклад, шляхом жертовно-релевантного вербального стимулу можна активізувати поведінкові реакції та встановити, що допитуваний починає виявляти вегетативні реакції на малозначуще, на перший погляд, питання. Інформаційний матеріал «витають» з глибини пам'яті, отже, психічну функцію – пам'ять слід активізувати та налаштувати на вищий рівень репродукції. Цього можна досягти за допомогою відповідного музичного супроводу, як, наприклад, під час допиту серійних убивць, чи вербальної жертовно-релевантної побудови питання. До сфери пам'яті належить і уявлення про обстановку, яскраві образи, що супроводжували подію, яку обговорюють (Serkevych, & Dilna, 2023).

У криміналістичній літературі розглянуто низку тактичних прийомів подолання конфліктної ситуації допиту під час дачі допитуваною особою неправдивих показань, які традиційно поділяють на тактичні прийоми емоційного впливу й тактичні прийоми логічного впливу. До тактичних прийомів емоційного впливу належать: особисті спостереження за допитуваною особою; асоціація за суміжністю або контрастністю; перифраз; «припущення легенди»; демонстрування «незаповненості»; використання психологічних особливостей особистості допитуваного; використання стану емоційної напруженості; використання ефекту раптовості; поєднання форсованого (пришвидшеного) й уповільненого темпів допиту; пред'явлення контрдоказів (Bilan, & Lutsenko, 2009); використання слідчим психолого-криміналістичного портрета допитуваного.

Під час тактичного прийому спостереження за допитуваною особою найефективнішим є застосування приладових методів встановлення винуватості особи в учиненні кримінального правопорушення, переважно з використанням поліграфа та інших технічних засобів реєстрації психофізіологічних реакцій. Проте схожу оцінку можна здійснювати й за візуального контролю за реакцією допитуваного, наприклад, найбільш демонстративними виявами психоемоційного напруження можуть бути: рухові занепокоєння, зовнішні реакції вегетативної нервової системи (почервоніння шкіри особи, сухість губ, показники частоти пульсу) тощо. Крім цього, питання про психологічний аналіз поведінки особистості на початку допиту, його активної та заключної частин треба розглядати як окремі психофізіологічні показники. В умовах втоми, ослабленого контролю за когнітивними функціями ймовірність встановлення об'єктивних показників достовірних відповідей значно підвищується, одночасно знижується виразність вегетативних реакцій та інших психофізіологічних виявів, що ускладнює візуальний контроль за допитуваним (Miloradova, 2018).

Застосування слідчим тактичного прийому використання психолого-криміналістичного портрета під час здійснення допитів в умовах конфліктної ситуації є напруженим і психологічному аспекті, тактично складним і різноманітним за кількістю застосовуваних прийомів процесом. Знання психологічних закономірностей, що формують уявлення про достовірність показань у категорії осіб, що розглядається, вміле оперування тактичними прийомами, подолання брехні та психологічного захисту злочинця підпорядковані основній меті допиту – отриманню об'єктивної, процесуально значущої інформації про обставини, що підлягають доведенню під час розслідування злочину (Ozerskyi, 2021).

Можна визначити такі тактичні прийоми логічного впливу на допитувану особу під час конфліктної ситуації: деталізація показань; з'ясування контрольних даних; допущення легенди; припинення брехні на початковому етапі допиту; виявлення зацікавленості до незначних, другорядних фактів і замовчування про інші, відомі слідству обставини; спростування неправдивого алібі; початок допиту з обставин (епізодів), найбільше відомих слідчому та підкріплених доказами; пред'явлення доказів тощо.

Ефективність застосування тактичного прийому пред'явлення доказів засвідчена практикою. Виокремлюють два види пред'явлення доказів: від менш вагомих до більш вагомих, пред'явлення значнішого доказу на початку подолання конфлікту, причому визначення порядку пред'явлення доказів потрібно встановлювати залежно від особистісних характеристик допитуваного та характеру доказів. Як сигнал про доцільність пред'явлення речових доказів можна використовувати припинення активної наступальної позиції допитуваного, тобто сигналу про вичерпання ним ресурсів аналітико-синтетичної діяльності, переходу в збудження емоційно-вольової сфери. Однак у всіх ситуаціях слідчий повинен зберігати патерналістську позицію, постійно демонструвати свою перевагу, «знання таємниці», психічну стійкість і врівноваженість (Serkevych, & Dilna, 2023). Уміле використання в процесі допиту доказів, які спростовують ухильні відповіді чи брехливі свідчення, може бути ефективним засобом отримання правдивих показань (Tsilmak, 2017).

Прийоми логічного впливу досить ефективні за потреби викриття підтвердження свідком хибного алібі злочинця. Хибне алібі є одним із прийомів (способом) протидії, а зміст діяльності з його реалізації взаємозумовлений і тісно пов'язаний з іншими прийомами протидії. У такому разі спростувати показання можна шляхом детального допиту, вербальних подразників свідка, що чергуються, для виявлення неминучих суперечностей у показаннях. Брехня погано запам'ятовується, тож, змінюючи форму запитання, можна викрити її (Polivanova, 2017).

Висновки

Спілкування є невід'ємною складовою досудового розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного службовою особою у вигляді неправомірної вигоди. Успіх такого розслідування здебільшого залежить від взаємодії слідчого з іншими учасниками й особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, зокрема у психологічному компоненті такої взаємодії та отриманні вербальної інформації.

Процес отримання вербальної інформації є двостороннім, адже одна сторона її надає, а інша – одержує, причому в кожній зі сторін виникає

можливість оцінити одна одну, розробити стратегію і тактику власної поведінки. Від цього залежить подальша побудова тактики проведення досудового розслідування, тому використання тактичних прийомів є процесом конструктивної творчості, який має охоплювати й урахувати всі можливі слідчі ситуації, а також тактичні та психологічні основи їх застосування. Основним завданням особи, яка проводить допит, є застосування необхідного й достатнього виду психологічного впливу на допитувану особу з метою мотиваційного переорієнтування останньої на дачу правдивих показань.

References

- [1] Baranov, R.O. (2015). Global empiricism of the implementation of the policy of combating the legalization of proceeds obtained through crime. *Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, 3, 33-39. Retrieved from <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2015/10/06-3-2015.pdf>.
- [2] Bilan, S.V., & Lutsenko, T.O. (2009). Psychological methods of overcoming opposition to the investigation during individual investigative actions. *Problems of extreme and crisis psychology*, 6, 11-20.
- [3] Bobechko, N.R., Boiko, V.P., Zholnovych, I.V., & Kohutych, I.I. (2011). *Basics of general and legal psychology: a course of lectures*. V.T. Nora (Eds.). Kyiv: Alerta; TsUL. Retrieved from <https://odnb.odessa.ua/vnn/book/4933>.
- [4] Building Integrity Self-Assessment and Peer Review Report Ukraine. (n.d.). Retrieved from https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/Adv.CopyUKR_PRRReport-2019.pdf.
- [5] Bysaha, K.B. (2018). *State administration in the field of combating the legalization (laundering) of criminal proceeds: European experience for Ukraine* (Doctoral dissertation, Ivano-Frankivs, Ukraine). Retrieved from <http://elar.nung.edu.ua/handle/123456789/6945>.
- [6] Cherniavskiy, S.S., Korystin, O.Ye., & Nekrasov, V.A. (et al.). (2017). *Financial investigations in the field of combating the legalization of criminal proceeds in Ukraine*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/4312>.
- [7] Chornous, Y., Reznik, N., Samodin, A., & Nikitina-Dudikova, H. (2020). Techniques of procedural actions performance in green room environment: comparative analysis of European and Ukrainian practices. *Int. J. Adv. Sci. Technol*, 29(6 Special Issue), 1109-1115. Retrieved from <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-85083431234&partnerID=MN8TOARS>.
- [8] Dudarets, R.M. (2020). *Investigating the creation of paramilitary or armed formations not provided for by law* (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine). Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/16019>.
- [9] EU membership: what requirements Ukraine must fulfill by November. (n.d.). Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/02/infografika/polityka/chlenstvo-yes-yaki-vymohy-lystopada-maye-vykonaty-ukrayina>.
- [10] G20 recognises the role of the FATF in the fight against corruption. (n.d.). Retrieved from <https://www.fatf-gafi.org/content/fatf-gafi/en/publications/Corruption/Fatf-g20-anti-corruption-2020.html>.
- [11] Husieva, V., Lukash, S., Krykun, V., Morhunov, O., & Shapoval, K. (2021). Conditions conducive to the domestic violence against the elderly based on the judicial and investigative practice of Ukraine. *Amazonia Investiga*, 10(46), 118-127. doi: 10.34069/AI/2021.46.10.11.
- [12] Karpushyn, S.V. (2016). *Conducting investigative (search) actions* (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_3%283%29__28.
- [13] Kokun, O.M., Aheiev, N.A., Pishko, I.O., & Lozinska, N.S. (2018). *Basics of psychological knowledge about mental disorders for a military psychologist*. Kyiv: NDTs HP ZSU. Retrieved from <https://dovidnykmpz.info/psycho/metodychny-posibnyk-osnovy-psykholo/>.
- [14] Leheza, L.A. (2012). Tactical features of interrogation of defendants in bribery cases. *Actual problems of domestic jurisprudence*, 3, 62-69. Retrieved from http://apnl.dnu.in.ua/3_2012/11.pdf.

- [15] Miloradova, N.E. (2018). *Psychological foundations of the profession of investigators*. Kharkiv: Brovin. Retrieved from <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/publ/REF-0000738436>.
- [16] Ozerskyi, I.V. (2021). *Actual problems of legal psychology*. Mykolaiv: ChNU im. Petra Mohyly. Retrieved from <https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/450>.
- [17] Pavlichenko, L.V. (2021). Manipulative pragmatics of interrogation. *Cogito, Multidisciplinary research journal*, XIII(2), 185-201. Retrieved from <https://cogito.ucdc.ro/arhiva.html>.
- [18] Polivanova, I.O. (2017). Psychological and tactical principles of simultaneous interrogation of several already interrogated persons. *Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin*, 23, 155-157. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2017_23_44.
- [19] Serkevych, I.R., & Dilna, Z.F. (2023). Psychological foundations of the use of tactical techniques. *Legal scientific electronic journal*, 5, 360-363. doi: 10.32782/2524-0374/2023-5/89.
- [20] Smokov, S.M. (2015). Psychological influence as a necessary element of investigative activity. *South Ukrainian legal journal*, 1, 148-152. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2015_1_46.
- [21] Tarkan, O.M. (2020). Peculiarities of conducting investigative (search) actions during the investigation of receiving an illegal benefit by an official of a police body. *Legal electronic scientific journal*, 3, 416-419. doi: 10.32782/2524-0374/2020-3/101.
- [22] Tsilmak, O.M. (2017). Components of communicative competence of investigative bodies of the pre-trial investigation of the National Police of Ukraine. *Black Sea Psychological Studies*, 2, 85-90.
- [23] Tsymbal, P., Vlasova, G., Nikitina-Dudikova, H., Kharchenko, N., & Soroka, I. (2021). International cooperation in the investigation of sexual crimes against children. *Amazonia Investiga*, 10(40), 132-141. doi: 10.34069/AI/2021.40.04.14.
- [24] Urakov, D.R. (2023). Prevention of Crimes Against the Sexual Inviolability of Minors Through the use of the Internet. *World Bulletin of Management and Law*, 18, 61-64. Retrieved from <https://www.scholarexpress.net/index.php/wbml/article/view/1951>.
- [25] Veselskyi, V.K. (2012). Conceptual foundations of the tactics of investigative actions (investigative review, interrogation, appointment and conduct of forensic examinations). *Fight against organized crime and corruption (theory and practice)*, 2, 151-158. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2012_2_20.
- [26] Zhaldak, I.A. (2019). *Tactics of simultaneous interrogation of two or more already interrogated persons* (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine). URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/14720>.

Список використаних джерел

- [1] Баранов Р. О. Світова емпірика впровадження політики протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 3. С. 33–39. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2015/10/06-3-2015.pdf>.
- [2] Білан С. В., Луценко Т.О. Психологічні прийоми подолання протидії слідству при проведенні окремих слідчих дій. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2009. Вип. 6. С. 11–20.
- [3] Бобечко Н. Р., Бойко В. П., Жолнович І. В., Когутич І. І. Основи загальної та юридичної психології: курс лекцій : навч. посіб. / за ред. В. Т. Нора. Київ : Алерта ; ЦУЛ, 2011. 224 с. URL: <https://odnb.odessa.ua/vnn/book/4933>.
- [4] Building Integrity Self-Assessment and Peer Review Report Ukraine. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/Adv.CopyUKR_PRReport-2019.pdf.
- [5] Бисага К. В. Державне управління у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: європейський досвід для України : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Івано-Франківськ, 2018. 219 с. URL: <http://elar.nung.edu.ua/handle/123456789/6945>.
- [6] Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : метод. рек. / [С. С. Чернявський, О. Є. Користін, В. А. Некрасов та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/4312>.
- [7] Chornous Y., Reznik N., Samodin A., Nikitina-Dudikova H. Techniques of procedural actions performance in green room environment: comparative analysis of European and Ukrainian practices. *Int. J. Adv. Sci. Technol.* 2020. No. 29 (6 Special Issue). P. 1109–1115. URL: <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-85083431234&partnerID=MN8TOARS>.
- [8] Дударець Р. М. Розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 276 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/16019>.
- [9] Членство в ЄС: які вимоги до листопада має виконати Україна. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/02/infografika/polityka/chlenstvo-yes-yaki-vymohy-lystopada-maye-vykonaty-ukrayina>.

- [10] G20 recognises the role of the FATF in the fight against corruption. URL: <https://www.fatf-gafi.org/content/fatf-gafi/en/publications/Corruption/Fatf-g20-anti-corruption-2020.html>.
- [11] Husieva V., Lukash S., Krykun V., Morhunov O., Shapoval K. Conditions conducive to the domestic violence against the elderly based on the judicial and investigative practice of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. No. 10 (46). P. 118–127. doi: 10.34069/AI/2021.46.10.11.
- [12] Карпушин С. В. Проведення слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 210 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_3%283%29__28.
- [13] Кокун О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С. Основи психологічних знань про психічні розлади для військового психолога : метод. посіб. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2018. 310 с. URL: <https://dovidnykmpz.info/psycho/metodychny-posibnyk-osnovy-psykholo/>.
- [14] Легеза Л. А. Тактичні особливості допиту підсудних у справах про хабарництво. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2012. Вип. 3. С. 62–69. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2012/11.pdf.
- [15] Мілорадова Н. Е. Психологічні основи професіогенезу слідчих : монографія. Харків : Бровін, 2018. 496 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/publ/REF-0000738436>.
- [16] Озерський І. В. Актуальні проблеми юридичної психології : навч. посіб. Миколаїв : ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 300 с. URL: <https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/450>.
- [17] Pavlichenko L. V. Manipulative pragmatics of interrogation. *Cogito, Multidisciplinary research journal*. 2021. Vol. XIII. No. 2. P. 185–201. URL: <https://cogito.ucdc.ro/arhiva.html>.
- [18] Поліванова І. О. Психологічні і тактичні засади одночасного допиту кількох вже допитаних осіб. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2017. Вип. 23. С. 155–157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2017_23_44.
- [19] Серкевич І. Р., Дільна З. Ф. Психологічні основи використання тактичних прийомів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 360–363. doi: 10.32782/2524-0374/2023-5/89.
- [20] Смоков С. М. Психологічний вплив як необхідний елемент слідчої діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 148–152. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2015_1_4.
- [21] Таркан О. М. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2020. № 3. С. 416–419. doi: 10.32782/2524-0374/2020-3/101.
- [22] Цільмак О. М. Складові комунікативної компетентності слідчих органів досудового розслідування Національної поліції України. *Причорноморські психологічні студії*. 2017. № 2. С. 85–90.
- [23] Tymbal P., Vlasova G., Nikitina-Dudikova H., Kharchenko N., Soroka I. International cooperation in the investigation of sexual crimes against children. *Amazonia Investiga*. 2021. No. 10 (40). P. 132–141. doi: 10.34069/AI/2021.40.04.14.
- [24] Uraikov D. R. Prevention of Crimes Against the Sexual Inviolability of Minors Through the use of the Internet. *World Bulletin of Management and Law*. 2023. No. 18. P. 61–64. URL: <https://www.scholarexpress.net/index.php/wbml/article/view/1951>.
- [25] Весельський В. К. Концептуальні основи тактики слідчих дій (слідчий огляд, допит, призначення і проведення судових експертиз). *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2. С. 151–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2012_2_20.
- [26] Жалдак І. А. Тактика одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 240 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/14720>.

Psychological Aspects of the Use of Tactical Interrogation Techniques during the Investigation of the Technology of Criminal Enrichment

PISNYI Vitalii

Researcher for the Degree of Doctor of Philosophy of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2847-0146>

Abstract. The article analyzes the complexes of tactical techniques of different levels of direction, aimed at overcoming the conflict situation of interrogation during the investigation of legalization (laundering) of property received by an official in the form of illegal gain. The relevance of research in modern conditions is dictated by international norms and standards, which require the use of effective and sufficient methods of investigation of the outlined type of criminal enrichment technology. The purpose of the article is to carry out a theoretical and compilative analysis of tactical methods of emotional and logical influence on the interrogated person, with the aim of obtaining truthful testimony from him. The research methodology is determined by a number of methods of formal logic and special legal methods, in particular: comparative legal; systemic and structural; method of system analysis. The methodological toolkit was chosen in accordance with the specified goal, the specifics of the object and the subject of the study. Scientific novelty consists in the directed and expedient selection of scientific and practical publications on the topic of research, their analysis, which contributes to further work on the formation of tactics for conducting investigative (search) actions and overcoming the conflict of the investigative situation. The practical significance of the study is determined by the formation of a complex of tactical interrogation techniques during the investigation of the legalization (laundering) of property received by an official in the form of illegal benefits.

Keywords: psychological influence; tactics; overcoming a conflict situation; corruption offenses.

DOI: 10.33270/03233302.129
УДК 343.985

Організаційно-тактичні та психологічні основи використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану

СИНОВЕРСЬКИЙ Андрій*

аспірант кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії
внутрішніх справ
м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6092-8554>

Анотація. Унаслідок ситуації, що склалася в нашій державі, гостро постала проблема розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, оскільки ця діяльність набула нових небезпечних форм і виявів. Зазначене зумовлює необхідність здійснення постійного вдосконалення вже наявних у криміналістичній науці методик розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами. Важливим є формування організаційних, тактико-психологічних, техніко-криміналістичних основ розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень на всіх його етапах, зокрема й на етапі використання спеціальних знань. Мета статті – висвітлити організаційно-тактичні та психологічні основи використання спеціальних знань у кримінальних правопорушеннях, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану. Наукова новизна статті полягає у виокремленні організаційних, тактичних і психологічних аспектів використання спеціальних знань у кримінальних правопорушеннях, вчинених організованими злочинними групами, з огляду на специфічну обстановку їх вчинення – в умовах воєнного стану. Класифіковано спеціалістів, яких залучали слідчі в процесі розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, залежно від найпоширеніших серед злочинних угруповань сфер. Виокремлено основні організаційні й тактико-психологічні заходи, які використовує слідчий у процесі проведення слідчих (розшукових) дій із залученням спеціаліста.

Ключові слова: розслідування; організована злочинна група; воєнний стан; спеціальні знання; тактико-психологічні заходи; судова експертиза; спеціаліст; експерт.

Історія статті:

Отримано: 21.08.2023
Переглянуто: 28.09.2023
Прийнято: 31.10.2023

Рекомендоване посилання:

Синоверський А. Організаційно-тактичні та психологічні основи використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 129–140. doi: 10.33270/03233302.129.

*Відповідальний автор

Вступ

На становленні українського суспільства безпосередньо позначається розвиток економіки та демократії в державі. Це виявляється як у позитивних, так і в негативних аспектах. Останні полягають передусім у поширенні злочинів, які вчиняють організовані групи осіб, що становлять підвищену суспільну небезпечність (Lazebnyi, & Levytskyi, 2019).

За сучасних умов збройної агресії РФ проти України гостро постала проблема розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану. Ця діяльність набула нових небезпечних форм і виявів. Зокрема, вчинення злочинної діяльності організованими злочинними групами в умовах воєнного стану посягає на проголошені Конституцією України суверенітет і територіальну цілісність нашої держави, спричиняє поширення терористичних й антидержавних ідей. Крім того, організована злочинність стала одним із концептуальних елементів розвідувально-підривної та диверсійної діяльності спеціальних служб РФ, що загрожує всій національній безпеці нашої держави, негативно позначається на стані економіки, дестабілізує фінансово-кредитну систему, ускладнює криміногенну ситуацію.

Основою ефективності розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, є реалізація судово-експертної діяльності, а безпосередньо – що стосується експертно-криміналістичного забезпечення розслідування.

Техніко-криміналістичне й експертно-криміналістичне забезпечення мають спільну мету – забезпечення діяльності з досудового розслідування, судового провадження науково обґрунтованими засобами, методами та прийомами, а також криміналістичними рекомендаціями щодо їх практичного застосування (Chornous, 2014).

Тож важливого значення набувають організаційні і тактико-психологічні засади використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, а також належне криміналістичне забезпечення діяльності з досудового розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень.

Актуальність дослідження питань, пов'язаних з організаційними й тактико-психологічними засадами використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами, зумовлена також сучасним станом протидії організованій злочинності, яка повсякчас розширює масштаби й дедалі частіше має транснаціональний характер. З метою ефективного розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень необхідно напрацювати теоретичну базу та практичні рекомендації стосовно організа-

ційних і тактико-психологічних засад використання спеціальних знань у кримінальних правопорушеннях, вчинених організованими злочинними групами, з огляду на особливості, пов'язані з дією правового режиму воєнного стану.

Матеріали та методи

Мета статті полягає у висвітленні організаційних і тактико-психологічних засад використання спеціальних знань у кримінальних правопорушеннях, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану.

Основні засади розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами, у юридичній науці були предметом дослідження вчених у галузі криміналістики та кримінального процесу. Зокрема, у процесі вивчення проблем, пов'язаних із розслідуванням кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами, деякі автори виокремили два напрями наукових досліджень: розроблення методики розслідування злочинів, учинених організованими групами; визначення особливостей розслідування злочинів, учинених організованими групами, у межах методик розслідування злочинів окремого виду (Protsenko, 2008).

Ці напрями не втрачають актуальності, оскільки протиправна діяльність організованих злочинних груп вирізняється високим рівнем професіоналізму, що своєю чергою призводить до пристосування її до нових умов, появи нових форм вчинення кримінальних правопорушень, а також способів приховування злочинної діяльності, наявністю тісних корумпованих зв'язків у найвищих щаблях державної влади.

Слушним видається твердження про те, що в сучасних умовах, користуючись соціальною та політичною кризою, члени організованих злочинних угруповань переорієнтували свою діяльність на економічну, насамперед її пріоритетні напрями – фінансово-кредитну (банківську) систему, зовнішньоекономічну діяльність, паливо-енергетичний комплекс, сфери приватизації та електроенергетики тощо (Chaplinskyi, & Minka, 2009).

Зазначене зумовлює необхідність здійснення постійного вдосконалення вже наявних у криміналістичній науці методик розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами. Важливим є формування організаційних, тактико-психологічних, техніко-криміналістичних основ розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень на всіх його етапах.

Крім того, цілком обґрунтованою є позиція В. Ю. Шепітька (2000) про те, що процес розслідування цього виду кримінальних правопорушень є складним, порівняно з розслідуванням «неорганізованих» злочинів, не тільки тому, що організовані злочинні групи використовують системи захисту від викриття, а й через необхід-

ність доказування ширшого кола обставин, що належать до предмета доказування таких кримінальних проваджень.

Важливий науковий внесок у розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами, зробив В. М. Варцаба. Зокрема, автор сформулював тактико-психологічні основи розслідування злочинів, які вчиняють організовані злочинні групи, визначив психологічні особливості вчинення злочину в групі, проаналізував низку психологічних явищ (наслідування, навіювання, конформність, референтність) та їх вплив на діяльність групи (Vartsaba, 2003).

Зазначені наукові праці безумовно становлять інтерес і слугують теоретичним підґрунтям для висвітлення загальних питань, що стосуються проблематики розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних організованими злочинними групами. Проте слід детальніше розглянути праці, присвячені безпосередньо використанню спеціальних знань у процесі розслідування розглядуваної категорії кримінальних правопорушень.

У контексті розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, які вчиняють організовані злочинні групи, питання використання спеціальних знань досліджували такі вчені: Л. Г. Д'яковський (2017), Є. Д. Лук'янчиков (2019), С. О. Павленко (2019), В. Г. Севрук (2021) та ін.

Ми поділяємо думку С. О. Павленка та В. Г. Севрука про те, що метою використання спеціальних знань є отримання за їх допомогою доказів, іншої інформації, що має значення для правильного вирішення кримінального провадження. Зокрема, у кримінальному судочинстві їх мета – допомога в збиранні (виявленні, фіксації, вилученні, забезпеченні схоронності), дослідженні доказів (зокрема слідів, речових доказів). На підставі результатів застосування спеціальних знань вибудовують версії, планують розслідування, перевіряють докази, обирають тактику окремих слідчих (розшукових) дій.

У контексті розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами, процес використання спеціальних знань зумовлює складну, багатопланову, різноаспектну, регламентовану кримінально-правовим, кримінально-процесуальним і криміналістичним характером діяльність слідчого, що ґрунтується на криміналістичних і кваліфікаційних характеристиках кримінального правопорушення (Vysotenko, 2021).

Схожу позицію обстоюють А. Плосконос та А. Саковський (2021), зазначаючи, що кримінальні правопорушення, які вчиняють організовані злочинні групи, є найскладнішими для розслідування, що своєю чергою зумовлює використання значно ширшого кола спеціальних знань під час кримінального провадження. Зокрема, на підставі проведеного дослідження вчені доходять висновку, що в процесі розслідування цієї

категорії кримінальних правопорушень залучення спеціалістів здійснюють під час розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів, серед яких органи досудового розслідування залучали: психологів, аудиторів, економістів, спеціалістів у галузі інформаційних систем і технологій тощо, зокрема в процесі проведення слідчих (розшукових) дій.

Отже, наукове розроблення питань, пов'язаних з організаційними й тактико-психологічними засадами проведення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, сьогодні набуває не аби-якого теоретичного та практичного значення. Попри наявність наукових доробків з відповідної тематики, проблеми розслідування зазначених кримінальних правопорушень постійно потребують вивчення та вдосконалення, зокрема і в умовах воєнного стану, унаслідок розширення способів та засобів вчинення таких кримінальних правопорушень, наявності негативних факторів, пов'язаних із веденням бойових дій, окупацією та деокупацією окремих територій нашої держави. З огляду на зазначене, посиленої уваги потребує вдосконалення сучасних організаційних і тактико-психологічних засад проведення судових експертиз.

Основою наукового дослідження є загальний діалектичний метод наукового пізнання правової дійсності. З метою висвітлення основних аспектів наукової статті використано загальнонаукові та спеціальні методи, які є засобами наукового дослідження. Зокрема, порівняльно-правовий метод використано для аналізу норм вітчизняного законодавства у сфері проведення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану. За допомогою догматичного методу розглянуто наукові категорії, визначення та підходи. Історико-правовий метод надав можливість висвітлити зміст понять «спеціальні знання», «судова експертиза», висвітлити розвиток наукових поглядів на окремі проблеми тактико-психологічних засад проведення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану. Для комплексного узагальнення особливостей організації і тактико-психологічних засад проведення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, застосовано метод системного аналізу. Системно-структурний метод дав змогу визначити і схарактеризувати етапи й алгоритм організації проведення судових експертиз у таких кримінальних провадженнях. Для узагальнення результатів наукового дослідження використано статистичний метод.

Результати й обговорення

Згідно з даними статистики Офісу Генерального прокурора, з початком широкомасштабного вторгнення на територію нашої держави спостерігалось зниження рівня злочинності майже за всіма видами кримінальних правопорушень, зокрема організованої злочинності. Проте ці показники виявилися тимчасовими, підвищенням був рівень латентності, що пов'язано з розгортанням бойових дій, масовим переселенням населення внаслідок окупації окремих територій України, запровадженням комендантської години, надмірним навантаженням на органи Національної поліції України тощо (About registered criminal..., 2023).

Натомість нині спостерігається тенденція до переорієнтування протиправної діяльності організованих злочинних груп. Однією зі сфер підвищеного кримінального ризику стали: відносини власності (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; економічне шахрайство), сфера фінансово-економічної діяльності (легалізація (відмивання) злочинних доходів тощо; злочини, що вчиняють у бюджетній сфері, нецільове використання бюджетних коштів), сфера господарської діяльності в умовах воєнного стану, порушення порядку переміщення товарів через митний кордон, незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги тощо.

Статистичні дані засвідчують, що організована злочинність пристосувалася до нових умов, пов'язаних із військовими діями в нашій державі, економічною кризою, вразливістю державних кордонів, опанувавши нові форми та способи вчинення кримінальних правопорушень, що своєю чергою породжує нові виклики для органів Національної поліції України. Саме на слідчих органів досудового розслідування покладено завдання з розкриття та розслідування таких кримінальних правопорушень, збору доказів та інших матеріалів, залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій, організації проведення судових експертиз.

У межах організації проведення процесуальних дій у кримінальних провадженнях під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами, зокрема з використанням спеціальних знань, слід враховувати особливості, пов'язані зі специфічною обстановкою їх вчинення, а саме в умовах воєнного стану, яку організовані злочинні угруповання доволі часто використовують для приховування своєї злочинної діяльності.

З позиції І. Пиріг (2022) складність розслідування злочинів, учинених в умовах воєнного стану, зумовлена не тільки їх різноманітністю, а й іншими факторами, серед яких неможливість або складність встановлення та затримання осіб, які вчинили злочин, складнощі,

пов'язані з небезпекою учасників розслідування, що проводять слідчі (розшукові) дії в зоні загрози обстрілів чи вибухів. Небезпека також наявна під час проведення будь-яких дій на деокупованій території, де можуть бути нерозірвані снаряди, міни тощо. Складність також полягає в тому, що до розслідування потрібно залучати значну кількість фахівців, які володіють спеціальними знаннями, яких бракує в суб'єктів розслідування.

Крім того, у процесі організації використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами, необхідно також враховувати специфіку проведення досудового розслідування в умовах дії особливого режиму кримінального провадження під час воєнного стану, що визначений кримінальним процесуальним законодавством. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану регламентований розділом IX-1 Кримінального процесуального кодексу України, а також відомчими нормативно-правовими актами¹.

Під час розслідування кримінальних правопорушень використання спеціальних знань здійснюють шляхом: залучення спеціалістів для участі в процесуальній та іншій діяльності; проведення судових експертиз; проведення різних перевірок, обстежень; одержання довідок і консультацій в обізнаних осіб; витребування та використання документів, які складають такі особи, у процесі їхньої службової діяльності; допиту спеціалістів як свідків або судових експертів, якщо вони брали участь у проведенні судових експертиз (Piaskovskyi et al., 2020).

Розслідування злочинів, які вчиняють організовані злочинні групи та злочинні організації, передбачає використання спеціальних знань у таких формах: одержання консультацій спеціаліста; участь спеціаліста під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій; проведення судових експертиз. Під час розслідування цієї категорії злочинів використовують і нетрадиційні форми (складання психологічного портрета (профілю), запрошення спеціалістів-аналітиків, комплексні консультації тощо) (Shepitko, 1998).

Серед чинників, що можуть негативно позначитися на перебігу проведення окремих процесуальних дій в умовах воєнного стану, виокремлюють: відсутність доступу до окремих територій, на яких проводять кримінальне провадження; повне або часткове обмеження функціонування органів державної влади, зокрема правоохоронних, судових органів України на територіях вчинення кримінальних правопорушень; особливості правового регулювання не лише нормами КПК України, а й надзвичайним законодавством, міжнародними нормативно-

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

правовими актами; специфічні організаційно-управлінські основи проведення окремих процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень; часткове або повне блокування функціонування окремих процесуальних інститутів і поява нових процесуальних засобів, способів, гарантій кримінального провадження в екстраординарних умовах тощо (Hłowiuk, Teteriatnyk, Rohalska, & Zavtu, 2022).

З огляду на зазначене, особливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, ускладнені факторами правового характеру (пов'язані із функціонуванням на час введення режиму воєнного стану надзвичайного законодавства); процесуального характеру (стосуються особливого змісту та форми кримінального провадження в умовах воєнного стану); зовнішніми (пов'язані із веденням бойових дій, окупацією окремих території, деокупацією тощо).

Крім того, кримінальні правопорушення, які вчиняють організовані злочинні групи, зокрема в умовах воєнного стану, характеризуються своєю складністю у виявленні, документуванні та розслідуванні загалом, що зумовлює використання значно ширшого кола спеціальних знань під час досудового розслідування. Отже, слід акцентувати на важливості належної організації та вибору тактико-психологічних заходів використання спеціальних знань.

У процесі розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, слідчий органу досудового розслідування найчастіше потребує використання спеціальних знань під час проведення таких слідчих (розшукових) дій: огляду місця події, огляду речей, документів і комп'ютерних даних, обшуків, допитів тощо. Спеціалістами, які можуть бути залучені до проведення таких слідчих (розшукових) дій, є спеціалісти в галузі економіки, ревізори, спеціалісти-бухгалтери, фінансисти та ін.

Для прикладу: залучений спеціаліст у галузі економіки в процесі проведення огляду місця події, обшуку спрямовує увагу слідчого на окремі відомості, які мають значення для досудового розслідування, де відображено важливу інформацію для слідства. Це можуть бути: правовстановлювальні документи, документи податкового та фінансового обліку, договори чи їх окремі частини, а також бланки документів, договорів; печатки, штампи, зокрема електронні печатки та підписи, які стали предметом вчинення злочинних дій організованої злочинної групи, містять окремі сліди інтелектуального чи матеріального характеру, що вказують на вчинення злочинних дій або ж свідчать про приховування кримінального правопорушення. Відомості, що містяться в зазначених документах, можуть містити інформацію про осіб, причетних до вчинення

кримінального правопорушення, докази їх участі в організованій злочинній групі, безпосередньо чи опосередковано вказувати на можливого організатора.

Отже, слідчий залежно від виду кримінального правопорушення, до вчинення якого причетна організована злочинна група в умовах воєнного стану, обирає відповідного спеціаліста для проведення слідчої (розшукової) дії. Виокремимо найпоширеніші кримінальні правопорушення, що вчиняють організовані злочинні групи в умовах воєнного стану, і спеціалістів, яких залучають у процесі розслідування:

1) кримінальні правопорушення проти власності, зокрема вчинення шахрайських дій, – інспектори-криміналісти, спеціалісти-почеркознавці, спеціалісти в галузі технічного дослідження документів й обліку тощо;

2) кримінальні правопорушення у фінансово-економічній сфері – спеціалісти в галузі бухгалтерського обліку, страхової діяльності, спеціалісти у сфері оподаткування;

3) кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності – спеціалісти-економісти, ревізори та ін.

Доволі часто постає необхідність виявлення та дослідження інформації, що міститься на комп'ютерних носіях (електронних документів, електронних підписів чи печаток тощо). З цією метою для належного її вилучення слідчий органу досудового розслідування залучає відповідних спеціалістів у галузі комп'ютерних технологій. Також участь спеціаліста в слідчій (розшуковій) дії полягає в наданні допомоги слідчому щодо правильної фіксації виявлених відомостей у протоколі, а також належному їх вилученні для подальшої передачі на експертне дослідження.

Окрім процесуальної форми участі спеціаліста в слідчій (розшуковій) дії, слідчий органу досудового розслідування може використовувати і неформальне, непроцесуальне консультування зі спеціалістом, який брав участь у процесуальній дії, або ж з іншим спеціалістом. Зокрема, непроцесуальна форма передбачає надання консультації стосовно виду експертного дослідження, яке доцільно провести, а також формулювання питань для проведення судової експертизи.

Також слід ураховувати специфіку залучення спеціалістів до проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень, що пов'язана з наявністю небезпечних факторів. Зокрема, під час проведення огляду місця події, обшуків тощо важливим є дотримання учасниками слідчих (розшукових) дій заходів безпеки, оскільки, з огляду на ситуацію, яка нині склалася в нашій державі, неопоодинокими є випадки необхідності проведення процесуальних дій на деокупованих територіях, територіях, що знаходяться в безпосередній близькості до

військових дій, під час оголошення повітряної тривоги тощо. Отже, слідчому в процесі організації проведення слідчої (розшукової) дії необхідно оцінити наявність небезпечних факторів, що становлять загрозу життю і здоров'ю всіх учасників слідчої (розшукової) дії, так і ризиків, пов'язаних із можливістю втрати чи спотворення певних доказових даних, які можуть бути отримані в процесі її проведення, а також прийняти рішення про необхідність залучення відповідних спеціалістів.

Огляд місця події, обшуку під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, можуть проводити на підприємствах, в установах, організаціях, які знаходяться на деокупованих територіях, або територіях, які перебувають у безпосередній близькості до території ведення активних бойових дій. Важливим буде залучення до проведення зазначених слідчих (розшукових) дій спеціалістів-вибухотехніків.

Саме тому слідчий органу досудового розслідування, на якого покладено керівництво слідчою (розшуковою) дією, повинен організувати: налагодження психологічного контакту між усіма її учасниками, забезпечення обізнаності всіх її учасників про необхідність неухильного дотримання необхідних заходів безпеки, інформування про такі заходи, неухильне дотримання його вказівок, а також рекомендацій спеціаліста, приймати тактичні рішення залежно від обстановки, що склалася.

На основі практичного досвіду та вивчення матеріалів кримінального провадження слід зазначити, що, крім огляду місця події, однією з найпоширеніших слідчих (розшукових) дій, які призначають у процесі розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, є допит. Рішення про залучення спеціаліста слідчий приймає залежно від складності кримінального провадження, кількості учасників організованої злочинної групи, які є фігурантами кримінального провадження, слідчої ситуації, що склалася, обізнаності слідчого з певних питань. Крім того, у кожній конкретній ситуації важливим є налагодження психологічного контакту між учасниками допиту з метою отримання максимально повних відомостей.

На думку В. Ю. Шепітька, психологічний контакт – це оптимальна психологічна «атмосфера» допиту, яка сприяє взаємодії між її учасниками, це певне налаштування на спілкування. Тактичні прийоми, спрямовані на встановлення психологічного контакту з допитуваним, ґрунтуються на використанні даних психології, логіки та інших наук (Shepitko, 1998).

Серед осіб, які можуть бути допитані під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в

умовах воєнного стану, можуть бути: потерпілі (особи, які стали жертвами шахрайських схем у кримінальних правопорушеннях проти власності), заявники (службові особи підприємств, установ, організацій – у кримінальних правопорушеннях у сфері господарської діяльності), свідки (працівники підприємств, установ, організацій, де було вчинено кримінальне правопорушення, ревізори та ін.), підозрювані або обвинувачені (учасники організованого злочинного угруповання). Згідно з даними, одержаними за результатами проведення анкетування слідчих органів досудового розслідування серед спеціалістів, яких найчастіше залучали під час проведення допиту в процесі розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, були: спеціалісти в галузі психології, спеціалісти у сфері економіки, землепорядники, фінансисти, бухгалтери, ревізори й аудитори, спеціалісти в галузі інформаційно-комунікаційних систем і технологій тощо.

Слід також зауважити, що в кримінальних правопорушеннях, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, зокрема в процесі допиту учасників організованого злочинного угруповання, необхідно виявити такі важливі відомості, які стосуються: встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення (місця, способу, обстановки, знарядь його вчинення та приховування); встановлення інших учасників організованої злочинної групи, її можливого лідера; подолання протидії з боку допитуваного, виявлення недостовірних чи спотворених відомостей. З цією метою важливим є застосування комплексу тактико-психологічних заходів під час проведення допитів учасників організованих злочинних угруповань за участю спеціалістів.

Серед таких заходів деякі вчені виокремлюють: консультації та пояснення під час підготовки до проведення слідчої (розшукової) дії; виявлення певних біопсихічних даних особи та встановлення психологічного контакту з допитуваним; вибір у межах закону й етики засобів психологічного впливу на допитуваного; створення можливості точніше та повніше зрозуміти допитуваного, передусім фахівців, які використовують у розмові спеціальні професійні терміни; встановлення рівня обізнаності допитуваного щодо питань, які потребують спеціальних знань; методичного спрямування допиту та формулювання запитань допитуваному; надання допомоги щодо правильного усвідомлення певних даних про обстановку й обставини злочину, що відтворені в показаннях особи, яку допитують; з'ясування на фаховому рівні спеціальних питань щодо виникнення та перебігу події злочину, причин та умов, що йому сприяли; опрацювання документів, що стосуються діяльності, пов'язаної з учиненням правопорушенням у певній галузі; встановлення обставин, способів і мотивів

злочинних дій; припинення неправдивих показань; надання допомоги у фіксації технічними засобами процесу проведення допиту; складання зі слів допитуваного складного плану (схеми), фоторобота (Romaniuk, 2010).

Слідчий під час прийняття рішення про проведення допиту учасників організованого злочинного угруповання може проводити попереднє консультування з відповідними спеціалістами щодо постановки питань, зокрема в частині необхідності з'ясування даних, пред'явлення документації, використання спеціальної економічної, бухгалтерської чи іншої термінології; вибору тактико-психологічних прийомів, спрямованих на подолання протидії з боку членів організованого злочинного угруповання.

Також у процесі розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень постає необхідність проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, зокрема учасників організованої злочинної групи. У такому разі задля подолання тиску та протидії з боку учасників злочинного угруповання, виявлення розбіжностей у їх показаннях, налагодження психологічного контакту між її учасниками доцільним буде залучення спеціалістів до проведення слідчої (розшукової) дії.

Крім того, важливим у процесі розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень є використання спеціальних знань у формі залучення судових експертів для проведення судових експертиз з метою з'ясування обставин вчинення кримінального правопорушення, дослідження вилучених під час проведення огляду місця події чи обшуку предметів. Розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, вимагає від органів досудового розслідування вжиття невідкладних заходів з метою виявлення всіх учасників злочинної групи, передусім її лідера, документування фактів вчинення кримінальних правопорушень, збирання доказової інформації, зокрема проведення комплексу слідчо-оперативних заходів. До таких заходів можна віднести пошук і вилучення матеріальних слідів, які можуть містити відомості про діяльність організованої злочинної групи (документи, договори, звіти, письмові протоколи, рішення, розпорядження, різні паперові записи, технічне обладнання, зокрема аудіо-, відеопристрої, комп'ютерна техніка тощо). Задля запобігання їх пошкодженню чи знищенню важливим є невідкладне призначення технічних експертиз документів; економічних експертиз; фототехнічних експертиз; експертиз відео-, звукозапису; комп'ютерно-технічних експертиз; почеркознавчих і лінгвістичних експертиз; психологічних експертиз; судово-психіатричних експертиз; судово-медичних експертиз тощо.

Одним з аспектів організації проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях

є налагодження ефективної взаємодії між керівниками експертних установ і слідчим, який є ініціатором проведення експертного дослідження, та експертом, який його проводить (Chornous, & Leliuk, 2023).

У процесі взаємодії слідчого, дізнавача, прокурора з експертною установою чи експертом важливим є налагодження психологічного контакту, що надалі сприятиме уникненню непорозумінь під час проведення експертного дослідження, підвищить ефективність комунікації між зазначеними суб'єктами задля здійснення швидкої та якісної експертизи в кожному конкретному кримінальному провадженні (Shulha, & Leliuk, 2023).

Слід також акцентувати увагу на окремих особливостях призначення та проведення судових експертиз на час дії режиму воєнного стану. Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України¹, у разі відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею повноважень пов'язаних із необхідністю отримання зразків для проведення експертизи, такі повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором.

Через необхідність документування та розслідування численної кількості воєнних злочинів РФ проти України, значну кількість об'єктів, які підлягають терміновому проведенню експертиз, слідчі органів досудового розслідування постали перед проблемами, пов'язаними з надмірною завантаженістю підрозділів Експертної служби МВС України, браком кваліфікованих експертів. Наявна система судово-експертних установ не має змоги оперативно, якісно, а головне – прозоро супроводжувати всі кримінальні провадження, зважаючи на значну кількість кримінальних правопорушень загальнокримінального спрямування, а також кримінальних правопорушень, вчинюваних організованими злочинними групами. З огляду на практичний досвід розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень, слід зауважити, що з початку широкомасштабного вторгнення проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, вчинені організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, відійшли на другий план.

Недотримання чи пропущення строків проведення судових експертиз є тим вразливим місцем, яке гальмує перебіг розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, що своєю чергою може призвести до порушення строків досудового розслідування,

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

втрата можливості викриття членів організованого злочинного угруповання чи його організатора, доведення вини кожного її учасника у вчиненні кримінальних правопорушень тощо.

З огляду на поступову інтеграцію в міжнародні та європейські структури зі стандартизації, слід зазначити, що в англійській системі немає офіційних списків судових експертів. Експертами можуть бути лише досвідчені особи, які мають достатній рівень спеціальних економічних знань предметної кваліфікації; контроль якості роботи експерта має відповідати науковим критеріям (Savchenko, & Koropetska, 2022). Схожа модель функціонує також і в Сполучених Штатах Америки та низці європейських держав. Отже, з огляду на умови воєнного стану, важливим є реформування сучасного експертного забезпечення правосуддя, зокрема шляхом надання права учасникам кримінального провадження в разі необхідності призначати проведення експертизи в приватних експертів, незалежно від наявності його в реєстрі, за винятком випадків дослідження об'єктів, вільний обіг яких обмежено або заборонено законом.

Крім того, окремого перегляду потребує пропозиція щодо можливості створення експертних установ уповноваженими підрозділами задля ефективнішого проведення досудового розслідування. Створення окремої експертної установи має відповідати всім стандартам здійснення судово-експертної діяльності, сприятиме вирішенню порушених питань і забезпечить ефективність розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, розвантажить експертів підрозділів Експертної служби МВС України.

Для прикладу: Стратегічна програма діяльності Державного бюро розслідувань на 2022–2026 роки задля проведення оперативного, якісного та неупередженого розслідування передбачає необхідність створення експертних установ (Strategic program..., 2022). Доцільним вважаємо перегляд питання щодо створення окремих експертних підрозділів у структурі окремих центральних і міжрегіональних органів Національної поліції України, зокрема які здійснюють реалізацію державної політики з питань боротьби з організованою злочинністю. Зазначене сприяло б налагодженню дієвого механізму організації проведення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняють організовані злочинні групи в умовах воєнного стану, сприятиме своєчасному проведенню судово-експертних досліджень у розглядуваній сфері, розвантажить підрозділи Експертної служби МВС України, які надміру завантажені проведенням експертиз за фактами вчинення воєнних злочинів і кримінальних правопорушень загальнокримінального спрямування.

Отже, залучення спеціалістів, експертів під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, залежить від виду кримінального правопорушення, що своєю чергою визначає тактико-психологічні основи використання спеціальних знань. Таку діяльність здійснюють відповідно до обмежень, передбачених режимом воєнного стану та на основі законодавства, що встановлює особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану, а також з огляду на обстановку, що складається на момент вчинення процесуальних дій.

Висновки

Організація та вибір тактико-психологічних заходів використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, обумовлені особливостями, пов'язаними зі специфічною обстановкою їх вчинення, а саме в умовах воєнного стану, що своєю чергою значно ускладнює цей процес.

Серед специфічних особливостей використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, слід виокремити: фактори правового характеру (пов'язані із функціонуванням на час введення режиму воєнного стану надзвичайного законодавства); фактори процесуального характеру (стосуються особливого змісту та форми кримінального провадження в умовах воєнного стану); зовнішні фактори (пов'язані з веденням бойових дій, окупацією окремих територій, деокупацією тощо).

Використання спеціальних знань у процесі розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень здійснюють: у процесуальній формі (залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій, проведення судових експертиз, проведення слідчим допитів спеціалістів, експертів); у непроцесуальній формі (одержання консультацій зі спеціалістами перед чи після проведення слідчих (розшукових) дій, судово-експертних досліджень).

Класифікувати спеціалістів, яких залучали слідчі в процесі розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, можна залежно від найпоширеніших сфер, які зазнали підвищеної кримінальної уваги з боку злочинних угруповань: кримінальні правопорушення проти власності, зокрема вчинення шахрайських дій, – інспектори-криміналісти, спеціалісти-почеркознавці, спеціалісти в галузі технічного дослідження документів та обліку, спеціалісти в галузі інформаційних технологій тощо; кримінальні правопорушення у фінансово-економічній сфері –

спеціалісти в галузі бухгалтерського обліку, страхової діяльності, спеціалісти у сфері оподаткування; кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності – спеціалісти-економісти, ревізори, фінансисти.

Слідчий органу досудового розслідування, на якого покладено керівництво слідчою (розшуковою) дією, повинен організувати: налагодження психологічного контакту між усіма її учасниками, забезпечення обізнаності всіх її учасників про необхідність неухильного дотримання заходів безпеки. Важливим у такому разі є налагодження психологічного взаємозв'язку: слідчий – спеціаліст, слідчий – учасники процесуальної дії, слідчий – судовий експерт, у якому слідчий є ключовою фігурою та має забезпечувати підтримання такого зв'язку. Це сприятиме подоланню психологічного бар'єра, дотриманню правових, процесуальних вимог поведінки під час проведення слідчих (розшукових) дій, етичних норм. Крім того, зважаючи на протидію з боку учасників організованих злочинних груп з метою приховування кримінальних правопорушень, вчинених у складі групи, для викриття лідера важливим є використання комплексу тактико-психологічних заходів, зокрема із залученням відповідних спеціалістів.

Зазначені заходи в процесі використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, різнитимуться залежно від виду слідчої (розшукової) дії чи іншої процесуальної дії, характеру та складності кримінального правопорушення, ступеня організованості й кількості членів організованої злочинної групи, наявності факторів зовнішнього (зокрема пов'язані з обстановкою воєнного стану) та внутрішнього характеру (протидія з боку учасників організованої групи), які ускладнюють процес розслідування.

Потребує уваги організаційна основа призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, вчинені організованими злочинними групами в умовах воєнного стану. Наявна система судово-експертних установ не має змоги оперативно, якісно та прозоро супроводжувати всі кримінальні провадження, з огляду на значну кількість воєнних злочинів і кримінальних правопорушень загальнокримінального спрямування, а також кримінальних правопорушень, що вчиняють організовані злочинні групи, які своєю чергою потребують відповідної реакції з боку уповноважених органів.

References

- [1] About registered criminal offenses and the results of their pretrial investigation. (2023). *Official website of the Office of the Prosecutor General of Ukraine*. Retrieved from <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
- [2] Chaplynskyi, K.O., & Minka, P.Ya. (2009). *Investigation of crimes committed by criminal groups*. Dnipropetrovsk: Dnipropetr. humanit. un-t. Retrieved from <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/p1rzozum.pdf>.
- [3] Chornous, Yu., & Leliuk, T. (2023). Organization of forensic examinations in criminal proceedings as a condition for the effectiveness of the investigation of criminal offenses. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 13(2), 50-62. doi: 10.56215/naia-chasopis/2.2023.50.
- [4] Chornous, Yu.M. (2014). Forensic support of criminal proceedings. *Criminalist. Release*, 1(21), 32-37. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2014_1_6.
- [5] Diakovskiy, H.L. (2017). *Forensic characteristics and peculiarities of the investigation of illegal deprivation of liberty and abduction of a person committed by an organized group: thesis* (Doctoral dissertation, Dnipro, Ukraine). Retrieved from <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/dissertations/15/2.pdf>.
- [6] Hlowiuk, I., Teteriatnyk, H., Rohalska, V., & Zavtur, V. (2022). *Special regime of pre-trial investigation, trial in conditions of war, state of emergency or in the area of anti-terrorist operation or measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression of the Russian Federation and/or other states against Ukraine*. Lviv-Odesa. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/359654765_Glovuk_I_Teteratnik_G_Rogalska_V_Zavtur_V_Osoblivij_rezim_dosudovogo_rozsliduvanna_sudovogo_rozgladu_v_umovah_voennogo_nadzvicajnego_stanu_abo_u_rajoni_prov_edenna_antiteroristicnoi_operacii_ci_zahodiv.
- [7] Lazebnyi, A.M., & Levytskyi, B.S. (2019). Forensic support for the investigation of organized crime. *International Legal Bulletin: Current Problems of Modernity (Theory and Practice)*, 14, 189-198. doi: 10.33244/2521-1196.14.2019.189-198.
- [8] Lukianchikov, Ye.D., Lukianchikov, B.Ye., & Petriaiev, S.Yu. (2019). Use of special knowledge in criminal proceedings. *Bulletin of the National Technical University of Ukraine "KPI"*, 4(44), 125-130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2019_4_22.
- [9] Pavlenko, S.O. (2019). Tactics of detection and documentation by operational units of illegal migration as one of the spheres of activity of organized crime. *Problems of legality*, 147, 210-228. doi: 10.21564/2414-990x.147.181335.

- [10] Piaskovskyi, V.V., Chornous, Yu.M., & Samodin, A.V. (et al.). (2020). *Forensics*. Kyiv: Pravo. Retrieved from https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/816/3_Kriminalistika_pidruchnik_2020_vnutri.pdf.
- [11] Ploskonos, A., & Sakovskyi, A. (2021). Use of special knowledge during interrogation of members of organized criminal groups and criminal organizations. *Entrepreneurship, economy and law*, 5, 268-272. doi: 10.32849/2663-5313/2021.5.44.
- [12] Protsenko, M.V. (2008). *Peculiarities of the investigation of crimes committed by organized groups in forensic methodology* (Doctoral thesis, Kharkiv, Ukraine).
- [13] Pyrih, I. (2022). The use of special knowledge during the investigation of crimes committed under martial law. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 348-353. doi: 10.31733/2078-3566-2022-6-348-353.
- [14] Romaniuk, B.V. (2010). *Participation of a specialist at the stage of pre-trial investigation*. Kyiv: Avanpost-Prim. Retrieved from [http://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=IBIS&P21DBN=IBIS&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21ALL=\(%3C.%3EA=%D0%A0%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%8E%D0%BA,%20%D0%91.%20%D0%92.%3C.%3E%29](http://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=IBIS&P21DBN=IBIS&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21ALL=(%3C.%3EA=%D0%A0%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%8E%D0%BA,%20%D0%91.%20%D0%92.%3C.%3E%29)
- [15] Savchenko, V.A., & Koropetska, S.O. (2022). Prospective areas of improvement of forensic expert activity taking into account foreign experience. *Analytical and comparative jurisprudence*, 4, 348-352. doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.63>.
- [16] Sevruk, V.H. (2021). Theoretical principles of interaction of law enforcement agencies during countermeasures against crimes committed by organized groups and criminal organizations that are formed on an ethnic basis. *ScienceRise: Juridical Science*, 2(16), 39-47. doi: 10.15587/2523-4153.2021.234675.
- [17] Sevruk, V.H., & Pavlenko, S.O. (2017). The use of special knowledge during the investigation of crimes committed by organized groups and criminal organizations that are formed on an ethnic basis. In *The use of modern achievements of criminology in the fight against crime: proceedings 14 All-Ukrainian Scientific and practical conference* (pp. 60-63). Kryvyi Rih: Helios-Print.
- [18] Shepitko, V.Yu. (1998). *Inquiry*. Kharkiv: KrymArt.
- [19] Shulha, O., & Leliuk, T. (2023). Organizational and tactical-psychological principles of conducting forensic art examinations in criminal proceedings. *Legal psychology*, 1(32), 68-78. doi: 10.33270/03233201.68.
- [20] Strategic program of activities of the State Bureau of Investigation for 2022-2026. (2022). Kyiv. Retrieved from <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/strategichna-programa.pdf>.
- [21] Vartsaba, V.M. (2003). *Investigation of crimes of organized criminal groups (tactical and psychological foundations)* (Doctoral thesis, Kharkiv, Ukraine).
- [22] Vysotenko, Yu.V. (2021). *Investigation of thefts committed by criminal groups* (Doctoral thesis, Kyiv, Ukraine). Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/18289>.

Список використаних джерел

- [1] Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України* : [сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
- [2] Чаплинський К. О., Мінка П. Я. Розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями : навч. посіб. Дніпропетровськ : Дніпропетр. гуманіт. ун-т, 2009. 225 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/p1rzozum.pdf>.
- [3] Черноус Ю., Лелюк Т.. Організація проведення судових експертиз у кримінальному провадженні як умова ефективності розслідування кримінальних правопорушень. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2023. № 13 (2). С. 50–62. doi: 10.56215/naia-chasopis/2.2023.50.
- [4] Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення кримінального провадження. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 1 (21). С. 32–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2014_1_6.
- [5] Д'яковський Г. Л. Криміналістична характеристика та особливості розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини, вчиненого організованою групою : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Дніпро, 2017. 231 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/dissertations/15/2.pdf>.
- [6] Гловюк І., Тетерятник Г., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України : наук.-практ. комент. Роз. IX-1 КПК України. Львів–Одеса, 2022. 31 с. URL: <https://www.researchgate.net/>

- publication/359654765_Glovuk_I_Teteratnik_G_Rogalska_V_Zavtur_V_Osoblivij_rezim_dosudovogo_rozsliduvanna_sudovogo_rozgladu_v_umovah_voennogo_nadzvicajnogo_stanu_abo_u_rajoni_prov_edenna_antiteroristicnoi_operacii_ci_zahodiv.
- [7] Лазебний А. М., Левицький Б. С. Криміналістичне забезпечення розслідування організованої злочинності. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 14. С. 189–198. doi: 10.33244/2521-1196.14.2019.189-198.
- [8] Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Петряев С. Ю. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Національного технічного університету України «КПІ»*. 2019. № 4 (44). С. 125–130. (Серія «Політологія. Соціологія. Право»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2019_4_22.
- [9] Павленко С. О. Тактика виявлення та документування оперативними підрозділами нелегальної міграції як однієї зі сфер діяльності організованої злочинності. *Проблеми законності*. 2019. № 147. С. 210–228. doi: 10.21564/2414-990x.147.181335.
- [10] Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін.]. Київ : Право. 2020. 358 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/816/3_Kriminalistika_pidruchnik_2020_vnutri.pdf.
- [11] Плосконос А., Саковський А.. Використання спеціальних знань під час допиту учасників організованих злочинних груп та злочинних організацій. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 268–272. doi: 10.32849/2663-5313/2021.5.44.
- [12] Проценко М. В. Особливості розслідування злочинів, вчинених організованими групами, у криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2008. 17 с.
- [13] Пиріг І. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, вчинених в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спецвип. № 2. С. 348–353. doi: 10.31733/2078-3566-2022-6-348-353.
- [14] Романюк Б. В. Участь спеціаліста на стадії досудового слідства : навч. посіб. Київ : Аванпост-Прим, 2010. 304 с. URL: [http://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=IBIS&P21DBN=IBIS&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21ALL=\(%3C.%3EA=%D0%A0%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%8E%D0%BA,%20%D0%91.%20%D0%92.%3C.%3E%29](http://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=IBIS&P21DBN=IBIS&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21ALL=(%3C.%3EA=%D0%A0%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%8E%D0%BA,%20%D0%91.%20%D0%92.%3C.%3E%29).
- [15] Савченко В. А., Коропецька С. О. Перспективні напрями вдосконалення судово-експертної діяльності з урахуванням зарубіжного досвіду. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 348–352. doi: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.63>.
- [16] Севрук В. Г. Теоретичні засади взаємодії правоохоронних органів під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. *ScienceRise: Juridical Science*. 2021. № 2 (16). С. 39–47. doi: 10.15587/2523-4153.2021.234675.
- [17] Севрук В. Г., Павленко С. О. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. *Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю* : матеріали XIV Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 13 квіт. 2017 р.). Кривий Ріг : Геліос-Принт, 2017. С. 60–63.
- [18] Шепітько В. Ю. Допит : наук.-практ. посіб. Харків : КримАрт, 1998. 35 с.
- [19] Шульга О., Лелюк Т. Організаційні й тактико-психологічні засади проведення судово-мистецтвознавчих експертиз у кримінальному провадженні. *Юридична психологія*. 2023. № 1 (32). С. 68–78. doi: 10.33270/03233201.68.
- [20] Стратегічна програма діяльності Державного бюро розслідувань на 2022–2026. Київ, 2022. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/strategichna-programa.pdf>.
- [21] Варцаба В. М. Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 20 с.
- [22] Висотенко Ю. В. Розслідування крадіжок, учинених злочинними групами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 23 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/18289>.

Organizational-Tactical and Psychological Basis of the Use of Special Knowledge during the Investigation of Criminal Offenses Committed by Organized Criminal Groups under the Conditions of the State of Martial

SYNOVERSKYI Andrii

Postgraduate Student of the Department of Criminalistics and Forensic Medicine
of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6092-8554>

Abstract. As a result of the current situation in our country, the problem of investigating criminal offenses committed by organized criminal groups in the conditions of martial law is especially acute, since the specified activity has acquired new dangerous forms and manifestations of perpetration. The above makes it necessary to constantly improve the methods of investigation of criminal offenses committed by organized criminal groups already available in forensic science. At the same time, it is important to form organizational, tactical-psychological, technical-criminological foundations of the investigation of the specified category of criminal offenses at all its stages, in particular at the stage of using special knowledge. The purpose of the article is to highlight the organizational, tactical and psychological foundations of the use of special knowledge in criminal offenses committed by organized criminal groups under martial law. The scientific novelty of the article consists in highlighting certain organizational, tactical and psychological aspects of the use of special knowledge in criminal offenses committed by organized criminal groups, taking into account the specific circumstances of their commission – the conditions of martial law. The author classified specialists who were involved by investigators in the process of investigating criminal offenses committed by organized criminal groups under martial law, depending on the most common areas that received increased criminal attention from criminal groups. The main organizational and tactical-psychological measures used by the investigator in the process of conducting investigative (search) actions with the involvement of a specialist are highlighted.

Keywords: investigation; organized criminal group; martial law; special knowledge; tactical and psychological measures; forensic examination; specialist; expert.

DOI: 10.33270/03233302.141
УДК 343.98

Психологічна та криміналістична характеристика неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого наслідками війни

СУВОРОВА Анастасія*

здобувач ступеня доктора філософії кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7508-290X>

Анотація. Наукова стаття присвячена поглибленому вивченню питань, пов'язаних із психологічною та криміналістичною характеристикою неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого наслідками війни. Актуальність наукового доробку зумовлена травматичними подіями війни, що впливають на психічний і фізичний стан здоров'я дитини. Наукові напрацювання, висвітлені в цій статті, слугуватимуть підґрунтям для подальших наукових досліджень. Метою статті є дослідження особливостей психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого, який набув психічних і/або фізичних розладів здоров'я внаслідок злочинних дій російських окупантів. Під час дослідження використано систему загальнонаукових і спеціальних методів. Діалектичний метод сприяв висвітленню питань, пов'язаних з об'єктом дослідження в контексті поєднання практичних і теоретичних положень. Історико-правовий метод слугував розкриттю змісту основних понять дослідження. Такі методи формальної логіки, як аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, використано з метою детального дослідження психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого наслідками війни. Наукова новизна полягає в розкритті актуальних і проблемних питань, спрямованих на підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування з урахуванням трагічних наслідків, спричинених країною-агресором стосовно українських дітей. Сформульовано комплекс рекомендацій щодо використання аспектів психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого, який унаслідок збройного російського вторгнення отримав травми, що спричинили патологічні зміни його психічного та фізичного здоров'я. Обґрунтовано необхідність обов'язкового врахування під час психолого-криміналістичного дослідження неповнолітнього вказаної категорії його фізичних, психічних, індивідуальних особливостей, пережитої події, ступеня наслідків травмування, соціальної адаптивності тощо. З огляду на те, що від початку повномасштабного російського збройного вторгнення на територію України діти щодня наражаються на психологічне та фізичне насилля з боку окупантів (фізичні знущання, катування, ґвалтування, незаконні утримання, депортація тощо), пріоритетним аспектом держави повинна бути їх захищеність і цілковита безпека. Однак в умовах сьогодення чимало з них не отримують належного захисту й допомоги через неможливість держави вчинити дії, спрямовані на їх визволення з тимчасово окупованих територій. Водночас постійне перебування під психологічним і юридичним тиском російських агресорів провокує різного роду патологічні відхилення психічного та фізичного здоров'я дитини. Аналіз і поглиблене вивчення психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого наслідками війни, слід здійснювати у взаємозв'язку з напрямками науки, що досліджують психологічні процеси людини, стан здоров'я та її поведінку. Такий комплексний аналіз особи неповнолітнього потерпілого сприятиме успішному виконанню організаційно-тактичних дій слідчим під час досудового розслідування.

Ключові слова: кримінальне провадження; неповнолітня особа; вади психофізичного розвитку; війна; психологічна характеристика; криміналістична характеристика.

Історія статті:

Отримано: 28.08.2023
Переглянуто: 29.09.2023
Прийнято: 27.10.2023

Рекомендоване посилання:

Суворова А. Психологічна та криміналістична характеристика неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого наслідками війни. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 141–150. doi: 10.33270/03233302.141.

*Відповідальний автор

© Суворова А., 2023

Вступ

Війна є кривавим явищем, що спричиняє непоправні та жорстокі наслідки. З моменту початку збройної повномасштабної війни росії проти України в нашій державі з'являються на світ діти під звуки артилерійських кулеметів, вибухів снарядів, вони вимушені продовжувати своє «існування» в укриттях, підземних приміщеннях, страждати від голоду та спраги, набувати психічних і фізичних травм унаслідок злочинних військових посягань.

Тема кримінальних правопорушень вчинених щодо неповнолітніх під час військових конфліктів в Україні не є широко досліджуваною, оскільки в умовах воєнного стану вона є частково латентною. Основними причинами цього є: 1) нездатність дитини детально повідомити про обставини кримінального правопорушення внаслідок патологічного стану здоров'я; 2) перебування неповнолітніх потерпілих на тимчасово окупованих територіях.

Під час збройних конфліктів суспільство неодноразово поставало перед значущими посяганнями щодо дітей, і на теперішній час питання особливого захисту неповнолітніх потерпілих набуло міжнародно-правового рівня.

За офіційними даними Генеральної прокуратури України, у 2023 році кількість дітей, які постраждали внаслідок військової агресії росії проти України, становить не менше 1476 осіб, з них найбільше постраждало дітей у Донецькій області – 462, Харківській – 279, Київській – 128, Миколаївській – 89, Запорізькій – 91, Херсонській – 103, Чернігівській – 71, Луганській – 67, Дніпропетровській – 74 (Juvenile prosecutors...). Станом на сьогодні цифри не остаточні. Триває робота з їх встановлення в місцях ведення бойових дій, на тимчасово окупованих і звільнених територіях.

Безперечно, наслідки війни трагічні. Події негативно впливають на розвиток, стан здоров'я дитини, її функціонування та життєздатність у середовищі, спричиняють руйнацію психоемоційної стійкості, породжують різноманітні психосоматичні захворювання тощо.

З огляду на критичну ланку статистичного дослідження, порушення країною-агресором прав дитини в Україні є актуальним питанням сьогодення, яке слід обговорювати на світовій арені з метою притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності та запобігання поширенню кримінальних правопорушень щодо дітей.

Отже, висвітлення питань, присвячених особливостям психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого наслідками війни, є необхідним у реаліях сьогодення, оскільки інформаційна складова зазначеного питання розкриває сутність і зміст глобальної, світової проблематики.

Матеріали та методи

Метою наукової статті є дослідження особливостей психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого, який набув психічних і/або фізичних розладів здоров'я внаслідок злочинних дій російських окупантів.

Питання присвячені дослідженням особливостей психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітніх вивчали такі вчені: В. Гірук «Психолого-криміналістична характеристика процесу формування показань малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів» (Hiruk, 2022, р. 80-84), Ю. Комаринська «Психолого-криміналістична характеристика дітей в умовах кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством» (Komarynska, 2022, р. 893-899), С. Косенко «Кримінологічна характеристика особи неповнолітнього, потерпілого від сексуального насильства» (Kosenko, 2022, р. 37-41), Н. Рогатинська, Н. Войтюк «Criminology characteristics and prevention of juvenile crime» (Rohatynska, & Voitiuk, 2023, р. 209-214).

Попри значну кількість наукових досліджень із вказаної тематики, вважаємо питання, присвячені дослідженню особливостей психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітніх потерпілих з вадами психофізичного розвитку, травмованих наслідками війни, є не в повному обсязі розкритими та дослідженими, а, отже, потребують детального вивчення.

Результати й обговорення

Слово «війна» ми могли прослідкувати в історичних книгах, документальних, гостросюжетних фільмах, заснованих на реальних подіях, почути з оповідей родичів і знайомих, які свого часу стали свідками цього непоправного, драматичного явища. В умовах сьогодення це слово є зрозумілим для переважної більшості дітей нашої держави.

Війна – це трагічна подія, яку з 2014 року по теперішній час вимушена переживати українська нація. Унаслідок збройного нападу РФ, Україна має катастрофічну руйнацію соціального й економічного розвитку.

Найбільш незахищеними та вразливими у воєнний час є діти, особливо ті, які постраждали від збройних конфліктів і мають негативні, набуті наслідки розладів психічного та фізичного здоров'я.

Постійний страх померти, переживання за життя когось із близьких, напівголодне існування, фізичні та психічні травми, недосипання, психологічне напруження, знущання, тортури, депортації та жорстокі дії окупантів спричиняють погіршення (зупинку) розумового й емоційного розвитку дитини.

Вплив війни на фізичне, психологічне та психічне здоров'я дитини негативно відображається на її майбутньому, оскільки ці травми мають довгострокові наслідки, пов'язані з війною,

які неминує позначатися на їхньому повсякденному житті.

За офіційними даними, від початку повномасштабного вторгнення в Україні загинуло 480 дітей і 964 – поранено, 405 дітей вважаються зниклими, 744 тис. українських дітей депортовано до країни окупантів (State portal...).

За статистикою Всесвітньої організації охорони здоров'я, через збройні конфлікти у світі близько 10 % людей, які пережили травматичні події, матимуть у майбутньому серйозні проблеми з психічним здоров'ям, а ще у 10 % спостерігатимуть поведінкові зміни, які заважатимуть їх ефективному функціонуванню в соціумі. Найпоширенішими негативними психічними виявами визначено депресію, тривогу та психосоматичні проблеми (безсоння, різноманітні болі в області спини та живота) (World health...).

Наприклад, дослідження щодо дітей, які постраждали внаслідок ізраїльсько-палестинського конфлікту, доводять поширеність таких пост-травматичних стресових розладів: порушення сну, анорексія, страх, спалахи гніву, відволікання, депресія, безпорадність і, навпаки, виражене збудження та гіперактивність (Halyska-Didukh, 2023, p. 61).

У своїй праці О. Яцина зазначає, що психічні розлади поширюються на декілька сфер психіки, а саме: емоційну, особистісну, когнітивну та інші (Yatsyna, 2022, p. 557). Водночас О. Турченко зауважує, що дитина – це індивід і відносить її до групи значного ризику соціальної ізоляції. Вказана категорія особливо вразлива, оскільки не має захищеності та психологічної стійкості відповідно до свого віку в період збройних конфліктів (Turchenko, 2019, p. 12).

Згідно з гірким досвідом країн, які вступали в збройний конфлікт, щонайменше кожна п'ята людина страждає від негативних наслідків для психічного здоров'я, а кожна десята зазнає цих наслідків у середньому або тяжкому ступені. Відповідно до зазначеного, а також з огляду на підвищену емоційну вразливість дітей унаслідок їхньої психічної нестійкості, мобільності та вразливості до зовнішніх впливів, війна руйнує їхню психологічну безпеку й створює загрозу психічному здоров'ю. Слід зауважити, що вона являє собою загрозу (Vorshch, 2023, p. 48).

Ті дії, які вчиняє РФ під час війни, суперечать усім міжнародно-правовим домовленостям у сфері захисту дітей.

Для моніторингу, запобігання та припинення злочинів проти дітей під час війни Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй (ООН) визначила шість серйозних порушень щодо дітей у цей період: вбивства, каліцтва та викрадення дітей, сексуальне насильство, вербування окупантами до збройних угруповань, удари по школах і лікарнях, відмова в гуманітарному доступі для дітей (Six grave...).

Однак є і не менш важливі кримінальні правопорушення країни-агресора щодо українських дітей: психологічні знущання, катування, фізичне й психічне насилля, незаконне переміщення, викрадення та депортація тощо.

Викрадення дітей та їх незаконне перевезення в умовах війни – воєнний злочин, у якому присутні елементи геноциду, що породжують у неповнолітніх безліч хворобливих, невиліковних станів.

Долі українських дітей на тимчасово окупованих територіях України й тих, які опинилися далеко від рідних домівок, складаються по-різному. Маленьких українців розміщують у «таборах перевиховання», їх піддають тортурам і психологічному тиску, до них застосовують заходи, спрямовані на примусову інтеграцію в російський соціокультурний простір, а викрадених українських дітей-сиріт незаконно всиновлюють російські громадяни (Potikha, 2023, p. 28).

У діях російських військових присутня не лише інформаційна пропаганда, а й зухвалий цинізм, жорстоке поводження, деградація моральних цінностей, людяності, співчуття, наявні тваринні інстинкти, спрямовані на знищення маленьких українців, що спричиняє непоправні трагічні наслідки.

Наприклад, Херсонська обласна прокуратура стала першою серед регіональних прокуратур, яка здійснює процесуальне провадження у справі про сексуальне насильство на війні з урахуванням інтересів постраждалої та захисту персональних даних, де, за даними слідства, підрозділ підозрюваного з кінця березня 2022 року контролював територію Бериславського району. «Військові росії проводили рейди по домівках, принижували й залякували місцевих жителів. Пізніше, погрожуючи розправою жінці та її дитині, підозрюваний здійснив акт сексуального насильства, тримаючи біля жінки ніж. Надалі він без згоди постраждалої почав проживати в її будинку, погрожував розправою над дитиною. Дитина стала свідком жажливого явища (Murders, rape...).

На думку психологів, діти, які стають свідками зґвалтування своїх близьких родичів, травмуються значно сильніше, ніж самі жертви насилля, оскільки на момент вчинення у дітей захисні механізми не включаються, унаслідок чого відбувається психічна травматизація свідомості, що свідчить про те, що дитині завдано непоправної моральної шкоди, унаслідок чого її слід вважати потерпілою особою.

Масштаби російських звірств величезні. Наприклад, місія навела численні приклади зґвалтування та сексуального насильства щодо жінок і дівчат з боку російських збройних сил. У звіті наведено випадок 23-річної Каріни Єршової з м. Буча Київської обл., яку окупанти викрали, зґвалтували, катували та зрештою розстріляли. У звіті також згадано документ уповноваженого з прав людини Людмили Денісової, у якому зазначено, що 25 дівчат віком

від 14 до 24 років утримували в підвалі в м. Буча Київської обл. та зґвалтували російські військові, дев'ятеро з дівчат завагітніли (Chyzhov, 2017).

З інформаційного простору відомо, що здебільшого подібні правопорушення вчинялися з використанням тканинних і шкіряних поясів, якими окупанти перев'язували руки жертв з метою подолання ймовірного спротиву під час сексуального насилля.

Яскравими прикладами кримінальних правопорушень під час війни в Україні є багато наведених у мас-медіа випадків, у вчиненні яких звинувачують російських військових, зокрема й такі жахливі ситуації, коли мати й дочку було зґвалтовано одночасно, і вони змушені були спостерігати за насильством, яке чиниться над іншою; маленьку дитину гвалтували на очах у батьків, а їх тримали силоміць. Томас Ельберт упевнений, що це є форма тортур. «Вороги катують найскладнішими способами, неймовірно жахливо те, що люди можуть придумати. Жодних обмежень немає», – нарікає вчений. За його словами, «для злочинців мучити інших приносить задоволення. Так вони можуть виплеснути свою ненависть, гнів і лють – на нещастя жертв» (Why soldiers...).

Психіатричні та психологічні дослідження довели, що війна спричиняє довготривалі страждання від таких проблем, як тривожний розлад, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія, дисоціативні розлади (добро-вільна соціальна ізоляція, деперсоналізація, дереалізація, небажання розмовляти, кататонічний синдром), поведінкові розлади (агресія, асоціальна й злочинна поведінка, схильність до насильства), депресія в матерів у пренатальному та постнатальному періоді тощо.

Деякі вчені проаналізували дослідження про психічне здоров'я дітей, що проводились у таких зонах збройного конфлікту, як Афганістан, Балкани, Ізраїль, Ірак, Камбоджа, Ліван, Палестина, Руанда, Сомалі, Уганда, Чечня та Шрі-Ланка. Науковці дійшли висновку, що психологічні травми, зумовлені війною, мають довготривалі наслідки для дитячої психіки: чим довший конфлікт, тим серйозніші симптоми (The impact...).

Світовій спільності, зокрема й українському суспільству, складно уявити психологічні та фізичні знущання, які випали на тяжку долю маленьких українців, особливо ті трагічні наслідки події, які зруйнували в дитини розвиток особистісних якостей, функціонування розумових здібностей, психофізичних особливостей, і набули тих негативних явищ, з якими їй доведеться навчитися жити щодня.

Психологічна та криміналістична характеристика дітей зазначеної категорії мають суттєве значення для правоохоронних органів, оскільки наразі війна триває, кримінальні правопорушення з боку країни-агресора й надалі вчиняються, і

невідомо ще якій кількості дітей доведеться постати перед наслідками терору з боку окупантів.

Понятійні аспекти визначення психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого наслідками війни, варто розкрити в контексті загальнотеоретичних понять.

На думку деяких вчених, криміналістичною характеристикою є інформаційна модель типових ознак певного виду (групи) злочинів, яка відображає закономірні зв'язки між цими ознаками та дозволяє обрати необхідну методику й засоби розслідування (Byshevets, Pohoretskyi, & Serhieieva, 2015, p. 25).

На думку В. Ю. Шепітька, криміналістична характеристика сприяє розробленню деяких методик розслідування, побудові типових програм і моделей розслідування злочинів, визначенню напряму розслідування конкретного злочину та слугує слідчому своєрідною інформаційною базою, набором відомостей про певний вид злочинів (Shepitko, 2006, p. 12).

Слід додати, що психолого-криміналістична характеристика кримінального правопорушення може стати в пригоді практикам у розслідуванні конкретних кримінальних правопорушень, зокрема, якщо акцентувати на окремих криміналістично-значущих елементах.

Основним із таких елементів є особа потерпілого, адже відомості про неї будуть використовувати з метою висування слідчих версій, розроблення плану слідчих (розшукових) дій, подальших заходів під час досудового розслідування.

Однак перед слідчими під час досудового розслідування може постати проблематичне завдання, коли потерпілою від кримінальних правопорушень є неповнолітня особа, яка внаслідок зниження функціональних можливостей нервової, зокрема опорно-рухової системи не здатна повною мірою представити власні інтереси, повідомити про деталі вчинення кримінального правопорушення, надати анкетні відомості як свої, так і свідків, очевидців, правопорушника, загалом інформацію, що має суттєве значення. Саме тоді перед уповноваженими особами на здійснення розслідування постає не лише обов'язок забезпечити їх права та інтереси як учасників, а й мати чіткі знання та розуміти ази психолого-біологічних основ, які значно спростять практичну діяльність.

Неповнолітні потерпілі цієї категорії – це особи, які через свій стан не спроможні чинити належний опір – вони є найбільш «легкою здобиччю» для правопорушника (Suvorova, 2022, p. 206-207).

Проте задля того, щоб висвітлити суть і зміст особливостей психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого війною, слід погодитися з думкою Ю. Б. Комарин-

ської, яка зазначає, що зрозуміти характеристики особи потерпілого, його поведінкові особливості, механізм формування поведінки неможливо без залучення знань психології (Kotarynska, 2021, p. 84).

На нашу думку, важливим елементом під час розслідування правопорушень щодо неповнолітніх дітей з вадами психофізичного розвитку, травмованих наслідками війни, є вивчення передусім біологічних, психічних, фізичних особливостей дитини, а вже згодом – соціально-демографічних і соціально-рольових ознак, таких, як спосіб життя, та інших.

Поєднання психологічних і криміналістичних знань дадуть змогу уповноваженій особі провести досудове розслідування, визначити організаційно-тактичні аспекти його проведення, окреслити цілі та завдання, зрозуміти психологічні особливості неповнолітнього потерпілого та сформувані криміналістичні версії.

На думку Ю. М. Черноус, під час проведення вербальних слідчих (розшукових) дій (допиту й одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб) на початковому етапі слідчий передбачає, що прокурор, суддя мають з'ясувати психологічні чинники, завдяки яким буде змога з'ясувати ймовірні причини надання недостовірних показань учасниками кримінального провадження, допомогти пригадати обставини події допитуваних. Окреслені обставини можуть мати різні причини, проте психологічні чинники є підґрунтям застосовуваних тактичних прийомів психології (Chornous, 2020, p. 16).

Водночас В. Ю. Шепітько зазначив, що вивчення особи потерпілого повинно містити:

1) відомості анкетного характеру (стать, вік, місце народження, роботи або навчання, стаж, професія (фах), сімейний стан, наявність родичів);

2) соціально-психологічні дані (тип темпераменту, риси характеру, емоційні вияви, особливості взаємодії (спілкування) в колективі);

3) особливості поведінки – до злочинної події, у момент вчинення злочину, після його вчинення;

4) незалежні характеристики (за місцем роботи чи навчання, за місцем проживання, за показаннями рідних, близьких чи найближчого оточення);

5) соціальні зв'язки (коло спілкування, найближчі знайомі, особливості проведення вільного часу, наявність або відсутність спільного бізнесу, комерційна діяльність, специфіка групової поведінки, бажання вступити до певних мікрогруп);

6) дані про суспільно корисну діяльність, її особливості;

7) матеріальне становище (наявність майна, зокрема й нерухомості, грошових вкладів, джерело збагачення, наявність або відсутність боргових зобов'язань, отримання кредитів і можливість їх погашення);

8) злочинний досвід (наявність або відсутність судимостей, зв'язки з кримінальними угрупованнями, дружні стосунки з особами, яких притягували до кримінальної відповідальності);

9) причини віктимної поведінки (виконання певних професійних функцій; соціальна деформація особистості) тощо (Shepitko, 2008, p. 164-165).

Слід доповнити попередні напрацювання, зокрема деталізувати сутність психолого-криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, що має становити низку важливих даних і відомостей, які доцільно розділити на групи:

1) за характеристикою захворювання (розумові відсталості, фізичні нездатності, психічні патології, психофізіологічні відхилення);

2) за причиною захворювання (унаслідок тривалого психологічного та юридичного тиску, унаслідок тортур і знущання тощо);

3) за критеріями здатності неповнолітнього потерпілого з вадами до усвідомлення, сприйняття навколишнього середовища та індивідуальними можливостями (фізичні недоліки, а саме: порушення опорно-рухового апарату, функцій слуху (глухі та слабочуючі), функцій зору (сліпі та слабозорі), інтелекту та наявність психічних захворювань, серед них діти, які здатні спілкуватися, однак позбавлені рухових можливостей унаслідок хвороби; діти, які не здатні висловлюватися, чути, однак мають змогу самостійно пересуватись і жестикулювати; діти, які мають фізичні та психічні вади в сукупності та не мають жодної можливості будь-яким чином повідомити про вчинене правопорушення стосовно неї тощо);

4) за рівнем соціальної захищеності (дитина, яка має залежно від ступеня втрати здоров'я групу інвалідності відповідно до категорії стану здоров'я; дитина-сирота; дитина, яка має опікуна);

5) за місцем визначеності (дитина перебуває в спеціальному закладі для дітей з особливими потребами, однак має змогу контактувати з іншими індивідами; дитина перебуває в ізольованому закладі, позбавлена контактування з іншими особами внаслідок своєї хвороби; дитина проживає вдома з батьками чи опікунами; дитина є внутрішньо переміщеною особою тощо).

Слід зауважити, що психологічна та криміналістична характеристика неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку є єдиною системою відомостей щодо загальних рис дітей з вадами, їхніми типовими ознаками, складовими частинами, зокрема містить інформаційну модель, яка відображає закономірні зв'язки між дітьми вказаної категорії та обставинами кримінального правопорушення, сутність якої полягає у визначенні організаційного і тактичного значення з метою забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінального правопорушення (Suvorova, 2022, p. 209).

Слід акцентувати на тому, що механізми психічного та фізичного розвитку неповнолітнього потерпілого зазначеної категорії варто досліджувати крізь призму взаємопов'язаних факторів пережитих подій, що залишилися у пам'яті дитини, та майбутніх перспектив, які дитина здатна побачити перед собою.

Наприклад, коли доросла здорова людина визначає важливість особистісного розвитку, то для дитини, яка зазнала трагічних наслідків через війну, ці механізми самореалізації не матимуть жодного значення. Усі нові знання, самовираження, ідеї будуть формуватися на рівні індивідуально-психологічних можливостей.

Здебільшого неповнолітні діти, які мають психофізичні розлади, отримані внаслідок воєнних подій, – тихі, спокійні, боязкі до різких і гучних шумів, сором'язливі, їм складно виявляти всі спектри переживань і емоцій, шукати мотиви урізноманітнення своєї буденності.

Переважає більшість травмованих війною дітей з великими труднощами формують нові соціальні зв'язки, оскільки їм складно планувати й прогнозувати майбутнє, адаптуватися до середовища, вони зосереджені лише на житті «до війни», а майбутні плани викликають відчуття роздратованості та негативні реакції.

Окрім цього, фактором, який визначає психолого-криміналістичні характеристики неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого наслідками війни, є його постійне місце проживання. Діти, які проживають на території під постійним і тривалим відкритим збройним нападом РФ (у Донецькій, Луганській, Запорізькій, Харківській областях), мають найвищий показник стресових травмувань, оскільки щодня перебувають серед звуків обстрілів, вибухів тощо.

На відміну від дітей, які проживають на заході України, де відчуття тривожності та страху можуть викликати лише факт оголошення повітряної тривоги (звук сирени) або відомості із засобів масової інформації, діти східних та південних регіонів України піддаються систематичному тиску та психоемоційному напруженню, що породжує наслідки травматичного розладу здоров'я.

Беручи до уваги значне зниження чисельності населення в східних областях держави, діти, які проживають в ізольованих поселеннях, позбавлені соціальних взаємозв'язків, спілкування з товаришами й однолітками, належного рівня навчання, вияву індивідуальних особливостей, піддаючись цілодобовим збройним тортурам.

Водночас пропонуємо узагальнені нами психологічні реакції дітей різних вікових категорій під час військового конфлікту:

– від 1 до 3 років – виражають страх плачем, мають часту відмову від звичного для них харчування, зміни в режимі дня;

– від 3 до 5 років – мають тривожні, нав'язливі думки, переважно неконтрольоване

вираження емоцій, занадто збуджені, наявні порушення якості сну;

– від 6 до 12 років – виявляють емоції роздратування, гнів, мають істеричну поведінку, зниження рівня здатності запам'ятовувати прості, буденні речі, погіршення дисципліни, порушення сну або взагалі його відсутність;

– від 13 до 18 років – втрачають відчуття базової безпеки, довіри до найближчих людей, набувають відчуття тривожності, панічних атак, відчувають злість, дратівливість, мають часту зміну думок, настрою, бажань.

У посібнику з діагностики та статистики психічних розладів «DSM-V» (Diagnostic and Statistical Manual of mental disorders) окреслено основні діагностичні критерії розладів і їх деталізацію:

1) безпосереднє зіткнення (експозиція) зі смертю або загрозою життю (експозиція до травми передбачає одну з таких ситуацій: особисте переживання загрози, перебування у якості свідка, знання щодо надмірних страждань чи смерті близьких і рідних, а також багаторазове зіткнення з нестерпними деталями травматичної події (коли людина бачить руйнації, людські рештки, чує трупний запах тощо));

2) інтрузивні симптоми (містять нав'язливі спогади, страшні сни, дисоціативні реакції (флешбеки), сильний психологічний дистрес і фізіологічні реакції в разі зіткнення з нагадуваннями (тригерами) про травматичну подію);

3) стійке уникання травматичних спогадів і нагадувань про подію (полягає в докладанні значних зусиль, аби усунути неприємні спогади, думки та почуття, а також ухилитися від зустрічі з людьми та ситуаціями, від розмов і виконання будь-якої діяльності, що так чи інакше нагадують про травму);

4) негативні зміни в думках і настрої (пов'язані з витісненням спогадів, спотворенням переконань про саму подію, її причини та наслідки, стійкими негативними емоційними станами, помітним зниженням інтересу до життя та діяльності, відчуттям власної чужорідності та відчуження, а також нездатністю пережити позитивні почуття, наприклад, радість чи щастя);

5) помітні зміни в реактивності (дратівливість і спалахи гніву, ризикована та самошкодуюча поведінка, надмірна настороженість, перебільшена реакція переляку, проблеми з концентрацією уваги та порушення сну);

6) тривалість порушень понад один місяць;

7) сильний дистрес і порушення важливих сфер життєдіяльності;

8) відсутність зв'язку симптомів із впливом психоактивних речовин чи іншими медичними причинами (Arlington, 2013).

Під час вивчення психологічних і криміналістичних характеристик неповнолітнього вказаної категорії слід здійснювати аналіз комплексно, зважаючи на пережиті події, спричинені травми,

отриманий стрес, наявність патологічного відхилення, причини їх виникнення та шляхи подолання негативних наслідків.

Слід зазначити, що для будь-якої дитини важливим аспектом є відчуття власної безпеки, захищеності й адаптивна соціалізація, що в комплексі здатні покращити стан фізичного та психічного здоров'я неповнолітнього. Тому не слід ігнорувати, зневажати, недооцінювати пережите трагічне минуле дитини, а навпаки – спрямувати дії на моральну підтримку та розуміння, оскільки переважна більшість неповнолітніх тривалий час зазнавала зухвалого цинізму та жорстокого поводження з боку окупантів.

Як правило, рано чи пізно, дитина повертається до добрих стосунків із зовнішнім світом. Час відновлення залежить від важкості ушкодження, здатності дитини справлятися з ситуацією, віку дитини, а головне – від лікування у посттравматичний період. Якщо діти вчасно матимуть необхідну допомогу, то зможуть повернутися до звичайного життя (Shaiuk, 2022, р. 104).

Питання, пов'язані із реабілітаційними заходами та лікуванням у посттравматичні періоди для дітей вказаної категорії, залишаються актуальними в умовах сьогодення та потребують нагального врегулювання на законодавчому рівні.

Резюмуючи, слід зазначити: для слідчого процес досудового розслідування за участю неповнолітніх потерпілих з вадами психофізичного розвитку, травмованих наслідками війни, прогнозує низку складнощів, що обумовлені передусім не лише віковою незрілістю дитини, а й психологічними, психічними, фізичними особливостями, трагічними пережитими подіями, рівнем соціальної адаптивності, моральної готовності дитини тощо.

Налагодження психологічного взаємозв'язку з дитиною вказаної категорії – пріоритетне рішення для слідчого, оскільки травмовані війною діти можуть несвідомо, за природнім інстинктом, у всьому вбачати небезпеку для власного життя та висувати перепони на шляху до бажаного для слідчого результату, а врахування психолого-криміналістичної характеристики неповнолітнього зазначеної категорії сприятиме успішному досягненню цілей у кримінальному провадженні.

Наукова новизна полягає у формулюванні комплексних рекомендацій з використання аспектів психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого, який внаслідок збройного російського вторгнення отримав травми, що спричинили виникнення патологічних змін у його психічному та фізичному здоров'ї під час досудового розслідування.

Висвітлено низку актуальних і проблемних питань, спрямованих на підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування з врахуванням трагічних наслідків, спричинених країною-агресором стосовно українських дітей.

Обґрунтовано необхідність обов'язкового врахування під час психолого-криміналістичного дослідження неповнолітнього вказаної категорії її фізичних, психічних, індивідуальних особливостей, пережиту подію, ступені наслідків травмування, соціальну адаптивність тощо.

Висновки

Окупанти прагнуть знищити національну ідентичність українських дітей, використовуючи найжорстокіші методи, тим самим створюють пряму загрозу гарантіям конституційних прав України – посягають на життя та здоров'я дітей. Постійне перебування під психологічним і юридичним тиском російських агресорів спричиняє в них різного роду патологічні відхилення психічного та фізичного здоров'я.

Аналіз і поглиблене вивчення психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого наслідками війни, слід здійснювати у взаємозв'язку з напрямками науки, що вивчають психологічні процеси людини, стан здоров'я та її поведінку. Таке комплексне вивчення особи неповнолітнього потерпілого сприятиме слідчому в успішному виконанні організаційно-тактичних аспектів під час досудового розслідування.

Лише обізнаність уповноважених суб'єктів на проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень щодо дітей вказаної категорії, їхні вміння, навички, професійна майстерність, почуття людяності та прояв доброти й поваги здатні полегшити процес налагодження взаємозв'язку з мінімізацією ймовірних травматичних наслідків.

Урахування слідчим психологічної та криміналістичної характеристики неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку, травмованого наслідками війни, дасть змогу встановити всі деталі кримінального правопорушення.

Факультативною проблематикою в контексті досліджуваного питання є: пріоритетним аспектом держави повинна бути захищеність і цілковита безпека дітей, однак в умовах сьогодення чимало дітей не отримують належного захисту та допомоги, однією з таких причин є неможливість держави вчинити дії, спрямовані на їх визволення з тимчасово окупованих територій.

На превеликий жаль, світові організації, діяльність яких спрямована на вирішення питань запобігання війні, безвладні протидіяти терористичним актам і геноцидам, що вчиняють російські загарбники стосовно маленьких українців.

Отже, доходимо висновку, що система захисту дітей під час війни не організована належним чином і потребує якнайшвидшого доопрацювання, оскільки саме міжнародній спільноті під силу анулювати російську агресію та мінімізувати ймовірні катастрофічні наслідки, пов'язані з умисним знищенням українських дітей.

References

- [1] Arlington, V.A. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (Fifth Edition). American Psychiatric Association. doi: 10.1176/appi.books.9780890425787.
- [2] Borshch, K.K. (2023). Peculiarities of the manifestation of stress among children in war conditions. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 1, 47-51. doi: 10.32782/psy-visnyk/2023.1.9.
- [3] Byshevets, O.B., Pohoretskyi, M.A., & Serhieieva, D.B. (2015). *Investigation of certain types of crimes*. Kyiv: Alerta.
- [4] Chornous, Yu.M. (2020). Psychological basis of implementation of tactical techniques. *Legal psychology*, 1(26), 13-21. doi: 10.33270/03202601.13.
- [5] Chyzhov, D. (2017). Socio-legal protection of children's rights in the conditions of ATO in Ukraine. *Entrepreneurship, economy and law*, 1, 96-101. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_1_19.
- [6] Halytska-Didukh, T. (2023). Children during the war: psychological consequences and rehabilitation programs after the war in Ukraine. *Current issues of humanitarian sciences*, 67(1), 60-65. doi: 10.24919/2308-4863/67-1-7.
- [7] Hiruk, V.V. (2022). Psychological and forensic characteristics of the process of forming statements of minor victims of violent crimes. *Carpathian Legal Gazette*, 3(44), 80-84. doi: 10.32782/pyuv.v3.2022.18.
- [8] Juvenile prosecutors. (n.d.). Retrieved from <https://gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-452-ditinizaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-18213>.
- [9] Komarynska, Yu.B. (2021). Psychological and forensic characteristics of the victim in criminal offenses related to domestic violence. *Legal psychology*, 2(29), 82-90. doi: 10.33270/03212902.82.
- [10] Komarynska, Yu.B. (2022). Psychological and forensic characteristics of children in the context of criminal offenses related to domestic violence. *Innovations and prospects of world science: Proceedings of the 10th International Scientific and Practical Conference* (pp. 893-899). Vancouver, Canada: Perfect Publishing.
- [11] Kosenko, S. (2022). Criminological characteristics of a minor victim of sexual violence. *Topical issues of improvement of forensic and law enforcement activities: proceedings of the International science and practice conference* (pp. 37-41). Kropyvnytskyi, June 24, 2022). Kropyvnytskyi: Tsent.-Ukr. Vyd-vo.
- [12] Murders, rape, torture. *Radio Svoboda*. (n.d.). Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/amp/novyny-pryazovya-trybunal-haaha-putin/32292306.html>.
- [13] Potikha, O.B. (2023). Fate of Ukrainian children in the temporarily occupied territories of Ukraine. *Military conflicts and man-made disasters: historical and psychological consequences: proceedings of the 3th International of science conference* (pp. 27-30) / A.A. Kryskov, N.V. Habrusieva (Ed.). Ternopil: V.A. Palianytsia.
- [14] Rohatynska, N., & Voitiuk, N. (2023). Criminology characteristics and prevention of juvenile crime. *Actual problems of law*, 1, 209-214.
- [15] Shaiuk, O.Ya. (2022). Peculiarities of psychological trauma of children in the conditions of war. *Transformational processes of the social and humanitarian sphere of modern Ukraine in the conditions of war: challenges, problems and prospects: materials of the International. science and practice conference* (pp. 105-106). Ternopil: Univer. dumka.
- [16] Shepitko, V.Yu. (2006). *Investigation of crimes in the sphere of economic activity: separate forensic methods*. Kharkiv: Pravo.
- [17] Shepitko, V.Yu. (2008). The identity of the victim in the system of forensic characteristics of crimes. *Problems of legality*, 93, 168-174.
- [18] Six grave violations against children during the war. How children became prime targets in armed conflicts. (n.d.). Retrieved from <https://www.unicef.org/stories/children-under-attacksix-grave-violations-against-children-times-war>.
- [19] State portal "Children of War". (n.d.). Retrieved from <https://childrenofwar.gov.ua>.
- [20] Suvorova, A.O. (2022). Forensic characteristics of a minor victim with disabilities of psychophysical development. *Current issues of criminology and forensic examination: materials Inter-departmental science and practice conference* (pp. 206-210). Kyiv. Retrieved from <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/245fff0d-6ef1-436c-b9c9-b265c1930fc5/content>.
- [21] The impact of war on children's mental health. (n.d.). Retrieved from <https://warchildhood.org/ua/impact-of-war-on-childrens-mental-health>.
- [22] Turchenko, O.H. (2019). The child's right to safety during armed conflict. *Political life*, 2, 6-14. doi: 10.31558/2519-2949.2019.2.1.
- [23] Why soldiers rape and kill in war: psychologists about crimes. (n.d.). Retrieved from <https://ukraina.postimees.ee/7510462/chomu-soldati-na-viyni-gvaltuyut-i-vbivayutpsihologi-pro-zlochiny>.
- [24] World health report 2001 - Mental health: new understanding, new hope. (2001). Geneva: Switzerland; World Health Organization.
- [25] Yatsyna, O.F. (2022). The impact of war on mental health: signs of psychological traumatization of children and adolescents. *Scientific perspectives*, 7(25), 554-567. doi: 10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567.

Список використаних джерел

- [1] Arlington V. A. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. Fifth Edition. American Psychiatric Association, 2013. doi: 10.1176/appi.books.9780890425787.
- [2] Борщ К. К. Особливості прояву стресу серед дітей в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. № 1. С. 47–51. (Серія «Психологія»). doi: 10.32782/psy-visnyk/2023.1.9.
- [3] Бишевець О. Б., Погорецький М. А., Сергеева Д. Б. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. Київ : Алерта, 2015. 536 с.
- [4] Черноус Ю. М. Психологічні основи реалізації тактичних прийомів. *Юридична психологія*. 2020. № 1 (26). С. 13–21. doi: 10.33270/03202601.13.
- [5] Чижов Д. Соціально-правовий захист прав дітей в умовах проведення АТО в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 96–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_1_19.
- [6] Галицька-Дідух Т. Діти під час війни: психологічні наслідки та програми реабілітації після війни в Україні. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 67. Т. 1. С. 60–65. doi: 10.24919/2308-4863/67-1-7.
- [7] Гірук В. В. Психолого-криміналістична характеристика процесу формування показань малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 3 (44). С. 80–84. doi: 10.32782/pyuv.v3.2022.18.
- [8] Ювенальні прокурори. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-452-ditini-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-18213>.
- [9] Комаринська Ю. Б. Психолого-криміналістична характеристика особи потерпілого в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із домашнім насильством. *Юридична психологія*. 2021. № 2 (29). С. 82–90. doi: 10.33270/03212902.82.
- [10] Комаринська Ю. Б. Психолого-криміналістична характеристика дітей в умовах кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. *Innovations and prospects of world science : Proceedings of the 10th International Scientific and Practical Conference*. Vancouver, Canada : Perfect Publishing, 2022. С. 893–899.
- [11] Косенко С. Кримінологічна характеристика особи неповнолітнього, потерпілого від сексуального насильства. Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Кропивницький, 24 черв. 2022 р.). Кропивницький : Центр.-Укр. вид-во, 2022. С. 37–41.
- [12] Убивства, зґвалтування, тортури. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/amp/novyny-ryazovya-trybunal-haaha-putin/32292306.html>.
- [13] Потіха О. Б. Долі українських дітей на тимчасово окупованих територіях України. *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки* : зб. тез III Міжнар. наук. конф. (Тернопіль, 20–21 квіт. 2023 р.) / упоряд. : А. А. Криськов, Н. В. Габрусєва. Тернопіль : Паліяниця В. А., 2023. С. 27–30.
- [14] Rohatynska N., Voitiuk N. Criminology characteristics and prevention of juvenile crime. *Actual problems of law*. 2023. Vol. 1. P. 209–214.
- [15] Шаюк О. Я. Особливості психологічної травми дітей в умовах війни. *Трансформаційні процеси соціально-гуманітарної сфери сучасної України в умовах війни: виклики, проблеми та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 2–3 черв. 2022 р.). Тернопіль : Універ. думка, 2022. С. 105–106.
- [16] Шепітько В. Ю. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія. Харків : Право, 2006. 624 с.
- [17] Шепітько В. Ю. Особа потерпілого в системі криміналістичної характеристики злочинів. *Проблеми законності*. 2008. Вип. 93. С. 168–174.
- [18] Шість тяжких порушень щодо дітей під час війни. Як діти стали передовими мішенями у збройних конфліктах. URL: <https://www.unicef.org/stories/children-under-attacksix-grave-violations-against-children-times-war>.
- [19] *Державний портал «Діти війни»*. URL: <https://childrenofwar.gov.ua>.
- [20] Суворова А. О. Криміналістична характеристика неповнолітнього потерпілого з вадами психофізичного розвитку. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали Міжвідом. наук.-практ. конф. Київ, 2022. С. 206–210. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/245fff0d-6ef1-436c-b9c9-b265c1930fc5/content>.
- [21] Вплив війни на психічне здоров'я дітей. URL: <https://warchildhood.org/ua/impact-of-war-on-childrens-mental-health>.
- [22] Турченко О. Г. Право дитини на безпеку під час збройного конфлікту. *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 6–14. doi: 10.31558/2519-2949.2019.2.1.

- [23] Чому солдати на війні гвалтують і вбивають: психологи про злочини. URL: <https://ukraina.postimees.ee/7510462/chomu-soldati-na-viyuni-gvaltuyut-i-vbivayutpsihologi-pro-zlochini>.
- [24] World health report 2001 – Mental health: new understanding, new hope. Geneva : Switzerland ; World Health Organization, 2001.
- [25] Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Наукові перспективи*. 2022. № 7 (25). С. 554–567. doi: 10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567.
-

Psychological and Forensic Characteristics of a Minor Victim with Disabilities of Psychophysical Development, Traumatized by the Consequences of War

SUVOROVA Anastasiia

Researcher for the Degree of Doctor of Philosophy of the Department of Criminology and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7508-290X>

Abstract. The scientific article is devoted to an in-depth study of issues related to the psychological and forensic characteristics of a minor victim with disabilities of psychophysical development, traumatized by the consequences of war. The relevance of the research work is due to the traumatic events of the war, which affect the mental and physical health of the child. The scientific developments highlighted in this article will serve as a basis for further scientific research. The purpose of the article is to study the peculiarities of the psychological and forensic characteristics of a minor victim who acquired mental and/or physical health disorders as a result of the criminal actions of the Russian occupiers. Research methods. A system of general scientific and special methods was used. The dialectical method contributed to the elucidation of issues related to the object of research in the context of a combination of practical and theoretical provisions. The historical-legal method helped to reveal the content of the main concepts of the study. The methods of formal logic, in particular, analysis, synthesis, deduction, induction, analogy contributed to a detailed study of the psychological and forensic characteristics of a minor victim with disabilities of psychophysical development, traumatized by the consequences of war. The scientific novelty consists in the disclosure of topical and problematic issues aimed at increasing the effectiveness of pre-trial investigation bodies, taking into account the tragic consequences caused by the aggressor country in relation to Ukrainian children. A set of recommendations on the use of aspects of the psychological and forensic characteristics of a minor victim who, as a result of the armed Russian invasion, received injuries that led to pathological changes in his mental and physical health, was formulated. The necessity of mandatory consideration during the psychological and forensic investigation of a minor of the specified category of his physical, mental, individual characteristics, experienced event, degree of consequences of trauma, social adaptability, etc. is substantiated. Conclusions. Since the beginning of the full-scale armed invasion of Russia on the territory of Ukraine, children are daily exposed to psychological and physical violence by the occupiers: physical abuse, torture, rape, illegal detention, deportation, etc. The priority aspect of the state should be the protection and complete safety of children, however, at present, a considerable number of children do not receive adequate protection and assistance due to the inability of the state to take actions aimed at their liberation from the temporarily occupied territories. Actually, the constant stay under the psychological and legal pressure of the Russian aggressors provokes various pathological deviations in the child's mental and physical health. The analysis and in-depth study of the psychological and forensic characteristics of a minor victim with disabilities of psychophysical development, traumatized by the consequences of war should be carried out in connection with the directions of science that study psychological processes of a person, his state of health and his behavior. Such a comprehensive study of the identity of the minor victim will help the investigator in the successful implementation of organizational and tactical aspects during the pre-trial investigation.

Keywords: criminal proceedings; a minor; disabilities of psychophysical development; war; psychological characteristics; forensic characteristics.

DOI: 10.33270/03233302.151
УДК 343.121

Винуватість обвинуваченого у вчиненні корупційного кримінального правопорушення, пов'язаного з одержанням неправомірної вигоди, форма вини, мотив і мета як визначальні обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні

ШМІТЬКО Валентин*

аспірант кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії
внутрішніх справ
м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2876-7636>

Анотація. Наукову статтю присвячено комплексному дослідженню винуватості обвинуваченого у вчиненні корупційного кримінального правопорушення, пов'язаного з одержанням неправомірної вигоди, вини, мотиву та мети як визначальних обставин, що підлягають доказуванню в зазначеному кримінальному провадженні. У роботі висвітлено основні напрями сучасних наукових пошуків, опрацьовано низку наукових праць українських й іноземних вчених у царині наук кримінального права, кримінального процесу, криміналістики та юридичної психології. Актуальність дослідження кореспондується з недостатністю наукової розробленості окресленої проблематики та потребою в подальших наукових розвідках, адже визначення переліку конкретних обставин, які підлягають встановленню під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень, має не тільки наукове, а й практичне значення для ефективного досягнення стороною обвинувачення завдань кримінального провадження. Практичний аспект полягає також у тому, що зазначена діяльність не лише забезпечить повноту й об'єктивність дослідження події кримінального правопорушення, встановлення винуватості особи, а є підґрунтям досудового розслідування загалом. Основні результати дослідження та наукова новизна полягають в обґрунтуванні того, що вивчення природи, психологічного та юридичного значення умислу, мотивів і мети вчинення зазначеної категорії кримінальних правопорушень сприяє повному й об'єктивному встановленню всіх фактичних обставин під час досудового розслідування, а також є запорукою ефективного доказування вини, надання належної, правильної правової кваліфікації та розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень, забезпечення подальшої індивідуалізації покарання судом. З огляду на специфіку предмета й мети дослідження, методологічний інструментарій у науковій статті репрезентовано системою філософських, загальнонаукових і спеціальних методів для забезпечення комплексного вивчення предмета дослідження та формування на цій підставі авторських висновків.

Ключові слова: корупційні кримінальні правопорушення; розслідування; доказування; обставини, що підлягають доказуванню; винуватість, форма вини, мотив, мета; психологічні характеристики суб'єктивної сторони.

Історія статті:

Отримано: 08.09.2023
Переглянуто: 10.10.2023
Прийнято: 03.11.2023

Рекомендоване посилання:

Шмітько В. Винуватість обвинуваченого у вчиненні корупційного кримінального правопорушення, пов'язаного з одержанням неправомірної вигоди, форма вини, мотив і мета як визначальні обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 151–162. doi: 10.33270/03233302.151.

* Відповідальний автор

Вступ

Запорукою підвищення ефективності протидії корупції загалом і зокрема, вчиненню корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди (так званому хабарництву) як найрозповсюдженіших серед них, є правильне встановлення під час досудового розслідування, а також під час судового розгляду предмета доказування, тобто обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. Серед цих обставин наріжним каменем у їх фундаменті, що закладає підґрунтя для такого міжгалузевого правового інституту, як суб'єктивна сторона складу кримінального право-порушення (зокрема будь-якого корупційного), є встановлення винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форми вини, мотиву та мети вчинення такого правопорушення.

Зазначені вище обставини небезпідставно є одними зі стрижневих, визначальних елементів методики розслідування окремих кримінальних правопорушень, зокрема корупційних, а задані дослідженням орієнтири – одними з тих ефективних інструментів, які можуть стратегічно забезпечити позитивні науково-прикладні результати в протидії з корупцією в Україні, а відтак підлягають ґрунтовному науковому дослідженню як у сучасній царині наук кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, так і з огляду на юридичну психологію, оскільки досліджувана проблематика багатогранна та має комплексний характер.

Матеріали та методи

Метою статті є комплексне дослідження винуватості обвинуваченого у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, вини, мотиву та мети як визначальних обставин, які підлягають доказуванню в зазначених кримінальних провадженнях.

Очевидно, що проблематика, порушена в статті, має комплексний характер і потребує першочергово наукових розвідок у царині наук кримінально-правового циклу та юридичної психології. Тому для досягнення зазначеної мети потрібно здійснити аналіз й узагальнення дотичних досліджень українських та іноземних учених.

Отже, що стосується предмета доказування й обставин, які підлягають доказуванню (встановленню) у кримінальних провадженнях щодо розслідування корупційних кримінальних правопорушень, то зазначене неодноразово ставало об'єктом наукових досліджень учених, які вивчали відповідні кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти, а також питання формування методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень (зокрема корупційних), а саме: Ю. П. Аленіна, Ю. О. Андрейка, О. В. Баганця, В. П. Бахіна, В. І. Галагана, М. А. Погорецького,

М. В. Салтевського, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, А. В. Шевчишена, В. Ю. Шепітька, Д. О. Шумейка та багатьох інших.

Крім того, проблемні кримінально-правові питання суб'єктивної сторони корупційних кримінальних правопорушень (злочинів), зокрема тих, що стосуються вини, мотиву, мети порушували у своїх наукових працях такі вчені, як: П. П. Андрушко, О. П. Бабіков, О. С. Бондаренко, В. Я. Громко, О. О. Дудоров, М. Б. Желік, К. П. Задоя, В. П. Коваленко, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк.

Також проблему психологічного змісту суб'єктивної сторони окреслено в працях О. В. Авраменка, В. М. Бурдіна, Л. І. Казміренко, М. Й. Коржанського, О. І. Кудерміної, В. І. Нежурбіді, А. В. Савченка, Л. І. Шеховцової та ін.

Опрацювання іноземних наукових джерел свідчить, що в цьому напрямі не менш плідно працювали деякі сучасні зарубіжні колеги (Mooge, 2009; Fišar et al., 2020; Dávid-Barrett, & Fazekas, 2020; Fisman, & Golden, 2017; Rouz-Akkerman, 2004; Bálint, & Bálint, 2020).

Учені зробили значний внесок у розв'язання вищенаведених проблем, але здебільшого конкретно в ракурсі відповідної галузевої юридичної науки, створивши міцне підґрунтя для проведення майбутніх наукових досліджень на стику юридичних наук.

Водночас доводиться констатувати, що аналіз теоретичних розробок на цій науковій ниві свідчить про відсутність комплексних і всебічних досліджень та вироблених криміналістичних рекомендацій щодо методики розслідування, сформованих на стику наук кримінально-правового циклу та юридичної психології, які б ґрунтовно висвітлювали визначення засад винуватості обвинуваченого у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, форми вини, мотиву та мети.

Такі підвалини, порушені проведеним системним науковим дослідженням, забезпечать розв'язання проблем повсякденної слідчо-судової практики та досягнення дієвості досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, а також вирішення стратегічних і тактичних завдань кримінального провадження на всіх його етапах.

З огляду на специфіку предмета та мету дослідження, під час написання наукової статті застосовано методологічний інструментарій, репрезентований системою філософських, загальнонаукових і спеціальних методів для забезпечення комплексного вивчення предмета дослідження та формування на цій підставі авторських висновків.

Результати й обговорення

Процес встановлення фактичних обставин під час досудового розслідування кожного кримінального провадження відбувається в межах загального предмета доказування, під яким, відповідно до положень ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), розуміють визначену в зазначеній нормі низку обставин, які підлягають доказуванню та мають значення, важливе для кримінального провадження¹.

Предмет доказування як обставини, що підлягають доказуванню (встановленню) у кримінальному провадженні, є об'єктом наукових розробок учених, які досліджують проблеми доказування в їх кримінально-процесуальному аспекті, а також і з криміналістичної точки зору – у зв'язку з формуванням методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, зокрема корупційних, а саме тих, які пов'язані з одержанням неправомірної вигоди тощо.

Поділяючи таку думку, вважаємо, що правильне визначення обсягу обставин, які підлягають доказуванню в конкретному кримінальному провадженні, не тільки забезпечить повноту й об'єктивність дослідження самої події кримінального правопорушення, встановлення винуватості особи, а стане, так би мовити, дорожньою картою досудового розслідування взагалі.

Водночас вважаємо цілком слушною думку вченого Є. Г. Коваленка, який зазначає, що навмисне розширення предмета доказування може спричинити невиправдане затягування під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження. З іншої сторони, недозволене обмеження обов'язково передбачає неповноту та навіть однобічність розслідування кримінального провадження (Kovalenko, 2006, р. 98).

Проаналізувавши позиції науковців щодо поняття та визначення ролі обставин, які підлягають встановленню, місця серед складових криміналістичної методики, зокрема їх співвідношення (відмежованість) з криміналістичною характеристикою (Starushkevych, 1997, р. 14-15; Antoshchak, 2016, р. 96-97), зазначимо відмінність сучасного підходу науковця С. В. Самойленка у формуванні такого поняття. Дослідник зауважує, що обставинами, які підлягають встановленню, слід вважати систематизовані на підставі норм кримінального та кримінального процесуального права фактичні дані, які як включаються в предмет і межі доказування, так і подекуди виходять за їхні межі, водночас не встановлення яких виключає повне та всебічне дослідження предмета доказування, що необхідні для

реалізації завдань кримінального провадження, під час його досудового розслідування та судового розгляду (Samoilenko, 2022, р. 355).

Акцентуємо, що обставини, викладені у ст. 91 КПК України, мають узагальнюваний, орієнтувальний характер для досудового розслідування всіх видів кримінальних правопорушень (зокрема й корупційних), такі обставини в теорії доказів ще називають загальним предметом доказування. Однак слід врахувати, що «індивідуалізація» предмета доказування в кримінальних провадженнях, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, здійснюється відповідно до вимог диспозицій відповідних кримінально-правових норм Кримінального кодексу України (далі – КК України), за якими кваліфікується таке діяння, що підлягає доказуванню.

Під час подальшого наукового дослідження вважаємо за доцільне репрезентувати науковий доробок сучасних вчених і практиків, які здійснювали наукові розвідки з деяких питань методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень (злочинів), зокрема пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, а саме щодо обставин, які підлягають доказуванню в таких кримінальних провадженнях.

На думку В. С. Давиденка, розгорнуту систему обставин з'ясування одержання неправомірної вигоди доцільно розглянути паралельно з обставинами за ст. 91 КПК України та в кореляційному зв'язку з окремими елементами криміналістичної характеристики цього злочину, а саме: час, місце, спосіб, інші обставини одержання неправомірної вигоди; спосіб приховування події злочину; коло учасників надання й одержання неправомірної вигоди; хто й кому безпосередньо надав неправомірну вигоду, чи було залучено посередників; особливості відносин між учасниками події злочину (службові, особисті, родинні тощо); індивідуальні особливості предмета неправомірної вигоди саме в такому його вигляді; виявлення фактів вимагання неправомірної вигоди та їх характеру; чи є корумпований правопорушник службовою особою, яке коло його службових обов'язків; джерела надходження предмета неправомірної вигоди «хабародавцю»; учинення чи невчинення яких дій в інтересах іншої особи (осіб) було покладено на службову особу; дії, які корумпований правопорушник устиг виконати; винуватість службової особи в учиненні кримінального правопорушення (форма вини, мотив, мета); вид і розмір шкоди, суспільно небезпечні наслідки, спричинені корупційними діями, а також розмір процесуальних витрат; кількість епізодів злочинної діяльності, учинених службовою особою; з'ясування обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, обтяжують чи пом'якшують покарання, виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

кримінального провадження; встановлення обставин, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; докладне вивчення особи кожного учасника щодо надання й одержання неправомірної вигоди (психолого-психіатричний статус, характеристики, ставлення до службових обов'язків, загально-суспільних цінностей, поведінка до та після злочину, спосіб життя, відвідування казино, розважальних закладів, наявність заслуг, нагород, стягнень, заохочень, поведінка в побуті); визначення причин й умов, що сприяли одержанню неправомірної вигоди службовою особою; профілактична робота, яку проводили в конкретній установі, організації, закладі чи колективі з метою запобігання корупційним правопорушенням, рівень її ефективності. Запропонований перелік обставин, які підлягають з'ясуванню та доказуванню в кримінальному провадженні, не є вичерпним, а лише становить типовий алгоритм окремих завдань для слідчого. Залежно від механізму надання й одержання неправомірної вигоди службовою особою, кількості злочинних епізодів, тривалості корупційних діянь, а також в умовах конкретних несприятливих слідчих ситуацій цей перелік слідчий може розширювати для забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й подальшого судового розгляду (Davudenko, 2017, р. 40-42).

Науковець-практик О. В. Баганець зазначає, що обставинами, що складають головний факт, та які підлягають доказуванню стороною обвинувачення в досудовому розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, є: 1) подія прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою; 2) винуватість підозрюваного в прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди, форма вини, мотив і мета. Обставинами, які складають доказові факти та підлягають доказуванню стороною обвинувачення в досудовому розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, є: 1) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого злочину, характеризують особу підозрюваного, пом'якшують й обтяжують покарання; 2) обставини, які є підставою для закриття кримінального провадження; 3) обставини, які є підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності; 4) розмір процесуальних витрат (Bahanets, 2017, р. 209).

Аналіз напрацювань дослідників, а також огляд нормативного закріплення законодавцем в КПК України обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні¹, дають підстави аргументовано стверджувати, що найсут-

тєвішими під час досудового розслідування/судового розгляду є такі складові предмета доказування, які в окремій криміналістичній методиці нерозривно пов'язані зі складом конкретного кримінального правопорушення (зокрема корупційного), а саме:

– визначені у п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України – подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення) є нічим іншим, як базисними відомостями, що характеризують його об'єктивну сторону й об'єкт посягання;

– визначені у п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України – винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення, які безпосередньо стосуються суб'єкта делікту та власне фундаментально розкривають суб'єктивну сторону кримінального правопорушення.

Надалі під час наукового дослідження слід детальніше зупинитися на питанні висвітлення винуватості обвинуваченого у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, форми вини, мотиву та мети як визначальних обставин, які підлягають доказуванню в таких кримінальних провадженнях.

Однак перед цим розглянемо основні законодавчі та теоретичні положення, які сприятимуть усебічному й повному розкриттю досліджуваного питання.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом. Згідно зі ст. 11 КК України, кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення².

Відповідно до ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину та не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним вироком суду; ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину; усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь³.

Згідно зі ст. 23 КК України *виною* є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. У ст. 24 КК України передбачено, що умисел

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

³ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

поділяється на прямий і непрямий. Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки та бажала їх настання. Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки та хоч і не бажала, але свідомо припускала їх настання¹.

Обставинами, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України є винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення².

Отже, з огляду на наведені положення законодавства України, доказування вини підозрюваного (обвинуваченого) повністю покладається на сторону обвинувачення та ґрунтується на підставі зібраних під час досудового розслідування доказів протиправної діяльності такої особи, які зокрема підтверджують її винуватість у вчиненні кримінального правопорушення.

М. Є. Шумило зазначив, що винуватість – категорія кримінального процесуального права, яка означає доведеність доказами вчинення кримінального правопорушення конкретною особою (Andrushko, 2015, p. 107).

Вивчаючи питання встановлення обставин, які підлягають доказуванню під час досудового розслідування кримінальних проваджень щодо корупційних кримінальних правопорушень, зокрема пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, констатуємо, що обов'язковою та необхідною умовою є встановлення вини особи у вчиненні такого правопорушення, тобто внутрішнього психічного ставлення особи до вчинюваних дій, спрямованих на вчинення конкретного кримінального правопорушення, що є ключовою ознакою суб'єктивної сторони зазначеної категорії кримінальних правопорушень.

Проаналізувавши законодавчі дефініції та згадані положення законодавства України в контексті розкриття теми наукового дослідження, зважаємо на винність як ключову характеристику діяння, враховуючи, що саме визначення діяння як «винного» розтлумачується під час дослідження суб'єктивної сторони кримінального правопорушення.

На сучасному етапі розвитку юридичних наук, зокрема кримінально-правового циклу, і насамперед кримінального права, а також

юридичної психології щодо поглядів на суб'єктивну сторону правопорушення, її можна схарактеризувати багатогранністю та плюралізмом авторських позицій, але без принципової відмінності в підходах до визначення самого поняття.

Одні автори суб'єктивною стороною злочину в науці кримінального права вважають психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння та його наслідків, що характеризуються конкретною формою вини, мотивом і метою злочину. Утворюючи психологічний зміст суспільно небезпечного діяння, ця сторона злочину є його внутрішньою (стосовно зовнішньої об'єктивної сторони злочину) стороною – невід'ємною від суб'єкта (Matyshevskiy et al., 1997, p. 115).

Інші науковці вважають, що суб'єктивна сторона – це сукупність процесів, які відбуваються у свідомості та волі особи, її усвідомлення власного діяння й передбачення наслідків, його оцінка як суспільно небезпечного, мета, якої прагне досягти особа, і мотив, яким вона керується, емоції, що переживає в цьому разі (Berzin, et al., 2013, p. 265).

Учений Р. В. Вереша у своїй докторській дисертації доходить обґрунтованого висновку, що суб'єктивна сторона конкретного протиправного (злочинного) діяння охоплює всі психічні процеси, що визначають «зміст внутрішньої сторони акту злочинної (девіантної) поведінки» (Veresha, 2017, p. 412-413). Окреслюючи цю думку в дослідженні, автор обґрунтовує безпосередню залежність суб'єктивної сторони від «психічних і психологічних особливостей особи, яка вчинює суспільно небезпечне діяння», а в основу ознак суб'єктивної сторони злочину покладає психологічне визначення понять «свідомість», «воля» та їхніх характеристик тощо (Veresha, 2017, p. 414-415).

Водночас М. Я. Гуцуляк зауважив, що суб'єктивна сторона злочинного діяння виконує низку функцій, оскільки завдяки її правильному, всебічному та коректному визначенню, встановленню істинності мотивів відбувається належна кваліфікація кримінально караного діяння та його відмежування від інших злочинів (Hutsuliak, 2014).

Ми поділяємо трактування науковців і вважаємо за доцільне додати, що доказування суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень, а особливо корупційних, є першоосновою слідчої діяльності та спричиняє неабиякі юридичні баталії між сторонами в кримінальному провадженні щодо питань правильної правової кваліфікації, встановлення законності підстав для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності з огляду на достатність зібраних доказів тощо. У цьому ракурсі засадничого значення набуває доведення суб'єктивної сторони вчиненого діяння, адже без наявності (доведення) вини (умислу) апіорі в діях

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

таких осіб відсутній склад вказаного правопорушення. Інакше кажучи, відсутність вини виключає суб'єктивну сторону, а відтак і не утворює складу будь-якого кримінального правопорушення (зокрема корупційного).

Отже, поняття вини, умислу містяться в кримінальному законі, і є достатньо дослідженими в науковій літературі як окремо, так і у взаємозв'язку крізь призму інституту суб'єктивної сторони. Така фундаментальна наукова розробленість на підставі теоретичного матеріалу дозволяє логічно перейти безпосередньо до суті теми дослідження.

Характеризуючи значення встановлення винуватості осіб у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, зокрема доказування їх вини, слід акцентувати на такому.

Сторона обвинувачення, зважаючи на високий рівень латентності корупційної злочинності, а також активні заходи конспірації та протидії з боку зацікавлених осіб, не завжди повністю може зібрати беззаперечні докази, які прямо підтверджують саме психічне ставлення особи до вчинюваного конкретного кримінального правопорушення та відповідних наслідків, що виражається у формі умислу (прямого або непрямого). Це насамперед важливо й актуально під час досудового розслідування досліджуваної категорії кримінальних проваджень у ситуаціях, коли не вдалося, наприклад, шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій або оперативно-розшукових заходів, зафіксувати основні розмови або їхні частини, які б прямо підтверджували винуватість службової особи або інших співучасників (посібників, підбурювачів тощо), їхній умисел як форму вини, мотив і мету.

Водночас у таких випадках навіть від показань причетних названих осіб, з урахуванням усіх інших зібраних доказів кримінального провадження, залежить правильність правової кваліфікації та подальше можливе вирішення питання щодо перекаліфікації (наприклад, на те чи інше корупційне кримінальне правопорушення, передбачене ст. 368, 369, 369-2 КК України або на відповідне некорупційне, менш суспільно небезпечне, зокрема передбачене ст. 190 КК України – шахрайство), і також залежить можливість притягнення до кримінальної відповідальності всіх винних осіб, що є першочерговим завданням кримінального провадження.

Вважаємо слушною думку тих науковців, які зауважують, що тягар доказування винуватості покладається на сторону обвинувачення, яка виявляється фактично сильнішою, ніж сторона захисту. За таких умов у деяких випадках обвинувач стикається із завданням доказування фактів, які виявляються для нього непосильними. Наприклад, факти психічного ставлення особи, причетної до вчинення злочину, до певних юридичних або фізичних ознак злочину та його

предмета (Spuskaniuk, 2017, p. 144; Malakhova, 2014, p. 161-162).

Водночас Р. В. Вереша визначає вину суб'єкта як психологічне явище, яке обумовлює вчинюваний ним злочин і є відображенням об'єктивних умов, які впливають на особу, самої особи, її соціальної позиції, яка сформувалася під впливом навколишнього середовища – сприяє усвідомленню причин появи винуватого психічного ставлення особи до певних діянь. Крім того, змістом вини є психічне відображення у свідомості особи об'єктивних ознак ситуації та вчинюваного діяння на різних стадіях вчинення злочину: до вчинення злочину – як уявлення про факти, які є чи можуть бути; під час вчинення злочину – як відображення об'єктивних ознак вчинюваного діяння; після вчинення злочину, так би мовити, «за межами вини» – відображення суб'єктивних ознак вчиненого триває та перетворюється на їхню оцінку суб'єктом (Veresha, 2016, p. 35-36).

О. В. Малахова, поділяючи позиції згаданих науковців, аргументує, що доведення обставини, що підтверджує винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, буде правомірним за певних умов. По-перше, сторона обвинувачення повинна володіти достатньою доказовою базою, що надає можливість зробити припущення про існування події кримінального правопорушення, вчинення якого інкримінується підозрюваному, обвинуваченому. Тобто сторона обвинувачення на підтвердження тези про існування вказаної обставини зобов'язана надати докази, які є достатніми для такого підтвердження, доки сторона захисту не доведе протилежне. По-друге, докази, які необхідно надати для спростування обставини, яка підтверджує винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, є об'єктивно досяжними особі, причетній до вчинення злочину (Malakhova, 2014, p. 162).

Аргументовано, що від кількості та якості зібраних доказів, які безпосередньо доводять психічне ставлення підозрюваного (обвинуваченого) до вчинення досліджуваних корупційних кримінальних правопорушень, а також з урахуванням певної позиції такої особи, безперечно залежить визначення остаточної правильної правової кваліфікації та можливості притягнення всіх винних осіб до кримінальної відповідальності.

Отже, презюмується, що встановлення та доказування стороною обвинувачення вини (психічного ставлення) осіб (зокрема службових), причетних до вчинення корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, є надзвичайно важливим і складним процесом, який можна здійснити, перш за все, за допомогою комплексу негласних слідчих (розшукових) дій, які дають змогу об'єктивно встановити механізм і характер протиправних дій, що відображають певне психічне ставлення таких

осіб без будь-яких суб'єктивних чинників, які, наприклад, можуть ґрунтуватися лише на показаннях останніх або зацікавлених осіб, які забезпечують їм алібі тощо.

Визначаючи значення вини осіб, причетних до вчинення корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, слід також зауважити, що з позиції кримінально-процесуального доказування вини має невід'ємне значення для:

1) наявності складу того чи іншого кримінального правопорушення як юридичної підстави для кримінальної відповідальності;

2) правильної кваліфікації конкретного кримінального правопорушення зазначеної категорії;

3) встановлення суспільної небезпеки кримінального правопорушення для подальшого призначення відповідного виду та міри покарання.

Відповідно до зазначеного вище, встановлення психічного ставлення напряду залежить від доказування вчинення конкретною особою (службовою та іншими співучасниками) умисного корупційного кримінального правопорушення досліджуваної категорії.

Опрацьовуючи тему дослідження надалі, для виявлення особливостей у кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, за ознаками вини також слід проаналізувати зміст психічного ставлення не тільки того, хто приймає пропозицію, обіцянку або одержує неправомірну вигоду, а й того, хто пропонує, обіцяє або надає таку вигоду, а також дослідити їхній взаємозв'язок.

На прикладі аналізу умислу вказаних осіб під час вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 368, 369 КК України, до логічних висновків дійшли вітчизняні вчені О. Навроцький, М. Хавронюк, стверджуючи, що в цьому випадку умисел становить поєднання усвідомлення, передбачення, бажання як «хабарника», так і «хабародавця». Важливим для розуміння змісту ознак умислу щодо «хабарництва» є:

– «хабарник» і «хабародавець» усвідомлюють характер своїх дій як протиправних, заборонених як законом, так і суспільною мораллю (попри те, що індивідуальна чи групова мораль не осуджує таких дій);

– «хабарник» і «хабародавець» усвідомлюють, що перший не має ані дійсного, ані гаданого права на вигоду, знають, що не вправі вчиняти з нею дій, вказаних у ст. 368, 369 КК України;

– обидва усвідомлюють зв'язок між проханням про дію, яка має бути вчинена або не вчинена службовою особою, та неправомірною вигодою;

– обидва сприймають предмет посягання саме як цінність, розуміють зацікавленість «хабарника» в її отриманні, можуть визначити її матеріальну та нематеріальну вартість;

– «хабародавець» вважає, що він вчинює відповідні дії саме з публічною службовою особою, а «хабарник» – що його сприймають як таку особу, розраховують на використання ним наданої влади чи службового становища внаслідок підкупу;

– і «хабародавець», і «хабарник» вже на момент вчинення хоча б однієї з дій, зазначених у ст. 368, 369 КК України, передбачають їх наслідки. Хоча в ст. 368 вони й не названі (прийнято вважати, що такі наслідки перебувають поза межами складу злочину, не є обов'язковими для встановлення для наявності повного складу цього злочину), все ж існують і становлять шкоду об'єкту посягання. Тому обидві сторони передбачають і порушення нормальної діяльності апарату держави чи органів місцевого самоврядування, підриєв засади непідкупності публічних службових осіб, і порушення принципів розподілу благ у суспільстві;

– «хабародавець» і «хабарник», усвідомлюючи небезпеку вчинених діянь і передбачаючи їхні наслідки, а також неминучість їх настання та все одно вчинюючи відповідні посягання, бажать настання вказаних наслідків. Загалом це свідчить про наявність прямого умислу (Khavroniuk, 2019, p. 142-143).

Водночас слід зауважити, що в диспозиціях статей, які регламентують кримінальну відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, законодавець прямо не вказує на форму вини, що змушує вдаватися до тлумачення їх змісту (ч. 3, 4 ст. 354, ст. 368, ч. 3, 4 ст. 368-3, ч. 3, 4 ст. 368-4, ч. 2, 3 ст. 369-2 КК України), а також вживаної у них термінології, з огляду на доктрину кримінального права.

Так, з теорії кримінального права достеменно відомо, згідно з конструкцією відповідних складів корупційних кримінальних правопорушень як формальних, що вони вчиняються виключно умисно, тобто ще до їх вчинення особи усвідомлювали значення своїх дій і наслідки.

Наприклад, в диспозиції найрозповсюдженішого корупційного кримінального правопорушення – ст. 368 КК України («Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою») немає прямої вказівки на форму вини, а саме умисел, але водночас наявність мети вказує на вид вини та свідчить про те, що таке кримінальне правопорушення може вчинятися лише з прямим умислом, з чітким усвідомленим бажанням збагатитися шляхом одержання неправомірної вигоди.

Надалі в контексті теми дослідження розкриємо детальніше окремі психологічні аспекти винуватості особи, зокрема мотив і мету.

Вважаємо слушною думку видатного вченого В. Я. Тація, який стверджує, що поряд із доказуванням вини особи доказуванню підлягає

також мотив і мета вчиненого кримінального правопорушення, які хоча й мають факультативне значення для кваліфікації, але обов'язково враховуються під час визначення суспільної небезпеки вчиненого, особи злочинця та в разі призначення судом покарання (Tatsii, 2012).

Варті уваги також думки науковців про те, що мотив – це усвідомлені внутрішні спонукання, якими винний керується під час вчинення злочину. Мотив необхідно розглядати як рушійну силу, стимул людської діяльності, те, що штовхає людину на вчинення злочину (Fris, 2009, p. 204).

У цьому ж ракурсі, але по-іншому стверджує І. С. Ковальова, яка зазначає, що мотив – усвідомлене спонукання особи, яке викликало в неї рішучість вчинити злочин; інтегральне психічне утворення, що спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою (Kovalova, 2016, p. 128).

Дослідник О. Л. Мартенко, здійснюючи психологічний аналіз проблеми мотиву злочину, зазначає, що мотив визначається в теорії кримінального права як рушійна сила злочину, він зумовлений внутрішніми спонуканнями особи, її потребами й інтересами, є характерним для всіх злочинів, які вчиняються з прямим умислом. У юридичній психології здійснюють таку класифікацію потреб: 1) нормальна система потреб, що відповідає характерному для суспільства типу особи та способу її життя; 2) деформована система потреб, у якій одні потреби задовольняються за рахунок інших; 3) викривлені потреби, задоволення яких об'єктивно суперечить розвитку особи й інтересам суспільства (Martenko, 2010, p. 147).

Як уже зазначалося, у диспозиціях досліджуваних корупційних кримінальних правопорушень законодавець прямо не зазначив не тільки форму вини, а й мотив протиправної поведінки осіб, зокрема щодо корисливої або іншої особистої зацікавленості, хоча саме корисливий мотив очевидно простежується, а відтак підлягає встановленню під час здійснення доказування вини причетних осіб під час досудового розслідування.

Водночас з кримінально-правової точки зору вказаний мотив особистої зацікавленості також характеризує склад вчинення корупційних кримінальних правопорушень, наприклад, передбачених ст. 368, 369-2 КК України, проте безпосередньо в диспозиціях відповідних кримінально-правових норм у статтях розділу XVII КК України про це не зазначено. Таким чином, твердження ґрунтується на характері та змісті протиправних дій особи, причетної до вчинення зазначеного кримінального правопорушення, якій властива яскраво виражена корислива спрямованість на незаконне збагачення шляхом отримання неправомірної вигоди «в обмін» за ті чи інші неправомірні дії, або отримання такої вигоди в подальшому службовою особою за результатами

вчинення/невчинення дій з використанням наданої влади чи службового становища.

Погоджуємося з думкою К. В. Ілляшової, яка зауважує, що неправомірна вигода несе в собі конкретно корисливий мотив. Винна особа, маючи прямий умисел, приймає пропозицію, обіцянку чи безпосередньо неправомірну вигоду, наприклад, грошові кошти, збагачується незаконним шляхом; реалізовується «... прагнення протиправно задовольнити потребу винного в набутті майнових цінностей, майнових прав...» (Iliashova, 2012, p. 207).

Тобто умисел і корисливий мотив можна вважати суб'єктивною ознакою всіх без винятку кримінальних правопорушень щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, оскільки всі вони пов'язані з бажанням і метою отримати таку неправомірну винагороду, так би мовити, «в обмін» на прийняття відповідного рішення або утримання від його прийняття службовою особою.

Розкриваючи такий аспект винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, як мета, слід зазначити, що її розуміють як уявний і бажаний суб'єктом кінцевий шкідливий результат, якого особа прагне досягти, вчиняючи суспільно небезпечне діяння (Hryshchuk, 2006, p. 294, 300).

Однак, попри те, що мотив і мета не є тотожними, вони тісно взаємопов'язані та корелюють між собою, становлячи ту психологічну основу, на якій «зароджується» вина.

Мети отримання неправомірної вигоди досягають шляхом реалізації способів вчинення кримінальних корупційних правопорушень цієї категорії, з огляду на це, доказування її безпосередньо залежить від встановлення та доказування способів їх вчинення, які відображають вину причетних осіб. Крім того, корислива мета – це кінцевий бажаний результат особистого збагачення, якого прагне суб'єкт відповідних кримінальних правопорушень, одержуючи неправомірну вигоду для себе чи інших осіб.

Слід зазначити, що суб'єктивна сторона всіх кримінальних правопорушень, пов'язаних із прийняттям пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, характеризується через спільність мотивів та мети – отримання неправомірної вигоди за вчинення дій чи прийняття рішень, які гіпотетично входять або можуть входити до компетенції відповідної особи. Причому суб'єктивна сторона таких корупційних кримінальних правопорушень розкриває не тільки психоемоційний стан особи правопорушника, його ставлення до вчиненого, а й розуміння кримінально-карного характеру власної діяльності, є додатковим елементом кваліфікації кримінальних правопорушень цієї категорії залежно від певних детермінант структури суб'єктивної сторони.

Отже, комплексне дослідження винуватості обвинуваченого у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, вини, мотиву та мети як визначальних обставин, які підлягають доказуванню в таких кримінальних провадженнях, є дороговказом для подальшого успішного виявлення, попередження цієї категорії кримінальних правопорушень, фундаментом для якісного їх документування й ефективного розслідування, що дає змогу на підставі аналізу низки психологічних складників винних осіб встановити типові слідчі ситуації, вирішити питання щодо планування розслідування, тактики проведення більшості слідчих (розшукових) і процесуальних дій, а також сприятиме вирішенню стратегічних завдань кримінального провадження.

Висновки

З огляду на те, що вчинення кримінально караних корупційних діянь, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, належать до категорії так званих «інтелектуальних» кримінальних правопорушень, успішна боротьба з якими в процесі виявлення, документування та розслідування не можлива без урахування криміналістичних і психологічних характеристик винних осіб. Зокрема, одними з таких є винуватість обвинуваченого у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, вина, мотив і мета, які є визначальними обставинами, які підлягають доказуванню в таких кримінальних провадженнях.

Визначення переліку конкретних обставин, які підлягають встановленню під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень має не тільки наукове, а й практичне значення для ефективного досягнення стороною обвинувачення завдань кримінального провадження. Практичність також полягає в тому, що

така важлива слідча діяльність не тільки забезпечить повноту й об'єктивність дослідження самої події кримінального правопорушення, встановлення винуватості особи, а є, так би мовити, основою під час досудового розслідування взагалі.

Вивчення природи, психологічного та юридичного значення умислу, мотивів і мети вчинення вказаної категорії кримінальних правопорушень не тільки сприяє повному й об'єктивному встановленню всіх фактичних обставин під час досудового розслідування, а і є запорукою ефективного доказування вини, надання належної, правильної правової кваліфікації та розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень, забезпечення подальшої індивідуалізації покарання судом. Крім того, це надасть можливість виявити чинники генезису особи правопорушника-корупціонера, встановити детермінації та весь механізм кримінальної протиправної поведінки, зібрати достатні докази для притягнення до кримінальної відповідальності та засудження винної особи, з урахуванням чого може бути досягнуто завдання щодо успішного виявлення, попередження, якісного документування й ефективного розслідування вказаних корупційних кримінальних правопорушень, а так само запобігання вчиненню нових.

Отже, викладений у статті матеріал свідчить, що дослідження винуватості обвинуваченого у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, вина, мотив і мета як визначальні обставини, які підлягають доказуванню в таких кримінальних провадженнях, має бути комплексним, його слід проводити з достатньою глибиною вивчення не лише суто з юридичної позиції, а й у поєднанні із психологічними ознаками та з урахуванням їх взаємозв'язку.

References

- [1] Andrushko, P.P. (2015). Establishing the absence of a criminal offense as a basis for closing criminal proceedings: separate criminal-legal and criminal-procedural aspects of application. *Herald of criminal justice*, 3(3), 105-112. Retrieved from http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2015_Andrushko_Ch3.pdf.
- [2] Antoshchak, A.R. (2016). Circumstances to be established during the investigation of misappropriation, embezzlement or seizure of property by abuse of official position. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 38(2), 95-98. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_38%282%29_25.
- [3] Bahanets, O.V. (2017). *Proof by the prosecution of acceptance of an offer, promise or receipt of undue benefit by an official in a pre-trial investigation* (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine). URL: <https://ir.library.knu.ua/handle/123456789/4485>.
- [4] Bálint, Madlovics, & Bálint, Magyar (2020). Post-communist predation: modeling reiderstvo practices in contemporary predatory states. *Public Choice*, 187, 247-273. doi: 10.1007/s11127-019-00772-7.
- [5] Berzin, P.S. (et al.). (2013). *Ukrainian criminal law. General part*. V.O. Navrotskyi (Eds.). Kyiv: Yurinkom Inter. Retrieved from http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1519425.

- [6] Dávid-Barrett, E., & Fazekas, M. (2020). Grand corruption and government change: an analysis of partisan favoritism in public procurement. *Eur J Crim Policy Res*, 26, 411-430. doi: 10.1007/s10610-019-09416-4.
- [7] Davydenko, V.S. (2017). Forensic support for elucidation of the circumstances of receipt of an illegal benefit by an official. *Legal journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1(13), 40-42. Retrieved from <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/2677>.
- [8] Fišar, M., Krčál, O., Staněk, R., & Špalek, J. (2020). Committed to Reciprocate on a Bribe or Blow the Whistle: The Effects of Periodical Staff-Rotation in Public Administration. *Public Performance & Management*, 44(2), 404-424. doi: 10.1080/15309576.2020.1812410.
- [9] Fisman, R., & Golden, M.A. (2017). *Corruption: What Everyone Needs to Know*. New York: Oxford University Press. doi: 10.1111/1475-4932.12432.
- [10] Fris, P.L. (2009). *Criminal law of Ukraine. General part* (2^{ed}, rev.). Kyiv: Atika.
- [11] Khavroniuk, M.I. (Eds.) (2019). *Corruption schemes: their criminal-legal qualification and pre-trial investigation*. Kyiv: Moskalenko O.M. Retrieved from <https://newcriminalcode.org.ua/article/korupsijsni-shemy-yih-kryminalno-pravova-kvalifikatsiya-i-dosudove-rozsliduvannya-za-redaktsiyeyu-m-i36>.
- [12] Hryshchuk, V.K. (2006). *Criminal law of Ukraine. General part*. Kyiv: In Yure.
- [13] Hutsuliak, M.Ya. (2014). The concept, content and signs of the subjective side of the composition of the crime. *Policy in the field of fighting crime*, 57-60. Retrieved from <http://law-dep.pu.if.ua/conference2014/articles/hutsulyak,%20kostyuk.pdf>.
- [14] Iliashova, K.V. (2012). Etymology of the concept: selfish motive, individual issues. *Collection of scientific works of Kharkiv National Pedagogical University named after G. Skovorada*, 19, 202-208. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_pravo_2012_19_35
- [15] Kovalenko, Ye.H. (2006). *The theory of evidence in the criminal process of Ukraine*. Kyiv: Yurinkom Inter.
- [16] Kovalova, I.S. (2016). The subjective side of bribing an employee of an enterprise, institution or organization. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*, 6(2), 126-130. Retrieved from <http://www.jurnaluljuridic.md/index.php/main/article/view/1487>.
- [17] Malakhova, O.V. (2014). The issue of the distribution of the burden of proof between the parties to criminal proceedings. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 10/1(2), 161-163. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_10-1%282%29_44.
- [18] Martenko, O. (2010). Psychological analysis of the problem of the motive of the crime. *Entrepreneurship, economy and law*, 9, 144-147. Retrieved from http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2010/09_2010.pdf.
- [19] Matyshevskiy, P.S., Andrushko, P.P., & Shapchenko, S.D. (et al.) (1997). *Criminal law of Ukraine. General part*. Kyiv: Yurinkom Inter.
- [20] Moore, C. (2009). Psychological processes in organizational corruption. *Psychological Perspectives on Ethical Behavior and Decision Making*, 35-71. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/290858988_Psychological_perspectives_on_corruption.
- [21] Rouz-Akkerman, S. (2004). *Corruption and Government Causes, Consequences and Reform* (S. Kokiziuk, R. Tkachuk, Trans). Kyiv: K.I.S.
- [22] Samoilenko, S.V. (2022). Circumstances to be established during the investigation of bribery provocation. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 4, 353-357. doi: 10.24144/2788-6018.2022.04.64.
- [23] Spuskaniuk, A.Yu. (2017). Guilt of the accused in committing crimes related to the conduct of public procurement of this category: form of guilt, motive and purpose. *Scientific bulletin of public and private law*, 6(4), 143-146. Retrieved from http://nvppp.in.ua/vip/2017/6/tom_4/29.pdf.
- [24] Starushkevych, A.V. (1997). *Forensic characteristics of crimes*. Kyiv: Pravnyk; NAVSU.
- [25] Tatsii, V.Ya. (Eds.) (2012). *Scientific and practical commentary to the Criminal Procedure Code of Ukraine*. Retrieved from <http://westudents.com.ua/glavy/63506-stattya-91-obstavini-yak-pdlyagayut-dokazuvannyyu-kryminalnomu-provadjenn.html>.
- [26] Veresha, R.V. (2016). Guilt and norms of the General part of the Criminal Code of Ukraine. *Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 13(1), 35-40.
- [27] Veresha, R.V. (2017). *Problems of the subjective side of the composition of the crime* (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine).

Список використаних джерел

- [1] Андрушко П. П. Встановлення відсутності події кримінального правопорушення як підстава закриття кримінального провадження: окремі кримінально-правові та кримінально-процесуальні аспекти застосування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. Ч. 3. С. 105–112. URL: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2015_Andrushko_Ch3.pdf.

- [2] Антошак А. Р. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування привласнення, розтрати або заволодіння майном, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 95–98. (Серія «Право»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_38%282%29__25.
- [3] Баганець О. В. Доказування стороною обвинувачення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 269 с. URL: <https://ir.library.knu.ua/handle/123456789/4485>.
- [4] Bálint M., Bálint M. Post-communist predation: modeling reiderstvo practices in contemporary predatory states. *Public Choice*. 2020. No. 187. P. 247–273. doi: 10.1007/s11127-019-00772-7.
- [5] Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / [П. С. Берзін та ін.] ; за заг. ред. В. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 711 с. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1519425.
- [6] Dávid-Barrett E., Fazekas M. Grand corruption and government change: an analysis of partisan favoritism in public procurement. *Eur J Crim Policy Res*. 2020. No. 26. P. 411–430. doi: 10.1007/s10610-019-09416-4.
- [7] Давиденко В. С. Криміналістичне забезпечення з'ясування обставин одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13). С. 40–42. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/2677>.
- [8] Fišar M., Krčál O., Staněk R., Špalek J. Committed to Reciprocate on a Bribe or Blow the Whistle: The Effects of Periodical Staff-Rotation in Public Administration. *Public Performance & Management*. 2020. Vol. 44. Issue 2. P. 404–424. doi: 10.1080/15309576.2020.1812410.
- [9] Fisman R., Golden M. A. Corruption: What Everyone Needs to Know. New York : Oxford University Press, 2017. doi: 10.1111/1475-4932.12432.
- [10] Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ : Атіка, 2009. 236 с.
- [11] Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 464 с. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/article/koruptsijni-shemy-yih-kryminalno-pravova-kvalifikatsiya-i-dosudove-rozsliduvannya-za-redaktsiyeyu-m-i36>.
- [12] Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Ін Юре, 2006. 568 с.
- [13] Гуцуляк М. Я., Костюк Л. О. Поняття, зміст та ознаки суб'єктивної сторони складу злочину. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю*. 2014. С. 57–60. URL: <http://lawdep.ru.if.ua/conference2014/articles/hutsulyak.%20kostyuk.pdf>.
- [14] Ілляшова К. В. Етимологія поняття: корисливий мотив, окремі питання. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2012. Вип. 19. С. 202–208. (Серія «Право»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znphkhrp_pravo_2012_19_35.
- [15] Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 632 с.
- [16] Ковальова І. С. Суб'єктивна сторона підкупу працівника підприємства, установи чи організації. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2016. № 6. Т. 2. С. 126–130. URL: <http://www.jurnaluljuridic.md/index.php/main/article/view/1487>.
- [17] Малахова О. В. Питання розподілу тягаря доказування між сторонами кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 10/1. Т. 2. С. 161–163. (Серія «Юриспруденція»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_10-1%282%29__44.
- [28] Мартенко О. Психологічний аналіз проблеми мотиву злочину. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 9. С. 144–147. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2010/09_2010.pdf.
- [18] Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [П. С. Матишевський, П. П. Андрушко, С. Д. Шапченко та ін.]. Київ : Юрінком, 1997. 512 с.
- [19] Moore C. Psychological processes in organizational corruption. *Psychological Perspectives on Ethical Behavior and Decision Making*. 2009. P. 35–71. URL: https://www.researchgate.net/publication/290858988_Psychological_perspectives_on_corruption.
- [20] Роуз-Аккерман С. Корупція та урядування: причини, наслідки та зміни / пер. С. Кокіжук, Р. Ткачук. Київ : К.І.С., 2004. 296 с.
- [21] Самойленко С. В. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування провокації підкупу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 353–357. doi: 10.24144/2788-6018.2022.04.64.
- [22] Спусканюк А. Ю. Винуватість обвинуваченого у вчиненні злочинів, пов'язаних з проведенням державних закупівель даної категорії: форма вин, мотив та мета. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 4. С. 143–146. URL: http://nvppp.in.ua/vip/2017/6/tom_4/29.pdf.

- [23] Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посіб. Київ : Правник ; НАВСУ, 1997. 42 с.
- [24] Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. Тація В. Я. 2012. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/63506-stattya-91-obstavini-yak-pdlyagayut-dokazuvannuu-kriminalnomu-provadjenn.html>.
- [25] Вереша Р. В. Вина і норми Загальної частини КК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. Т. 13. № 1. С. 35–40.
- [26] Вереша Р. В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 583 с.

The Guilt of the Accused in the Commission of a Corruption Criminal Offense Related to the Receipt of an illegal Benefit, the form of Guilt, Motive and Purpose as Determining Circumstances that Must Be Proven in Criminal Proceedings

SHMITKO Valentyn

Postgraduate Student of the Department of Criminology and Forensic Medicine
of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2876-7636>

Abstract. The scientific article is devoted to a comprehensive study of the guilt of the accused in the commission of a corruption criminal offense related to the receipt of an illegal benefit, guilt, motive and purpose as determining circumstances that must be proven in such criminal proceedings. The study highlights the main directions of modern scientific research and elaborates a number of scientific works of domestic and foreign scientists in the field of criminal law, criminal process, criminology and legal psychology. The relevance of such research corresponds to the lack of scientific development of the outlined issues and the need for further scientific investigations. After all, the definition of the list of specific circumstances to be established during the pre-trial investigation of corruption criminal offenses has not only scientific, but also practical significance for the prosecution to effectively achieve the tasks of criminal proceedings. The practical aspect also consists in the fact that such activity will not only ensure the completeness and objectivity of the investigation of the very event of a criminal offense, establishing the guilt of a person, but is the basis of a pre-trial investigation in general. The main results of the research and scientific novelty are the justification that the study of the nature, psychological and legal significance of the intention, motives and purpose of committing the specified category of criminal offenses not only contributes to the complete and objective establishment of all factual circumstances during the pre-trial investigation, but is also a guarantee of effective proving guilt, providing proper, correct legal qualifications and distinguishing related components of criminal offenses, ensuring further individualization of punishment by the court. Taking into account the specificity of the subject and the purpose of the research, the methodological toolkit in the scientific article is represented by a system of philosophical, general scientific and special methods to ensure a comprehensive study of the subject of research and the formation of author's conclusions on this basis.

Keywords: corruption criminal offenses; investigation; proving; circumstances to be proven; guilt, form of guilt, motive, purpose; psychological characteristics of the subjective side.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Шановні науковці та колеги-практики!

Національна академія внутрішніх справ здійснює набір статей у наукові фахові видання:

- «Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Філософські та методологічні проблеми права» (з юридичних наук);
- «Юридична психологія» (з юридичних і психологічних наук).

Журнали включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»), вони мають загальнодержавну й зарубіжну сферу розповсюдження.

Прагнучи створити професійну міжнародну платформу для аналізу й обговорення проблем і тенденцій у юридичній сфері, академія публікує журнали «Науковий вісник НАВС» та «Юридичний часопис НАВС» англійською мовою.

Прийом наукових статей для опублікування в наукових фахових виданнях триває на постійній основі. Для подання публікації рукопис необхідно оформити відповідно до встановлених вимог.

Загальні вимоги

1. До друку приймаються статті, написані українською або англійською мовами, які раніше не публікувалися і не були передані на розгляд для публікації в інші видання, зокрема електронні.

2. Статті англійською мовою, які були перекладені з української, мають супроводжуватися документом з текстом мовою оригіналу, оформленим відповідно до встановлених вимог. Такі статті попередньо проходять у редакції перевірку щодо якості перекладу (у разі неналежної якості рукопис повертають на доопрацювання).

3. До розгляду приймаються статті у форматі *.doc або *.docx. Усі нетекстові об'єкти мають бути створені вбудованими засобами Microsoft Word (елементи необхідно згрупувати). Графіки та рисунки повинні бути високої якості (600 dpi для графіків і 300 dpi для кольорових і чорно-білих малюнків) і виконані з можливістю їх редагування, а формули створені за допомогою редактора Microsoft Equation. Ілюстрації можуть бути розміщені безпосередньо в статті (по центру, обтікання зображення текстом забороняється) або подані у вигляді окремих файлів у форматі JPG. Усі графіки, малюнки, таблиці та формули повинні бути пронумеровані й подані після посилання на них у тексті.

4. Текст статті й метаданих має бути набраний шрифтом Times New Roman, кегль – 12 pt, міжрядковий інтервал – 1,0 pt, поля – 2 см з усіх боків, вирівнювання по ширині, абзацний відступ 1 см.

5. Обсяг статті (без метаданих) має становити не менше ніж 6 сторінок (від 3000 до 7000 слів) включно з таблицями, графіками, малюнками, а також бібліографічним списком.

6. Обов'язково є наявність: УДК (прописується у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку), списку використаних джерел (оформлюється відповідно до ДСТУ 8302:2015) та References (відповідно до стилю APA).

7. Стаття обов'язково повинна містити повний обсяг метаданих, наданий двома мовами (українською та англійською), до яких належать:

- повністю прописані ім'я, по батькові та прізвище авторів (ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані за вимогами, передбаченими постановою Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55), науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи або навчання з обов'язковим зазначенням адреси та структурного підрозділу закладу вищої освіти (кафедра/факультет/інститут тощо), ORCID (контент профілю автора повинен містити вичерпний список публікацій та актуальні дані щодо афіліації). Максимальна кількість співавторів – три особи;

- назва статті (має бути інформативною, актуальною, відображати досліджувану в статті проблему та не повинна перевищувати 90 знаків з пробілами);

- анотація (не менше ніж 1800 знаків з пробілами, урахувавши ключові слова; повинна висвітлювати актуальність, мету, методологію аналізу проблеми, результати дослідження, наукову новизну, а також практичну значущість). Анотація не має містити посилань і скорочень, дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування);

- ключові слова та словосполучення (від п'яти до семи), які стосуються теми дослідження, не дублюють назву статті та не містять загальних слів.

8. Основний текст дослідження може відповідати структурі IMRAD (вступ, огляд літератури, матеріали та методи, результати й обговорення, висновки) або ж мати структуру оглядових статей (вступ; основна частина, розподілена на логічні підпункти; висновки): introduction (вступ) – не менше ніж п'ять посилань; materials and methods (якщо стаття має експериментальне спрямування) або methodological framework (якщо стаття є теоретичною). Можна виокремити розділ literature review; results (результати); discussions (обговорення). Необхідно зазначити, які дослідники вивчали схожу проблему та які аспекти вони розглядали, у чому полягає новизна дослідження; conclusions (висновки); recommendations (рекомендації, тобто для кого матеріали статті становлять цінність). Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по лівому краю.

Вимоги до цитування використаних джерел

1. У статті автор повинен наводити посилання на джерела, матеріали або окремі результати, які були використані в тексті. Список використаних джерел повинен містити нові джерела (за останні три роки) та на 30 % складатися з наукових робіт, опублікованих у журналах, що індексуються в базах даних Scopus або Web of Science.

2. Посилання в тексті на джерела слід зазначити в круглих дужках, наприклад: (Shevchenko, 2022). В одному цитуванні не варто згадувати більше ніж три джерела.

3. Ігнорування правил запозиченого тексту (відсутність лапок у прямому цитуванні, посилань на джерела тощо) може спричинити те, що деякі фрагменти статті буде розцінено як плагіат, з огляду на що в опублікуванні буде відмовлено.

4. Редакція рекомендує уникати посилань на праці, опубліковані понад 10 років тому. Небажано використовувати інтернет-публікації, окрім наукових (джерела мають бути доступними), тези доповідей, звіти, автореферати й дисертації, варто уникати вживання російських джерел та посилань на власні наукові праці (допускається не більше 10 % самоцитування).

Вимоги до списку використаних джерел

1. Список використаних джерел повинен бути наданий українською та англійською мовами. Бібліографічний список, поданий українською мовою, оформляють згідно з ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Англійський варіант подають згідно з міжнародним бібліографічним стандартом APA 6th Referencing Style.

2. Список використаних джерел і References мають складатися щонайменше з 25 джерел.

3. Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, які визначають розвиток певної галузі науки. 80 % джерел повинні мати DOI, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – 10 %), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела.

4. Описи джерел розташовують за алфавітом. На кожне джерело в списку літератури повинно бути принаймні одне посилання в тексті. У разі відсутності посилань статтю може бути відхилено.

УВАГА! Автори несуть повну відповідальність за дотримання принципів академічної доброчесності, достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритому опублікуванню. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.

3 питань розміщення статей у фахових виданнях НАВС звертайтеся:

«Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ» (виходить друком чотири рази на рік) – тел.: (044) 520-08-47; e-mail: rvc@naiaiu.kiev.ua;

«Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ» (виходить друком чотири рази на рік) – тел.: (044) 520-08-47; e-mail: rvc@naiaiu.kiev.ua;

«Філософські та методологічні проблеми права» (виходить друком двічі на рік) – тел.: (044) 249-09-69; e-mail: rvc@naiaiu.kiev.ua;

«Юридична психологія» (виходить друком двічі на рік) – тел.: (044) 520-08-89; e-mail: rvc@naiaiu.kiev.ua.

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1; e-mail: rvc@naiaiu.kiev.ua (відділ підготовки навчально-наукових видань НАВС).

Юридична психологія

2
(33)
2023

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

Оформлення і верстка
Я. В. Шумко

Видавець:
Національна академія
внутрішніх справ,
03035, Київ, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 29.12.2023
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 10,5
Ум. друк. арк. 9,76
Вид. № 28/II
Наклад 50 прим.

Legal Psychology

2
(33)
2023

Scientific Magazine

Published semiannually

Figuration and making up

Ya. Shumko

Publisher:
National Academy of Internal Affairs
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: December 29st, 2023
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 10,5
Simulated publisher's pages 9,76
Edition No. 28/II
Circulation 50